

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**“MODERN ÜRDÜN EDEBİYATINDA KISA
HİKÂYE TÜRÜNÜN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ”**

YASEMEN IŞIK

2501140022

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ABDULLAH KIZILCIK

İSTANBUL – 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Yasemen IŞIK Numarası : 2501140022
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Arap Dili ve Edebiyatı Danışmanı : Prof.Dr.Abdullah KIZILCIK
Tez Savunma Tarihi : 01.06.2017 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "Modern Ürdün Edebiyatı'nda Kısa Hikaye Türünün Doğuşu ve Gelişimi"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların sorularına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.MEHMET YAVUZ		Kabul
2-PROF.DR.ABDULLAH KIZILCIK		Kabul
3-DOÇ.DR.KERİM AÇIK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.ALİ BULUT		
2-DOÇ.DR.İBRAHİM ŞABAN		

ÖZ

MODERN ÜRDÜN EDEBİYATINDA KISA HİKÂYE TÜRÜNÜN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

YASEMEN IŞIK

Bu çalışmada, modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türünün doğuşu ve gelişimi ele alınmıştır.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde; modern Arap edebiyatının modernleşme süreci, önemli temsilcileriyle beraber değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Arap ülkelerinde modern anlamda şiir ve nesir türlerinin ortaya çıkışı ilk örnekleri belirtilerek sunulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde, edebi gelişmelere ışık tutması açısından 19. ve 20.yy.'da Ürdün'deki siyasi ve kültürel durum ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. İkinci bölümde; Batı, Türk ve Arap edebiyatlarında kısa hikâye türünün doğuşu ve gelişimi incelenmiş, önde gelen simaları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde; modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türünün nasıl geliştiği, bu gelişmeye etki eden unsurlar belirlenmeye çalışılmış ve Ürdün hikâyeciliğinin önemli temsilcileri ile önemli hikâye koleksiyonları hakkında gerekli bilgiler paylaşılmıştır.

Çalışmamızın amacı, öncelikle modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türünün gelişim sürecini incelemek ve Ürdün hikâyeciliği hakkında ilim dünyasını bilgilendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Modern Ürdün Edebiyatı, Kısa Hikâye, Arap Edebiyatı

ABSTRACT

BORN AND DEVELOPMENT OF THE SHORT STORY GENRE IN MODERN JORDANIAN LITERATURE

YASEMEN IŞIK

In this study, it is mentioned that the born and development of the short story genre in modern Jordan literature.

In the introduction section of our study which consists of an introduction and three sections, the modernization process of modern Arabic literature was considered with its notable representatives. In this context, the born of modern poet and prose genres in Arabic countries was presented indicating with their first examples.

In the first section of our study, the political and cultural status of Jordan in 19th and 20th centuries was investigated in details as regards enlightening the literary developments. In the second section, the born and development of the short story genre in European, Turkish and Arabic literature was examined, it was given the general information about major personages of this genre. In the third section; it was tried to determine how the short story genre has developed in modern Jordan literature, the components affecting this development and the detailed informations was shared about the especial representatives of Jordan fiction along with their special story collections.

The purpose of our study is firstly to investigate the development process of the short story genre in modern Jordan literature and to be informed the World of science about Jordan fiction.

Key words: Modern Jordan Literature, Short Story, Arabic Literature

ÖNSÖZ

İnsanoğlu yaradılışından bugüne kadar yaşadığı çevrede vuku bulan olaylara karşı duyarsız kalamamıştır. Bu olaylar beşer hayatı üzerinde derin izler bırakmıştır. Dolayısıyla, dili daha güzel şekilde kullanabilme yeteneğine sahip edebiyatçılar, beşer hayatını etkileyen bu olaylardan beslendikleri edebi ürünler ortaya koymuşlardır. Bu edebi ürünler içerisinde toplum hayatını estetik bir anlayış, mükemmel bir üslupla bizlere sunan hikâyeler olmuştur.

Arap edebiyatında hikâye geleneğinin kökleri çok eskiye dayanmaktadır. Ancak Arap dünyası, Batı kaynaklı ‘kısa hikâye’ türüyle 19.yy.’da tanışmıştır. Modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türünde yaşanan gelişmeler diğer Arap ülkelerine nazaran oldukça gecikmesine rağmen bu türde eser veren önemli yazarlar yetişmiş ve bu yazarlar sanat değeri oldukça yüksek hikâye koleksiyonlarına imza atmışlardır.

Ürdün hikâyeciliği, tarihi gerçeklerin sanatsal bir dil ve üslupla dile getirildiği edebi birer belge niteliği taşımaktadır. Ancak Türkiye’de bu ülke edebiyatı hakkında yapılan çalışmalar, birkaç Ürdünlü yazar hakkında yazılan yüksek lisan tezleri ve iki üç makaleden öteye geçmemiştir. Çalışmamızın konusunu, Ürdün edebiyatında kısa hikâye türünün doğuşu ve gelişimi etrafından şekillendirmemizde bu alanda yapılan çalışmaların azlığının büyük bir payı olmuştur.

Çalışmamız giriş ve üç bölüm olarak ele alınmıştır. Giriş bölümünde modern Arap edebiyatında şiir ve nesir türlerinde yaşanan modernleşme süreci değerlendirilmeye çalışılmıştır. Modern Arap edebiyatının şiir ve nesir türlerinde eser veren önemli temsilcileri ve eserleri hakkında gelen bilgiler paylaşılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde, edebiyatta yaşanan gelişmeleri daha iyi idrak edebilmek için Ürdün’ün siyasi ve sosyo-kültürel tarihine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, kısa hikâye türünün Batı, Türk ve Arap edebiyatındaki gelişim süreci, Mısır, Lübnan, Suriye, Irak ve Filistin’deki önemli kısa hikâye yazarları ve eserleri hakkında özet bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın esas kısmını teşkil eden üçüncü bölümde ise; Ürdün edebiyatında kısa hikâyenin ortaya çıkış süreci ve gelişim

aşamaları incelenmiştir. Ürdün hikâyeciliğinin doğuşunu etkileyen eğitim kurumları, basın-yayın faaliyetleri, edebi cemiyetler, edebi düşünce akımları, siyasi olaylar gibi pek çok faktöre değinilmiştir. Ayrıca modern Ürdün edebiyatında kısa hikâyeye türünün gelişim aşamaları, önemli hikâyeye yazarları ile hem Ürdün hem de Arap edebiyatında ses getiren kısa hikâyeye koleksiyonları hakkında önemli bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız esnasında Ürdün hakkında kaynak eser bulma konusunda oldukça zorlandık. Arapça kaynakların büyük bir kısmını Arap ülkelerinden temin etmeye çalıştık. Çalışmamızda yer verdiğimiz yazarların doğum ve ölüm tarihlerini vermeye gayret ettik. Ancak bazı yazarların sadece doğum ya da sadece ölüm tarihlerini bulabildiğimizden tek tarih belirttik. Bazı yazarlar da halen hayatta oldukları için sadece doğum tarihlerini yazdık. Doğum ya da ölüm tarihlerini bulamadığımız yazarlar için ise; herhangi bir tarih belirtmedik. Yazar adlarını ilk geçtikleri yerde bold karakter ile belirttik. Ancak bazı önemli yazarları birden fazla yerde bold karakter ile yazdık. Özel isimlerin hepsini Türkçe okunuşlarına göre yazdık. Ancak dipnotlarda Arapça eserler hakkında bilgileri yazarken transkripsiyona bağlı kaldık, İngilizce eser bilgilerini de orjinaline sadık kalarak belirttik.

Bu çalışmam esnasında, her türlü yardımını ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Abdullah Kızılcık'a, maddi manevi desteğini esirgemeyen meslektaşım Araş. Gör. Tuğba Şahinoğlu'na, tezimi tamamlarken samimi alaka ve ilgilerini esirgemeyen, kaynak temini konusunda her türlü destekte bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Yavuz'a, Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı'ya, Doç. Dr. Ömer İshakoğlu'na, Doç. Dr. İbrahim Şaban'a, Okt. Necmi Küçük'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam süresince maddi manevi desteklerini eksik etmeyen aileme ve bu zorlu süreçte beni bir an olsun yalnız bırakmayan kıymetli eşim Onur Işık'a sonsuz teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Yasemen IŞIK

İstanbul-2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜRDÜN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ÜRDÜN'ÜN SİYASİ TARİHİ.....	15
1.2. ÜRDÜN 'ÜN SOSYO-KÜLTÜREL TARİHÇESİ	36
1.2.1. ÜRDÜN'DEKİ ETNİK VE DİNİ GRUPLAR.....	39
1.2.1.1. Bedeviler.....	40
1.2.1.2. Hristiyanlar ve Ermeni Azınlık.....	40
1.2.1.3. Çerkezler ve Çeçen Azınlık	41
1.2.1.4. Filistinliler	43

İKİNCİ BÖLÜM

KISA HİKÂYE TÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

2.1. BATI EDEBİYATLARINDA KISA HİKÂYE	47
2.2. TÜRK EDEBİYATINDA KISA HİKÂYE	52
2.3. KLASİK DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA KISA HİKÂYE.....	59
2.3.1. Cahiliye Dönemi	59
2.3.2. İslamiyet Sonrası Dönem.....	61
2.4. MODERN DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA KISA HİKÂYE	64
2.4.1. Mısır'da Kısa Hikâye	67
2.4.2. Lübnan'da Kısa Hikâye.....	77

2.4.3. Suriye’de Kısa Hikâye	84
2.4.4. Irak’ta Kısa Hikâye.....	89
2.4.5. Filistin’de Kısa Hikâye	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN ÜRDÜN EDEBİYATINDA KISA HİKÂyecİLİĞİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ (1920-1980)

3.1. ÜRDÜN KISA HİKÂyecİLİĞİNİN DOĞUŞUNU ETKİLEYEN

FAKTÖRLER	100
3.1.1. Okullar	101
3.1.2. Matbaa	105
3.1.3. Gazete ve Dergiler	106
3.1.4. Kültürel Cemiyetler ve Edebi Dernekler	114
3.1.5. Edebi Düşünce Akımları	115
3.1.6. Siyasi Faktörler	121
3.1.6.1. 20.yy.’da Yaşanan Siyasi Gelişmelerin Ürdün Kısa Hikâyeciliğine Etkisi	123
3.2. ÜRDÜN KISA HİKÂyecİLİĞİNİN BELLİ BAŞLI TEMSİLCİLERİ VE KISA HİKÂYE KOLEKSİYONLARI	144
3.2.1. 1920’li Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği - Emirlik Dönemi	144
3.2.2. 1930’lu Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği	147
3.2.3. 1940’lı Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği – Nekbe Dönemi	149
3.2.4. 1950’li Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği	156
3.2.5. 1960’lı Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği – Nekse Dönemi.....	167
3.2.6. 1970’lı Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği	176
SONUÇ.....	182
BİBLİYOGRAFYA	186
ELEKTRONİK KAYNAKLAR	200

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır.

آ, ا, ع : â	ا : a, e	أ, و, ئ : ’
ى : î	ي : i, î	ع : ‘
و : û	ü : u, ü	غ : ğ

1-Şemsî ve kamerî harfler okudukları gibi gösterilmiştir. el-Hayât, es-Sekâfe vb.

2-Nisbet yâ’sı ‘î’ şeklinde gösterilmiştir. el-‘Arabî vb.

3-Kelime sonlarındaki med harflerinden sonra gelen harf-i tariflerde okunuşlar esas alınmıştır. Fî’l-Edeb vb.

4-Kelime sonlarındaki kapalı ð’ler vakıf halinde ‘a’ veya ‘e’, vasıl halinde ‘t’ olarak gösterilmiştir. Medresetu’l-Hadîse, el-Mektebe v.b.

5- Arapça tamamlamalara transkripsiyon sistemi uygulanırken; Türkçe tamlamalar, Arapça tamlama şeklinde olsalar dahi transkripsiyonsuz verilmiştir. Servet-i Fünun, Fecr-i Âti vb.

6- Terkip halindeki isimler bitişik yazılmıştır. Abdullah, Nasrallah vb.

7-Arapça tamlamaların sonundaki i’rab alameti gösterilmiştir. er-Râbitatu’l-Kuttâbu’l-Urduniyye vb.

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.e.	: Aynı eser/yer
a.g.e.	: Adı geçen eser
BM	: Birleşmiş Milletler
bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
d.m.ö.	: Doğumu milattan önce
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
FHKC	: Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
Hız.	: Hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölümü
Prof.	: Profesör

- s.** : Sayfa
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı
- t.y.** : Tarih yok
- vb.** : Ve benzeri
- v.d.** : Ve devamı
- yy.** : Yüzyıl
- y.y.** : Yayınevi yok

GİRİŞ

MODERN ARAP EDEBİYATININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Modernizm kavramı, Avrupa'nın kendi içsel toplumsal sürecinin bir ürünü olarak Rönesans ve Reform girişimleriyle başlayan ve aydınlanma düşüncesinin etkisiyle daha da güçlenen bir düşünce akımı olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla Avrupa'nın ideolojik kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline alan bu düşünce akımı, kapitalizmin keşfedilmesiyle birlikte Avrupa'nın özellikle ekonomik anlamda ciddi bir ilerleme kaydetmesi ve dünya çapında kabul gören siyasi bir güç haline alması ile sonuçlanmıştır. Avrupa'nın geçirdiği bu yapısal değişiklik, kendisi ile Avrupa dışı dünya arasındaki haksız rekabeti arttırmış ve Orta Doğu'yu askeri olarak işgal ederek ekonomik olarak da sömürgeleştirmesine yol açmıştır. Batı egemenliği ve bunun getirdiği yeni ilişki anlayışları, İslam coğrafyasında modernleşme girişimlerinin başlamasına neden olmuştur.¹

Avrupa ile Osmanlı ve İslam dünyası arasındaki sosyal ve siyasi dengelerin değişmesine neden olan ilk önemli gelişme, Fransızlar'ın 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi olmuştur. Bu işgalin Mısır başta olmak üzere Arap dünyası üzerindeki doğrudan etkisi, bölgede özellikle siyasi ve sosyal modernleşme sürecini başlatmış olmasıdır.² Arap edebiyatının da modernleşme sürecinin miladi sayılan bu tarihten itibaren başta Mısır olmak üzere Lübnan, Suriye gibi Arap ülkelerinde Avrupa tesiri, sosyal ve kültürel hayatın her sahasında kendini göstermeye başlamıştır.

Batı sömürgeciliğinin getirdiği bu gelişmeler, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Arap coğrafyasında özellikle yönetim mekânizmalarını yeniden düzenleme ve yeni eğitim kurumlarının kurulması gibi farklı alanlarda reform hareketlerinin başlatılmasını zorunlu kılmıştır. Askeri ve sivil alanda yapılan reformlar, eğitim alanındaki gelişmelerle birlikte yeni bir seçkin sınıfın doğmasına öncülük etmiştir. 1830'ların sonlarında bu yeni seçkin sınıf sayesinde Batılılaşma süreci hız kazanmış,

¹ İra M. Lapidus, **Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası**, Çev. İ.S. Üstün, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996, s. 11-15.

² Bedri Gencer, **İslam'da Modernleşme 1839-1939**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2008, s. 93-94.

1860'lardan sonra gerçekleştirilen idari reformlar, Arap dünyasında merkezileştirmeyi çabuklaştırarak yapısal dönüşümleri başlatmıştır. Bu değişimler, Arap toplumunu ekonominin modernleşmesine, yeni teknolojilerin benimsenmesine, devlet ve sınıf yapılarının yeniden düzenlenmesine ve laiklik, milliyetçilik gibi modern ideolojilerin kabulüne itmiştir.³

İslam dünyasının zayıflaması, Avrupa kültürünün etkisinde kalmış Arap entellektüellerin radikal reform söylemlerine muhatap bulacak ortamın hazırlanmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın ve Arap toplumunun gerilemesinin ardında yatan nedenleri sorgulayan ve edebi, kültürel, siyasi tabanlı entellektüel bir hareket olarak ortaya çıkan Arap Rönesans'ı yani Nahda hareketi baş göstermiştir. Bu hareket, yabancı hâkimiyetinden kurtulmak, klasik Arap kültürünü canlandırmak için ve modern Avrupa'nın başarılı yönlerini özümseyebilmek adına tercüme yolunu benimseyerek toplumsal bilinci şekillendirecek kültürel bir düşünce sistemi olarak kabul görmüştür. Uyanış, yeniden diriliş anlamlarına gelen Nahda hareketi; edebiyat tarihinde, modern Arap edebiyatının da başlangıcı kabul edilen Fransızların Mısır'ı işgal ettiği 1798 yılından günümüze dek gelen dönemi kapsayan geniş bir zaman dilimini ifade etmektedir.⁴

Arap dünyasının Batı ile olan ilişkileri 19.yy.'dan itibaren çok daha hızlı bir gelişme göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Mısır, Lübnan ve Suriye başta olmak üzere pek çok Arap ülkesinde edebi alanda bir ilerleyiş söz konusu olmuştur. Arap edebiyatı, Batı'nın getirdiği matbaa ve bu matbaalarda basılan gazete, dergi ve diğer edebi eserler gibi modern iletişim araçları sayesinde ciddi gelişmeler kaydetmiştir. Arap edebiyatçıları, edebi Rönesans'ı gerçekleştirmek için Batı edebiyatlarından eserler tercüme etmiş, bu tercüme eserleri kendi kültürel zenginlikleriyle özdeşleştirerek özgün modern bir Arap edebiyatı oluşturmaya çabalamışlardır. Tüm

³ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, Çev. H.D. Yıldız, İstanbul, Ağaç Kitapevi Yayınları, 2009, s. 224-225.

⁴ Ecehan Somoncuoğlu, “ On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, C.III, Sayı:I, Mart 2015, s.103-120.

bu çabalar sayesinde Arap edebiyatında hem şiir hem de nesir türleri açısından bir modernleşme süreci başlamıştır.

ŞİİR

Arap medeniyetinde İslamiyet öncesi Cahiliye devrine kadar uzanan sözlü bir geleneğin devamı niteliğindeki ilk edebi sanatlar içerisinde var olan Arap şiiri, 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren hem şekil hem de içerik bakımından geleneksel kimliğinden sıyrılarak Batı edebiyatının etkisiyle yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu dönemde şairler, Arap şiirini kendi dönemlerine uygun şekilde yapmacılıktan ve abartıdan uzak olarak nazmetmeyi, dönemine aykırı şiir anlayışından sıyrılarak gerçek şiir zevkini yansıtmayı amaç edinmişlerdir.

Bu dönemde şairlerin, Batı kaynaklı modern şiir örneklerini direk taklit etmek yerine, Arap şiir anlayışının en yüksek seviyesini oluşturan Cahiliye ve İslam sonrası Abbasi dönemine ait kökenleri güçlü şiir üslubunu örnek almayı tercih ettikleri gözlenmiştir. Bu neo-klasik şiir anlayışını benimseyen ve *'Diriliş(İhyâ) Şairleri'* olarak da bilinen edebiyatçılar arasında Mısır'dan **Mahmûd Samî el-Bârûdî** (1839-1904), **Ahmed Şevkî** (1868-1932), **Hâfız İbrâhîm** (1872-1932), Lübnan'dan **Bişâre el-Hûrî** (1890-1964), Irak'tan **Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî** (1863-1936) gibi şahsiyetler yer almıştır.⁵

Diriliş Şairleri, klasik Arap şiir üslubunu muhafaza ederek, modern çağda meydana gelen olaylara çare aramayı amaçlamışlar ve vezin, kafiye, ritim ve şiirdeki akıcılığı korumaya önem vermişlerdir. Bu şairlerin şekle verdikleri önem, kendilerinin toplumsal açıdan üstlendikleri vazifelerini etkilememiş, aksine bu dönemde kaleme alınan şiirler eğitici ve halkı aydınlatıcı nitelikte olmuştur. Dönem şairleri, muhattabı oldukları sosyal grupların sorunlarını dikkate almışlar; övgü, yergi, siyaset gibi eski Arap şiirinin konularını ele almanın yanı sıra, şiirlerde Avrupa karşısında Arap

⁵ Ahmet Savran, **19.yy. Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Tarihi**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991, s. 84-85.

toplumunun geri kalmışlığının nedenleri, kadının toplumdaki yeri, eğitim, fakirlik ve cehalet gibi konuları da işlemişlerdir.⁶

1920’li yıllarda modern Arap şiirine Batı tarzı serbest vezinli ilk kimliğini kazandıran kişi, şüphesiz Lübnan asıllı Mısırlı şair **Halîl Mutrân** (1872-1949) olmuştur. Arap şiirinin klasik kimliğinden sıyrılarak Batı şiirinin özelliklerini taşıyan ve şekilden çok içeriğe önem veren yeni bir şiir anlayışını savunan Mutrân, kafiyenin öneminden çok şiirin organik uyumuna önem vermiş ve konu itibarıyla doğadan esinlenen şairin bireysel duygu ve düşüncelerini lirik bir anlatımla dile getirmesi gerektiğine inanmıştır. Hem klasik Arap edebiyatı hem de modern Fransız edebiyatı üzerine almış olduğu sağlam eğitim sayesinde modern Arap şiirinde romantizm akımının öncüsü olarak kabul edilmiştir.⁷

Mutrân’ın ardından hem kendisinden hem de İngiliz edebiyatının modern şairlerinden etkilenen **Abdurrahman Şukrî** (1886-1958), ‘**Abbâs Mahmûd el-Akkâd** (1889-1964), **İbrâhîm Abdulkadir el-Mâzinî** (1890-1949) gibi bazı Mısırlı yenilikçi şairler, modern Arap şiirinde yeni bir dönem başlatmışlardır. İlerde Divan Ekolü olarak adlandırılacak olan bu şairler, tıpkı Mutrân gibi klasik Arap şiirinin karşısında duran yenilikçi bir tarzı savunmuşlardır.⁸ Şiirin organik bütünlüğünün korunması gerektiğine inanan bu grup, şiirin anlam ve içeriğini, lafız ve biçimden daha çok önemsemişlerdir. Bir şiirde tek tip kafiye yerine farklı kafiye türlerine yer verilmesinin veya kafiye aranmaksızın tümü serbest vezinli şiir yazılmasının önünü açmışlardır. Bu şairler açısından şiirin esin kaynağı; kitaplar değil, doğa ve bireyin kişisel deneyimlerinin felsefî bir ifadesidir. Daha çok hüznün ve karamsarlığın egemen olduğu bu şiirler, geleneksel Arap toplumunun modern bir topluma dönüşüm aşamasında geçirdiği sancılı sürecin bir tezahürü gibidir.

Divan Ekolü mensuplarının, Arap şiirine getirdikleri bir diğer önemli katkı ise; ekol mensuplarının şair kimliklerinin yanı sıra eleştirmen olarak modern Arap

⁶ Aysel Ergül Keskin, **Şiirin Galib Aşkın Devrik Kralı Nizâr Kabbânî’de Aşk ve Kadın**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2006, s. 17.

⁷ Mounah A. Khouri, Hamdi Algar, **An Antology of Modern Arabic Poetry**, London, University of California Press, 1974, s.5-6.

⁸ Ergül Keskin, **a.g.e.**, s. 18.

şiiirinin gelişiminde oynadıkları roldür. Divan ekölü şairlerinin belki Arap şiiirinin gelişimine yaptıkları en büyük katkı neo-klasizm'e ve Ahmed Şevkî'nin şiiirlerine getirdikleri eleştiriler sayesinde modern Arap şiiirinin ilk aşaması olarak görülen romantizm akımının gelişmesinin önünü açmış olmalarıdır.⁹

Divan ekölünün Mısır başta olmak üzere diğier Arap ölkelerinde modern şiiirin gelişiminde üstlendiğı bu sorumluluğı, Arap coğrafyasının dışında, aynı dönemde siyasi ve ekonomik pek çok nedenden ötürü Kuzey ve Güney Amerika'ya göç eden Suriye ve Lübnanlı '*Mehcer(Göç) Şairleri*'¹⁰ üstlenmişlerdir. Çoğı Lübnan'da oldukları dönemde misyoner okullarında eğitim görmüş Hristiyanlardan oluşan Mehcer Şairleri, geleneksel yapılara karşı çıkmış ve modern düşünceden oldukça etkilenmişlerdir. Göç ettikleri ölkelerde yenilikçi fikirlerini uygulayabilecek uygun ortamı bulan bu şairler, bir yandan kendi Arap kimliklerini koruyabilmek, geleneksel Arap toplumunda meydana gelen çatlakları modernizmin iyileştirici yönleriyle özdeşleştirerek gidermeye çalışmak adına Amerika'da kendi gazete ve dergilerini çıkarmışlar, kültürel faaliyetlerini destekleyecek edebi dernekler kurmuşlardır.

Mehcer edebiyatının en önemli iki derneğı Kuzey Amerika'da 1920 yılında New York'ta kurulan *er-Râbitatu'l-Kalemiyye* ve Güney Amerika'da 1932 yılında Sao Paula'da kurulan *el-'Usbetu'l-Endelusiyye*'dir. Kuzey Amerika'ya göç eden şairler arasında **Cibrân Halîl Cibrân** (1883-1931), **Mîhâîl Nu'ayme** (1889-1988), **Emîn er-Reyhânî** (1876-1940) gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Güney Amerika'ya göç edenler arasında ise; **Fevzî el- Ma'lûf** (1899-1930), **Şefîk el-Ma'lûf** (1905-1977), **İlyâs Ferhât** (1893-1977), **Reşîd el-Hûrî** (d.1887) gibi şairleri görmek mümkündür. Bu şairler, eserlerinde genel olarak anavatana özlem, yaşadıkları topluma karşı duydukları yabancılık hissi, doğa ve köy yaşamı gibi konuları işlemişlerdir. Mehcer şairleri, genel olarak romantizmin etkisinde kalmış, üslup ve düşüncelerinde bu akımdan oldukça etkilenmişlerdir.¹¹

⁹ A.e., s. 19-20.

¹⁰ Göç Edebiyatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hüseyin Yazıcı, **Göç Edebiyatı: Doğuyü Batıya Taşyanlar**, 1. Baskı, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002.

¹¹ Mounah A. Khouri, Hamdi Algar, a.g.e., s. 9-10.

Daha ileriki dönemler de realizm ve Arap milliyetçiliği gibi akımlardan etkilenen bu Mehcer şairleri; eserlerinde açık ve anlaşılır bir dil kullanarak duygu ve düşüncelerini ifade etmişler ve klasik şiirin şairin duygularını tasvir etmesine engel teşkil ettiğini düşündükleri bağlayıcı kurallarını reddetmişlerdir. Göç ettikleri Amerika'da şiir sanatına yeni bir bakış açısı getiren bu şairler, ülkeleriyle olan bağlarını asla koparmamışlardır. Kendi ülkelerinde yayınlanan edebi gazete ve dergilere düzenli olarak yazılarını gönderen bu şairler, Arap edebiyatının modernleşmesine büyük katkı sağlamışlardır. Mehcer şairlerinin etkilendikleri romantizm akımı, Mısır, Suriye ve Lübnan'daki şairleri de etkilemiştir.¹²

Arap şiirinin modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eden, Mısırlı şair ve eleştirmen **Ahmed Zekî Ebû Şâdî** (1892-1955)'nin girişimleriyle kurulan '**Apollo Grubu**', Kuzey Amerika'daki göçmen şairlerin etkisinde kalarak romantik bir edebiyat anlayışı benimsemişlerdir. Şâdî'nin yanı sıra, **İbrâhîm Nâcî** (1898-1953), '**Alî Mahmûd Tâhâ** (1901-1949) gibi dönemin genç edip ve şairlerinden oluşan bu grup, eserlerini grupla aynı adı taşıyan Apollo dergisinde yayınlamışlardır. Her ay düzenli olarak yayın yapan bu dergi, şiir ve şiir eleştirisi üzerine yoğunlaşan ve bu amaçla yayınlanan ilk dergi olması yönüyle modern Arap şiirinin gelişimi açısından büyük bir edebi değere sahiptir. Mehcer şairlerinden **İllyâ Ebû Mâdî** (1889-1957), **İlyâs Ebû Şebeke** (1903-1947) ve **Riyâd el-Ma'lûf** (1912-2002) gibi şahsiyetler de Apollo dergisinde şiirlerini yayınlamışlardır.¹³

Apollo grubu şairleri, modern Arap şiirine hem öz hem de şekil bakımından yenilik getirmiştir. Batı romantizminden farklı olmayan bir anlayışı benimsemiş bu şairler, Arap şairlerini şiirsel gelenekte devrime, seçkinliğe, samimi bir duygusallığa çağırılmışlar; ayrıca şiiri konu, anlam ve fikir yönünden daha özgür sanatsal bir anlayışa davet etmişlerdir. Şiiri, duyguların özgürce dışa vurumu olarak niteleyen bu şairler, bir nedene bağlı şiir yazmayı reddederek şairleri daha yaratıcı şiirler yazmaları konusunda telkin etmişlerdir.

¹² Ergül Keskin, **a.g.e.**, s. 28.

¹³ Derya Adalar, "Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.2, Sayı: 47, 2007, s. 61-81.

Kasidede konu bütünlüğüne önem veren *Apollo Grubu*, şiirlerinde aşk ve doğa kavramlarına yoğun olarak yer vermişlerdir. Şiirlerine mahrumiyet, pişmanlık, hüznün, sıkıntı, zenginlik, fakirlik gibi duygular hâkim olmuştur. Apollo grubu, serbest nazımı savunarak bazen ‘şi‘ir mursal’, bazen ‘şi‘ir hur’, bazen de ‘şi‘ir mutlak’ şeklinde adlandırılan yeni bir akım başlatarak kasidenin yapısında devrim gerçekleştirmişlerdir.¹⁴

Modern Arap şiirinde, 1930’lu yıllarda görülmeye başlayan sembolizm de en az romantizm kadar ilgi görmüştür. Lübnanlı **Sa‘îd ‘Akl’** (1911-2014)’in 1937 yılında *el-Mecdeliyye* adı ile yayınladığı şiir ile çağ atlayan Arap sembolizmin kökleri aslında 19.yy. Fransız sembolizmine uzanmaktadır. Fransız sembolizmi ideal ve güzel olana odaklanan, akıl dışı bir yaklaşımla sezgisel algılamaya önem veren, tuhafılığı, belirsizliği ve hayali yaklaşımları şiir için daha uygun gören kendine has felsefik bir anlayıştan beslenmiştir. Dili, şiirin en önemli ögesi olarak kabul eden sembolist şairleri örnek alan Arap edipler de, şiirlerinde kelimelerin imalı anlamlarına ve kulağa hoş gelmelerine öncelik tanımışlardır. Siyasi ve sosyal kaygılardan tamamen uzak sadece sanatsal kaygı ile şiirler yazan Arap sembolistler arasında **Salâh Lebekî** (1906-1955) ve **Yûsuf Ğusûb** (1893-1972) gibi Lübnanlı şairler yer almaktadır.¹⁵

II. Dünya Savaşı ve 1948 yılında yaşanan Filistin trajedisi, Arap toplumunun siyasi ve sosyal yaşamında olduğu kadar Arap edebiyatında da bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde edip ve şairlerin toplumsal ve siyasal bilinçleri, sosyolojik duyarlılıkları artmaya başlamış ve bu durum eserlerinde daha gerçekçi öğelere yer vermelerini sağlamıştır. Modern Arap şiiri de artık romantizm ve sembolizmden sıyrılarak daha çok realizme yönelmiştir.

Bu dönemde, edebiyatın halkın sorunlarını çözmeye aydınlatıcı bir yol gösterici olması temeline dayanan sosyalist realizm yani toplumcu gerçekçilik akımı, Arap şiirini de etkisi altına almıştır. ‘**Abdulvehhâb el-Beyâtî** (1926-1999), **Bulend el-Haydarî** (d.1926-1972), **Muhammed el-Feytûrî** (d.1936-2015), **Salâh**

¹⁴ A.e., a.y.

¹⁵ Salma Khadra Jayyusi, **Trends and Movements in Modern Arabic Poetry**, Volume Two, Leiden, E.J. Brill, 1977, s. 475-476.

‘**Abdussabûr** (1931-2015), ‘**Abdulmu‘tî el-Hicâzî** (d.1935) gibi toplumcu gerçekçi yazarlar; şiirlerinde, doğa tasvirleri yerine daha çok şehir ve köy hayatının zenginlik ve fakirlik, mutluluk ve hüznün gibi zıt ve adaletsiz yönü üzerinde durmaya başlamışlardır.¹⁶

‘**Serbest şiir**’ kavramı pek çok şair ve grup tarafından benimsenen bir şiir anlayışını temsil etmiş olsa da, bu yeni şiir biçiminin gelişmesinde kuramsal temelleri atan ve aslında bu hareketin asıl öncüsü sayılan Iraklı şair **Nâzik el-Melâ‘ike** (1923-2007)’dir. el-Melâ‘ike, klasik Arap şiirinin üslubu olan tek kafiye ve iki satırlı beyitlerin, şiirde içerikten ziyade şekle önem vermeye yol açtığını, ayrıca şairin asıl maksadı olan sosyal konulara yer vermesine ve duygularını açıkça ifade etmesine engel olduğunu ifade etmiştir. Anlam yönünden modern Arap şiirinin zayıf kalmasına neden olan bu yapıyı değiştirmeyi amaç edinen şair, vezin tef ile birliğine dayalı, anlam yönünden gerektiğinde aruz veznine uyumlu farklı şatırlarda birden fazla tef ile değişikliğini mümkün kılan yeni bir ‘serbest şiir’ tarzını geliştirmiştir. el-Melâ‘ike ‘nin 1947 yılında Beyrut’ta *el-‘Urûba dergisi*’nde yayınladığı *el-Kûlîrâ* adlı şiiri modern Arap edebiyatının ilk ciddi ‘serbest şiir’ denemelerinden biri olarak kabul edilmiştir.¹⁷

Modern Arap şiirini özellikle biçim yönünden aruz, kafiye, vezin, tef ile, bütünlük gibi kısıtlayıcı ve şairin yaratıcılığını engelleyici kuramlarından tamamen arındırarak Batı tarzı serbest şiir anlayışını savunan bir başka yenilikçi grup ortaya çıkmıştır. Şiiri, neredeyse düz yazıdan ayırt edilemeyecek kadar özgür bir forma sokan ‘**Mensur Şiir**’ temsilcilerinin en başarılı isimleri **Tevfik Sâyig** (1923-1971), **Muhammed el-Mâgût** (1934-2006), **Unsî el-Hâc** (1934-2014), **Cebrâ İbrâhîm Cebrâ** (1920-1994), **Yûsuf el-Hâl** (1917-1987), Adonis lakabı ile bilinen ‘**Alî Ahmed Se‘îd** (d. 1930) gibi şairler olmuştur. Bu şiir tarzı sadece biçim yönünden değil, içerik yönünden de aykırılıklardan beslenmiştir. Şiir ve düz yazı, özgürlük ve disiplin, yıkıcı

¹⁶ A.e., s. 572 v.d.

¹⁷ Zafer Ceylan, “Modern Arap Edebiyatında İlk ‘Serbest Şiir’ Deneyimleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.1, Sayı: 55, 2015, s. 185-206.

anarşizm ve toparlayıcı sanat anlayışı gibi zıt kavramlar bu yeni şiir tarzının iskeletini oluşturmuştur.¹⁸

1950’li ve 60’lı yıllardan sonra Arap şiiri oldukça karmaşık ve geniş kapsamlı bir yapıya bürünmüştür. Şairleri bu dönemden sonra tek bir akım ya da ekol temsilcisi olarak sınıflandırmak oldukça zordur. Bu dönemden sonra şiir yazan ediplerin pek çoğu, romantizm, sembolizm ve realizm gibi edebi akımların her birini şiirlerinde içi içe kullanmışlardır. Şairlerin eserlerindeki bu çeşitliliğin artmasında özellikle Arap toplumunun bu yıllarda içinde bulunduğu sosyo-politik durum ve yazarların Fransız ve İngiliz edebiyatları başta olmak üzere Batı şiirini çok yakından incelemelerinin payı büyüktür.

Temsilcileri arasında **Bedr Şâkir es-Seyyâb** (1926-1964), Cembrâ İbrâhîm Cembrâ, Yûsuf el-Hâl, Adonis gibi isimlerin yer aldığı **‘Temmûzî Şiir Hareketi’**, Batılı modernistlerin ve sürrealistlerin Arap yazarlar üzerindeki baskın etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu şiir hareketi, Yunan, Mısır, Roma ve Sümer mitolojilerinde yer alan mitleri, özellikle Arap tarihinden ve folklorik geçmişinden seçme unsurları yaratıcı bir dille ifadeye çabalamıştır. es-Seyyâb’ın 1954 yılında Beyrut’ta **el-Âdâb dergisi’**nde yayınlanan **Unşûdetu’l-Matar** adlı şiiri, ölüme benzetilen kışın ardından baharın gelişi ve ona hayat veren yağmur ile yeniden dirilişi sembolize etmektedir. Bu şiir, Temmûzî Şiir hareketinin ilk ciddi örneği olarak kabul edilmiştir.¹⁹

NESİR

19.yy.’ın sonlarına kadar Arap nesir türleri, tıpkı şiir gibi zayıf, kapalı, anlamdan ziyade lafzi sanatların ağır bastığı bir yapıya sahiptir. **Nâsîf el-Yâzıcî** (1800-1871)’nin makame türünde verdiği örnekler ve **Edîb İshâk** (ö.1885)’in mektupları sayesinde önemli gelişmeler kaydetmesine rağmen Arap nesri, el-Harîrî (ö.1122) gibi klasik dönem ediplerin secilerle bezenmiş ağdalı üslubunun etkisinden sıyrılamamıştır. Arap nesrinde meydana gelen gelişmeler, 1900’lü yılların başına

¹⁸ Shmuel Moreh, “Modern Arap Edebiyatında Mensûr Şiir”, Çev. Şener Şahin, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 12, Sayı:1, 2003, s. 297-329.

¹⁹ F. Betül Üyümez, “Modern Arap Şiirinde Temmuz Akımı ve Cebra İbrahim Cebra’nın Şiirinde Temmuz Miti”, Şarkiyat Mecmuası, Sayı: 11, İstanbul, 2007, s. 97-118.

kadar daha çok tarih, eski Arap medeniyeti, batılı gelişmiş toplumlardan beslenen tarihi ve sosyal içerikli çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Böylece Arap nesri, 20.yy'ın başından itibaren modernleşme sürecine girmiş ve ilk modern ürünlerini vermeye başlamıştır. Bu dönemde artık nesir alanında klasik risalecilik anlayışı yerini Batı kaynaklı kısa hikâye, roman ve tiyatro gibi yeni nesir türlerinin şekillenmesine bırakmıştır.

Modern Arap edebiyatında kısa hikâye ve roman gibi edebi türlerin gelişiminde Batı edebiyatlarından yapılan çeviri eserlerin büyük payı olmuştur. Mısırlı yazar **Rifâ'a Rafi et-Tahtâvî** (1801-1873)'nin 1867 yılında "*Mevâki 'u'l-Eflâk fi Vekâ'i 'Telîmâk*" adı ile Arapça'ya çevirdiği orijinal Fransızca olan *Les Aventure de Télémaque* adlı eser, Arap edebiyatında modern hikâyeciliğin ve romancılığın başlangıç noktası olmuştur.²⁰ Tahtâvî'nin başlattığı bu çeviri hareketini eş zamanlı olarak Arap dünyasında bir uyarılma ve telif hareketi izlemiştir.

Modern Arap edebiyatında hikâye ve roman gibi edebi türlerin gelişimine katkı sağlayan ilk denemeler Mısır ve Lübnan gibi Arap ülkelerinde görülmeye başlamıştır. Klasik Arap edebiyatında bir anlatı türü olan makameye benzer tarzda kaleme alınan Tahtâvî'nin *Tahlîsu'l-İbrîz fi Telhîsi Bârîz*'i ve yine Mısırlı yazar '**Alî Mubârek** (1823-1893)'in '*Alemu'd-dîn*'i, Lübnanlı yazar **Ahmed Fâris eş-Şidyâk** (1804-1887)'in *es-Sâk 'ale's-Sâk fi mâ Huve'l-Fâryâk*'ı kısa hikâye ve roman gibi Batı tarzı yeni nesir türlerinin gelişmesine öncülük eden eserler olmuşlardır.²¹

19.yy.'ın sonlarına doğru Mısır'da sayıları gittikçe artan gazete ve dergiler Batı tarzı hikâye ve roman türlerinin Arap edebiyatında yer edinmelerinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde yayınlanan hikâye romanların pek çoğu edebi bir değer taşımasa da büyük okuyucu kitlesine sahip, daha çok Batı edebiyatlarının aşk ve macera konulu hikâyelerin çevirileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lübnanlı **Selîm el-Bustânî** (1848-1884)'nin 1870 yılında kurduğu *el-Cinân dergisi*'nde yayınladığı *el-Heyâm fi Cinâni's-Şâm*, *el-Heyâm fi Futûhi's-Şâm*,

²⁰ Rahmi Er, **Modern Mısır Romanı-I 1914-1944**, Ankara, Hece Yayınları, 2015, s. 59.

²¹ Rahmi Er, "Roman(Arap Edebiyatı)", **TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 164.

Zenubyâ gibi bir dizi tarihi ve sosyal içerikli çalışmalarla Arap romanında telif dönemi başlamıştır. Bu eserler Arap tarihi roman türünün ilk örnekleri olarak gösterilse de bu türün asıl öncüsü Lübnan asıllı Mısırlı yazar **Corcî Zeydân** (1861-1914)'dır. Zeydân'ın Fransız yazar **Aleksandre Dumas** (1802-1870)'ın ve İngiliz yazar **Walter Scott** (1771-1832)'un tarihi romanlarından esinlenerek 1891-1914 yılları arasında Arap ve İslam tarihinin çeşitli dönemlerine dair kaleme aldığı yirmi küsur eseri, Bustânî'nin daha önceki çabalarıyla birleştiğinde modern Arap romanına bir kimlik kazandıran ilk eserler olmuşlardır.²² Bu iki önemli yazarın çabaları aynı zamanda roman türünün diğer Arap ülkelerinde de ilerlemesine öncülük etmiştir.

Muhammed Huseyn Heykel (1880-1956)'in 1914 yılında yazdığı *Zeyneb* adlı eseri, modern Arap edebiyatının tarihi olmayan ilk romanı kabul edilmiştir. Heykel, roman türünün zaman ve mekân, şahıs kadrosu, olay örgüsü gibi temel öğelerini gereğince kullandığı, hikâyede geçen olayları anlaşılır şekilde sebep-sonuç ilişkisine bağladığı bu eseri, modern Arap edebiyatının ilk edebi romanıdır. İstemediği biriyle ailesinin zoruyla evlendirilen Zeyneb isminde Mısırlı genç bir kızın verem hastalığına yakalanarak hazin bir şekilde ölümünü anlatan bu roman, Arap dünyasında oldukça beğeni toplamış ve pek çok dönem yazarını da roman yazma konusunda teşvik etmiştir.²³

20.yy.'ın ilk çeyreğinde Mısır ve Lübnan gibi ülkelerde çıkan romanlar, çeşitli siyasi ve sosyal görüşleri ifade etmede ve toplumsal sorunları protesto etmede bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır. Her iki ülkenin de Avrupa kültürünün tesiri altında olması özellikle kadının Arap toplumundaki statüsünü sorgulama gereğini doğurmuştur. Arap dünyasında kadının özgürlüğü sadece sosyal bir mesele olarak değil aynı zamanda edebiyat dünyasında yazarların özellikle cinsel ayrımcılık konusunda ifade özgürlüklerini de engelleyen bir mesele olarak görülmüştür.

Kadının toplumdaki ayrımcı konumuna, Arap halkının geleneksel ahlak yapısına, kilise ve din adamlarına, kraliyet rejimine karşı daha önce hiç kimsenin cesaret edemediği bir üslupla yaklaşan Lübnanlı yazar Cibrân Halîl Cibrân olmuştur.

²² Er, **Modern Mısır Romanı...**, s. 68.

²³ A.e., s. 89-90.

Daha çok romantizmin etkisinde kalan Cibrân'ın 1912 yılında yayınladığı *el-Ecnihatu'l-Mutekessira* adlı romanı bu tarzda yazılan ilk eserdir. Arap toplumunun modernleşme sürecinde kadının toplumsal konumu, dini ve ahlaki değer yargıları gibi konuları, hikâyelerinde romantik bir yaklaşımla Cibrân'dan farklı olarak daha çok gelenekselciliği koruma gayesiyle ele alan Mısırlı yazar **Mustafa Lütfi el-Menfelûti** (1876-1924)'dir. Daha ileriki dönemlerde romantizmin etkisiyle sosyal içerikli *Zukaku'l-Midâk*, *Hân el-Halîlî*, *Kâhiretu'l-Cedîde* gibi eserleriyle **Necib Mahfûz** (1911-2006) ve *el-'Ard*, *el-Fellâh* gibi eserleriyle **Abdurrahmân eş-Şerkâvî** (1920-1987) ve *el-Harâm* adlı eseriyle **Yûsuf İdrîs** (1927-1991) gibi şahsiyetler karşımıza çıkmaktadır.²⁴

1920'li yılların başlarında **Mahmûd Teymûr** (1894-1973), **Mahmûd Tâhîr Lâşîn** (1895-1954), **İbrâhîm el-Mısırî** ve **Yahya Hakkî** (1905-1992) gibi modern düşünceli genç nesil yazarların kurduğu '*Medresetu'l-Hadîse*' (Yeni Ekol) üyeleri özellikle **Mihayloviç Dostoyevski** (1821-1881), **Lev Nikoloyeviç Tolstoy** (1828-1910), **Nikolay Vasilyeviç Gogol** (1809-1851), **Ivan Turgenyev** (1818-1883), **Anton Chekhov** (1860-1904) gibi Rus edebiyatçıların hikâye ve roman yazarlığını örnek alarak Mısır'da temeli sağlam, modern ve gerçekçi bir edebiyat anlayışı geliştirmek istemişlerdir.²⁵ Ekol üyelerinin 1925 ve 1927 yılları arasında çıkardıkları *el-Fecr* adlı edebi dergide yayınladıkları kaliteli telif ve çeviri hikâyeleri sayesinde modern Arap edebiyatında kısa hikâye ve roman yazarlığına karşı olan ilgi artmıştır.

Tâhâ Huseyn (1884-1973)'nin 1929 yılında otobiyografisini kaleme aldığı üç ciltlik çalışmasının ilk cildini yayınladığı *el-Eyyâm* adlı eseri, Mısır başta olmak üzere pek çok Arap ülkesinde roman yazarlığı konusunda çekinceleri bulunan edebiyatçıları cesaretlendirmiştir. Hikâye ve romanın, Mısır'ın dışında diğer Arap ülkelerinde modern Arap edebiyatının yeni bir edebi türü olarak en az şiir kadar saygın bir yer edinmesi, Lübnan'da **Tevfik Yûsuf 'Avvâd** (1911-1989) ve Suriye'de **Şekîb el-Câbirî** (1912-1996)'nin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Yazarlıklarının yanı sıra

²⁴ D.H. Baneth Dedicata, "The Arabic Novel Between Arabic and European Influences During The Nineteenth Century", **Studies in Modern Arabic Prose and Poetry**, Ed. Shmuel Moreh, New York, E.J.Brill, 1988, s. 88-115.

²⁵ A.e., a.y.

eleştirmen kimlikleriyle de ön plana çıkan **İbrâhîm el-Mâzinî** (1889-1949) ve **‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd** (1889-1964), daha çok yazdıkları kısa hikâye koleksiyonlarıyla ün salmış olan Mahmûd Teymûr ve Mahmûd Tâhîr Lâşîn, tiyatro yazarlığıyla meşhur **Tevfik el-Hakîm** (1898-1987) gibi usta yazarların öncü eserleri sayesinde iki dünya savaşı arası dönemde hikâye ve roman türü hem şekil hem de içerik yönünden oldukça zenginleşmiştir.²⁶ Bu yazarların çoğu romantizmin etkisi altında kalmış olsalar da, Batı kaynaklı sembolizm, natüralizm, rasyonalizm ve realizm gibi pek çok akımdan da etkilenmişlerdir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, modern Arap romanının en olgun ürünlerini verdiği dönem olmuştur. Bu dönemde yaşanan Arap-İsrail Savaşları, Arap milliyetçiliği, çağdaş kurumlarının açılması, eğitim faaliyetlerinin artması, yaşam standartlarının iyileşmesi, köyden kente göç gibi etkenlerle toplumda okuyucu kitlesinde yaşanan artış, Arap hikâyeciliğinin ve romancılığının gelişmesine katkı sağlamıştır. Şiire göre daha anlaşılır bir dilinin olması, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel sorunları işlemeye daha elverişli olması yönleriyle hikâye ve roman yazarlığına olan ilgi artmıştır. Bu dönemde Arap coğrafyasında meydana gelen sosyal ve siyasi gelişmeler romantik hikâye ve romandan ziyade realist eserlere zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde özellikle Mısır, Suriye ve Lübnan gibi ülkelerde sosyalizmin gelişmesiyle beraber hikâye ve romanlarda toplumcu gerçekçilik akımı adeta moda bir ekol halini almıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından Mısır başta olmak üzere pek çok Arap ülkelerinde yaşanan olumsuzluklar yazarları edebiyatlarını toplumun gelişmesindeki en büyük araç olarak görmelerini sağlamıştır. Toplumcu gerçekçiliğin en önemli temsilcilerinden olan Necib Mahfûz'u, Mısır'da 'Abdurrahmân eş-Şerkâvî ve Yûsuf İdrîs takip ederken, Suriye'de toplumcu gerçekçiliği Arap milliyetçiliğiyle iç içe işleyen **Hannâ Mîne** (d.1924), **‘Abdusselâm el-‘Uceylî** (1918-2006), Irak'ta **Ğaib Tu‘me Fermân** (1927-1990) gibi yazarlar takip etmiştir.²⁷

²⁶ Er, "Roman(Arap Edebiyatı)", s.165.

²⁷ A.e., a.y.

Modern Arap hikâye ve romancılığın gelişmesinde özellikle 1960'lardan sonra yazmaya başlayan kadın edebiyatçıların rolü büyük olmuştur. Arap toplumunda kadının toplumsal statüsü ve kişisel sorunları konusunda çok daha derinlemesine analizler yapan kadın edebiyatçıları arasında Mısır'da **Nevâl es-Sa'dâvî** (d.1930), **Selvâ Bekr**; Lübnan'da **Leylâ Ba'lebekkî** (d.1936), **Emilî Nasrallah** (d.1931); Filistin'de **Seher Halîfe** (d.1942); Irak'da **Deysî el-Emîr** ve Suriye'de **Gâdet es-Semmân** (d.1942) gibi şahsiyetler gösterilmiştir.²⁸

1970'lerden itibaren Arap coğrafyasında bir yandan yabancı hâkimiyetinden kurtulmanın sevinci yaşanırken diğer yandan da Arap milliyetçiliğinin etkisiyle başlayan pek çok iç ve dış savaşlar cereyan etmiştir. Bu dönemde gerek Arap ülkelerinin birbirleriyle olan çatışmaları gerekse Avrupa ülkelerinin çeşitli bahanelerle bölgeye yaptığı saldırılar neticesinde Arap toplumunda bağımsızlık, ekonomik kalkınma hayalleri yerini yeniden acı ve hüsrana dolu günlere bırakmıştır. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin edebiyat üzerinde bıraktığı tek olumlu etki ise; kısa hikâye ve roman gibi modern edebi türlerin Mısır, Lübnan, Suriye, Irak, Filistin gibi belirli merkezlerin dışında çıkarak hemen hemen bütün Arap ülkelerine yayılmış olmasıdır.

Bu zamana kadar sadece belli başlı temsilcileri bulunan kısa hikâye ve roman yazarlığı, bu tarihten itibaren Ürdün, Fas, Tunus, Cezayir, Sudan, Yemen, Kuveyt, Libya... gibi bütün Arap ülkelerinde rağbet görmeye başlamıştır. Yazdıkları hikâye ve romanlarıyla modern Arap edebiyatının olgunlaşması ve kendine özgü karakteristik özelliklerinin belirlenmesinde öncülük eden yazarların başında Sudan'da **et-Tayyib es-Sâlih** ve Fas'ta **Muhammed Berrâde** ve **Hunâse Binnûne**, Cezayir'de **et-Tâhir Vattâr**, Tunus'ta **Mahmûd el-Mes'adî**, Libya'da **Ahmed İbrâhîm el-Fakîh**, Yemen'de **Muhammed 'Abdulvelî**, Kuveyt'te **İsmâ'îl Fehd İsmâ'îl** (1940-1985) ve **Leylâ el-'Usmân** gibi şahsiyetler yer almıştır.²⁹

²⁸ Hilary Kilpatrick, "The Arabic Novel: A Single Tradition?", **Journal of Arabic Literature**, Sayı:5, 1974, s. 93-107.

²⁹ **A.e., a.y.**

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜRDÜN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ÜRDÜN'ÜN SİYASİ TARİHİ

20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğunun egemenliğinde olan Ortadoğu bölgesi I. Dünya Savaşı'nın ardından bölgede yaşanan siyasi olayların sonucunda Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletlerin çıkar çatışmalarına tanıklık etmek zorunda kalmıştır.

Geçirdiği tarihsel süreç içerisinde Ürdün Haşimi Krallığı'nın bulunduğu bölge Hitit, Pers, Roma, Bizans, Yunan gibi pek çok köklü medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin İslamiyeti kabulü Hz. Ömer'in halifeliği esnasında gerçekleşmiş ve halkın büyük bir çoğunluğu İslam dinini kabul etmiştir. Bölge halkının çoğunluğunun İslam dinine geçiş yapmaya başladığı bu dönemde Ürdün toprakları Emevi, Abbasi, Selçuklu, Eyyubi ve Memluk hâkimiyetleri altına girmiştir. Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında Osmanlı topraklarına dâhil ettiği Ürdün, I. Dünya Savaşı sonrasında bölgedeki siyasi dengelerin değişiminden nasibini almış ve 400 yıllık Osmanlı hâkimiyetinden ayrılarak İngiliz manda yönetimine girmiştir. O dönemde Fransızların kontrolünde olan Suriye ile İngilizlerin kontrolü altında olan Filistin arasında tampon bölge konumunda olan Ürdün, bedevi aşiretlerinin yaşadığı bir alan olarak tanımlanmaktadır. Bölgede yaşayan bedevi toplulukların Fransız hâkimiyetinde bulunan Suriye'ye karşı düzenlediği saldırılar ve bu saldırılara Fransızların karşılık vermesi neticesinde batılı diğer devletler tarafından bölgede oluşan kriz ortamının sona erdirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bunu sağlayabilmek adına bedevi emirlerinden Şerif Hüseyin'in oğullarından Emir Şerif Abdullah 1921'de Ürdün nehrinin doğu yakasında İngilizlerin güdümünde yarı bağımsız bir emirlik kurmuştur.¹

¹ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, 1. Baskı, Agora Kitaplığı yayınları, 2008, s.15-17,238-240; Ayrıca bkz.: Bernard Lewis, **Ortadoğu Tarihi: Hristiyanlığın başlangıcından günümüze Ortadoğu'nun iki bin yıllık tarihi**, Çev. Selan Y. Kölay, Arkadaş yayıncılık,2015.

Uzun yıllar boyunca Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Arap Vilayetleri artık İngiliz ve Fransız güdümü altında kurulan devletler olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bu devletler içerisinde Ürdün bölgede batılı güçlerin eliyle inşa edilmiş *'en yapay entite'*² olarak adlandırılmaktadır. Belki de yüzyıllar boyunca devam edecek siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda yaşanacak değişim ve dönüşümlere sahne olacak Orta Doğu'da kurulan bu devletler içerisinde Ürdün, özellikle Filistin – İsrail çatışmasına en yakından tanıklık edecek ülke konumundadır.

Ortadoğu'da halen çözüme kavuşturulamayan sorunların pek çoğu Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde baş göstermeye başlamıştır. Arap ülkeleri için bağımsızlıklarını kazanabilme ihtimali I. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeci devletler tarafından ortaya atılmıştır. Bu tarihten sonra Batılı devletlerin eliyle yapay olarak inşa edilen Ortadoğu bölgesinde kurulan yeni Arap devletlerinin hiçbirinin sınırlarını ve halklarını kendileri belirlememişlerdir. Bu devletlerin sınırlarını Batılı devletler, harita üzerinden cetvelle çizerek belirlemişler ve siyasi iktidarı temsil edecek kişileri de Arap toplumunun içerisinde köklü ve zengin ailelerin eğitilmiş bireyleri ya da ortaya çıkan yeni devletlerin yerlisi olmayan kraliyet mensupları arasından seçmişlerdir. Başına geçtikleri toplumların çoğunluğunu temsil etmeyen bu kişiler daha çok kendi ailelerine, mensubu oldukları etnik ve dini gruplara yakınlık göstermiş ve onların haklarını korumaya öncelik tanımışlardır.³

Dört asır gibi uzun bir süre boyunca Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Ortadoğu bölgesinin, Osmanlı'nın çöküşünün ardından ne olacağı en çok Batılı devletlerden İngiltere'yi ilgilendirmiştir. Çünkü en önemli sömürgesi Hindistan'a giden yolu kontrol altında tutması gerekmekteydi. İslam dünyasına hükmetmenin tek yolunun din olduğunu düşünen İngiltere, Halifelik makamının sözünün geçeceği birilerinde kalmasını sağlarsa bölgeyi de kendi çıkarları doğrultusunda kontrol edebileceğine inanmaktaydı. Osmanlı sultanının yerine Halife olarak İngiliz dostu

² 'En yapay entite' ifadesi hakkında Ayrıntılı bilgi için bkz: Gudrun Kramer, **Integration of the Integrists: Democracy Without Democrats**, Der. Ghassan Salamé, I. B. Tauris, London, 1994; Zafer Akbaş, "Ürdün Dış Politikasının Temel Bileşenleri: Belirsizlik Sorunu ve Tehdit Algılaması", The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5, Issue 2, April 2012, s.440-465.

³ Beril Dedeoğlu, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul, Derin Yayınları, 2002, s. 22-24.

Arap emirlerinden birini getirmek istemişler ve yıllardır zaten İstanbul'daki *Jön Türk* ⁴'lerle mücadele içinde olan pek çok Arap emirinin varlığı işlerini kolaylaştırmıştır.⁵

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılacağına inanan ve Arap topraklarındaki Osmanlı egemenliğinin sona ermesini isteyenler arasında Ürdün'ün ilk kralı olacak Abdullah'ın babası Mekke Şerifi Hüseyin de vardır. İngilizler peygamber soyundan geldiği için Halifelik makamını Şerif Hüseyin'e uygun görmüşlerdir. Şerif Hüseyin'i savaş sonrası Arap topraklarında istediği bölgelerde egemen olabilmesi için destekleyeceklerini vaad eden İngilizler, buna karşılık bölgede Osmanlı yönetimine karşı Arap milliyetçiliği kisvesi altında bir ayaklanma başlatılmasını istemişlerdir. Böylece 1916 yılında tarihe Arap İsyanı olarak geçecek olan Arabistan'ın batısındaki bedevilerden, mahkûmlardan ve Osmanlı ordusundan kaçan bazı askerlerden oluşan bir grup Osmanlı yönetime karşı isyan ederek I. Dünya Savaşı'nda İtilaf devletlerinin yanında yer almıştır. Ürdün bölgesi ilk önce Şerif Hüseyin'in oğullarından biri olan ve Suriye bölgesinin hâkimiyetini elinde bulunduran oğlu Kral Faysal'ın Büyük Suriye Krallığı topraklarına dâhil edilmiştir. Ancak bölgeye Fransızların hâkim olmasıyla Kral Faysal Suriye'den çıkartılmıştır. Şam'da 1918 yılında Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in yönetimine bağlı bir krallık kuran diğer oğlu Abdullah, Kral Faysal'ın Fransızlar tarafından Suriye'den kovulması üzerine kardeşine yardım için ordusuyla birlikte Mekke'den yola çıkmıştır. Bunun üzerine Abdullah'ın, 1921 yılında İngilizler tarafından yolda durdurularak Filistin topraklarının o dönemde üçte ikisini kaplayan bölgede İngiliz mandası altında yarı bağımsız bir emirlik kurmasına izin verilmiştir.⁶

1928 yılında İngilizler ve Ürdün Emiri Abdullah arasında bir antlaşma imzalanmış, yönetim içte bağımsız dışta yine İngiltere'ye bağlı olmak koşuluyla emirliğe özerklik verilmiştir.⁷

⁴ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkmış meşrutiyet yanlısı ve Abdülhamit yönetimine karşı olan genç ve aydın bir grup gence verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Kitapevi, Ankara, 2001, 3. Baskı; Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler:1908 İhtilalinin doğuşu**, Pınar Yayınevi, İstanbul,2004.

⁵ Dedeoğlu, **a.g.e.**, s.39-42;L.Carl Brown, **İmparatorluk Mirası**, Çev: Gül Ç. Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.16-19.

⁶ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, Çev: Yavuz Alogan, İletişim, İstanbul, 2003, s.369-373.

⁷ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1914-1990**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, s. 200-205.

1930'lu yıllar Ürdün için siyasi, idari, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldığı yıllar olmuştur. Özellikle maddi konularda İngilizlerden oldukça yardım almışlardır. İngilizler, Ürdün ile olan ilişkilerini manda rejiminden ziyade daha çok ikili antlaşmalar imzalamak suretiyle yürütmüşlerdir. Ürdün 1946 yılının Mart ayında İngilizlerle imzaladığı Londra Antlaşması neticesinde bağımsızlığını kazanmış ve emirlikten krallığa geçiş yapmıştır. Devletin adı resmi olarak Ürdün Krallığı adına almıştır. Ancak bu isim tek başına Ürdün halkı tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun üzerine İngilizlerle 1948 yılında yapılan yeni bir antlaşma neticesinde devletin resmi adı Ürdün Haşimi Krallığı olarak değiştirilmiş ve Ürdün bu tarihten itibaren tam olarak bağımsızlığını ilan etmiştir.⁸

1936 yılında Batılı devletlerin desteği ve gizli planlarıyla Filistin topraklarına yapılan Yahudi göçlerinin artması büyük bir ayaklanmaya neden olmuştur. Yahudiler Ürdün sınırına dâhil olan Filistin topraklarını da ele geçirmek için Filistinliler ve İngilizlerle çatışmaya girmişlerdir. Ürdün ülke topraklarını Filistin halkına bir sığınak olarak sunmuştur.⁹ 1930'lu yıllar, Yahudi göçünün Filistin topraklarında ciddi boyutlara ulaşmasından dolayı Filistin ayaklanmalarına ve Araplarla Yahudilerin bir arada yaşamaları için kurulan planlara sahne olmuştur. Yahudiler dönemin büyük güçlerinden Amerika'nın desteğini alırken Araplar da kendi içlerinde bir birlik kurmaları gerektiğine inanmışlardır. Bunun üzerine Mısır'ın öncülüğünde 1944 yılında ilki İskenderiye'de 1945 yılında da ikincisi ise; Kahire'de toplanan iki konferans sonucunda Ürdün'ün de dâhil olduğu yedi ülkenin üyeliğiyle bir Arap Birliği'nin kurulmasına karar verilmiştir. Örgüt birbirlerinin bağımsızlıklarına karışmayarak ortak meselelerde özellikle Filistinli Arapların haklarının korunması konusunda ortak hareket etme kararı almışlardır. Ancak işlevsel olarak Filistin halkının haklarını savunmak daha çok kâğıt üzerinde kalmış ve örgüt üyeleri kendi çıkarlarıyla daha fazla ilgilenmişlerdir.¹⁰

⁸ Nurten Çendek, "Ürdün'ün Dış Politikası:1920-2006", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2008, s.4.

⁹ Armaoğlu, **a.g.e., a.y.**

¹⁰ Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği**, Çev. Lütfi Yalçın, İstanbul, Literatür, 2004, s. 110-113.

Arap Birliği'nin kuruluş amacı başlangıçta Arap toprakları üzerindeki emperyalist güçlere karşı ortak hareket etmek gibi dursa da 1945 yılında Birleşmiş Milletler'in kurulmasının ardından örgütü kuran bağımsız Arap devletleri teker teker bu kuruluşu üye olmuşlardır. Ürdün'de 1955 yılında BM'ye üye olan ülkeler arasındadır.¹¹

İngilizler 1939 yılında Filistin'in durumunun daha da kötü bir hal almaması için Yahudi göçüne sınırlamalar getirmişse de I. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Filistin'e kaçak yollarla getirilen göçmenler yüzünden kontrolsüz bir şekilde artan Filistin nüfusuna engel olunamamıştır. Bu durum İngilizlerle Yahudiler arasında silahlı çatışmalara neden olmuş ve İngiltere Filistin meselesini 1947'de BM'ye götürmüştür. Bunun üzerine kurulan Arapların ve Yahudilerin de dâhil olduğu komisyonda BM 181 sayılı Filistin Taksim Kararı çoğunluk oyuyla kabul edilmiştir. Karara göre Filistin'de biri Yahudi diğeri Arap yönetimine ait olmak üzere iki farklı devlet kurulmasına karar verilmiştir.¹²

Bu taksim kararı, daha önce 1948 Nisan'ında Kahire'de toplanan başta Ürdün olmak üzere Mısır, Lübnan, Irak, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen'in de aralarında bulunduğu Arap Birliği tarafından reddedilmiştir. Ürdün Kahire'de toplanan Arap Birliği zirvesinde Filistin topraklarını tek başına sahiplenmeye kalkmış ve bu diğeri Arap ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ürdün, Filistin'in Yahudi işgali altında olan bölgesinin kendi topraklarının bir parçası olduğunu ileri sürerek Nisan 1948'de ordusunu Filistin'e göndermiştir. Ardından da Filistin topraklarını kurtarma şerefine kendisine yakışacağını açıkladığı bir de basın toplantısı düzenlemiştir.¹³

Mayıs 1948'de İngiltere Filistin'deki kuvvetlerini tümüyle geri çekeceğini açıklamasından bir gün önce İsrail Devleti'nin kuruluşu ilan edilmiş ve bu yeni devlet ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği tarafından tanınmıştır. İsrail Devleti'nin kurulmasından önce de Yahudi milisler yaklaşık 800 haneli bir Arap köyünü ateşe vermişler ve sağ kalan Filistinliler en yakın Arap ülkelere kaçarak

¹¹ Hourani, **a.g.e.**, s.413-421.

¹² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.480-485.

¹³ Philip Robins, **A History of Jordan**, Cambridge University Press, t.y., s. 60-64.

sığınma istemişlerdir. Bu yaşanan gelişmelerin ardından daha önce Arap Birliği kurmak için toplanan Arap ülkelerinin Kahire'deki konferansta Filistin halklarının savunulması ve bir savaş durumunda ortak hareket etme kararına bağlı olarak Mısır, Suriye, Lübnan, Irak ordularından oluşan birlikler Filistin'e girmişlerdir. Böylece tarihe 1948 Savaşı ya da I. Arap-İsrail Savaşı olarak geçen savaş başlamıştır. Bu savaşın ardından durum Filistinliler açısından çok daha kötü bir hal almıştır. İsrail, Birleşmiş Milletlerin taksim kararı dâhilinde Filistin topraklarının neredeyse yüzde yetmişden fazlasını işgal etmiştir. Geriye kalan kısmın Gazze Şeridi'ni Mısır, arta kalan bölgeler ile Kudüs'ün doğusunu da Ürdün ilhak etmiştir. Doğu Kudüs bölgesinin neredeyse tamamına Ürdün hâkim olmuş ve kutsal sayılan bölgelerin de büyük bir kısmı yine Ürdün'ün kontrolüne geçmiştir. Batı Şeria olarak adlandırılan bölgenin Ürdün'ün kontrolüne geçmesiyle mülteci durumuna düşen Filistinlilerin neredeyse yarım milyon kadarı Ürdün'e gelmiştir. Böylece ülke nüfusu birden üç katına çıkmıştır. ¹⁴

1948 Savaşı Ürdün açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Filistinlilerin haklarını korumaya çalışmak Arap milliyetçiliğinin bir parçası olarak kabul görülmüşse de Ürdün, Yahudiler ve İngilizlerle aslında çatışmak istememiştir. Kral Abdullah, Filistin topraklarına en yakın ülke olarak Batı Şeria topraklarının kendi krallığına dâhil edilmesinin en uygun çözüm olduğuna inanmıştır. Ürdün devletinin bu tutumu diğer Arap devletleri tarafından şiddetle eleştirilmiş ve Arap milliyetçiliğine vurulan en ağır darbe olarak nitelendirilmiştir. Bu olay Arap dünyasında büyük protestolara neden olmuş ve pek çok Arap ülkesi kamuoyunun baskıları sonucunda Ürdün'ü resmi olarak kınamışlardır. Aynı dönemde Ürdün'ün İsrail devleti ile gizli den gizliye barış görüşmeleri yaptığı açığa çıkmış ve bunun üzerine 1950 yılının İlkbaharında toplanan Arap Zirvesinde, Arap ülkelerinin her ne sebeple olursa olsun İsrail devleti barış antlaşması imzalamaları resmi kararla yasaklanmıştır. ¹⁵

Bu arada İsrail Arap ülkelerinden ağır aldığı ağır yenilgiler neticesinde BM Güvenlik Konseyi'ne şikâyetle bulunarak yardım istemiştir. Yahudiler ve Araplar arasında ateşkes görüşmeleri yapılsa da alınan kararlardan iki taraf da memnun kalmamış ve çatışmalar devam etmiştir. 1948 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletler

¹⁴Armaoğlu, a.g.e., a.y.

¹⁵ Davişa, a.g.e., s.115-119.

tarafından bir rapor gönderilmiş ve rapora göre Filistin toprakları üzerinde İsrail adıyla bir Yahudi devletinin kurulması teklif edilmiştir. Bu karara karşılık Arap Birliği ülkeleri harekete geçerek Şam'da yaptıkları toplantı sonucunda Gazze'de Filistin topraklarının da içine dâhil edildiği bir Filistin Hükümeti kurduklarını ilan etmişlerdir. Bu devleti Ürdün hariç diğer tüm Arap ülkeleri tanımıştır. Ürdün Kralı Abdullah, böyle bir oluşumun kendi güvenlik bölgesini tehdit etmesi gerekçesiyle Filistin Hükümetini kabul etmediğini bildirmiştir.¹⁶ Savaş sonrasında Ürdün ve İsrail arasında ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Aralarında Filistinli delegelerinde bulunduğu uluslararası bir kongre düzenlenmiş ve bu kongre sonucunda Filistin topraklarının Filistin ile birleştirilerek Kral Abdullah'ın da tüm bölgenin tek kralı olması kararı alınmıştır.¹⁷ Bu antlaşma sonucunda Filistin meselesi bir sonuca ulaşmamış, sadece savaş son bulmuştur.

Bu savaş Ürdün devletini farklı bir açıdan da etkilemiştir. Aynı dönemde Mısır'da **Cemal Abdül Nasır**¹⁸ (1918-1970) adında bir kişinin liderliğinde Mısırın genç subaylarından oluşan bir grup '**Hür Subaylar Hareketi**'¹⁹ adını verdikleri gizli bir örgüt kurmuşlardır. Bu örgüt Mısır kralını devirerek sosyalist cumhuriyetçi bir rejim kurmaya çabalamış ve başta Ürdün olmak üzere o dönemde krallıkla yönetilen diğer Arap devletlerini de gericilikle suçlamışlardır. Krallık rejiminin yıkılması ve yerine cumhuriyet taraftarı hükümetlerin kurulması yönünde Ürdün'ü hedef alan pek çok provakatif eylemlerde bulunmuş olsalar da, Kral Abdullah bu dönemde yaşanan olaylar karşısında İngilizlere olan yakınlığı sayesinde gücünü korumayı başaramıştır.²⁰ Kral Abdullah'ın İngilizlere olan bu yakınlığı 1951 yılının Temmuz ayında Kudüs'te bir Cuma namazı çıkışı öldürülmesine engel olamamıştır. Suikasti bir Filistinli'nin düzenlediği kayda geçse de Kral Abdullah'ın İngilizler tarafından öldürüldüğü bilinmektedir. Kralın ölümünün ardından yerine oğlu Talal babasının

¹⁶ Robins, a.g.e., s. 65-70.

¹⁷ A.e., s.70-72.

¹⁸ Cemal Abdül Nasır, Mısırlı asker ve devlet adamıdır. Mısırın ikinci cumhurbaşkanı olan Nasır devrimci, milliyetçi, sosyalist siyasi liderdir. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Cemal_Abdül_Nasır, 05 Ocak 2017.

¹⁹ Mısır'da bir darbeyle 1952 Mısır Devrimi'ni gerçekleştirerek yönetimi ele geçirmiş ve içlerindeki subaylardan üç Mısır Cumhurbaşkanı çıkartmış, milliyetçi hedeflere sahip askeri grup. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Hür_Subaylar_Hareketi, 05 Ocak 2017.

²⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.486-487.

tacını bir süreliğine devralmıştır. Ancak bu dönemde Talal, devlet yönetemeyecek kadar hasta olduğu için tacını oğlu Hüseyin'e devretmiştir. Böylece Kral Hüseyin 1953 yılının Mayıs ayında Ürdün'ün kralı ilan edilmiştir.²¹

1950'li yıllar boyunca Filistin meselesi yüzünden Araplar ve Yahudiler arasında çatışmalar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bu süreçte başta Mısır olmak üzere Arap ülkelerinin çoğu Ürdün'ü batı yandaşı olmak ve İngiliz hizmetçiliği yapmakla suçlamışlardır. Buna kanıt olarak da Ürdün ordusunun bir İngiliz subayı tarafından yönetilmesini göstermişlerdir. 1953 yılında Kral olan Hüseyin bu suçlamalar karşısında İngiliz subayı görevden almıştır. Bu yıllarda Mısır, Sovyetler Birliği ile silah antlaşması yapmış ve dolayısıyla da bölgede güç dengesi değişmeye başlamıştır.²²

Bu yıllarda Ortadoğu bölgesinde yaşanan su sorununu Arap-İsrail meselesinde barışı sağlamak için kullanmak isteyen ABD, Şeria Nehri'nin ortak kullanımıyla ilgili bir proje hazırlamak üzere bölgeyi incelemek için bir temsilci göndermiştir. Yapılan gözlemler sonucunda hazırlanan raporda bölgeye Amerika'nın finansörlüğünde iki baraj yapılması, nehrin üçte ikisinin Ürdün, Suriye ve Mısır tarafından kalan kısmının da İsrail tarafından kullanılacağı açıklanmıştır. Bu karara karşı çıkan ilk devlet Ürdün olmuştur. Bu projenin sadece İsrail'e yardım etmek için planlandığını ileri sürmüştür. Ürdün'ün bu projeyi reddetmesindeki asıl önemli faktör İsrail'i bir devlet olarak tanımamasıdır. Projeye dâhil olmak bu devleti tanımak anlamına geleceğinden de reddetmiştir. Bu projeye Ürdün'ün bu kadar sert yaklaşmasının bir diğer sebebi de 1953 yılında Ürdün ve İsrail arasında yaşanan çatışmalardır. Ekim 1953'de Ürdün, İsrail ile girdiği bir çatışmada bir kadın ve iki çocuk öldürmüş, İsrail de buna bir Filistin köyüne saldırıp altmış yedi kişiyi öldürerek ve yetmiş beş kişiyi yaralayarak karşılık vermiştir. Bu olayın BM tarafından sadece kınanması ve başka herhangi bir yaptırım uygulanmaması yüzünden Ürdün, bu projenin İsrail lehine hazırlanmış olduğunu iddia etmiştir.²³

²¹ Çendek, **a.g.e.**, s.5.

²² Davişa, **a.g.e.** s. 160-161.

²³ Robins, **a.g.e.**, s. 135-140.

1954 yılında Ürdün ve İsrail arasında yaşanan çatışmalar devam etmiş ve bu gelişmeler Mısır'ı da İsrail ile karşı karşıya getirmiştir. Bu yaşananlar 1956 yılında patlak veren Süveyş krizine zemin hazırlamıştır. Mısır lideri Nasır; bu yıllarda Fransızlara ait olan Süveyş Kanal Şirketi'ni, Asvan barajına maddi destek sağlamak amacıyla millileştirmiştir. Aynı zamanda, Mısır hükümeti Ürdün Silahlı Kuvvetleri'nde görev yapan İngiliz komutanın görevden alınmasında oynadığı rolle İngilizlerin Ürdün üzerindeki etkisini iyice zayıflatmıştır. Bunun üzerine İngilizler Fransızlarla anlaşarak İsrail'in de Sina Yarımadasını işgal etmesinin ardından Süveyş Kanalı krizini başlatmışlardır. Böylece İkinci Arap-İsrail Savaşı patlak vermiş ve bu savaş tarihe aynı zaman da Ekim Savaşı olarak da geçmiştir. Savaş sonrası dönemde 1958 yılında Mısır ve Suriye birleşerek ortak bir Arap Cumhuriyeti rejimi kurmuşlardır. Bu yeni cumhuriyetçi rejim bölgede hala krallıkla yönetilen başta Ürdün olmak üzere Irak ve Suudi Arabistan gibi ülkeleri gericilikle suçlayan tavırlarını sürdürmüşlerdir. Onların bu propagandası Ürdün'ü Irak ile birlik olmaya itmiş ve iki ülke aynı yıl Arap Birliği adıyla yeni bir federasyon kurmuşlardır. Ancak çok geçmeden cumhuriyet rejimi sloganları Irak'ı da etkilemiş ve monarşi rejimine son verilmiştir. Aynı şeyin kendi başına gelmesinden endişe eden Kral Hüseyin İngilizlerden yardım istemiştir. Bunun üzerine İngiltere Ürdün'e yardım etmek amacıyla askeri kuvvet göndermiştir.²⁴

Süveyş Savaşı, ABD'nin Ortadoğu bölgesine daha fazla ilgi göstermesine ve bölgenin geleceğine ilişkin bulunduğu tavsiyeler sayesinde bölge ülkeleri ile ilişkilerini daha da ileri bir boyuta taşımasına neden olmuştur. Amerika, bu çabasının ilk karşılığını; Ürdün'ün kendisinden askeri ve ekonomik anlamda destek istemesiyle almıştır. Mısır lideri Nasır'ın Ürdün'de krallık rejimine aleyhtar politikalarını sürdürmesi ülkede bir takım solcu subayların ayaklanmalarına, genel grevlere ve halkın sokağa çıkıp gösteri yapmalarına kadar pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Tüm bu yaşananlar Ürdün'ü ABD'den destek almak zorunda bırakmıştır.²⁵

²⁴ Davışa., a.g.e., s.189-198.

²⁵ Çendek, a.g.e., s. 29.

Kuveyt'te 1959 yılında *Yaser Arafat*²⁶ (1929-2004) liderliğinde gizli bir örgüt kurulmuştur. Bu örgüt, Filistin kurtuluş mücadelesinin artık ciddi sonuçlara ulaştırılmasını amaçlamıştır. Örgüt İsrail topraklarına sızarak terör eylemleri düzenlemeye başlamıştır. 1961 yılında Suriye, Mısır ile olan ittifakını bozmuş ve böylece bu iki ülke arasındaki Arap Birliği bozulmuştur. 1962 yılında Mısır lideri nasır kraliyet rejimiyle yönetilen devletlere karşı yürüttüğü politikalarını şiddetle devam ettirmiş ve Ürdün bunun üzerine bölgedeki bir diğer krallık olan Suudi Arabistan ile ilişkilerini daha ileri boyutlara taşımıştır.²⁷

1964 yılında Kahire'de bir diğer Arap Zirvesi gerçekleşmiştir. Tartışılması gereken konu başlıklarının başında, Ürdün'ün 1948 savaşı sonrası ilişkilerinin bozulduğu Mısır ile yeniden diplomatik bağlarını geliştirmesi ve Filistin mücadelesinde kayda değer sonuçlara ulaşmak adına *Filistin Kurtuluş Örgütü*²⁸'nün resmi olarak kurulması ve Arap ülkeleri tarafından tanınması maddeleri gelmiştir. Kral Abdullah her iki konuya da ılımlı yaklaşmış ve ne FKÖ'nün ne de Filistin Kurtuluş Ordusu'nun kurulmasına itiraz etmemiştir. 1967 yılına gelindiğindeyse *Georges Habbaş*²⁹(1926-2008)'ın önderlik ettiği ve kendilerini Marksist düşünce ve Kominizm yanlısı olarak tanımlayan *Filistin Halk Kurtuluş Cephesi*³⁰ kurulmuştur. Kısacası 1956 yılı sonrasında Filistin mücadelesi artık farklı bir boyut kazanmıştır.³¹ Ürdün nüfusunun neredeyse yarıdan fazlasını oluşturan bu halk devletin ilerleyen yıllarda gerek sosyo-ekonomik gerek sosyo-politik gerekse sosyo-kültürel anlamda ilerleyişini ciddi anlamda etkileyecektir.

²⁶ Yaser Arafat, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün ilk kurucu ve Filistin Ulusal Yönetimi'nin ilk başkanıdır. Ayrıca bknz.: (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Yaser_Arafat, 05 Ocak 2017.

²⁷ Eylem Altın, "Ürdün Dış Politikasında Ürdün'deki Filistinlilerin Etkisi", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2006, s.38-40.

²⁸ Filistin Kurtuluş Örgütü, Filistin'in milli varlığını devam ettirmek ve bağımsız bir Filistin Devleti kurmak için kurulan teşkilat. Ayrıca bknz.: (Çevrimiçi), https://www.turkcebilgi.com/filistin_kurtulu%C5%9F_%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BC#bilgi, 05 Ocak 2017.

²⁹ Georges Habbaş, Filistin Halk Kurtuluş Cephesinin kurucu lideri ve eski genel sekreteridir. Ayrıca bknz.: (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Corc_Haba%C5%9F, 05 Ocak 2017.

³⁰ Georges Habbaş'ın liderliğinde bir grup Hristiyan komünist Arap genci tarafından İsrail'a karşı silahlı mücadele için 1967 yılında kurulmuş siyasi bir örgüttür. Ayrıca bknz.: (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Filistin_Halk_Kurtulu%C5%9F_Cephesi, 05 Ocak 2017.

³¹ Davişa, **a.g.e.**, s.230-233.

Mısır lideri Nasır, Arap dünyasındaki hâkimiyetini genişletmek için Filistin meselesini kullanmıştır. Nasır'ın bu hedefine ulaşmasının önündeki en büyük engel Ürdün olduğundan dolayı Haşimi Krallığı'nı yıkmak için Ürdün topraklarında yaşayan Filistinli mültecileri ayaklandırmaya çabalamıştır. Suriye'de FKÖ içerisinde muhalif bir grup olarak ortaya çıkmış olan **Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi - El-Fetih** ³²,e destek vererek Ürdün'deki Filistin gerillalarını, İsrail'e Ürdün toprakları üzerinden saldırımları yönünden kışkırtmıştır. ³³

1965 yılında İsrail'in antlaşma sınırlarını tahrik edici derecede işgal etmesi gerekçesiyle Ürdün, BM'ye şikâyette bulunmuştur. İsrail de asıl kendi bölgelerine Ürdün sınırından sızmalar olduğunu belirterek Ürdün'ün iddialarını yalanlamıştır. İki ülke arasındaki karşılıklı şikâyetler devam ederken bir yandan da İsrail'in Suriye ve Lübnan sınır hatları üzerinde çatışmalar yoğunlaşmıştır. 1965'te el-Fetih örgütünün Ürdün toprakları üzerinden İsrail'e saldırması üzerine Kral Abdullah örgütü, İsrail-Ürdün sınırından uzaklaştırmıştır. 1966 yılından beri Suriye üzerinden hareket eden el-Fetih, İsrail topraklarına saldırıya başlamıştır. Bu süreçte İsrail ve Suriye birbirlerini karşılıklı olarak BM'ye şikâyet etmişlerdir. Olaylar 1967 yılının ortalarına kadar daha da şiddetlenerek devam etmiştir. 1967 yılının Mayıs ayına gelindiğinde ilk olarak Mısır ve Suriye'de ardından Ürdün'de seferberlik ilan edilmiştir. 1967 yılının Haziran ayının ilk günlerinde İsrail'in komşusu olan Arap ülkelerinin hepsinde tam bir savaş hazırlığı varken savaşı ilk İsrail'in başlatması beklenmiştir. Böylece dünya kamuoyunda İsrail suçlu durumuna düşecektir. Nitekim 1967 Savaşı 5 Haziran sabahı İsrail'in önce Mısır ardından da Suriye ve Ürdün havaalanlarını bombalaması ile resmen başlamıştır. ³⁴

Bu yaşananların akabinde 1967 yılının Haziran ayında başlayan ve tarih kayıtlarında 6 gün savaşları ya da Haziran yenilgisi olarak da anılacak olan Üçüncü Arap-İsrail Savaşı, Arap ülkeleri için tam bir hezimet olmuştur. İsrail güçlerinin

³² Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi, Arapça adıyla el-Fetih, Yaser Arafat'ın önderliğinde 1959'da kurulan Filistin kökenli direniş örgütüdür. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <http://filistinmedya.blogcu.com/el-fetih-filistin-ulusal-kurtulus-hareketi/4731824>, 05 Ocak 2017.

³³ Altın, **a.g.e.**, s.40.

³⁴ Robins, **a.g.e.**, s. 120-121.

işgaline Ürdün ve Suriye daha fazla dayanamamış ve ellerinde kalan son Filistin topraklarını da Yahudi güçlerine teslim etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Ürdün Batı Şeria topraklarını tamamen kaybetmiş ve İsrail işgali neticesinde ortada kalan Filistin mültecilerinin yine büyük bir çoğunluğu Ürdün'e gelmiş ve ülkedeki nüfus dengesini alt üst etmişlerdir.³⁵

1967 savaşı Filistin milliyetçiliğine farklı bir boyut kazandırmıştır. Filistin halkı diğer Arap devletlerinin Filistin sorununa çözüm arama çabalarının kendi çıkar çatışmalarından öteye geçemediğini fark etmiş ve kendi başlarının çaresine bakma kararı almışlardır. Filistin halkının bu milli uyanışı Ürdün devletindeki çoğunlukları göz önüne alındığında ciddi tehdit oluşturabilecekleri algısını uyandırmıştır. Nitekim Filistin halkı özellikle bu tarihten itibaren Ürdün'de yaşayan Filistinliler olarak kalmışlar ve hiçbir zaman Ürdünlü kimliğini kabul etmemişlerdir. Ürdün nüfusunun farklı etnik gruplardan oluşması, bölgelere ve aşiret gruplarına göre uygulanan ayrımcılık politikaları Filistinlileri kendi milliyetçiliklerine daha çok sarılmalarına ve bağımsız bir devlet kurma hayallerine itmştir.³⁶

Ürdün devleti içerisinde gittikçe güçlenen Filistin kimliğinin bağımsız bir Filistin devleti kurma hayaline dönüşmesine engel olunamaması, Kral Hüseyin'in iktidarda bulunduğu 1953 yılından 1999 yılına kadar uzanan süre boyunca Ürdün devleti için hayatta kalma mücadelesine dönüşmüştür. Filistin nüfusunun Ürdün devletinde Ürdünlülerden daha fazla oluşu, devletin siyasi rejimi başta olmak üzere sosyal ve kültürel faktörler üzerinde dahi güvensizlik ve iktidarsızlık sorunlarına yol açmıştır.³⁷

Nitekim 1967 Savaşı'nın ardından faaliyetlerine hız katan Filistin gerilla hareketi 1970 yılının Eylül ayında Ürdün'de iç karışıklıklara neden olmuştur. İsrail'in Filistin topraklarından çıkarılması adına mücadele veren milis güçleri amacından saparak Ürdün'de yaşayan Filistinli nüfusu ayaklandırarak Ürdün topraklarından bir Filistin Devleti kurma girişiminde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan beri Ürdün

³⁵ Dedeoğlu, a.g.e., s.50-65.

³⁶ Davişa, a.g.e., s. 230-231.

³⁷ Altın, a.g.e., s.45-46.

Filistin meselesine diğer Arap ülkelerinden farklı yaklaşmıştır. Çünkü kendisi de en az İsrail kadar Filistin toprakları üzerinde egemenlik kurma çabası içinde olmuştur. Bu çabası uğruna İsrail ile uzlaşma yolları dahi aramıştır.³⁸

Ürdün'ün Filistin meselesinde diğer Arap ülkelerinden farklı politika izlemesinde bazı nedenleri olmuştur. En başta Filistinli mülteci sorunuyla en ağır şekilde tek başına mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ülkede Filistinli nüfusun bu derecede fazla oluşu Mısır lider'i Nasır'ın Ürdün'deki krallık rejimini yıkma faaliyetlerini güçlendirmiş ve mülteciler arasında Ürdün rejimi karşıtı propagandalar gerçekleştirmesine imkân sağlamıştır. Ayrıca Ürdün, topraklarında faaliyet gösteren el-Fetih örgütünü tek başına kontrol edemediği için İsrail'in ağır saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bölgede askeri gücü en zayıf olan ülke olduğu için askeri faaliyetler yerine diplomatik ilişkilere daha çok yer vermiştir.³⁹

1970 yılının Haziran ayının ilk günlerinde Ürdün'ün Zerka şehrinde Filistinli mülteciler ile Ürdün askerleri arasında çıkan çatışma sonucunda bir iç savaş patlak vermiştir. Ertesi gün de daha önce Georges Habbaş'ın liderliğinde kurulan FHKC gerillaları Ürdün'ün başkenti Amman'a saldırılar düzenlemiş ve pek çok bölgenin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Diğer yandan da Arafat liderliğindeki el-Fetih ve FKÖ milis güçleri ile Ürdün askerleri arasında çatışmalar çıkmaya başlamıştır. Kral Hüseyin Arafat ile uzlaşmak isterken Habbaş buna karşı çıkmış ama el-Fetih'in ısrarları üzerine çatışmalar durdurulmuştur.⁴⁰

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda Ürdün'de Kral Hüseyin'in idaresi karışında Arafat ve Habbaş'ın liderliğinde iki farklı rakip doğmuştur. Haziran 1970'de bu iki rakip örgüt birlikte bir yürütme kurulu oluşturarak Kral Hüseyin'in karşısına çıkmışlardır. Ürdün'de yaşanan bu gelişmelere Arap Birliği de müdâhil olmuştur. Bu iki örgüte Ürdün'de serbest hareket etme özgürlüğü tanınması ve bu milis güçlerine İsrail ile olan mücadelelerinde Ürdün hükümetinin destek vermesi durumunda örgüt güçlerinin de Ürdün'ün güvenliğini sağlayacakları ve Kral'ın idaresine saygı

³⁸ Robins, **a.g.e.**, s. 112.

³⁹ **A.e.**, s. 124.

⁴⁰ **A.e.**, s. 128-129.

göstereceklerini belirten 16 maddelik bir antlaşma düzenlenmiştir. Ancak Kralı'nın idaresinin ülke içindeki bu milis güçlerine teslim olduğu anlamına gelen bu antlaşma fazla uzun sürmemiş ve milis güçlerle Ürdün hükümeti arasında 1970 yılının Ağustos ayında çatışmalar yeniden başlamıştır. Her iki örgütünde liderliğini üstlenen Arafat, Ürdün'de Kral Hüseyin'i devirmek için faaliyetlerine başlamış ve Mısır, Suriye ve Irak da bu milis güçlerine destek vermişlerdir. Eylül 1970'de Kral Hüseyin ülkede tam güvenliği sağlayacağı sırada Suriye tarafından saldırıya uğramıştır. Bunun üzerine devreye Amerika girerek Suriye'yi Ürdün'den geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Bunun üzerine Kral Hüseyin ateşkes ilan etmiştir.⁴¹

Amerika'nın Ürdün'e müdahalesinin ardından Arap Birliği bir araya gelerek Ürdün ve milis güçleri arasında yeniden antlaşma yoluna girmişlerdir. Yapılan antlaşmaya göre Ürdün askeri kıyısına çekilmiş ve milis kuvvetleri de şehirlerden çıkarak İsrail sınırına geri dönmüşlerdir. Ancak tüm bu çabalar bir sonuç vermemiş ve Ürdün askeri ile milis güçler arasındaki çatışmalar 1971 yılının Ocak ayında yeniden patlak vermiştir. Ürdün hükümeti bu meseleyi artık nihai sonuca ulaştırmak adına Amerika'dan destek almış ve 1971 yılının Temmuz ayında geniş çaplı askeri bir operasyonla Filistinli milis güçlerini Ürdün sınırları dâhilindeki tüm bölgelerden temizlediğini ilan etmiştir.⁴²

Filistinli gerillaların Ürdün'den çıkarılmasının ardından Kral Hüseyin, Lübnan'a giden FKÖ'nün yeniden yapılanmasına imkân vermeden Batı Şeria'da yaşayan Filistinli halk ile Ürdün devleti arasında bağ kurmak için bir plan hazırlığı içine girmiştir. Kral 1972 yılının Mart ayında ilerde Federasyon Planı olarak anılacak olan Birleşik Arap Krallığı planını ilan etmiştir. Buna göre eğer Batı Şeria'da yaşayan Filistin halkı kabul ederse Batı ve Doğu Şeria bölgelerinin birleştirilerek federal bir yönetim kurulması önerilmiştir. Ancak bu plan Batı Şeria ve Kudüs'ün İsrail işgalinden kurtulması sonucu hayata geçirilebilecektir.⁴³

⁴¹ Robins, **a.g.e.**, **a.y.**

⁴² **A.e.**, s.134.

⁴³ Altın, **a.g.e.**, s. 59-60.

Kral Hüseyin öne sürdüğü bu plan ile Filistin mücadelesine liderlik etmek ve bölgenin tek kralı olma özelliğini sürdürmek istemiştir. Ancak bu plan hem Arap ülkeleri hem FKÖ hem de İsrail tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Arap ülkeleri Kral Hüseyin'i Filistin sorununu yok saymakla ve İsrail'in bölgedeki hâkim varlığını tanımakla suçlamışlardır.⁴⁴

1973 yılının Ramazan ayına denk gelen Ekim ayının başlarında Mısır ve Suriye, Sovyetler Birliği'nden aldıkları silah desteğine güvenerek ve 1967 Savaşı'nda kaybettikleri topraklarını geri almak gayesiyle İsrail'e saldırmaya başlamışlardır. Tarihe Ekim Savaşı olarak da geçen bu savaşta Ürdün bir taraf olmaktan kaçınmış ancak bütün Arap ülkeleri Mısır ve Suriye'ye maddi ve askeri anlamda destek olmuşlardır. Ürdün savaşa resmi olarak katılmamış olsa da Suriye cephesine askeri birlik göndermiş ve savaş sırasında Mısır'a destek vermek için diğer Arap ülkeleriyle birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır.⁴⁵

1974 yılında Rabat'ta gerçekleştirilen Arap Zirvesinin en önemli maddelerinden biri de daha önce Ürdün ile diplomatik ilişkilerini kesen Mısır ve Suriye'nin Ürdün ile ilişkilerini yeniden kurma kararı olmuştur. Ancak zirveye Filistinlilerin temsilcisi olarak FKÖ lideri Yaser Arafat'ın davet edilmesi üzerine Ürdün bu zirveye katılmama kararı almıştır. Ürdün, zirve sonucunda alınan FKÖ'nün Filistin halkının tek temsilcisi olarak kabul edilmesi kararını desteklemek zorunda kalmıştır. Böylece Ürdün, Filistin halkının temsilciliğini kaybetmiştir ve Batı Şeria'daki Filistin kimliğini tanımak zorunda kalmıştır. Ürdün; FKÖ, Batı Şeria'daki yönetimi devir alıncaya kadar bölgedeki sosyal sorumluluklarını sürdüreceğini açıklayarak Batı Şerialı görevlilere maaş ödemeyi ve o bölgedeki kamu kuruluşlarına maddi destek vermeyi sürdürmüştür.⁴⁶ Kral bu hareketiyle, ülkesindeki Batı ve Doğu Şeria arasındaki siyasi bağları kesmediğini göstermek istemiştir.

⁴⁴ A.e., s.61.

⁴⁵ Robins, a.g.e., s. 136.

⁴⁶ A.e., a.y.

Kral Hüseyin, *Rabat Zirvesi*⁴⁷'nin ardından ülkesinde nüfusun neredeyse yarısından fazlasını oluşturan Filistinlilerle Ürdün devleti arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanması gerektiğine inanmıştır. Bunun üzerine Filistinlilerden ya Ürdün kimliğini kabul etmek ya da Ürdün'de yaşayan başka bir Arap ülkesinin vatandaşı olarak muamele görmek arasında bir tercih yapmaları istenmiştir. Kral Hüseyin bu dönemde Batı Şeria ile olan bağlarını tamamen koparmak istemişse de etrafındaki danışmanlarından ve Ürdün milliyetçi gruplarından aldığı tepkiler üzerine kararından vazgeçmiştir.⁴⁸

1978 yılında Mısır ile İsrail arasında yapılan *Camp David*⁴⁹ barış antlaşması görüşmeleri Ürdün tarafından reddedilmiştir. Bu antlaşma görüşmelerine Ürdün de dâhil edilmek istenmiş ancak bu davet Ürdün tarafından kabul görmemiştir. Çünkü alınan kararlarda en çok ismi geçen Arap ülkesi olmasına rağmen hiçbir konuda kendisine önceden danışılmamıştır. Ayrıca Ürdün maddi olarak desteğe ihtiyaç duyduğu bu dönemde antlaşmaya dâhil olmaması durumunda Körfez ülkeleri tarafından destekleneceği sözü almıştır.⁵⁰

Mısır'ın diğer Arap ülkelerinden habersiz olarak İsrail ile antlaşması üzerine Bağdat'ta Mısır'ın dışında diğer Arap ülkelerinin katılımıyla bir konferans düzenlenmiştir. Bu görüşmeler sonucunda Mısır'ın Arap Birliği'nden çıkartılması ve Mısır'a ekonomik olarak da desteğin kesilmesi, Ürdün, Suriye ve FKÖ'nün on yıllığına maddi olarak desteklenmesi kararları alınmıştır. Mısır'ın İsrail ile resmi olarak barış antlaşması imzalamasının akabinde Bağdat'ta ikinci kez toplanan konferansta bir önceki görüşmede alınan kararlar uygulamaya konulmuştur. Ancak Ürdün'ü maddi olarak destekleme sözünü yılsonunda sadece Irak ve Uman tutmuştur.

⁴⁷ Rabat Zirvesi, Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın çağrısıyla 22-25 Eylül 1969 tarihleri arasında yapılan, aralarında Türkiye' de dâhil olmak üzere İslam ülkelerinin bir araya geldiği ilk zirvedir. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), www.sesric.org/activities-summit-tr.php, 07 Ocak 2017.

⁴⁸ Altın, **a.g.e.**, s.63-64.

⁴⁹ Camp David Sözleşmesi, Mısır devlet başkanı Enver Sedat ile İsrail başbakanı Menahem Begin arasında, 12 gün süren gizli pazarlıkların ardından Camp David'de 17 Eylül 1978'de imzalanan ve ABD başkanı Jimmy Carter'ın gözetiminde gerçekleşen bir sözleşmedir. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Camp_David_Sözleşmesi, 07 Ocak 2017.

⁵⁰ Robins, **a.g.e.**, s.146.

⁵¹ Bu gelişmeler akabinde 1979 yılında Mısır ile diplomatik ilişkilerini kesen ilk ülke Ürdün olmuştur. ⁵²

Arap ülkeleri tarafından Mısır'ın dışlanması bölgede askeri ve siyasi güç dengesi bozulmuş ve bu durum İsrail'in lehine olmuştur. 1970'li yıllarda Ürdün'de iç savaş çıkmasına neden olan Filistinli gerillaların Ürdün'den sınır dışı edilmesiyle FKÖ merkezini Lübnan'a taşımıştır. 1980'de İsrail, Doğu ve Batı Kudüs'ü birleştirmiş ve Kudüs'ün İsrail devleti var oldukça başkent olarak kalacağını ilan etmiştir. Bundan sonra İsrail milisleri ile Filistinli gerillalar arasında çatışmalar daha da şiddetlenmiştir. 1982'de İsrail, FKÖ'nü Lübnan'dan çıkarmak için Beyrut'u işgal etmiş ve FKÖ'nün yöneticilerinden bazıları kendilerini kabul eden Arap ülkelerine sığınmışlardır. Arafat ise kendi merkezini Tunus'a taşımıştır. Bu yaşanan gelişmeler Ürdünlüler ve FKÖ'nün hedeflerinin yeniden çatışmasına neden olmuştur. Aslında ilk başta Ürdün hükümeti, iç savaş yıllarından beri ilk defa Filistinli gerillaların bir kısmının Ürdün'e gelmelerine ve siyasal ofis açmalarına izin vermiştir. Ancak sonraki yıllarda ülkenin iç güvenliğini korumak gerekçesiyle Filistinli gerilla güçlerinin Ürdün'deki faaliyetlerine bazı kısıtlamalar getirmiştir. ⁵³

İsrail'in Lübnan'a düzenlediği acımasız saldırıların bilançosu ağır olmuş ve dünya kamuoyunun dikkati yeniden Filistin sorununa çekilmiştir. Bundan sonra daha barışçıl çözümler arama yoluna gidilmiş ve farklı planlar devreye sokulmaya çalışılmıştır. ADB ve İsrail bu konudaki görüşlerini 1982 yılında yayınladıkları *Reagan Planı* ⁵⁴ ile dile getirmişlerdir. Arap ülkeleri ve FKÖ de kendi görüşlerini aynı

⁵¹ Hasan Bacacı, "Ürdün Kimliğinin Oluşmasında Filistinlilerin Etkisi: 1948-1988", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2013, s. 89-90.

⁵² Altın, **a.g.e.**, s. 67.

⁵³ Kamal Salibi, **The Modern History Of Jordan**, London and New York I.B. Tauris and Co Ltd. Publisher, 1998, s.250-258.

⁵⁴ Reagan Planı, dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan'ın 1982 yılında; Batı Şeria ve Gazze'de bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını desteklemediklerini, fakat bu toprakların İsrail tarafından ilhak edilmesini veya devamlı kontrol altında tutulmasını da onaylamadıklarını, en iyi çözüm şeklinin Batı Şeria ve Gazze özerk yönetiminin Ürdün ile birlikte bir konfederasyon kurması olduğunu, İsrail'in de 242 sayılı karar uyarınca kendi sınırlarına çekilmesi gerektiğini açıkladığı bildirisi. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), www.unicankara.org.tr/filistin/3.html, 07 Ocak 2017.

tarihte yayınladıkları *Fez Planı*⁵⁵ ile sunmuşlardır. Reagan Planı'nın temsilci ülkeleri olan İsrail ve ABD, bölgede kurulacak Filistin devletinin ancak Ürdün'e bağlı bir federasyon olması durumunda destekleyeceklerini bildirmişlerdir ve Filistinlilerin temsilcisi olarak Ürdün'ü muhatap almış, FKÖ'nü tanımamışlardır. Buna karşılık Arap ülkeleri tarafından yayınlanan Fez Planı'nda, bölgede tam bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasını talep ettiklerine ve Filistinlilerin Arap dünyasında tek resmi temsilcisinin FKÖ olduğuna vurgu yapmışlardır.⁵⁶

Kral Hüseyin daha önce kendi önerdiği Birleşik Arap Krallığı planına benzer şartlar öne sürdüğünden ve uygulanabilirliği daha kolay görünen Reagan Planı'na daha sıcak bakmıştır. Ancak ülkesindeki Filistinli nüfusun çoğunluk oluşturmasının yarattığı baskı ve diğer Arap ülkeleri tarafından dışlanma korkusundan Fez Planı kararlarını kabul etmesi gerektiğini anlamıştır. Kral Hüseyin, bundan sonra Filistin Kurtuluş Örgütü ile daha barışçıl yollarla iletişim kurması gerektiğinin farkına varmıştır. 1982 Eylül ve 1983 Nisan ayları arasında Kral Hüseyin ve Yaser Arafat arasında BM'nin gözetiminde pek çok görüşme yapılmasına rağmen nihai bir sonuca ulaşamamıştır. Ürdün 1983'te FKÖ temsilcileriyle yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamayınca Batı Şeria bölgesinde yaşayan Filistinlilerin güvenlerini tekrar kazanmayı ve Ürdün devletine olan bağlılıklarını güçlendirmeyi amaçlayan faaliyetlerde bulunmuştur. İlk iş olarak 1984 yılında parlamentoyu yeniden açarak işe koyulmuştur. Batı Şerialı temsilcilerin de aralarında bulunduğu Ürdün parlamentosu 1974 Rabat kararları sonrasında Batı Şeria'nın durumu netleştirilemediğinden dağılmıştır. Parlamantonun oluşturulmasının ardından yeni hükümet kurulmuştur. Daha önceki hükümette sadece 3 Filistinli temsilci bulunuyorken yeni hükümette 20 üyeden 9'u Filistinli temsilciler arasından belirlenmiştir. Ayrıca Dış İşleri Bakanlığı'na da yine Filistin asıllı bir politikacı seçilmiştir. Tüm bunlar Ürdün'ün Filistin halkı ile bağlarını yeniden samimiyetle kuvvetlendirmek istemesinin göstergesi olmuştur.⁵⁷

⁵⁵ Fez Planı, Reagan Planı'nın Filistinliler tarafından reddedilmesinin ardından Arap Zirvesi'nin Fez şehrinde toplanarak ABD ve İsrail'e karşı sunduğu plandır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/f/018.htm>, 07 Ocak 2017.

⁵⁶ A.e., s. 255-258.

⁵⁷ A.e., s. 262-263.

Kral Hüseyin FKÖ ile yeniden barış görüşmelerinin başlamasına dair çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı Arafat tarafından olumlu karşılanmış ve kendisi 1984 yılının Şubat ayında Amman'a gelmiştir. Bir yıl süren görüşmeler neticesinde taraflar arasında 1985 yılının yine Şubat ayında Ürdün-Filistin Ortak Hareket Mutabakatı imzalanmıştır. Filistin gerilla güçleri Ürdün çatısı altında bir Filistin devleti kurulmasını kabul ederken, Ürdün de Filistin halkının İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi durumunda kendi kaderini kendi tayin etme hakkının saklı tutulmasını kabul etmiştir. Ancak bu antlaşmanın da şartları her iki devlet tarafından gönülsüzce onaylandığından ve bölgesel çıkarlarına ters düştüğünden fazla uzun sürmemiştir. 1986 yılının Şubat ayında antlaşmayı ilk fes eden taraf Ürdün olmuştur. 1987 yılında İsrail'in Filistinlilerin bulunduğu araca bilinçli olarak çarpmasıyla dört kişinin ölümüne neden olan olayla başlayan ve tüm Arap dünyasında taraftar toplayan 'Birinci İndifada' hareketinin ardından Filistinli direniş güçleri, Ürdün'ü kendilerine karşı olan güçlerle işbirliği yapmakla suçlamışlardır. Böylece Ürdün ve Filistin arasındaki ilişki tamamen kopma noktasına gelmiştir.⁵⁸

1980'li yıllar boyunca Filistinli milis güçleriyle barış arayışında olan Ürdün yönetimi bu konuda başarısızlığını artık kabullenmiştir. İndifada gibi bölgesel dengeleri yerle bir eden siyasi olaylar silsilesi sonrası artık Kral Hüseyin, Batı Şeria ile olan bağlarını tamamen koparmaya başlamıştır. İlk olarak 1988 yılının Temmuz ayında Filistinli delegelerin oluşturduğu Temsilciler Meclisi'ni dağıtmıştır. Ardından Batı Şeria ile olan resmi ve idari tüm bağlarını kestiğini açıklamıştır. Batı Şeria bölgesindeki kamusal alanlara yaptığı tüm maddi desteği kesmiş ve bütün yükü FKÖ'ne yüklemiştir. Kral Hüseyin sadece Kudüs ve Batı Şeria bölgesinde faaliyet gösteren İslami kuruluşlara desteğini sürdürmüştür.⁵⁹

Ürdün hükümetinin bu yaşanan gelişmeleri takiben attığı en önemli adımlardan bir tanesi de 1988 öncesi Batı Şeria'da yaşayan Filistinli halkın Ürdün kimliğinden çıkarılması olmuştur. Batı Şeria da yaşayan Filistinlilere geçici pasaport verilmesine izin verilmiştir. Ürdün Batı Şeria ile olan temel ilişkilerini sürdürmüştür. İki bölgeyi birbirine bağlayan ulaşım yollarının kullanılmasına izin verilmiş, ticari

⁵⁸ A.e., s. 264.

⁵⁹ Bacacı, a.g.e., s. 101-102.

ilişkiler sürdürülmüş ve vatandaşlık haklarıyla ilgili yapılan düzenlemeler hiçbir zaman resmi olarak kanunlaştırılmamıştır. Böylece Ürdün hükümeti Batı Şeria ile olan ilişkilerini kesmede az da olsa açık kapı bırakmayı ihmal etmemiştir.⁶⁰

1980 yılının Eylül ayında başlayıp 1988 yılına kadar sekiz yıl süreyle devam eden İran- Irak savaşı bölge ülkelerini özellikle ekonomik anlamda etkilemiştir. Körfez ülkelerinin daha önceleri Ürdün'e yaptığı maddi destek bu yıllarda Irak'a kaydırılmıştır. Bu durum başlangıçta Ürdün ekonomisini zora sokmuş olsa da savaş süresince Irak'ın ithalat ve ihracat limanı olarak Akabe limanını kullanması Ürdün ekonomisini biraz rahatlatmıştır. Ayrıca Ürdün savaş süresince Irak'a askeri anlamda destek vermiş ve Irak'ın başlıca silah kaynağı olmuştur. Ürdün'ün bu savaştan sağladığı çıkarlardan bir tanesi de ülkesinin petrol ihtiyacını Irak'tan karşılamasıdır. Üstelik Petrol âlimına karşılık herhangi bir bedel ödemeyerek karşılığında kendi ülkesinde üretilen ihracat mallarını Irak ile değiş tokuş yapmıştır. 1984 yılından sonra Ürdün, Mısır ile olan diplomatik ilişkilerini de düzeltmiştir.⁶¹

Irak Kuveyt ile olan ülke sınırlarının İngilizler tarafından I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapay olarak çizildiği bahane etmiş ve Basra'yı kendi sınırlarına dâhil etmek üzere Kuveyt'i işgal etmiştir. ABD bu savaşa Irak aleyhine destek olmuştur çünkü bölgedeki petrol rezervlerinin daha fazlasının Irak'ın güdümüne girmesini istememektedir. 1990 yılında patlak veren bu Körfez Savaşı'nda Ürdün, Filistin ile beraber Irak'ın destekçisi olmuştur.⁶²

Ürdün, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesini uygun bulmadığını belirterek bu savaşa dış güçlerin müdahalesinin de uygun olmadığına ve sorunun Arap ülkelerinin kendi arasında çözülmesi gerektiğine inandığını açıklamıştır. Ürdün'ün bu savaşta Irak'ın destekçisi olmasının asıl nedeni ise; ülkesinin petrol ihtiyacını Irak'tan karşılıyor olmasıdır. Savaşta Ürdün'ün Irak'ın yanında yer alan bir politika izlemesi hem Batılı ülkelerle hem de Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerini zedelemiştir. Savaş sonrası Körfez ülkelerinde çalışan Ürdünlü işçilerin hepsi ülkelere geri yollanmıştır.

⁶⁰ A.e., s. 103-104.

⁶¹ Robins, a.g.e., s. 149.

⁶² A.e., s. 176-178.

Böylece Ürdün'deki nüfus dengesi bir kez daha sarsılmış ve gurbette çalışan işçilerin ülke ekonomisine sağladıkları katkı da kesilmiştir.⁶³

1990'lı yıllarda Ürdün, Körfez savaşında Irak'ın yanında yer almasıyla ilişkilerinin bozulduğu ABD ve diğer batılı devletlerle olan ilişkilerini düzeltmek adına İsrail ile daha barışçıl ilişkiler kurmak adına çaba göstermiştir. Bu çabalarının bir sonucu olarak da 1994 yılında İsrail ile barış antlaşması imzalamıştır. Söz konusu antlaşmanın İsrail ile Filistin hükümetlerini resmen tanıdıklarını bildiren Oslo görüşmelerinden bir gün sonra yapılmış olması Ürdün'ün Filistin konusundaki hassasiyetinin göstergesi olmuştur.⁶⁴

Ürdün 2000'li yıllarda da hem Arap ülkeleriyle hem de bölgede söz sahibi olan Amerika ve diğer Batılı ülkeler ile ılımlı bir siyaset yürütmeye çalışmıştır. Filistin meselesinde de hem kendi çıkarlarını gözetken hem de ülkesinde sayıları neredeyse yüzde yetmişlerle ifade edilen Filistin asıllı vatandaşların da varlığını kabul ederek dengeli siyaset politikaları izlemeye çalışmıştır. Aldığı kararlar da zaman zaman başarısızlıklara uğrasa da 2000'li yıllarda siyasi tarihe "Arap Baharı" olarak geçen neredeyse tüm Arap ülkelerinde meydana gelen iç savaşlarla sonuçlanan olaylardan kendi ülkesini korumayı başaramamıştır.⁶⁵

Ürdün'ün bir emirlik olarak kurulmasından bugün Ortadoğu'da modern bir devlet olarak var oluşuna kadar geçen sürede yaşadığı siyasi olayların pek çoğunun Filistin meselesi merkezli olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Ürdün siyasi tarihinin bu derece Filistin halkı ve onların problemleriyle iç içe oluşu, şüphesiz Ürdün sosyo-kültürel tarihinin de bu halk ile olan ilişkileri çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Bu noktada çalışmamızın konusu gereği Ürdün siyasi tarihini şekillendiren olayların edebiyata olan etkisinden özellikle de bu etkinin kısa hikâye türü üzerindeki yansımalarından bahsetme zorunluluğu doğmaktadır.

⁶³ A.e., s.177-178.

⁶⁴ Dedeoğlu, a.g.e., s. 89-91.

⁶⁵ Mücahit Armağan, " Ortadoğu Barış Sürecinde Ürdün'ün Rolü", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2006, s.140.

1.2. ÜRDÜN ‘ÜN SOSYO-KÜLTÜREL TARİHÇESİ

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Ürdün’de eğitim faaliyetleri, klasik tarzda eğitim veren medrese ve camilerde hocalar eşliğinde çocuklara Kur’an-ı Kerim, okuma-yazma, tecvid ve dini bilgilerin öğretilmesi suretiyle gerçekleştirilmekteydi. Bu eğitim merkezlerinde dini eğitimin yanı sıra matematik ve astronomi gibi ilimler de öğretilmekteydi.

Yazarının yaşadığı zamana kadar gelmiş bazı uydurma hadis, atasözü, vecize ve hikmetli sözleri inceleyerek asıllarını ortaya koyduğu *Kesfü’l – hafâ*⁶⁶ adlı eserin sahibi **İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî** Osmanlı döneminde Ürdün’de yetişmiş âlimlerden bir tanesidir. Yine bu dönemde edebiyat ve dini ilimler alanında yetişmiş Ürdünlü şahsiyetlerden bir diğeri, **Muhammed bin Ali bin Abdurrahman el-İrbidî**’dir.⁶⁷

Osmanlı Devleti’nin Ürdün’de eğitim faaliyetlerini, 19.yy.’a kadar herhangi bir denetlemeye tabi tutmadığı görülmektedir. Bu dönemde eğitim faaliyetleri din âlimleri ya da yerel yönetimler tarafından kontrol edilmekteydi. 1830 ve 1840 yılları arasında Osmanlı’ya başkaldıran Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetiminde Mısır’ın hâkimiyetine giren.⁶⁸ Ürdün’de modern tarzda eğitim kurumları açılmaya başladığı gözlenmiştir. Ardından yeniden Osmanlı hâkimiyetine giren ülkede modern tarzda eğitim veren okullar yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca ilköğretim zorunlu hale getirilerek ortaokul düzeyinde rüşdiye mektepleri ve öğrencileri daha ileri düzeyde eğitim kurumlarına hazırlayan idâdîye mektepleri kurulmuştur.1870’li yıllardan itibaren gayrimüslimlere de okul açma yetkisi verilmesinin ardından Lübnan ve Filistin bölgelerinde misyoner okulları kurulmaya başlamış ve Ürdünlü ailelerin pek çoğu çocuklarını bu okullarda okumaya göndermişlerdir.⁶⁹ Osmanlı yönetimi, Tanzimat yıllarında Ürdün’de özel ve devlete bağlı resmi eğitim veren okulların açılmasına ayrı

⁶⁶ (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Kesfü'l_hafâ, 30.01.2017.

⁶⁷ Cengiz Tomar, “Ürdün(Kültür Medeniyet)”, **TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.:42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 358.

⁶⁸ Ahmet Kazım Ürün, **Arap Ülkeleri Sosyokültürel Yapısı**, Konya, Çizgi Kitapevi Yayınları, 2016, s.65.

⁶⁹ **A.e., a.y.**

bir önem vermiştir. Bu dönemde daha önceleri sadece cami ve medreselerle sınırlı olan okulların yanı sıra ilk ve ortaokul düzeyinde eğitim veren subyan mektepleri açılmıştır.

Modern anlamda eğitim veren ilk resmi ilkokul Osmanlı yönetiminin idari merkezi olan Salt şehrinde 1879'da faaliyete geçmiştir. Yine Salt'ta 1892 yılında sadece kız öğrencilere eğitim veren ilk kız ilkokulu açılmıştır. Osmanlı hâkimiyeti öncesinde ülkede yaşayan Hristiyanlar, kilise ve manastırdaki din adamları aracılığıyla eğitim görmekteydiler. Osmanlı topraklarında modern anlamda eğitim kurumlarının yaygınlaşmasının ardından Ürdün Hristiyanları eğitimlerini Batılı misyonerlerin kurduğu okullarda almaya başlamışlardır. Bu ilk misyoner okulları başta din adamlarının idaresindeyken sonradan Osmanlı Devleti tarafından denetlenmeye başlamıştır. 19.yy boyunca bölgede yaşayan Hristiyanlar; Ortodoks, Katolik ve Protestan gibi farklı mezhep gruplarına bağlı pek çok okul açmışlardır.⁷⁰

Emir Şerif Abdullah, 1921 yılında Ürdün Emirliği'ni kurmasının ardından⁷¹ ülkenin âlim ve başta şairler olmak üzere edebiyatçılarla düzenli olarak bir araya geldiği ilim meclisleri kurduğu bilinmektedir. Kendisine bu meclislerde eşlik eden dönemin önemli âlim ve edebiyatçıları arasında **el-Emîr 'Âdil Ersilân**(1880-1954), **eş-Şeyh Mustafâ el-Ğalâyînî** (1885-1944), **eş-Şeyh Fu'ad el-Hatîb** (1880-1957), **Hayreddîn ez-Ziriklî** (1893-1976), **Muhammed eş-Şerikî** (d.1898), **Mustafâ Vehbî el-Tâl** (1897-1949), **eş-Şeyh Sa'id el-Kermî** (1852-1935) gibi isimler bulunmaktadır. Emir Abdullah 1924 yılında ilmi ve edebi yayın yapacak **Mecmau'l-ilmî** adıyla bir dergi kurma girişiminde bulunmuş ancak bu konudaki çabaları sonuca ulaşamamıştır.

İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesinin ardından burada yaşayan halkın büyük çoğunluğu Ürdün'e göç etmişler ve burada Ürdünlü yazarlar ile birlikte ortak bir edebiyat oluşturmuşlardır.⁷² Ürdün'de 1920'li yıllarda ortaya çıkan ilk edebi tür şiir olmuştur. Bu dönemin önemli şairleri arasında **Abdulmun'im er-Rifaî**, **Hüsnî Ferîz** (1907-1990), **Yûsuf el-'Azam** (d.1931) sayılabilir. Bölgede yaşanan siyasi olayların etkisi altında doğan bu yeni edebi tür güçlü bir başlangıç yapmıştır. Şiir

⁷⁰ Tomar, **a.g.e., a.y.**

⁷¹ Cleveland, **a.g.e., s. 15-17.**

⁷² Tomar, **a.g.e., a.y.**

hareketi, Ürdün edebiyatında yeni şekillenmeye başlayan kısa hikâye ve roman gibi edebi türlerin sanatsal yönden gelişimlerini bir süreliğine gölgede bırakmıştır.⁷³

Ürdün edebiyatında ilk tarihi kısa hikâye olarak kabul edilen “*Ebnâu'l-gasâsine ve İbrâhîm Bâşâ*” adlı eserini, **Ruks bin Zâ'id el-Uzeyrî** (1903-2004) 1937 yılında çıkarmıştır. Bu çalışma, İbrahim Paşa'nın aynı asrın 30'lu yıllarında Şam bçlgesini işgal ettiği sırada 1823'te meydana gelen gerçek bir hikâyeyi konu edinmiştir. *Eğâni'l-Leyl* adlı kısa hikâye koleksiyonunu yazan **Muhammed Subhî Ebû Ğanîme** (1902-1970) de, Ürdün'de kısa hikâye alanında eser veren ilk yazar olarak kabul edilmiştir. **Abdu'l-halîm 'Abbâs** (1913-1979)'ın 1948 olaylarının yaşandığı dönemde Filistin halkının yaşamlarını, bu felaketin toplum üzerindeki etkilerini ve binlerce Filistinlinin Ürdün'e göçünü başarılı bir şekilde tasvir ettiği “*Fetât min Filistin*” adlı eseri, Ürdün edebiyatında roman alanında yazılan ilk eser sayılmaktadır.⁷⁴

20.yy'da Ürdün'de dil ve edebiyat alanında yapılan çalışmalar önemli bir yer teşkil etmiştir. 1921 ve 1923 yılları arasında Ürdün Kralı Emir Abdullah'ın yanında kaldığı dönemi anlatan Hayrettin ez-Zirikli'nin “‘Âmân fî 'Ammân” adlı çalışması modern Ürdün edebiyatı hakkında önemli bilgiler veren bir eser niteliğindedir. Bu sırada Ürdün'de yetişmiş edebiyatçı ve âlimler arasında **Nâsiruddîn el-Esed** (1922-2015) ve **Süleyman Mûsâ** (1919-2008) zikredilmesi gereken önemli şahsiyetlerdendir.⁷⁵

Ürdün Emirliği'nin kurulmasının ardından ülkede eğitim faaliyetlerine ayrı bir önem verilmiş ve okulların sayısında ciddi bir artış gözlenmiştir. Genellikle Avrupa ülkelerinin eğitim sistemleri örnek alınarak tasarlanan Ürdün eğitim sistemi, 1988'de başlattığı on yıllık zorunlu ilköğretim ve iki yıllık lise eğitimden oluşan bir programı uygulamaktadır. Ürdün'ün en büyük ve köklü eğitim kurumu olarak kabul edilen Ürdün Üniversitesi 1962'de kurulmuştur. Günümüzde Ürdün Üniversitesi'nin yanı

⁷³ Dr. Nebîl Haddâd, *Er-rivâyeti fî'l-Urdun: Fadâ'ât ve murtekezât*, 'Ammân, Vizâratu's-sekâfe, 2003, s.13-14.

⁷⁴ **A.e.**, s. 13.

⁷⁵ Tomar, **a.g.e.**, **a.y.**

sıra pek çok özel üniversite ve elliye aşkın meslek yüksekokulunun ülkede faaliyet gösterdiği bilinmektedir.⁷⁶

1.2.1. ÜRDÜN'DEKİ ETNİK VE DİNİ GRUPLAR

Ürdün'ün etnik yapısı çoğunlukla Filistinliler, Bedeviler, Çerkez ve Hristiyanlardan oluşmaktadır. Araplar Ürdün nüfusunun %98'ini oluştururken, dini açıdan ülkenin %80'ini Sünni Müslümanlardan geri kalanı ise; Hristiyan, Ermeni, Şii ve Dürzi gibi diğer dini gruplardan meydana gelmektedir. Bunların yanı sıra Ürdün'de az da olsa Türk, Kürt, Çeçen, İranlı ve Yahudi topluluklar da yer almaktadır.⁷⁷

İngiliz manda yönetimi altındaki Filistin bölgesinin Şeria Irmağı sınır sayılacak şekilde doğusunda kalan bölgede ve Emir Abdullah'a verilen topraklarda yaşayan halk Doğu Şerialılar olarak adlandırılmaktadır.⁷⁸ Bedeviler, Çerkez ve Çeçen azınlıklar, Hristiyanlar çoğunluk olarak Doğu Şeria bölgesinde yaşayan azınlık gruplarıdır. 1948 yılında İsrail ile yaşanan savaşın ardından ırmağın batı yakasında yaşayan Filistinli nüfusun doğu yakasına göç etmesinin ardından bölgede ağırlıklı nüfus grubu Filistinli göçmenler olmuştur. 1948 savaşının ardından Filistin göçünün etkisiyle Ürdün'de zamanla Doğu Şerialılar ve Filistin asıllılar diye bir ayırım olduğu gözlenmiştir. 1970 yılında Ürdün'de yaşanan iç savaşta bu ayırım kendini göstermiş ve Doğu Şerialı Ürdünlüler, Filistin asıllı Ürdünlülere karşı rejimin büyük destekçisi olarak toplumda yer almışlardır.

Ürdün nüfusunun bugün halen %70'i Filistinlilerden oluşmaktadır.⁷⁹ Bu nedenle; bu etnik grup, Ürdün tarihinde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda azınlık olarak nitelendirilemeyecek kadar büyük izler bırakmıştır. Filistinliler başta olmak üzere Ürdün edebiyatında özellikle kısa hikâye türünde verilen eserlere konu olmuş bu etnik grupları kısaca incelemek de yarar vardır.

⁷⁶ (Çevrimiçi), culture.gov.jo./new/, 20.12.2016.

⁷⁷ Helen Chapin Metz, **Jordan a Counrty Study**, 1. Baskı, Washington D.C., Federal Research Division Library of Congress, 1991, s.76,112.

⁷⁸ Altın, **a.g.e.**, s. 8.

⁷⁹ Ürdün, **a.g.e.**, s. 65.

1.2.1.1. Bedeviler

Doğu Şeria bölgesinin en büyük etnik grubunu oluşturan Bedeviler, tarih boyunca Ürdün çöllerinde yaşadıkları için bu bölgeye olan bağlılıklarıyla tanınmışlardır. Ürdün kraliyet ailesinin Hazreti Peygamber soyuna kadar uzanması nedeniyle, Kral Abdullah dini nedenlerden ötürü Bedevilerin her daim desteğini almayı başarmıştır.

Ürdün toplumunun Bedevi kesimi Ürdün siyasi ve sosyal alanlardaki politikalarını her zaman desteklemişlerdir. Bedeviler Ürdün Kralı'na olan bağlılıklarını Ürdün silahlı kuvvetlerindeki daimi görev almalarıyla göstermişlerdir. Ürdün'deki özellikle siyasi iktidarı sağlamada ve sosyal politikaların uygulamaya konulmasında Ürdün Silahlı kuvvetleri ülkedeki güven ve istikrarı sağlamak adına birincil rol oynamaktadır. Daha çok askeri ve güvenlik alanlarında çalışan Bedeviler, çöl jandarmalığı gibi önemli bir görevi de yürütmektedirler. Bedeviler, toplumsal olaylarda oynadıkları önemli rol sayesinde Ürdün Krallığı'nın bel kemiği sayılmaktadırlar.⁸⁰

Kral Abdullah, kendisine bağlılıklarıyla tanınan Bedeviler'e bazı ayrıcalıklı sosyal haklar tanımıştır. Ürdün hükümeti Bedeviler'e; eğitim, ev ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere pek çok alanda hizmet sunmaktadır. Ancak bazı Bedeviler çöl yaşantısına alışkın olduklarından yerleşik hayatta kendilerine sunulan hiçbir ayrıcalıktan yararlanmamayı tercih etmektedirler.⁸¹

1.2.1.2. Hristiyanlar ve Ermeni Azınlık

Ürdün'de Müslümanlardan sonra en büyük dini grubu oluşturan Hristiyanlar, ülke nüfusunun yaklaşık %6'sını temsil etmektedirler. Hristiyanların ülkede sosyal ve siyasi hakları ile dini inanç özgürlükleri anayasa ile güvence altına alınmıştır. Bu dini topluluk kendilerini azınlık olarak görmemelerine rağmen Ürdün yönetimi; toplumda meydana gelebilecek bir karışıklık ortamında bu azınlık grubun desteğini kazanabilmek için kendilerine karşı her türlü ayrıcalığı tanımıştır. Ürdün'deki

⁸⁰ Faik Bulut, **Ortadoğu'nun Solan Renkleri**, İstanbul, Berfin, 2002, s.49.

⁸¹ "Çölün Sert Adamları: Bedeviler", Eylül 2015,(Çevrimiçi), <http://insanvehayat.com/colum-sert-adamlari-bedeviler/>, 25 Aralık 2016.

Hristiyanların Batı dünyasındaki Hristiyanlarla iyi ilişkileri bulunmaktadır. Ürdün hükümeti de tarihten günümüze Batılı Devletlerle olan yakın ilişkisinden dolayı bu azınlık grupla da ilişkilerini daha iyi tutmaktadır.⁸²

Ürdün'deki Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı bölgeler daha çok Kerak, Madaba, Salt ve Ajlun gibi küçük şehirlerdir. Ayrıca Amman gibi büyük şehirlerde yaşayan Hristiyanlar da vardır. Arap olmayan en büyük Hristiyan grubu ise; çoğunlukla İrbid ve Amman gibi büyük şehirlere yerleşmiş ve Ürdün'ün en eski Şark Kilisesi'ne bağlı olan Ermeniler temsil etmektedir. Arap dili ve kültürünü iyice benimsemiş olan bu dini grup, siyasi anlamda fazla etkin olamamışlar ve hükümette görev almak yerine bankacılık gibi özel sektörde çalışmayı tercih etmişlerdir.⁸³

Hristiyanlar Ürdün'de nüfusun çok az bir kısmını oluşturmalarına rağmen mecliste Müslümanlara göre üç kat daha fazla temsil oranına sahip olmuşlardır. Ekonomik anlamda güçlü olmalarına rağmen siyasi karar alabilme açısından genellikle zayıf kalmışlardır. Ürdün hükümetinin kendilerine karşı uyguladığı hoşgörölü ve ayrıcalıklı politikasına rağmen, Osmanlı hâkimiyetinden bu yana Müslüman topluluklar altında yaşama zorunluluğunun bir sonucu olarak Ürdün Krallığı'na karşı muhalefeti desteklemişlerdir. 1970'li ve 1980'li yıllarda Ürdün'de İslami hareketliliğin artmasına rağmen Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında her hangi bir siyasi ya da dini anlaşmazlık olmamıştır. Politik arenada Hristiyanlar her ne kadar İslami gruplara karşı direnç gösterebilir de hiçbir zaman siyasi otorite için bir tehdit unsuru oluşturmamışlardır.⁸⁴

1.2.1.3. Çerkezler ve Çeçen Azınlık

Arap olmayan Müslümanlar olarak bilinen Ürdün'deki Çerkezler ve Çeçen azınlık Rusya'nın 19.yy.'da gerçekleştirdiği büyük sürgün sonrası Ortadoğu'ya göç etmişlerdir. Ürdün'e ilk olarak 1878 yılında gelen Çerkezler, başkent Amman ve çevre bölgelere yerleşmişlerdir. Ülkede Arap olmayan en büyük azınlık grubunu oluşturan

⁸² Metz, a.g.e., s.112.

⁸³ Metz, a.g.e., s. 113.

⁸⁴ A.e., a.y.

Çerkezler, Arapçayı ana dilleri gibi konuşmakta ve kendi dillerinin yanı sıra İngilizce ve Türkçe'yi de iyi derecede bilmektedirler.⁸⁵

Çerkezler 1948 ve 1967 Arap- -İsrail Savaşlarında gösterdikleri üstün askeri başarıları neticesinde Kral Abdullah tarafından Saray Muhafızlığı görevine getirilmişlerdir. Bu savaşçılar her yıl “Sadakat Günü” ile anılmakta ve 50'lik Ürdün banknotlarının üzerinde Çerkez savaşçıların resimleri bulunmaktadır.⁸⁶ Sayıları az olmalarına rağmen Ürdün parlamentosunda Filistin asıllı Ürdünlülere oranla daha çok sayıda temsilciye sahiptirler. Bu azınlık grubu Ürdün'de diğer Arap ülkelerinde yaşayan ırkdaşlarına oranla daha güvenli bir yurda sahip olduklarını düşünmektedirler.

Genellikle siyaset ve askeri alanlarda görev almak istemelerine rağmen günümüzde farklı sektörlerde de çalışmaktadırlar. Çerkez ve Çeçen azınlıklar yükseköğrenim görmüş bireylerden meydana gelmekte ve Ürdün'de özellikle siyaset ve ekonomi alanlarında söz hakkına sahip konumdadırlar. Çerkez azınlık, Ürdün yönetimine karşı her zaman güvenilir ve sadık bir izlenim bırakmışlardır. Çerkez ve Çeçenler; sahip oldukları ekonomik zenginlikleri, idari yetenekleri ve özellikle ziraat alanındaki üstün bilgi birikimleri sayesinde Ürdün'deki karar mercilerinin odak noktası olmayı başarmışlardır.⁸⁷

Çerkezler, Ürdün'deki nüfusa olan oranlarıyla karşılaştırılmayacak düzeyde bir etkinliğe sahiptirler. Bu etkinliklerini sosyal hayatta da göstermekte ve ülkedeki diğer etnik gruplara oranla kendilerine has özellikleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Çerkezlerin Ürdün'de normal müfredata ek olarak Çerkez dilinde eğitim veren kendilerine ait okulları mevcuttur. Ürdün'de yaşayan Çerkezler hükümete olan bağlılıklarının yanı sıra kendi ırksal özelliklerini koruma ve gelecek nesillere aktarma konusunda da çeşitli faaliyetler yürütmektedirler. Bu amaçla Çerkezler, Ürdün'de bazı yardımlaşma ve dayanışma dernekleri açmışlar ve bu dernekler Ürdün'ün pek çok şehrinde faaliyet göstermektedir. Bu dernekler vasıtasıyla kendi öz kültürlerini

⁸⁵ F. Burak Aydoğdu, “Üç Boyutlu Kimliklerin Coğrafyası: Ortadoğu”, **Hariciye Dergisi**, Nisan 2012,(Çevrimiçi),https://www.academia.edu/1281598/%C3%9C%C3%A7_Boyutlu_Kimliklerin_Co%C4%9Frafyas%C4%B1_Orta_Do%C4%9Fu, 10 Temmuz 2016.

⁸⁶ M. Celal Sarıçam, **Ürdün Çerkezleri**, İstanbul, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1998, s. 84-85.

⁸⁷ **A.e.**, s. 89.

südüürme adına Çerkez dilinde süreli yayın çıkarmaktadırlar. Bu yayınlarda kendi dillerinde yazdıkları şiir, roman ve kısa hikâye gibi edebi ürünler de yer almaktadır.⁸⁸

1.2.1.4. Filistinliler

Ürdün’de yaşayan Filistinliler ülkedeki en önemli ve en büyük etnik grubu oluşturmaktadırlar. Bugün halen Ürdün nüfusunun %70 gibi büyük bir kısmını Filistinliler meydana getirmektedir. Filistinlilerin büyük bir bölümü Amman, İrbit, Zerka gibi ülkenin büyük şehirlerinde yaşamaktayken, halen Ürdün’deki mülteci kamplarında yaşayan Filistinliler de mevcuttur. Etnik ve dini açıdan Ürdün halkıyla aynı özelliklere sahip olan Filistin halkı, Ürdün nüfusunun neredeyse yarısından fazlasını teşkil etmelerine rağmen toplum içerisinde azınlık olarak değerlendirilmekte ve kendileri de azınlık psikolojisiyle hareket etmektedirler.

Kral Abdullah, 1948 yılında İsrail ile yapılan savaşta işgal altında olan Filistin topraklarına ait Batı Şeria bölgesini ilhak etmesiyle bölgede yaşayan halk Ürdün’e göç etmiş ve bu göçün ardından Filistinlilerin nüfusu yerli Ürdün halkının nüfusunu geçmiştir. Kral, 1950 yılında Batı Şeria ile Ürdün toprakları olan Doğu Şeria bölgesini birleştirme kararı almış ve sayıları günden güne artan Filistinli nüfusa karşı güdülen kucaklama politikası çerçevesinde, Filistinlilere aynı Ürdünlüler gibi vatandaşlık hakkı tanınmıştır. Kral Abdullah bu politikasıyla ülkedeki Filistinli nüfusu Ürdünlüleştirmek istemiştir.⁸⁹ Ancak Kral’ın Filistinlilere karşı sonradan sosyal ve siyasi anlamda aldığı haksız kararlar, bu politikasını hayata geçirmesine engel olmuştur.

Başlangıçta Ürdünlülerle eşit haklara sahip oldukları ve Ürdün’ün eski Filistin bölümünün gönülden destekçisi olduğu izlenimi verilmeye çalışılmışsa da gerek Kral’ın sosyal ve siyasal alanda uyguladığı yaptırımlar, gerekse toplumun yerli kesiminin bu halka karşı yaklaşımları Filistinli kimliğinin ülkede bir tepki ve direniş kimliği olarak şekillenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda; Kral, önce Ürdün’ü Filistin’in mirasçısı olarak ilan edip sonra Filistin kelimesinin bütün resmi belgelerde

⁸⁸ A.e., s. 92.

⁸⁹ Adnan Abu Odeh, **Jordanians, Palestinians and the Hashemite Kingdom of Jordan in the Middle East Peace Process**, Washington D.C., United States Institute for Peace Process, 1999, s. 99-129.

yer almasını yasaklamıştır.⁹⁰ Böylece Filistinlilerin kendi kimliklerine sahip çıkacak örgütlenmelerinin önüne geçmek istemiştir.

Ülke nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden Filistinlilere karşı her zaman dengeli ve dikkatli davranmaya çalışan Ürdün yönetimi, yanlış politikaları nedeniyle bu halkın çoğunluğunun güvenini kazanmayı başaramamıştır. İnsan hak ve özgürlükleri, eğitim, sağlık, ticaret, mal edinme gibi sosyal konularda Ürdünlülerle eşit haklara sahip olan Filistinliler başta siyaset olmak üzere devlet kademelerinde görevlendirilme ve karar merci kurumlarda yer alma bakımından ülkedeki nüfus oranlarına rağmen en az temsilciye sahip olan gruptur. Bu durum, Ürdün'deki hükümet kademelerine sadece kraliyet ailesine yakınlığıyla bilinen bazı Filistinlilerin dışında başka herhangi bir Filistinli vatandaşın getirilmemesinden açıkça anlaşılmaktadır.⁹¹

Ürdün hükümetinin Filistin halkına karşı uyguladığı haksız yaptırımlar bununla sınırlı değildir. Ürdün'de rejime yakınlığıyla bilinen Doğu Şerialı grupların ödüllendirilmesi diğerlerinin dışlanması tutumu sadece hükümet kademelerinde görev alma konusunda uygulanmamaktadır. Ayrıca ülkede uygulamada olan seçim kanunu da Filistinlilerin diğer azınlık gruplarına karşı haksızlığa uğradıklarını göstermektedir. Şöyle ki, milletvekili çıkaracak bölgeler nüfusa göre belirlenmektedir. Ancak, ülkede rejime yakınlığıyla bilinen bölgelere, Filistinlilerin sayıca üstün olduğu bölgelere oranla daha fazla sayıda milletvekili çıkarmasına izin veren bir seçim yasası⁹² uygulanmaktadır.

Toplumda Doğu Şerialı olarak adlandırılan yerli Ürdünlü halkın bazıları da Filistinlilere karşı ırkçı davranışlar sergilemektedirler. Filistinlileri Ürdün'ün asıl toprak sahipleri olarak görmeyen bu ırkçı gruplar, Filistinlilere ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmakta, onlara karşı aşağılayıcı söz ve davranışlarda bulunmaktadır. Ürdün'deki sığınma kamplarının kötü şartları ve sosyal yapısındaki bozukluklar yüzünden ülkeye ilk geldiklerinde dış dünyadan soyutlanmış halde yaşayan Filistinlilerin bir kısmı eğitime önem vererek bu durumlarından kurtulmayı ve

⁹⁰ Sevinç Alkan Özcan, **Filistinli Mülteciler: Filistin Çıkmazdan Çözümüne**, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, s. 310-340.

⁹¹ Özcan, **a.g.e., a.y.**

⁹² Odeh, **a.g.e., a.y.**

ekonomik anlamda iyi şartlarda yaşamayı başarmıştır. Ancak bir kısım halen sığınma kamplarındaki aşağı azınlık olarak toplumdan dışlanmış bir şekilde yaşamaya çalışmaktadırlar.⁹³

1967 savaşı sonrası Filistin halkının çoğunluğunun desteğini alan FKÖ, Ürdün’de devlet içerisinde devlet olma tehlikesi doğurmuş ve ülke rejimi de bu gruba karşı kendi çıkarlarını güvence altına alacak yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Nitekim 1970’li yıllarda Ürdün’de meydana gelen iç savaşta Filistinli gruplar ile çoğunluğunu Doğu Şeria halkının oluşturduğu Ürdün güvenlik güçleri karşı karşıya gelmiş ve Ürdün FKÖ’yü sınır dışı etmiştir.

Filistinli haklın Ürdün devletine karşı FKÖ’yü desteklemesi, devletin bu güne kadar azınlık olarak gördüğü bu halka karşı uyguladığı ayrımcı politikalarının bir sonucu olmuştur. 1988 yılında Kral Abdullah’ın Batı Şeria bölgesi ile resmi bütün ilişkilerini kestiğini ve artık Ürdün devletinin bir parçası olmadığını açıklamasıyla beraber Filistin meselesinin çözümsüzlüğü daha da derinleşmiştir. Kral Abdullah bu tarihe kadar Filistinlileri Ürdünlü kimliğiyle bütünleştirmeye çalışırken artık ülkenin kimlik politikasını devlete bağlılıklarıyla bilinen ve etnik kimlikleri konusunda herhangi bir hak talep etmeyeceklerinden emin olduğu Doğu Şerialıları Ürdünlüleştirerek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Öte yandan Filistinlilere verilen nüfus bazlı oy verme oranı 1988’den itibaren iyice kısıtlanarak Filistinlilerin hükümette temsil edilebilme hakları neredeyse ellerinden alınmıştır. Böylece Filistin asıllı Ürdünlüler, kendilerine karşı özellikle siyasi arenada uygulanan bu haksız yaptırımlardan dolayı, Kral’a karşı muhalif partileri desteklemeye başlamışlardır.⁹⁴

Ürdün toplumsal ve siyasal hayatının en önemli unsuru Filistinli mültecilerdir. Ürdün, Filistinlilerin en fazla yaşamayı tercih ettikleri ve diğer Arap ülkelerine oranla en fazla siyasi ve sosyal haklara sahip oldukları ülkedir. Buna rağmen, Ürdün siyasi ve sosyal hayatını en çok meşgul eden konu Filistin meselesi

⁹³ Özcan, a.g.e., s.330-332.

⁹⁴ Nur köprülü, “ Arabizmden Teritoryal Kimliğe Geçiş:1989 Sonrası Ürdün’de Kimlik Politikaları ve Demokratikleşme Çabaları”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:41, Ekim 2009, s. 197-201.

olmuştur. Bunda, özellikle Ürdün hükümetinin ve Kral taraftarı olan yerli Ürdünlülerin Filistinlilere karşı takındıkları ırkçı ve ayrımcı tavır en büyük etken olmuştur.

Ülke siyasetini ve toplumun sosyal yapısını bu derece meşgul eden Filistin meselesi, elbette Ürdün edebiyatının da en çok meşgul olduğu meselelerin başında yer almıştır. Ürdün kimliğinin inşa edilmesinde Filistinlilerin büyük etkisi olduğunu kabul edecek olursak Ürdünlü edebiyatçıların pek çoğunun, aslen Filistinli mi yoksa Ürdünlü mü olduğu konusu pek çok araştırmacının halen üzerinde uzlaşmaya varamadığı bir tartışma konusu olmuştur.⁹⁵

⁹⁵ Hüseyin Yazıcı, **The Short Story in Modern Arabic Literature**, Cairo, General Egyptian Book Organization, 2004 s. 112; Radwa Ashour, "Palestine and Jordan", **Arab Woman Writers: A Critical Reference Guide 1873-1999**, Ed. by. Radwa Ashour, Ferial J. Ghazoul, Hasna Reda-Mekdashy, Egypt, The American University in Cairo Press, 2008, s. 204.

İKİNCİ BÖLÜM

KISA HİKÂYE TÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

2.1. BATI EDEBİYATLARINDA KISA HİKÂYE

Modern anlamda ‘*hikâye*’ Batı’daki ilk olgunlaşmış örneklerini 18.yy.’da vermeye başlamıştır. Ancak bugünkü anlamda ‘*kısa hikâye*’ türü 19.yy.’da özgün bir tür olarak karşımıza çıkar. Batı edebiyatında hikâye türüne kaynaklık edebilecek ilk örneklere Orta Çağ’ın sonlarında 14.yy.’da İtalyan yazar **Giovanni Boccaccio** (1313-1375)’nin *Decameron* hikâyeleri ile rastlıyoruz.¹

Bu hikâyeler, kendinden sonra yüzyıllar boyunca hikâye türüne kaynaklık etmiş metinler olarak kabul görmüştür. *Decameron* hikâyeleri, Floransa’da 1348 yılında veba salgınının yaşandığı sırada, üç soylu erkek ve yedi soylu kadının salgından korunmak için bir kilisede toplanarak kırsal bölgelere çekilmeye karar vermeleriyle başlar. Bu on kişiden her biri vakit geçirmek için on gün boyunca birer hikâye anlatırlar ve bu on günde toplam 100 hikâye meydana gelmiş olur. Bu hikâyelerin çoğu cinsel içerikli metinlerdir. Anlatılan hikâyelerde en dikkat çeken özellik, o dönemde İtalyan halkının yaşantısından gerçek örnekler sunması, zaman zaman da o devirde İtalyan halkının psikolojik tahlillerine yer vermesidir. Bu hikâyeler İtalyan edebiyatında küçük hikâye olarak tanımlanan ‘*Novella*’ türünün önemli bir örneğidir. İtalyan yazar Boccaccio, kendinden önce ilkel şekilde yazılan hikâye sanatına edebi bir kimlik kazandırmıştır.²

Şekil bakımından *Binbir Gece Masalları*’na benzetildiği düşünülen *Decameron* hikâyelerinin kaynakları arasında, milattan sonra ikinci yüzyılda Hint edebiyatında ortaya çıkan *Pançatantra*’nın 13.yy.’da **Toskanalı Pedro de Alfonso** tarafından yeniden yazılmış hâli olan *La Disciplina Clericalis*’i ile o dönemde Arapça, Farsça, Yunanca, İbranice, Latince gibi birçok dile çevrilmiş olan *Yedi Bilgenin Kitabı*

¹ Paul March Russell, **The Short Story: An Introduction**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2009, s. 6.

² A.e., s. 6-7.

(*Livre des SeptSages*) ve şövalye hikâyeleri olduğu tahmin edilmektedir.³ Buna göre, *Decameron*'da kullanılan çerçeve hikâye tekniğinin Doğu (Hint) kaynaklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Boccacio; *Decameron* hikâyeleriyle, İtalyan pek çok takipçisinin yanı sıra bütün Avrupa'yı da etkilemeyi başarmıştır. İngiltere'de **Geoffroy Chaucer** (1340-1400)'in *Canterbury hikâyeleri*, *Decameron*'a benzer tarzda yazılan hikâyelerin ilki sayılmaktadır. Bu hikâyeler, hac için yola çıkan bir grup şövalye, rahip, hekim, değirmenci gibi o devirde toplumun farklı tabakalarına ait meslekten kişilerin maceralarını anlattıkları kayda değer metinlerdir. Hikâyelerde sadece soylu insanların zevk ve hayatlarını değil sıradan insanların yaşantıları da konu edilmiştir.⁴ Bu hikâyeler de, dönemin İngiliz sosyal yaşantısı ve toplumdaki farklı sınıf ve meslek gruplarına yer vermeleri ve İngiliz edebiyatının erken dönem örnekleri olması açısından önem taşımaktadır.

Fransa'da *Yüz Yeni Öykü (Les Cent Nouvelles)* adıyla çıkan ilk hikâye kitabı anonim olarak kabul edilmiştir. Bu kitaptan neredeyse bir asır sonra, hikâye kitaplarına karşı olan ilgisiyle tanınan Fransız prensesi **Marguerite de Navarre** (1492-1549)'in *Heptameron* adlı kitabı *Decameron*'u örnek almasının yanı sıra daha usta bir dil ile yazılmış olması ve kişilerin psikolojik çözümlmelerine yer vermesiyle hikâye sanatının gelişiminde büyük rol oynamıştır. Beş soylu erkek ve beş soylu kadının bir kaplıcada buluşarak birbirlerine hikâyeler anlatmasıyla başlayan hikâyeler başarılı tasvirleri ve dikkatle seçilmiş karakterleri açısından diğer *Decameron* taklitlerine nazaran daha iyi bir konuma sahip olmuştur.⁵

Kısa hikâye türü açısından 17.y.y. İspanya'sında **Miguel de Saavedra Cervantes** (1547-1616)'in 1613'te yayımladığı *Örnek Öyküleri (Novelas Ejemplares)* ile yeni bir dönem başlamıştır. On iki uzun hikâyeden oluşan bu koleksiyon dönemin İspanyasından kahramanlık, macera ve aşk hikâyeleriyle dolu örnekler sunması

³ Charles E. May, **The Short Story: The Reality of Artifice**, London and New York, Routledge, 2002, s. 2-3.

⁴ Russell, **a.g.e.**, s. 6-7.

⁵ Jr. William B. Warde, "The Short Story: Structure of a New Genre", **The South Central Bulletin**, C.36, No:4, Winter 1976, s. 155-157.

bakımından önemlidir. Alaycı bir dil kullanılarak ve romantik tarza yazılmış eser, kısa hikâye türü açısından ileri düzey bir örnek olarak kabul görmüştür.⁶ 18.yy.'a gelindiğinde ise; Fransız yazarlardan **François Marie Arouet Voltaire** (1694-1778) hikâye türünün gelişimine katkı sağlayan önemli yazarların başında yer almıştır. Din ve ifade özgürlüğü, insan hakları, sosyal sınıf ayrımcılıkları hikâye tarzı eserlerde işlediği başlıca konular olmuştur. 18.y.y Aydınlanma Çağı'nda biçim ve içerik yönünden çok çeşitlilik göstermekle birlikte kısa hikâye tarzı ürünlerde çağın anlayışı gereği ağırlıklı olarak felsefi konular işlenmiştir. Fransız oryantalist **Antoine Galland** (1646-1715) tarafından bu yüzyılın başında *Binbir Gece Masalları* 12 cilt olarak ilk defa bir batı diline çevrilmiştir.⁷

Bugünkü anlamıyla kısa hikâye, romanın gölgesinden sıyrılarak edebi bir tür olarak ayırt edici özelliklerini ancak 19.yy.'da kazanmış ve yine bu asırda romantizm ve realizm akımlarının edebiyat dünyasında yaygınlık kazanmasıyla gerçek kimliğini bulabilmiştir. Romantizmin etkisindeki kısa hikâye, tarihi ve fantastik olmak üzere bu yüzyılda iki farklı yönde gelişme kaydetmiştir. **Alman Ernst Theodor Amadeus Hoffmann** (1776-1822)'ın fantastik içerikli hikâyeleri bütün Avrupa'da ün salmış; özellikle Fransa'da **Jean Charles Emmanuel Nodier** (1780-1844), **Pierre Jules Theophile Gautier** (1811-1872), Rusya'da **Nikolay Vasilyeviç Gogol** (1809-1851) ve **Aleksandr Sergeyeviç Puşkin** (1799-1837), Hoffmann'dan etkilenen başlıca yazarlar olmuşlardır. Hoffmann'ın ardından Amerikalı **Edgar Allan Poe** (1809-1849)'nun fantastik öyküleri ise; **Fransız Charles Baudelaire** (1821-1867)'in çevirileri sayesinde tüm Avrupa'da tanınmıştır. Poe'nun 'Grotesk ve Arabesk Öyküler' adlı eseri yalnızca Amerika'da değil tüm Batı dünyasında etkisini göstermiştir. Almanya'da **Heinrich von Kleist** (1777-1811) da Hoffmann gibi psikolojik ve metafizik sorunları, hikâyelerinde masalsi bir tarzla işleyerek kısa hikâye türüne yenilikçi katkılarda bulunan yazarların başında gelmiştir.⁸

⁶ May, a.g.e., s. 3.

⁷ Warde, a.g.e.,s. 156.

⁸ May, a.g.e., s. 22-25.

Rönesans'ın etkisi altında 19.yy.'ın yazarları tarafından en çok kullanılan edebi tür kısa hikâye olmuştur. **Alphonse Daudet** ⁹ (1840-1897) ve **Guy de Maupassant** (1850-1893) gibi Fransız yazarlar bu türün en iyi örneklerini vermişlerdir. Bu dönemde İngiliz edebiyatında **Robert Louis Stevenson** (1850-1894), **Joseph Rudyard Kipling** (1865-1936) hikâye türünde önemli eserler veren diğer batılı yazarlardandır. Amerikan edebiyatının önemli temsilcileri olan **Mark Twain** ¹⁰ (1835-1910), **John Steinbeck** (1902-1968) ve kısa hikâyenin kurucularından biri olan Rus yazar Anton Chekhov gibi sanatçılar güldürü tarzında yazdıkları hikâyeleriyle büyük bir üne kavuşmuşlardır.¹¹

19. yy.'ın ortalarında Fransız yazar **Emile Zola** (1840-1902)'nin öncüsü olduğu, edebiyatta doğal dünyayı esas alan natüralizm akımı; yüzyılın en önemli hikâye yazarlarından Maupassant'ın yazdığı kısa hikâyelerine yön vermiştir. Fransız toplumunu tüm yönleriyle ele alan gerçekçi hikâyelerin yanı sıra Maupassant'ın fantastik hikâyeleri de büyük ün kazanmıştır.¹²

Bu yüzyılda İtalya'da realizm akımının önemli temsilcilerinden Sicilyalı **Giovanni Verga** (1840-1922) ile döneminin en üretken ve tartışılan yazarlarından **Gabriele D'Annunzio** (1863-1938)'nun kısa hikâye türünün gelişiminde oynadıkları rol büyüktür. ¹³ Kısa hikâye, 19.yy.'da pek çok ünlü roman yazarının da ilgi gösterdiği bir tür olmuştur. Walter Scott'tan **Charles Dickens** (1812-1879)'a, **Victor Hugo** (1802-1885)'dan Beyle **Stendhal** (1783-1842)'a, **Honore de Balzac** (1799-1850)'tan modern romanın kurucuları arasında gösterilen **Gustave Flaubert** (1821-1880)'e, **Alfred de Musset** (1810-1857)'ten, ünlü ilk kadın Fransız yazar **George Sand** (1804-1876)'e, Tolstoy'dan **Dostoyevski'ye**, Gogol ' dan **Henry James** (1843-1916)'e kadar birçok dönem yazarının romanları kadar yazdıkları kısa hikâyeleri de ün kazanmıştır.¹⁴

⁹ Yazar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkzn.: Gulnaz Fatma, **A short History of The Short Story: Western and Asian Traditions**, USA, Modern History Press, t.y., s. 11.

¹⁰ Yazar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkzn.: Fatma, **a.g.e.**, s.18.

¹¹ Frank Myszor, **The Modern Short Story**, New York, Cambridge University Press, 2001, s. 15-20.

¹² Myszor, **a.g.e.**, s. 15.

¹³ Fatma, **a.g.e.**, s. 8,22.

¹⁴ Russell, **a.g.e.**, s. 15,16,121,122,151.

20.y.y.'da dünya hikâyeciliğine farklı bir bakış açısı kazandıran Rus yazar Anton Chekhov olmuştur. Olaylara değil, durumlara ve detaylara önem veren; belirgin geniş bir zamana değil, özel bir ana odaklanan, daha çok kişilerin iç dünyası üzerine yoğunlaşan hikâyeler yazmıştır.¹⁵ Dönemin varoluşçu bunâlimına ışık tutan Nobel ödüllü İtalyan hikâye yazarı **Luigi Pirandello** (1867-1936), eserlerini Almanca kaleme alan **Franz Kafka** (1883-1924), **Herman Melville** (1819-1891), **Oscar Wilde** (1854-1900), **O. Henry** (1862-1910) dünya edebiyatının bu yüzyılda tanınmış en önemli hikâyecilerindendir. Arjantinli **Jorge Luis Borges**¹⁶ (1899-1986) kendi hikâyelerinin yanı sıra dünyanın ünlü hikâyecilerinin eserlerinden yaptığı seçmelerden oluşan *Babil Kitaplığı*'yla kısa hikâyeye diğer türler arasında büyük bir yer açmıştır. Aynı şekilde, Arjantinli **Julio Cortazar** (1914-1984) ve İtalyan **Dino Buzzati** (1906-1972) kısa hikâye türünün dünya edebiyatındaki değerine değer katan yazarlar olmuşlardır. Yüzyılın sonuna doğru kısa bir formda yazılmaya başlayan hikâyeler, *Anglo-Saxon*¹⁷ kültür tarafından '*short story*' olarak adlandırılmıştır. Daha yalın, daha özet bir anlatımın tercih edildiği bu hikâyeler, okuyucuyu derin etki bırakmak amacıyla uzaklaşarak kişinin yalnızlığını, toplumsal baskı ve şiddeti yansıtmaya yönelmiştir.¹⁸

20.yy.'da basın ve yayıncılıkta görülen gelişme sayesinde kısa hikâyeler ilk defa gazete ve dergilerde yayınlanmaya başlamıştır. Bu sayede gazete ve dergi okurlarına hitap eden yerel motiflerle dolu hikâyeler kaleme alınmıştır. **Bret Harte** (1836-1902)'nin kısa hikâyeleri¹⁹, **Ruyard Kipling** (ö.1936)'in Hindistan'daki yaşamı anlatan hikâyeleri, Mark Twain'in *Mississippi*'si ve O. Henry'nin hikâyeleri bu özelliktedir. Rusya'da Gogol, Dostoyevski, Ivan Turgenyev²⁰ ve Anton Chekhov'un eserleri, kısa hikâye türünün edebi eserler arasında sağlam bir temele oturmasına büyük katkı sağlamıştır.

¹⁵ Myszor, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁶ May, **a.g.e.**, s. 84-85.

¹⁷ Ayıntılı bilgi için bkz.:(Çevrimiçi), <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anglosaksonlar>, 19 Ocak 2017.

¹⁸ May, **a.g.e.**, s. 83-84.

¹⁹ Russell, **a.g.e.**, s. 79.139.

²⁰ Gulnaz, **a.g.e.**, s. 9.

2.2. TÜRK EDEBİYATINDA KISA HİKÂYE

Türk edebiyatında destanlar, masallar ve halk hikâyeleri ile eski ve geleneksel bir temeli olan hikâye sanatı, 16. ve 17.yy.'da '*Dede Korkut Hikâyeleri*' ile modern hikâye tarzına yaklaşmıştır. İslâm medeniyetine geçiş sırasında ortaya çıkan *Dede Korkut Hikâyeleri* 'nden sonra Arap ve Fars edebiyatından beslenen Türk hikâyeciliği, *Bin Bir Gece* ve *Bin Bir Gündüz Masalları*'nı, *Tûtinâme*'y'ı, *Kelile ve Dimne*'yi tanımıştır. Dinî menkıbeler, kıssalar, meseller, masallar, efsaneler, mesneviler, meddah ve âşık hikâyeleri geleneksel Türk anlatı tarzının farklı biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹ Yaşamış veya yaşadığı kabul edilen bazı saz şairlerinin etrafında şekillenen *Kerem ile Aslı*, dini veya milli meselelerin anlatıldığı kahramanlık destanı *Battal Gazi*, *Koroğlu* gibi halk hikâyeleri modern dönem hikâyesine kaynaklık eden geleneksel Türk anlatı sanatının en meşhur örnekleridir. ²² Türk edebiyatı 19.yy.'da Batı edebiyatıyla tanışmaya başladığı zaman geride böyle zengin bir hikâye birikimine sahiptir.

Batı edebiyatının Rönesans'tan sonra geçirdiği köklü değişimlerin, edebiyat alanına yansması ile modernizmin en önemli edebî türü olarak karşımıza kısa hikâye çıkmaktadır. Tanzimat döneminde Batı edebiyatının etkisi altında gelişen Türk edebiyatının Batı'dan örnek aldığı yeni türlerin başında gelen kısa hikâyelerin temelde birleştiği nokta, pozitif bilimlerin ve akılcı felsefenin oluşturduğu dünya görüşüne dayanmalarıdır. Batı kaynaklı bu yeni edebi tür, geleneksel hikâye anlatı tarzının dışına çıkmış ve somut gerçekliği kişilerin bakış açılarından yansıtmaya başlamıştır.

Türk edebiyatında bu yeni anlayışın ışığında kısa hikâye türüne geçişte, 18.yy. sonunda **Giritli Ali Aziz Efendi** (1749-1798) tarafından yazılan '*Muhayyelat-ı Aziz Efendi*' kitabı ilk adım sayılmaktadır. *Binbir Gece Masalları*'nı andıran bir tarzda yazılmış olmasına rağmen İstanbul hayatıyla ilgili birkaç somut öğeye ve yerel bazı motiflere yer vermiş olmaları bakımından bu hikâyeler eski Türk anlatı geleneğinden bir parça sıyrılmıştır. ²³ Tanzimattan sonra kısa hikâye, eskisinden

²¹ Hüseyin Su, **Öykümüzün Hikâyesi**, 1. Baskı, Ankara, Hece Yayınları,2000, s. 10-13.

²² Ali İhsan Kolcu, **Öykü Sanatı**, 1. Baskı, Ankara, Salkım Söğüt Yayınları, 2005, s. 15.

²³ Orhan Hançerlioğlu, **Türk Hikâyeciliği**, İstanbul, Kardeşlik Mahfili Yayınları, 1957, s. 11.

tamamen farklı bir estetik ve fikri anlayışla oluşturulmaya çalışılmıştır. Bugünkü anlamda kısa hikâyenin temelleri, 19.yy.'da halk arasında yaygın olan *Hançerli Hanım*, *Cevri Çelebi* ve *Tayyarzade* gibi gerçekçi halk hikâyelerinin yerini önce çeviri sonra taklit yoluyla Batı tarzı hikâyelere bırakmasıyla atılmıştır.²⁴

Eski hikâye geleneğiyle, halk hikâyeciliği ve Batılı hikâyecilik anlayışını bir araya getiren Emin Nihat Bey'in pek çoğu o dönemdeki Osmanlı toplumunun yabancı kadınlarla evlenmek, misyonerlik faaliyetleri, esaret gibi temel sorunlarını işlediği 1870-1875 yılları arasında yayınlanan *Müsameretnâme (Gece Hikâyeleri)*'si, kısa hikâyenin sanatsal kimlik arayışı içerisinde olduğu bu geçiş döneminin ürünüdür. Bu hikâyelerin geceleri dostların bir araya gelerek birbirlerine anlattıkları hikâyelerden meydana gelen kurgusu, Batının ilk modern hikâyeleri kabul edilen *Decameron*'a benzetilmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin aynı yıllarda yayınladığı *Letâif-i Rivâyât* serisinin 25 hikâyesi de devrin gerçek yaşamından kesitler sunmaktadır.²⁵ **Sami Paşazâde Sezai** (1860-1936)'nin 1891 yılında çıkardığı Maupassant tarzı kısa hikâyelerden oluşan '*Küçük Şeyler*' adlı kitabı kısa hikâye'nin bugünkü anlamda şekil ve biçim yönünden tanımını yapan ilk eser niteliği taşımaktadır. **Nabizâde Nâzım** (1862-1893)'in Anadolu'nun köy halkı ve yaşantısını anlatan ilk köy romanı özelliğini taşıyan '*Karabibik*' adlı uzun hikâyesi de '*Küçük Şeyler*' ile aynı yılda yazılmıştır.²⁶

1860-1900 yılları arası dönemi kapsayan Tanzimat edebiyatı hikâyelerinin bir kısmı 19.yy. Batılı edebiyatçıların öncülüğünü yaptıkları romantizm diğer bir kısmı da realizmin etkisinde kalmıştır. Tanzimat edebiyatının ilk döneminde yetişen **Ahmet Midhat Efendi** (1844-1912), **Emin Nihat Bey** (1838-1880), **Şemsettin Sami** (1850-1904) ve **Namık Kemal** (1840-1888) gibi yazarlar romantizmin etkisi altında yazdıkları hikâyelerinde kadın- erkek arasındaki kaçak ilişkileri anlatmış, tesadüflere yer vermiş ve gerçek hayattan seçtikleri kahramanlar aracılığıyla topluma seslenerek siyaset, din, ahlak, felsefe gibi konularda düşüncelerini ifade etmişlerdir. Tanzimat edebiyatının ikinci döneminde realizm ve natüralizm gibi akımların etkisiyle verdikleri eserlerinde Sami Paşazâde Sezai, **Recaizâde Mahmut Ekrem** (1847-1914) ve

²⁴ A.e., a.y.

²⁵ Kolcu, a.g.e., s.17.

²⁶ Su, a.g.e., s. 28; Hançerlioğlu, a.g.e., s. 19.

Nabizâde Nâzım gibi yazarlar, daha çok gözlemlere dayalı bir anlatımı benimsemişler ve nedenlerle sonuçlar arasında bağ kurarak olağanüstü kişi ve olayları anlatmışlardır.²⁷

Batı tarzı hikâyenin ilk örneklerini teşkil eden Tanzimat edebiyatının kısa hikâyelerinde olaylar çoğunlukla günlük hayattan ya da tarihten alınmıştır. Hikâyelerin dili sade ve yalın bir dildir. Eserler genel olarak duygusal ve dramatik konular üzerine kurulmuş ve eserlerde işlenen en önemli temalar; köle olarak satılan kadın ve erkeklerin maceraları, babalarının zoruyla rızalıkları alınmadan evlendirilen genç kızlar olmuştur.²⁸ Bu dönemde yazılan kısa hikâyeler konularını genellikle töresel olaylardan, bireyin tutku ve acımasızlıklarından, yoksulluk ve Batı özentiliğinin toplumda yarattığı etki üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Hikâyelerin kahramanları ise; doğal kişiliklerden daha çok yazarın çizdiği genellikle karşıtlıkları temsil eden bireylerden yine de gerçek hayatta benzeri mümkün olan kişilerden oluşmaktadır.²⁹

Türk edebiyatına Tanzimat döneminin örnekleriyle giren kısa hikâye türü, 1986-1901 yıllarını kapsayan Yeni Edebiyat döneminde geleneksel kimliğinden sıyrılarak daha çok Batı hikâye tekniğine yönelmiştir. 1896 yılında kurulan *Servet-i Fünun* dergisi edebiyat dünyasında büyük yankı uyandırmaya başlar ve **Tevfik Fikret** (1867-1915), **Halit Ziya Uşaklıgil** (1866-1945), **Cenap Şehabettin** (1870-1934), **Mehmet Rauf** (1875-1931), **Hüseyin Cahit Yalçın** (1875-1957), gibi yazarlar, *Edebiyat-ı Cedîde* Topluluğunu kurarlar. Dönemin edebiyatçıları daha çok realizm ve natüralizm gibi akımların etkisi altında verdikleri kısa hikâyelerinde çoğunlukla erdem, aşk, yardımlaşma gibi bireyin sorunlarına yer vermişlerdir. Hikâyeler genel olarak İstanbul'da geçerken, net anlaşılır ve konuşma diline yakın bir dil kullanılmıştır.³⁰

²⁷ Cevdet Kudret, **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman: Tanzimattan Meşrutiyete kadar 1959-1910**, 2. Baskı, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1977, s.26-27.

²⁸ **A.e.**, s.24-25.

²⁹ Mahir Ünlü, **Türkçede Öykü-Roman**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2009, s. 40.

³⁰ **A.e.**, s. 41,43.

Bu dönemde *Edebiyat-ı Cedîde* Topluluğunun dışında kalan **Hüseyin Rahmi Gürpınar** (1864-1944), eserlerinde şairane anlatımı ve abartılara, aşırı duygusal, dramatik konulara yer vermesiyle diğer yazarlardan ayrılmıştır. Yazar aynı zamanda realizm ve natüralizm akımlarını desteklemekle birlikte **Ahmet Midhat Efendi** (1844-1912) geleneğini sürdürerek ‘toplum için sanat’ anlayışına vurgu yapmıştır. Namık Kemal romantizmini devam ettiren Gürpınar, edebiyatta ‘*piyasa romanı*’ diye tabir edilen türün ilk örneklerini veren yazardır.³¹

20.yy.’ın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti çökmeye başlamış, cumhuriyetin ilanının öncesine denk gelen bu yıllarda, Türk edebiyatının kısa hikâye gibi edebi türleri, geçmiş dönem yazarlarının geliştirdiği özellikle Batı edebiyatının etkisi altında şekillenen modern bir anlayışın hâkimiyetine girmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemde şekillenen bu edebiyat, yazarların gerçek gözlem ve yaşantılarından kesitler sunmakla kalmamış İstanbul’un farklı semtlerini ve Anadolu’nun kimi köylerini de eserlerine konuk etmişlerdir. Hikâyelerde olaylar; siyasi, toplumsal, ekonomik, ulusal, bireysel ve psikolojik etki ve tepkiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Hikâyelerin dili de daha yumuşamış ve daha yalınlaşmıştır.

Türk edebiyatında, hikâyeciliği meslek edinmiş ve kısa hikâye türünü romanın gölgesinden çıkararak bağımsızlaştırmış olan yazar **Ömer Seyfettin** (1884-1920), olayları kurma ve geliştirme yönünden Maupassant, Hemingway, O’Henry tarzı hikâyeler yazmış ve bu geleneğin Türk edebiyatındaki öncüsü olmuştur. Yalın dili ve Batı tarzı hikâye tekniğini kullanarak tamamen yerel ve özgün hikâyeler yazan **Refik Halit Karay** (1888-1965) modern Türk hikâyeciliğinin kurucuları arasında gösterilmiştir. Romancılıkları dışında, kısa hikâyeleriyle de ün salmış bu dönemin usta yazarları arasında, **Yakup Kadri Karaosmanoğlu** (1889-1974)’nu, **Halide Edip Adivar** (1884-1964)’ı ve **Reşat Nuri Güntekin** (1889-1956)’i burada anmak gerekir.³²

³¹ Kudret, a.g.e., s. 283.

³² Ünlü, a.g.e., s. 138.

Meşrutiyet ya da diğer adıyla Milli Edebiyat dönemi yazarları, kısa hikâyelerini çok geniş bir konu yelpazesıyla kaleme almışlardır. Bu devir hikâyelerinin en önemli özelliği sade bir dil ve üslupla kaleme alınmış olmalarıdır. Halka ulaşmak isteyen aydınının en büyük sorunu bu zaman kadar hep dil olmuştur. Konuşma dilini yazı dili yapma davası bu devirde Ömer Seyfettin, **Ziya Gökalp** (1876-1924) ve **Ali Canip Yöntem** (1887-1967) gibi yazarlar tarafından çıkarılan **Genç Kalemler** dergisinde dile getirilmiş ve bu hareket **Milli Edebiyat** akımına öncülük etmiştir. Bu edebiyatın kısa hikâyelerinde en önemli özellik, memleket meselelerini ve Turancılık, İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık gibi temaları işlemek olmuştur. Önceden sadece İstanbul çevresinde şekillenen edebiyat artık yurdun her köşesinden sorunlara ve halk hayatına yer vermiştir. Bu dönemde Türk öykücülüğünde yeni bir aşamayı gerçekleştiren realizmin etkisiyle hikâyelerini yazan **Memduh Şevket Esendal** (1883-1952) modern kurgunun en başarılı temsilcisi olmuştur. **Sait Faik Abasıyanık** (1906-1954) tarz olarak ona yaklaşmakla birlikte, daha coşkulu anlatımı ve duygusal tonu ile başka bir yere konmuştur. Bu yazarlar Chevkov tarzı kısa hikâyeleriyle Türk edebiyatında modernist hikâye örneklerinin en büyük temsilcileri olmuşlardır.³³

Peyami Safa (1899-1961), **Ahmet Hamdi Tanpınar** (1901-1962) , **Ziya Osman Saba** (1910-1957), **Fahri Celalettin Göktulga** (1895-1975), Reşat Nuri Güntekin gibi yazarlar da Cumhuriyet dönemi hikâyeciliğine katkı sağlayan usta yazarlardandır. **Sabahatin Âli** (1907-1948), toplumun ve bireyin sorunlarını ele alarak kendisinden sonra gelen toplumcu gerçekçi öykücülere öncülük etmiştir. Yine toplumcu gerçekçi çizgide bir yazar olan **Sadri Ertem** (1898-1943)'in dışında, **Mehmet Şeyda** (1919-1986), **Reşat Enis Aygen** (1909-1984), **İlhan Tarus** (1907-1967), **Ümran Nazif** (1915-1964), **Halikarnas Balıkcısı** (1890-1973), **Kemal Bilbaşar** (1910-1983), **Samim Kocagöz** (1916-1993), **Samet Ağaoğlu** (1909-1982),

³³ Cevdet Kudret, **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 1859-1959: Meşrutiyetten Cumhuriyete kadar 1911-1922**, 3. Baskı, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1978, s.12-15; Yazarlar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: **Tanzimat'tan Günümüze Türk Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983), **Bekir Sıtkı Kunt** (1905-1959) 1930-40 arası eser veren hikâye yazarlarımız arasında sayılabilir.³⁴

1940 sonrasında kısa hikâye yazarları türün olgunlaşmış örneklerini vermişlerdir. Bu dönemde Türk dili artık sade ve yalın anlatımı, söylemlerinde kazandığı yeni boyutlarıyla önemli gelişmeler göstermiştir. Türk hikâyesi bu dönemde Batı'dan hiç de geride kalmayacak şekilde kendi özellikleri olan bağımsız bir tür olarak adını duyurmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra yazarlar kısa hikâyelerinde, yoğun olarak toplumsal ve bireysel sorunları, yaşanan olaylarla derinleşen bireylerin psikolojik durumlarını, az gelirli, yoksul, göçmen halk kesimlerinin yaşantılarını konu edinmişlerdir. **Aziz Nesin** (1915-1995), **Kemal Tahir** (1910-1973), **Orhan Kemal** (1914-1970), **Sabahattin Kudret Aksal** (1920-1993), **Necati Cumalı** (1921-2001), **Faik Baysal** (1922-2002), **Haldun Taner** (1915-1986), **Tarık Buğra** (1918-1994), **Rıfat Ilgaz** (1911-1993), **Orhan Hançerlioğlu** (1916-1991), **Tahsin Yücel** (1933-2016) bu dönemin en önemli kısa hikâye yazarlarıdır.³⁵

1950'li yıllar siyasi ve toplumsal değişimlerin edebiyatta da geçmişle hesaplaştığı, Batının etkisiyle yenileşme çabalarının hız kazandığı yıllardır. 1950'li yılların başlarında Sait Faik Abasıyanık, Sabahattin Ali ve Orhan Kemal gibi yazarların etkisi görülürken bir yandan da yenileşme eğilimleri yaşanmaya başlamış, köy edebiyatı çerçevesinde ele alınabilecek köy ve köylünün sorunlarının konu edildiği hikâyeler yazılmıştır.

1950 ve 1960'lı yıllar kısa hikâyenin altın çağıdır. Yayınevleri ve dergiler bu dönemde çok sayıda kısa hikâye yayınlamaya başlamış ve düzenlenen hikâye yazma yarışmaları, en sevilen yazar anketleri ve yazar röportajları bu dönemde kısa hikâyenin gelişimine önemli katkı sağlamışlardır. Bu dönemde kısa hikâyenin gelişmesinde katkı sağlayan dergilerin başında *Varlık Seçme Hikâyeler*, *Tercüme*, *Türk Dili*, *Yeni Ufuklar* ve *Pazar Postası* gelmektedir. **Yaşar Kemal** (1923-2015), **Fakir Baykurt**

³⁴ Ünlü, **a.g.e.**, s. 139.

³⁵ **A.e.**, s. 612; Yazarlar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: **Tanzimat'tan Günümüze Türk Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, C.I-II.

(1929-1999), **Mehmet Başaran** (1926-2015), **Talip Apaydın** (1926-2014), **Osman Şahin** (d. 1940), **Tarık Dursun** (1931-2015), **Orhan Duru** (1933-2009), **Bilge Karasu** (1930-1995) bu dönemin önemli yazarlarıdır.³⁶

1970’li yıllar kısa hikâye açısından durgun geçen yıllar olmuştur. Bu dönemde roman edebi bir tür olarak önem kazanmış ve başarılı örnekleriyle okuyucunun ilgisini kısa hikâyeden daha çok çekmiştir. Sakin geçmesine rağmen kayda değer hikâyelerin yazıldığı bu dönem geleceğe ve ütopyalara yaslanmıştır. Dönemin önemli edebiyatçıları arasında **Ferit Edgü** (d.1936), **Adnan Özyalçın** (d.1934), **Leyla Erbil** (1931-2013), **Sevim Burak** (1931-1983), **Yusuf Atılgan** (1921-1989), **Sevgi Soysal** (1936-1976), **Bekir Yıldız** (1933-1998), **Tomris Uyar** (1941-2003), **Selim İleri** (d.1949), **Gülten Dayıoğlu** (d.1935) sayılabilir.³⁷

1980 yıllarının özellikle son dönemlerinde Türk hikâyeciliği yeniden bir canlanma dönemine girmiştir. 80’li yılların sonrası dönemin en önemli özelliği, kısa hikâyelerin artık daha bilinçli bir bakış açısıyla yazılmaya başlamış olmasıdır. Çünkü 1980 sonrası Türkiye’inde özellikle siyasi ve toplumsal anlamda ciddi yıkımlar meydana gelmiştir. Bu yüzden yazarların eserlerinde toplumun getirildiği bu durumun suçlularıyla hesaplaşması kaçınılmaz olmuştur. Bu dönem hikâyelerinde, işlenen konuların çeşitliliğine, şekil ve içerik bakımından farklılığa ve bireysel çatışmalara rastlamak mümkündür. Yenilikçi arayış, postmodernizm, hayal ile gerçek arasında yaşanan ikilem bu dönem hikâyeciliğinin en baskın temaları olmuştur.

80’li yılların edebiyatı aynı zamanda kadın yazarlar ve kısa hikâyelerde işlenen kadın teması açısından da bir dönüm noktası olmuştur. 1990’ların başından itibaren yabancı yazarlardan Jorge Luis Borges ve Franz Kafka gibi modernizm akımının temsilcisi yazarların etkisiyle hem biçim hem de içerik yönünden öncesinden çok daha olgunlaşmış, içeriği zengin ve yaratıcı hikâyeler yazılmaya başlamıştır.³⁸

³⁶ Jale Özata Dirlikyapan, **Kabuğunu Kıran Hikâye: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı**, 1. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2010, s. 13-17; Yazarlar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: **Tanzimat’tan Günümüze Türk Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, C.I-II.

³⁷ Kolcu, **a.g.e.**, s. 18; Yazarlar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: **Tanzimat’tan Günümüze Türk Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, C.I-II.

³⁸ Necip Tosun, **Günümüz Öyküsü**, İstanbul, Dedalus Kitap, 2015, s. 9-12.

2.3. KLASİK DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA KISA HİKÂYE

Türk edebiyatında '*kısa hikâye*', Batı edebiyatında '*short story*' şeklinde ifade bulan hikâye anlatma sanatının modern Arap edebiyatında edebi bir tür olarak karşılığı '*kıssa*', '*kıssa kasîra*', '*uksûsa*' gibi ifadelerle karşılanmıştır. Arap edebiyatında hikâye anlatma geleneğinin tarihinin, Cahiliye döneminde göçebe Arap toplumunda geceleri çadırda toplanan halkın birbirlerine sözlü olarak anlattıkları masallar, meseller, destanlar ve efsanelere kadar uzandığı bilinmektedir. İslamiyetin kabulü ile beraber Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberlerin hayatlarını anlatan kıssalar ile bu gelenek zenginleşmiştir. Bu örneklerin modern Arap edebiyatındaki kısa hikâye türünün gelişimine katkı sağladığını düşünenler olduğu gibi bu türün Batı edebiyatlarındaki örnekleri taklit edilmek suretiyle Arap edebiyatına dâhil olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Genel olarak Arap kültürü içerisinde hikâye anlatma geleneğinin gelişimi klasik ve modern Arap edebiyatı içerisinde iki farklı aşamada ele alınmaktadır.

Klasik Arap edebiyatında modern anlamda kısa hikâye türüne kaynaklık eden ilk örnekler Cahiliye devri ve İslamiyet sonrası olmak üzere iki farklı bölümde incelenmektedir.

2.3.1. Cahiliye Dönemi

Arap toplumunda hikâye anlatma sanatı Cahiliye devrinden günümüze kadar ulaşmış olan sözlü bir geleneğin ürünüdür. Bu devirde hikâyeler, *Kıssatu'l-semr*, *Kıssatu'l-hayavân*, *Kıssatu'l-cin*³⁹ gibi farklı alanlarda sözlü olarak anlatılmıştır. Erken dönem Arap halk edebiyatı, komşu milletlerin mitolojik kaynaklarından esinlenilerek oluşturulmuş efsaneler, yıldız hikâyeleri, dev ve cin masalları, hayvan masalları ve mesellerden meydana gelmiştir. Arap halk edebiyatında uzun zaman destani rivayetler şeklinde yaşanmış kahramanlık menkıbelerinin de önemli bir yeri vardır.

³⁹ Cahiliye Devri'nde modern hikâyeye kaynaklık eden nesir türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Selim İpek, *Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir*, Gece Kitaplığı, 2015, s. 11,19,22,61,73,78,551.

Cahiliye devrinin sözlü anlatı geleneğine dayalı halk hikâyelerinden en çok bilineni; İslam öncesi dönemde Bekir ve Tağlib kabileleri arasında 40 yıl boyunca 6 kez yapılan Besûs savaşı ve savaşın kahramanı *ez-Zîr Sâlim Muhelhil b. Rebîa*'nın hikâyelerinin anlatıldığı *Sirâtu 'z-Zîr Sâlim*'dir. Ayrıca Cahiliye dönemine ait olduğu bilinen ve İslamiyet'ten sonra yazıya geçirilen *Kıssatu Benî Hilâl*, *Kıssatu Zennûbiyye*, *Zatu'l- Himme*, *Kıssatu Bekr ve Tağlib* ve *Sîretu's- Sultân ez-Zâhir Baybars* ⁴⁰ gibi hikâyeler, modern Arap edebiyatının roman ve kısa hikâye gibi edebi türlerinin gelişmesine katkı sağlamışlardır.⁴¹

Eski Arap toplumunun en meşhur hikâyeleri savaş ve kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığı *Antere Kıssaları*'dır. Antere, kölelikten kurtulup büyük komutanlar mertebesine yükselmiş bir kahramandır. Bu hikâyelerde o dönemde yaşamış gerçek Arap savaşçıları ve kahramanlarının da isimlerini bulmak mümkündür. Bu hikâyeler, abartılarla dolu olduğu kadar Arap toplumunun Cahiliye devrindeki ahlak yapısı, gelenek ve görenekleri, hoşgörü, sadakat, eli açıklık, savaş ve kahramanlık gibi yönlerini yansıtmaktadır. Hikâyeler ünlü Arap dil âlimlerinden **el-Asmaî** (d.740)'nin zamanından sonra yazıya geçirilmiştir. Salahattin Eyyubi zamanında *Antere Kıssaları* halk arasında en çok ilgi gören hikâyeler olmuş ve bundan sonra bu hikâyeler İngilizce ve Fransızca başta olmak üzere pek çok Batı diline çevrilmiştir.⁴²

Bu örnekleri bir kenara bırakacak olursak, Arap hikâyeciliğinin özelliklerini barındıran asıl gerçekçi hikâyelerin *Eyyâmu'l- Arab* ile başladığını söylemek mümkündür. Cahiliye devrinde ve İslamiyet'in ilk yıllarında Arap kabileleri arasında sosyal, siyasi, ekonomik ve psikolojik pek çok farklı nedenden ötürü cereyan eden savaşların ve kabileler arasında yaşanan olayların anlatıldığı bu hikâyelere, o dönemde '**eyyam**' adı verilmiştir. Bu hikâyeler o dönemdeki Arap yaşantısı hakkında çok değerli bilgiler içermesinin yanı sıra vefakârlık, yakınlara yardım etme, komşuyu koruma ve

⁴⁰ Kıssatu Benî Hilâl, Kıssatu Zennûbiyye, Zatu'l- Himme, Kıssatu Bekr ve Tağlib ve Sîretu's- Sultân ez-Zâhir Baybars adlı hikâyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Prof. Dr. Kenan Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi IV: Osmanlı Dönemi**, Ezurum, Fenomen Yayıncılık, 2015, s. 483-501.

⁴¹ Muhammed Yûsuf Necme, **el-Kıssa fi'l-Edebi'l- Arabiyyi'l-Hadis 1870-1914**, Beyrut, Dâru's-Sekâfe, 1961, s. 11-12.

⁴² Prof. Dr. Nurettin Turgay, **Arap Edebiyatında Kısa Hikâyecilik**, Diyarbakır, Tibyan Yayıncılık, 2014, s. 3-4.

savaşta sebat etme gibi konuları işlemekteydiler. Sözlü anlatı geleneğinin ürünü olan *Eyyâmu'l- Arab* 8.yy'dan sonra yazıya geçirilmiştir. Bunun yanı sıra, Cahiliye devrinin meşhur Arap şairlerinin derlemesinden oluşan *Mu'allakât-ı Seb'a*'da zikredilen aşk ve kahramanlık hikâyeleri, *Kusay b. Kilâb*'ın maceraları ve hayvan masalları hikâye özelliği taşıyan diğer ürünlerdir.⁴³

2.3.2. İslamiyet Sonrası Dönem

Araplar arasında İslamiyet'in yayılmasının ardından her alanda olduğu gibi hikâye anlatma konusunda da bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Çünkü İslam dini Arap halkının inançlarını, ibadet şekillerini, sosyal hayat tarzlarını ve ahlaki değerlerini değişikliğe uğratmıştır. Dolayısıyla bu değişiklikler hikâyelere de yansımış, İslam'dan önce daha çok aşk, savaş ve kahramanlık hikâyeleri anlatılırken İslam'dan sonra hikâyeler; Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kıssalar ve Hz. Peygamberin sünneti örnek alınarak şekillenmiştir. İslam kültürü çerçevesinde yazılan bu hikâyelerde daha çok inanç, ibadet ve ahlak gibi konular işlenmiştir. İslamiyet sonrası Arap hikâyeciliği iki farklı alanda şekillenmiştir. Birinci alan, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete dayalı hikâyeler, seyahatnameler, siyer ve megazi ile ilgili tarihi eserler ve makamelerdeki hikâyelerdir.⁴⁴ İkinci alan ise, İslami kültürün dışında kaynağı Cahiliye devrine dayanan *Binbir Gece Masalları*⁴⁵ tarzı hikâyelerdir,

İslamiyetin başlarında, ilk olarak hikâye anlatan kişi Hz. Ömer zamanında yaşamış Yemenli bir Hristiyan olan **Temim ed-Dârî** (d.661)'dir. Daha sonra Müslüman olan Temim ed-Dârî, camilerde etrafında toplanan cemaate geçmiş peygamberler ve milletler hakkında hikâyeler anlatmıştır. Bu gelenek Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında da devam etmiştir. Ancak camilerde hikâye anlatan kişilere karşı her zaman çok dikkatli olunmuştur. Çünkü zaman zaman Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete aykırı hikâye anlatanlar olmuş ve bu kişiler cami meclisinden derhal çıkarılmışlardır. Dönemin en büyük hatip ve hikâye ustası **Hasan el- Basrî** (d.642) de uzun süre

⁴³ Muhammed Yûsuf Necme, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁴⁴ et-Tâhir Ahmet Mekkî, **el-Kıssatu'l-Kasîra : Dirâse ve Muhtarât**, Kâhire, Dâru'l-Me'ârif, 1985, s. 20-25; Turgay, **a.g.e.**, s. 6-7.

⁴⁵ Binbir Gece Masalları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: et-Tâhir Ahmet Mekkî, **a.g.e.**, s. 41-43; İpek, **a.g.e.**, s. 556-557.

camilerde hem vaaz vermiş hem de kaynağını Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete dayandırdığı hikâyeler anlatmıştır. ⁴⁶

Emeviler zamanında hikâyecilik, dört halife dönemine benzer şekillerde gelişme göstermiştir. Ancak bu dönemde hikâye anlatma geleneğinin alanı genişlemiş ve hikâyecilik Emevi Halifelerinin saraylarında ve İslam coğrafyasındaki valilerin köşklerinde de ilgi görmeye başlamıştır. Bu dönemde Arap halkları, aynı coğrafyadaki diğer milletlerle temaslarda bulunmaya başlamış ve İslam dünyasında pek çok ilim dalında olduğu gibi hikâye alanında da değişiklikler yaşanmıştır. Araplar tarafından yazılan hikâyeler olduğu gibi diğer dillerden Arapçaya tercüme edilen hikâyeler de görülmeye başlamıştır. ⁴⁷

Abbassiler döneminde ise; hikâye türleri çeşitlenmiş ve hikâye sanatı her yönden en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan hikâyeler konuları itibariyle birkaç farklı türde karşımıza çıkmaktadır. Bu türler arasında kaynağı Cahiliye dönemine uzanan ve bu dönemde yazıya geçirilmiş gerçek olayları anlatan 'tarihi hikâyeler', komşu medeniyetlerden tercüme yoluyla edinilen 'çeviri hikâyeler', güldürme amaçlı yazılmış *el-Kıssatu'l-Hezliyye*, halkı eğlendirme amaçlı yazılmış *el-Kıssatu'l-Fukâhiyye*, aşk ve sevgi gibi kavramların anlatıldığı *Kıssatu'l-Hub*, kahramanları hayvanlar olan *Kıssatu'l-Hayavân*, cinleri anlatan *Kıssatu'l Cin* hikâyeleri sayılabilir. ⁴⁸

Abbassilerin ilk dönemlerinde, Araplar aynı coğrafya üzerinde yaşadıkları Yunan, Fars, Hint gibi komşu milletlerin kültürleriyle tanışmaya başlamışlardır. Hikâye alanında özellikle doğu dillerinden yapılan tercüme hız kazanmıştır. Bu dönem hikâyelerinde Fars tesiri diğer milletlere oranla biraz daha ağır basmıştır. Farsça'dan özellikle Abdullah Ibnu'l- Mukaffâ (d.724) gibi edebiyatçılar tarafından *Kelile ve Dimne*, *Rustem ve İsfendiyar*, *Elf Leyle ve Leyle*'nin kaynağı olarak gösterilen eski bir Fars kitabı olan *Hezâr Efsâne*, *Şehrâzât*, *Behrâm* ve *Nusrî* gibi hikâyeler bu dönemde Arapça'ya çevrilmiştir. Hintçe'den de *Sindibâd* ve *Bûsâdef*, *Kitâbu Edebi'l-*

⁴⁶ et-Tâhir Ahmet Mekkî, **a.g.e.**, s. 37-38.

⁴⁷ Prof. Dr.Ahmet Suphi Furat, **Arap Edebiyatı Tarihi I**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996, s. 167-181.

⁴⁸ Corci Zeydan, **Târîhu'l-Edebi'l-Luğati'l-'Arabiyye**, C.I, Beyrut, Mektebetu'l-Hayât, 1967, s. 601-602.

Hind gibi eserler Arapça'ya nakledilmiştir. Özellikle *Binbir Gece Masalları* ve yine bu dönemde Farsça'dan çevrilen **es-Sâ'dî** (d.1210)'nin *Gülistan* adlı hikâyesi günümüze kadar hem doğu hem de batı edebiyatlarında kısa hikâye türünün ilk örnekleri olarak kabul edilmişlerdir.⁴⁹

Abbasiler döneminin ikinci yarısında ise, tercüme faaliyetleri daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Babası dönemin en usta tercümanlarından olan Huneyn b. İshâk'ın oğlu **İshâk bin Hüneyn** (d.911), **Aristoteles** (d.m.ö.384)'e ait olduğu bilinen *Kitabu'l-Hitâbe* adlı kitabı Arapça'ya çevirmiştir. Bu dönemde Arapların kendilerinin yazdıkları hikâye tarzı eserlerde de ciddi bir artış gözlenmiştir. Örneğin; **Ebû Hayyân et-Tevhîdî** (ö.1023)'nin *Binbir Gece Masallarına* benzer şekilde kaleme aldığı eseri, dönemin kişilerini, olaylarını anlatması ve halkın her kesiminden insanın tarzları hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Bunların yanı sıra sembolizm ile ele alınmış mantıksal ve edebi sorunların aktarıldığı semavi bir yolcuğu anlatan **Ebu'l-'Alâ el-Me'arrî** (ö.1057)'nin *Risâletu'l-Ğufrân* adlı eseri, kahramanları hayali bir yolculuk esnasında birbirleriyle konuşan cinler olan *Risâletu't-Tevâb'î ve'z-Zebâ'î* adlı kitap ve **İbn Tufeyl** (ö.1185)'e ait *Hay bin Yakzân* isimli kitap bu dönemde Arap hikâyeciliğinin üstün örnekleri arasında gösterilmektedir. Arap dil ve edebiyat âlimlerinden **el-Cahiz** (ö.868)'in *Kitâbu'l-Buhalâ* ve **İbn Battûtâ** (ö.1377)'nin *Seyahatname* adlı eserlerinde yer alan hikâyeler, **İbn Sînâ** (ö.1037) ve **İbn Rüşd** (ö.1198) gibi âlimlerin felsefî tarzda kaleme aldıkları hikâyeler, *Nevâdiru Cuhâ ve Eş'ab* gibi halk hikâyeleri; modern Arap edebiyatında kısa hikâye türünün tarihi örnekleri sayılmaktadır.⁵⁰

Hicri 4.yy'dan sonra Arap edebiyatında edebi bir tür olarak yer alan **Makâmât** tarzı eserlerde hikâye türü içinde değerlendirilmektedir. Kısa bir hikâye türü olan Makâmât, bir anlatıcısı ve tarihi bir kahramanı olan, hikâyelerde geçen yeni veya garip ifadeleri öğretmeyi amaçlayan, secî başta olmak üzere çeşitli belâgat sanatlarıyla süslenmiş bir edebi türdür. Kafiyeli bir dil kullanılarak öğütler, toplumsal eleştiri ve ideolojilerin dile getirildiği Makâmât türünde eser veren en meşhur Arap edebiyatçıları **Bedî'u'z-Zamân el-Hemezânî** (ö.1008), **el-Harîrî** (ö.1122) ve **ez-Zemahşerî**

⁴⁹ A.e., s. 602-603.

⁵⁰ A.e., s. 603.

(ö.1143)'dir. Bu edebiyatçıların Makâmât tarzında verdikleri eserlerde dikkat çeken en önemli özellik, Arap hikâyeciliğinin bütün öğelerini yansıtıyor olmasıdır. Modern Arap edebiyatında eş-Şeyh Nâsîf el-Yâzîcî (1800-1871), Abdusselâm el-'Uceylî (d.1918) ve Hasîb Keyâlî (1921-1993) gibi temsilcileri bulunan Makâmât, modern Arap edebiyatında kısa hikâyeye türüne geçiş döneminin önemli örneklerini teşkil etmektedir.⁵¹

2.4. MODERN DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA KISA HİKÂYE

Arap medeniyeti farklı zamanlarda pek çok nedenle Batı dünyası ile temas halinde olmuştur. Arapların Batı ile edebi anlamda ilk teması ise; Abbasiler döneminde Batı dillerinden Arapça'ya çevrilen eserler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Batılıların Arap dünyasıyla olan ilişkileri Haçlı Seferleri esnasında ve Endülüs döneminde daha da gelişmiştir. Ancak 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesinin⁵² ve Arap topraklarının siyasi ve ekonomik açıdan Avrupa egemenliğine girmesinin ardından, Arap dünyasının Batı ile olan ilişkisi eskisinden çok farklı olarak şekillenmiştir. Bu dönem Avrupa'nın Arap dünyasına oranla sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel manada çok daha ileri olduğu bir dönemdir.

Batılı devletlerin Arap kültürü üzerindeki ilk etkileri, Rus Ortodoks Kilisesi başta olmak üzere diğer Hristiyan azınlığa ait kilise ve dini merkezler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu kurumlar bölgede yaşayan dini azınlıkları farklı gerekçeler sunarak etkilemeye çalışmışlar ve çeşitli misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İlk olarak Amerikalı misyonerler tarafından 1866 yılında ilerde Amerikan Üniversitesi'ne dönüşecek bir okul kurulmuştur. Ardından İsevîler tarafından *Câmi'atu'l-Kiddîs Yûsuf* adında bir başka kurum faaliyete geçmiş, bunu Nâsıra'da Ortodokslar tarafından kurulan bir Rus Üniversitesi izlemiştir. Bu kurumlar, Arapların ilmi ve kültürel yapıları üzerinde büyük etkiler bırakmış, edebiyattan siyasete kadar

⁵¹ Muhammed Yûsuf Necme, a.g.e., s. 12-13.

⁵² Ahmet Kazım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 13; Doç. Dr. Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, 1. Baskı, Bursa, 2009, s. 43, Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s. 11.

modern Arap toplumunun şekillenmesinde ilkleri gerçekleştirecek liderlerin yetişmesine katkı sağlamışlardır.⁵³

Bu dönemde Arap dünyasındaki Batı hâkimiyetinin sosyo-kültürel hayat üzerindeki etkisinin kaçınılmaz bir sonucu olarak Arap edebiyatı, kısa hikâye gibi Batı edebiyatının mevcut türleri ile tanışmıştır. Modern tarzda yeni okulların açılması, birçok öğrencinin Avrupa ve Amerika'ya okumaya gönderilmesi, **Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvi** (1801-1873) ile başlayan ve daha sonra diğer Arap ülkelerine yayılan tercüme faaliyetleri, 1822'de Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır'da Bulak Matbaası'nın kurulması, basın ve yayıncılık faaliyetlerinin hız kazanması gibi siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel pek çok alanda yaşanan gelişmeler, yeni bir edebi neslin doğmasına ve yeni edebi türlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.⁵⁴

Yurt dışına okumaya gönderilen bu yeni nesil, gittikleri Avrupa ülkelerinin dillerini öğrenmişler ve Batı edebiyatının edebi ürünlerini orijinal dillerinden okuma ve idrak edebilme fırsatı yakalamışlardır. Bu nesil aracılığıyla ilk olarak Batı edebiyatlarının kısa hikâye ve roman gibi edebi türlerinin başarılı örnekleri Arapça'ya tercüme edilmeye başlamış ve Arap dünyası modern edebiyatın yeni türleriyle tanışmaya başlamıştır. Bu dönem gazete ve dergilerinde daha çok Fransızca az da olsa İngilizce dillerinden çeviri hikâyeler ile Mısır'a göç eden Lübnanlı, Suriyeli, Filistinli bazı yazarların geldikleri ülkelerinin meselelerini konu edinen hikâyeler yayınlanmaktadır.⁵⁵ Fransız işgali Mısır'ın sosyo-kültürel hayatını etkilemiş ve bu etki Mısır'ın o dönemde Suriye, Ürdün ve kısmen Lübnan üzerindeki nüfuzu sayesinde bu bölgelerdeki sosyal ve kültürel hayat üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Zaten Osmanlı hâkimiyeti zamanında bu bölgelerde eğitim veren okullarda Fransızca'nın zorunlu olarak öğretilmesi bölge halkının bu dile karşı olan ilgisini arttırmıştır.

⁵³ Nu'aym el-Yâfi, **et-Tetavvuru'l-Fennî li Şekli'l-Kıssati'l-Kasîra fi'l-Edebi's-Şâmîyyi'l-Hadîs: Sûriyye, Lübnân, Ürdün, Filistîn**, Dimeşk, Menşûrâtu İttihâdî'l-Kuttâbu'l-'Arab, 1982, s. 13-14

⁵⁴ A.e., s. 19,22; Yazıcı, **The Short Story...**, s. 25.

⁵⁵ Jacob M. Landau, **Modern Arap Edebiyatı Tarihi: 20. Yüzyıl**, Çev: Bedrettin Ayaç, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002,s. 10-11.

Lübnan asıllı **Selîm Butrus el-Bustânî** (1848-1884)'nin 1870 yılında kurduğu *el-Cinân*⁵⁶ adlı dergide yayınlanan ilk tercüme hikâye Fransızca'dan çevrilmiştir. Yine bu dönemde yayın yapan dergilerden *ez-Zehrâ* ve *en-Nefû'isu'l-'Asrîyye*'de de Fransızca'dan çeviri hikâyeler yayınlanmıştır. *ez-Ziya*' gazetesinde arkası yarım tarzında yayınlanan ilk polisiye hikâye serisi, **Nesîb Meş'alânî**'ye aittir. Bu dönemde Arap hikâye yazarları, özellikle Maupassant, Victor Hugo, Flaubert gibi Fransız yazarlardan etkilenmişlerdir. İngiliz dilinden yapılan çeviri eserler ise daha ileriki dönemlerde kendini göstermeye başlamış ve Arap edebiyatçıları ilk olarak Walter Scott ve Charles Dickens gibi usta İngiliz yazarlarını tanımışlardır. Daha önce Fransızca ve İngilizce çeviri eserlerinden tanıdıkları Tolstoy, Dostoyevski, Puşkin gibi Rus hikâye yazarlarından etkilenen Arap edebiyatçıları, Nasıra'da kurulan Rus Enstitüsü sayesinde 19.yy.'ın sonlarına doğru Rusça'dan da hikâyeler çevirmeye başlamışlardır.⁵⁷

Bu dönemde modern anlamda kısa hikâye türünün gelişimine katkı sağlayan çeviri faaliyetlerinin öncü isimleri arasında özellikle Mısır'dan **Mustafa Lütfî el-Menfelûtî** (1876-1924), **Muhammed Huseyn Heykel** (1889-1956), **Tâhâ Huseyn** (1889-1978), 'Abdulkâdir el-Mâzinî (1890-1924) , Lübnan'dan **Halîl Mutrân** (1871-1949), **Cibrân Halîl Cibrân** (1883-1931), Suriye'den **Fransîs el-Merrâş** (1837-1873) gibi isimleri zikretmek gerekir. Batı edebiyatlarından çeviri ile başlayan modern Arap hikâyeciliği, zamanla çeviriden taklide daha sonra da taklitten orijinalliğe doğru bir gelişim seyri izlemiştir. Modern anlamda kısa hikâye örnekleri, ilk olarak Mısır'da ardından Lübnan, Suriye, Irak, Filistin ve Ürdün gibi diğer Arap ülkelerinde de benzer şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Kısa hikâye türünün ilk örneklerinde işlenen konular daha çok Arap medeniyetinin ahlak yapısı, gelenek ve görenekler, siyasi ve dini meseleler ile toplumsal sorunlar olmuştur. Eserler genellikle halkın yaralarına çare arar nitelikte topluma öğüt vermeyi amaçlayan tarzda kaleme alınmıştır. Modern Arap edebiyatında kısa hikâye türü, 1900'lü yılların ilk çeyreğine kadar Batı etkisinden tam olarak sıyrılamamıştır. Ancak bu tarihten sonra kendi milli

⁵⁶ John A. Haywood, **Modern Arabic Literature 1800-1970: An introduction, with extracts in translation**, London, Lund Humphries, 1971, s. 126.

⁵⁷ Nu'aym el-Yâfi, **a.g.e.**, s. 22-23; Landau, **a.g.e.**, **a.y.**

kimliğine kavuşan Arap kısa hikâyesi, Cibrân Halil Cibrân gibi usta yazarların eserleri aracılığıyla Batı tarzı örneklerin de üstünde bir yer edinmiştir.⁵⁸

Bu anlattıklarımız ışığında, konumuz itibariyle modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türünün gelişimini daha iyi kavrayabilmek adına Mısır başta olmak üzere Lübnan, Suriye, Irak ve Filistin gibi diğer Arap ülkelerinde edebi bir tür olarak kısa hikâyenin ortaya çıkış süreci, gelişim seyri ve önemli temsilcileri ile eserleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

2.4.1. Mısır’da Kısa Hikâye

Modern anlamda edebi türlerin ilk olarak ortaya çıktığı ve diğer Arap ülkelerinde edebi anlamda modernleşme hareketine de öncülük eden bir merkez konumundaki Mısır’da, kısa hikâye türü; Fransızların ülkeyi işgalini takip eden dönemde Batı dillerinden çevrilen eserlerle başlamıştır. 1900’lü yılların ilk çeyreği çeviri faaliyetlerinin hız kazandığı yıllardır. Mısır bu dönemde Arap ülkeleri içerisinde en çok rağbet gören ve komşu ülke aydınlarının da göç ettiği bir kültür merkezine dönüşmüştür.

Mısır’da modern anlamda kısa hikâye türünün gelişimine katkı sağlayacak ilk girişim, 1826’da Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından modern bilimleri öğrenmek üzere Paris’e gönderdiği öğrenci heyetlerinin başında giden **Rifâ’a Rafi et-Tahtâvî** (1801-1873)’nin Mısır’a döndükten sonra kurduğu ve ilk olarak 1828’de basılan *el-Vekâyi ‘u’l-Mısriyye*⁵⁹ gazetesi olmuştur. Bu dönemde et-Tahtâvî, aslı Fransız Papaz Fénélon tarafından kaleme alınan ve o dönemde batı dünyasının eğitim öğretim anlayışını yansıtan *Les Aventure de Télémaque* adlı ünlü romanı “*Mevâki ‘u’l-Eflâk fi Vekâ’i ‘Telîmâk*” adıyla Arapça’ya çevirmiş ve adı geçen gazetede yayınlamıştır.⁶⁰ et-Tahtâvî’ nin bu çevirisi, Arapça’ya Batı dillerinden çevrilen ilk müstakil eser olması yönünden Arap edebiyatında kısa hikâye türünün gelişimi açısından önem taşıyan gelişmelerden biri olarak kabul edilmektedir.

⁵⁸ Yazıcı, a.g.e., s. 26.

⁵⁹ Yalar, a.g.e., s. 78-79; Yazıcı, a.g.e., a.y.

⁶⁰ Pierre Cachia, **An Overview of Modern Arabic Literature**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1990, s. 31-32; Ürün, **Modern Arap Edebiyatı**, s.27-28.

Mısır edebiyatında modern anlamda kısa hikâye türüne benzer tarzda yazılan ilk denemeler şüphesiz ‘**Abdullah Nedîm** (1843-1896)’in sahibi olduğu *et-Tenkît ve’t-Tebkît* adlı gazetede yayınladığı hikâye benzeri yazılardır. Mısır’a yerleşen Lübnanlı ilk kadın yazarlardan **Lebîbe Hâşim** (1880-1947)’in halkı eğlendirmeyi ve eğlendirirken düşündürmeyi amaçlayan, aynı zamanda öğüt verme niteliği taşıyan bir hikâyesi ⁶¹, 1898 yılında **İbrâhîm el-Yâzıcî** (1847-1906)’nin sahibi olduğu *ed-Diyâ*’ adlı gazetede yayınlanmıştır.

Dönem yazarlarının bu çabaları yeni bir hikâye anlayışının şekillenmesine katkı sağlamakla kalmamış, dönemin aydın kesiminin toplumsal sorunlar üzerinde daha fazla yoğunlaşmaları gerektiğini gündeme getirmiştir. **Muhammed Lütfî Cum**’a (1886-1953)’nin *Leyali’r-Rûhi’l-Hâ’ira* ve 1904 yılında romantizm akımının etkisi altında kaleme aldığı *Buyût’un-Nâs* adlı hikâye koleksiyonları makame türünden izler taşımakla beraber modern kısa hikâye türüne hazırlık aşaması örnekleri olması bakımından önemlidir. Bu dönemde **İbrâhîm el-Muveylîhî** (1863-1906)’nin *Hadîsu ‘Îsâ bin Hişâm* adlı eseri ile **Hâfız İbrâhîm** (1871-1932)’in *Leyâlî Satîh* adlı eseri makame türünün özelliklerinden sıyrılarak toplumsal sorunlara eğilen modern hikâyeye doğru bir adım daha yaklaşan eserler olmuşlardır. 1910 yılında **Sâlih Hamdî Hammâd** (ö.1913)’in yayınladığı *Ahsenu’l-Kasâs* adlı hikâye koleksiyonu ile **Mustafa es-Sâdik er-Râfi’î** (1880-1937)’nin *Miskîne* adlı hikâyesi modern kısa hikâye tarzını yakalayan ilk denemeler sayılmışlardır. ⁶²

Mısır edebiyatında hikâye sanatının ilk örnekleri arasında gösterilen **Mustafâ Lütfî el-Menfelûtî** (1876-1924)’nin 1910 ve 1912 yılları arasından yayınladığı *en-Nazarât* adlı çalışması makame türünden modern hikâyeye geçişi sağlayan özellikler taşıırken yazarın 1915 yılında yayınlanan *el-‘Aberât* adlı çalışması çoğunluğu Fransızca’dan çevrilen romantik ve trajik hikâyelerden oluşan bir koleksiyondur. Romantizmin etkisi altında kalan yazar; Fransızca bilememesine rağmen kendisine tercüme edilen Fransız edebiyatının hikâye örneklerini, Arap toplumunun o dönemki arzularına göre değiştirerek ve yalın bir dil kullanarak yeni bir kurguyla sunmaya

⁶¹ Muhammed Yûsuf Necme, **a.g.e.**, s. 130 v.d.

⁶² Yazıcı, **a.g.e.**, s. 29-31.

çalışmıştır.⁶³ Yazarın hikâyeleri, pek çok Arap araştırmacının nezdinden Modern Arap edebiyatında kısa hikâyenin ilk örnekleri olarak kabul edilmiştir.

Modern Arap hikâyeciliğinin Batı tarzı ilk örneği olarak Mısırlı yazar **Muhammed Teymûr** (1892-1921) tarafından 1917 yılında yayınlanan *fi'l- Kıtâr* adlı hikâye kabul edilmiştir.⁶⁴ Ailesi tarafından Berlin'e Tıp okumaya gönderilen Teymûr buna karşı çıkarak Paris'e Hukuk okumaya gitmiştir. Üç yıl süreyle kaldığı Paris'te üniversite eğitiminden ziyade daha çok edebiyat ve sanatla ilgilenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ülkesine dönen yazar, burada bir süre gazetecilik ve tiyatro oyunculuğuyla ilgilense de asıl eğilimi edebiyat üzerine olmuştur. Kısa hikâye ve tiyatro gibi edebi sanatların öncüleri arasında parmakla gösterilen Teymûr yaşadığı çevreyi ve halkın duyarlılıklarını önemseyen bir yazar olmuş ve milli bir edebiyat oluşturmaya çabalamıştır. Eserlerinde toplumsal sorunlar başta olmak üzere çiftçiler ve onlara uygulanan baskılardan, devlet memurlarının yolsuzluklarından, kadın ve sorunlarından bahsetmiştir. Kullandığı dil, üstün sanatsal özelliklere sahip olmakla beraber halkın anlayacağı akıcılık ve sadeliktir. Batı edebiyatlarının realist akımı etkisi altında kalan yazar, Fransız yazar Maupassant'tan ve Rus yazar Chekhov'dan etkilenmiştir. Kendisi gibi modern Arap hikâyeciliğinin kurucuları arasında gösterilen el-Menfelûtî'den etkilenmiş ve bu nedenle de toplumsal reform hareketlerinin destekçisi olarak eserlerinde zenginleri eleştirirken yoksulun yanında yer alan bir tavır takınmıştır. Aynı zamanda kendisi realist bir yazar olmasına karşın Cibrân Halîl Cibrân'a olan hayranlığını her fırsatta dile getirmiştir. Yirmi dokuz yaşında çok erken vefat eden yazarın hikâyeleri ölümünün ardından denemeleriyle beraber 1922 yılında *Mâ Terâhu'l- 'Uyûn* adıyla basılmıştır.⁶⁵

Muhammed Teymûr ile aynı dönemde yaşamış olan Suriye asıllı **İsâ 'Ubeyd** (ö.1923), üslup bakımından Teymûr'a benzerken konuyu işleyişi ve betimleme yönünden Fransız yazar Emile Zola'yı taklit etmiştir. Hikâyelerinin konuları daha çok zorla evlendirilen kadınlar ve yaşadıkları sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır ve

⁶³ Haywood, a.g.e., s. 127; Cachia, a.g.e., s.36.

⁶⁴ Musa Yıldız, "Arap Edebiyatında İlk Modern Kısa Öykü: Muhammed Teymûr'un fi'l- Kıtâr'ı", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: II, Sayı:4, Kış 2002, s. 46.

⁶⁵ Yûsuf eş-Şârûnî, **Dırâsât fi'l-Kıssati'l-kasîra**, 1. Baskı, Kahire, y.y., 1989, s. 87-99; et-Tâhir Ahmet Mekkî, a.g.e., s.91-92.

hikâyelerde az da olsa dönemin siyasi ve toplumsal meselelerine de yer verilmiştir. Yazarın bu dönemde kaleme aldığı Mısırlı köklü bir ailenin kızının evlilik hayatını konu edindiği *Muzekkerât Hikmet Hanım* adlı eseri, 1921 yılında yayınladığı babasının zoruyla mutsuz bir evlilik yaparak ardından boşanıp tekrar evlenen ancak yeniden boşanan Mısırlı bir genç kızın hayatını anlattığı İhsan Hanım adlı hikâyesi ve 1922 yılında yayınladığı *Sureyyâ* adlı hikâyesi en meşhur eserleri arasında gösterilebilir. Yazarın Mısır aile kültürünü tesbit ve tahlil etmede kullandığı sanatsal üslubu bazı edebiyatçılara göre Teymûr'dan daha üstün görülmüştür. 'Îsâ 'Ubeyd'in kardeşi **Şehâte 'Ubeyd** (ö.1961) de 1922 yılında sekiz hikâyeden oluşan *Dersun mu'lim* adıyla bir koleksiyon yayınlamıştır. Eserlerinde insan psikolojisine, sosyolojik tespitlere, kadın erkek ilişkilerine ve buna dair sorunlara yer veren yazar gerçek Mısır yaşamından kesitler sunduğu hikâyeleri aracılığıyla edebi bir tür olarak kısa hikâyeyi önemli bir konuma getirmiştir.⁶⁶

1920'li yılların ortalarına gelindiğinde Mısır'da, Arap hikâyeciliğini artık geleneksel tabularının dışına çıkartıp eskinin iyi yönlerini alarak modern edebiyatın getirdiği yeni tarz ve üslupla harmanlayacakları milli bir edebiyat yaratma çabasına giren ve kendilerine *Cemâ'atu'l-Medreseti'l-Hadîse (Modern Ekol Topluluğu)* adını verdikleri bir grup yazar, kısa hikâyenin gelişimine ciddi bir hız kazandırmıştır. I. Dünya Savaşı sıralarında kurulan bu yeni ekolün öncüleri arasında genç yaşta ölmesinin ardından kardeşinin bıraktığı yerden sanatını devralan Muhammed Teymûr'un kardeşi **Mahmûd Teymûr** (1894-1973), **Mahmûd Tâhîr Lâşîn** (1895-1954), **İbrâhîm el-Mısırî**, **İbrâhîm el-Mâzinî** (1889-1949) ve **Yahya Hakkî** (1905-1992) gibi yazarlar yer almıştır. Eserlerinde Avrupa edebiyatlarının öncü isimlerinden Fransız yazar Maupassant'ın, Rus yazarlardan Chekhov, Turgenyev, Tolstoy ve Dostoyevsky gibi yazarların etkisine sıkça rastladığımız bu yeni ekol üyeleri, edebiyatın yanı sıra modern bilimler ve güzel sanatlarla da ilgilenmiştir. Eserlerini *el-Fecr* adlı gazete aracılığıyla halkla buluşturan bu yazar grubu temsilcisi oldukları yeni

⁶⁶ Dr.Seyyid Hâmid en-Nessâc, *Tatavvuru'l-Fenni'l-Kıssati'l-Kasîra fi Mısır*, 4. Baskı, Kahire, Mektebe Garîb, t.y., s. 119 v.d.

aydın sınıf ile gelenekçi aydın kesim arasındaki çatışmaların edebiyata yansıdığı hikâye koleksiyonları ile adlarını duyurmuşlardır.⁶⁷

Hikâyenin artık kaynağını özellikle Batı edebiyatlarından alan taklit ve tercüme aşamasından çıkmasında öncü rol oynayan bu yeni ekolün kurucularından Mahmûd Teymûr, kardeşi gibi Batı edebiyatlarının büyük yazarlarından Maupassant ve Chekhov'dan, Arap meslektaşlarından da el-Menfelûtî ve Halîl Cibrân gibi yazarlardan etkilenmiştir. Bu nedenle yazarın *Fir'avnu'-sağîr* gibi ilk dönem hikâyelerinde romantizm ve sembolizm akımlarının etkisi görülmektedir. Toplumun farklı sınıflarına mensup kişileri ve bu kişilerin hayal dünyasını betimlediği, Arap toplumunu farklı yönleriyle eleştiren ilk hikâye koleksiyonu olan *eş-Şeyh Cum'ah ve Kısâs Uhrâ*, 1952 yılında hikâye dalında ödüle layık görülen *Kullu 'âm ve entum bi-hayr* ve *İhsanullâh* adlı hikâye koleksiyonlarıyla Teymûr, sadece Arap dünyasında değil Avrupa'da da adından söz ettirmeye başlamıştır. 1930'lu yıllarda romantizm akımının Arap edebiyatında öncüleri arasında gösterilen Teymûr, kısa süre sonra realizmin etkisine kapılmış ve eserlerinde yeni konu başlıkları işleyerek yaşamdan gerçek insan tasvirlerine ve yaşanmış hayat hikâyelerine daha çok ağırlık vermiştir.⁶⁸ Kahramanlarını gerçek Arap insanlarından seçen, toplumun her kesiminden bireyleri hikâyelerine konu eden Teymûr, kısa hikâyenin gelişiminde önemli bir rol üstlenmiştir. Onun hikâyeleri hem fikir hem de sanat açısından kendinden sonraki nesile yol göstermiştir.

Bu modern ekolün bir diğer önemli temsilcisi olan Türk asıllı Mahmûd Tâhîr Lâşîn, Mısır'ın farklı bölgelerindeki halkı tasvir ettiği, birden çok kadınla evlilik ve yabancı kadınlarla evlenme gibi konuları işlediği *Sukrîyyetu'n-Nây* adlı eseri, 15 ayrı hikâyeden oluşan evlilik ve aşk konularının ağırlıklı olarak işlendiği *Yuhkâ Enne* adlı koleksiyonu ve resmi görevde olan bir memurun ayakkabıcı bir esnafın eşiyle olan yasak ilişkisini konu edinen *Hadîsu'l- Karye* adlı hikâyesi ile modern anlamda kısa hikâyenin sanatsal gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Lâşîn'in hikâyeleri, başarılı kişi tasvirleriyle Arap toplumunun yakın geçmişten gelen geleneksel yapısı ile

⁶⁷ et-Tâhîr Ahmet Mekkî, **a.g.e.**, s. 87-88.

⁶⁸ Dr.Seyyid Hâmid en-Nessâc, **a.g.e.**, s. 283-292; Haywood, **a.g.e.**, s. 128; Cachia, **a.g.e.**, s. 173.

eşitlik ve özgürlük kavramları arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır.⁶⁹ Hikâyelerinde daha çok hitabetin hâkim olduğu Lâşîn'in bu tarzını, ilk teknik kısa hikâye yazarları arasında gösterilen İbrâhîm el- Mısırî sürdürmüştür. Kadını bir anne olarak psikolojik yönüyle tahlil ettiği *Ke'su'l-Hayât* adlı koleksiyonu, başkasıyla evlenen kocasını yeniden kendine âşık etmeye çalışan bir kadının dramatik hikâyesini anlatan *fî Kulûbi'n-Nâs* adlı hikâyesi ve 8 hikâyeden meydana gelen Mısır halkının gelenek ve göreneklerini, hayal ile gerçeği, kalbi ile aklı arasında kalan insanların iç çatışmasını konu edindiği *Aglâlu'l-hub* adlı koleksiyonu ile İbrâhîm el-Mısırî, modern hikâyeyi içerik yönünden zenginleştirmiştir.⁷⁰

Çağdaşlarından farklı olarak özellikle tasvir ve tahlil yeteneğiyle ön plana çıkan ve pek çok Arap edebiyatçısının aksine edebi dil ile günlük konuşma dilini mükemmel bir üslupla birine yakınlaştırarak toplumun her kesimine mensup okuyucu kitlesine hitap eden İbrâhîm el-Mâzinî; özellikle tasvir yeteneğini son derece başarılı şekilde sergilediği *Sundûku'd-Dunya* adlı koleksiyonunda, zaman zaman bir çocuğun gözüyle dünya meselelerini tahlil etmiş ve bu tarzıyla kısa hikâye türüne yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Kadın ile erkek arasındaki psikolojik bağı başarıyla betimleyen, toplumun orta tabakasının günlük yaşamını en küçük ayrıntısına kadar resmeden ve dönemin Mısır halkından kesitler sunan *Huyûtu'l-'Ankebût*, *fî't-Tarîk* ve *mine'n-Nâfize* gibi hikâye koleksiyonları modern Arap hikâyeciliğinde önemli bir yere sahiptir.⁷¹

el-Mâzinî, Lâşîn ve Teymûr'un izinden giden grubun en genç üyesi Yahyâ Hakkî ise, hikâyelerinde batı edebiyatlarından edindiği ilmi ve teknik yöntemleri kullanarak bireyin gizli tutkularını ve kendi iç dünyasında yaşadığı çatışmaları sergilemektedir. Büyük şehirde yaşayan orta halli insanların yaşamalarını betimlediği *Anter ve Juliet* gibi bazı hikâye koleksiyonlarında yer yer günlük konuşma diline yer verse de eserlerinin çoğunu edebi bir Arapça ile kaleme almıştır. Yahyâ Hakkî'nin *Dimah ve Tîn* gibi bazı hikâye koleksiyonları okuyucusunu, Mısır'da edebi bir yolculuğa çıkarır ve bu yolculuk esnasında karşılaşılan insanların, uğranılan yerlerin

⁶⁹ Dr.Seyyid Hâmid en-Nessâc, **a.g.e.**, 183-292, Yûsuf eş-Şârûnî, **a.g.e.**, **a.y.**

⁷⁰ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 37.

⁷¹ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 40; Cachia, **a.g.e.**, s. 174.

tüm iyi ve kötü yönleri sürükleyici bir dille anlatılır. Mısır'ın yoksul kesiminin yaşadığı bölgelerdeki hayatı tasvir ettiği *Kındil Umm Hâşim*⁷² ve *Ummu'l- 'Avâciz* gibi koleksiyonlarında yer alan mükemmel insan tasvirleriyle okuyucusunu hikâyenin içine çeken Yahyâ Hakkî⁷³ genç yaşına rağmen modern ekolün başarılı hikâyecileri arasında yerini almıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Arap dünyasında siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve dini alanda meydana gelen değişimlerden diğer tüm edebi türler gibi kısa hikâye de nasibini almıştır. Modern Mısır edebiyatında kısa hikâyeciliğin gelişiminde önemli bir aşamaya geline bu dönemde kaleme alınan eserlerde daha gerçekçi bir tavrın gözlendiği dikkat çekmektedir. Bu gerçekçi hikâyeler, daha çok siyasi meseleler, toplumsal sınıflar arasında yaşanan anlaşmazlıklar, doğu ile batı kültürü arasında sıkışıp kalmış insanların iç çatışmaları, zengin-fakir ayrımı, kadın-erkek ilişkileri ve kadın hakları gibi konuları işlemişlerdir.⁷⁴

Mısır'da hikâye, 1960'lı yıllarda bir dönem devletin tiyatroya daha fazla önem vermesiyle bir duraklama dönemine girmiş olsa da bu dönemde hem Arap edebiyatında hem de Mısır edebiyatında kalemlerinden çıkan her eserle kendilerinden söz ettiren **Tâhâ Huseyn** (1884-1973), **Muhammed Huseyn Heykel** (1888-1956), **Yûsuf es-Sibâ'î** (1918-1978) gibi şahsiyetlerin hikâyeleri ün kazanmıştır. Hem Mısır'da hem de Arap dünyasında en meşhur yazarlar arasında parmakla gösterilen Tâhâ Huseyn'in Yunan kültüründen izler taşıyan, sembolizm ve romantizm akımlarının etkisi altında yazdığı, okuyucusuna direk seslendiği *el-Mu'azzebûn fi'l-'ard* adlı eseri, bir kısmı batı edebiyatlarından tercüme hikâyeler ve bir kısmı da kendine ait telif hikâyelerden oluşan *el- Hubbu'-z-Za'il* ve *Hutbetu'ş-Şeyh* gibi koleksiyonları; Mısır'da meydana gelen siyasi çatışmalar yüzünden zor şartlar altında yaşayan halkın acı tecrübelerini tasvir etmeye çalışmışlardır. Eserlerinin dili oldukça anlaşılırdır. Artık neredeyse yok olmuş ahlaki değerlerden, yoksulların toplumdan ayrıştırılmasından bahseden Tâhâ Huseyn, bir toplumda adaletin olmadığı yerde o

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Musa Yıldız, "Yahyâ Hakkî'nin Kındilu Ummi Hâşim'i", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl:I, Sayı:3, 2001, s. 46.

⁷³ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 37-38, Er; **Çağdaş Arap...**, s. 27-28.

⁷⁴ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 40-41.

toplumun yok olmaya mahkûm olduğu görüşü üzerinde durmuş ve hikâyelerinde sosyal adaletin önemin dile getirmiştir.⁷⁵

Tâhâ Huseyn'in arkadaşı olan Muhammed Huseyn Heykel de bu dönemin önemli yazarlarından. Fransa'ya hukuk eğitimi almak üzere giden Heykel, 1912 yılında modern Mısır edebiyatında ilk kısa hikâye denemeleri arasında gösterilen *Kıssatu Zeynep* adlı hikâyesini yayınlamıştır. Neredeyse ömrü boyunca devletin farklı kademelerinde bulunan Heykel'in 1950'li yıllara gelinceye kadar kaleme aldığı eserler daha çok siyasi içerikli olmuştur. Bu tarihten sonra yayınlanan en önemli hikâyeleri arasında *Hâkezâ Hulikat* adlı eser zikredilebilir. Ayrıca yazarın *Ubeyys* adlı bir başka kısa hikâye kitabı da bulunmaktadır.⁷⁶

Batı hikâyeciliğinin öncü isimlerinden Chekhov ve Maupassant gibi yazarların etkisinde kalan ve daha çok kısa hikâye türünde eser veren Yûsuf es-Sibâ'î; *Atyâf*, *Habâya's-Sudûr*, *fî Mevkîbi'l-Hevâ*, *Hâzihi'n-Nufûs*, *Hâzâ Huve'l-Hub*, *eş-Şeyh Za'reb*, *Hâzihi'l-Hayât*, *Leyletu hamr*, *Leyâlin ve dumû'* ve *el-Vesvâsu'l-Hannâs* gibi hikâyeleriyle Mısır insanının günlük yaşantısından kesitler sunmuş ve dönemin önemli siyasi ve sosyal konularını sanatsal bir üslupla değerlendirmiştir. Yûsuf es-Sibâ'î'nin hikâyelerinde en çok dikkat çeken özellik ölüm ve hayat kavramlarını yarı felsefi yarı realist şekilde tahlil etmiş olmasıdır. Onun eserlerinde ölüm kavramı, bazen alaycı bir dil bazen de korkutucu bir üslupla ele alınmıştır.⁷⁷

1960'lı yıllar ve sonrasında kaleme alınan kısa hikâye koleksiyonları modern Mısır hikâyeciliğinin üçüncü ve olgun dönem ürünleri olarak kabul edilmiştir. Bu dönemin en önemli yazarları arasında tüm Arap dünyasında kısa hikâye ve roman gibi edebi türlerin gelişimine öncülük etmiş **Necib Mahfûz** (1911-2006) ve **Yûsuf İdrîs** (1927-1991), **Tevfik el-Hakîm** (1898-1987) gibi şahsiyetleri zikretmek mümkündür. Bu yeni nesil hikâye yazarları romantizm, realizm ve sembolizmi harmanlayarak çok daha güçlü ve zengin bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Bu yazarlar hikâyelerinde Mısır halkının yaşantısını tüm yönleriyle ele almış, köyden kente, zenginden fakire,

⁷⁵ Cachia, **a.g.e.**, s. 172-177; Yazıcı, **a.g.e.**, s. 41.

⁷⁶ Dr.Seyyid Hâmid en-Nessâc, **a.g.e.**, s. 211-226.

⁷⁷ Yûsuf eş-Şârûnî, **a.g.e.**, **a.y.**; Yazıcı, **a.g.e.**, s. 41-42.

burjuva sınıfından alt sınıfa kadar toplumun her kesiminden her türlü bireyleri hikâyelerinde konu edinmişlerdir.⁷⁸

İlk hikâye örneklerine 1932 yılında yayınladığı geleneksel hikâyeciliğin bir devamı niteliğindeki *Fetretun mine '-ş-Şebâb* adlı hikâyesi ve 1938 yılında yayınladığı Mısır edebiyatında sosyalizmin ilk defa zikredildiği eseri *Hemsu'l-Cunûn* ile rastladığımız Necib Mahfûz, erken dönem hikâyelerinde istenilen başarıyı elde edememiş ve gereken sanatsal olgunluğa ulaşamadığı halde uzun bir aradan sonra yeniden hikâyeleriyle edebiyat sahnesindeki yerini almıştır. 1960 sonrası yayınladığı kısa hikâye adına bir dönüm noktası sayılan ve ana teması ölüm üzerine kurulu *Dunya'allâh* adlı koleksiyonu, gerçeküstü ideolojik öğelere yer verdiği *Tahte'l-Mızalle*, *Şehru'l-'Asel*, *eş-Şeytân Ya'izu*, *Raeytu fî mâ Yera'n-Nâ'im*, *Sabahu'l-Verd*, *el-Karâru'l-Ahîr* gibi hikâye koleksiyonları modern Arap hikâyeciliğinin değerli örnekleri olarak kabul edilmiştir.⁷⁹

Yazın hayatına 1950'li yıllarda başlayan ve asıl mesleği doktorluk olan⁸⁰ Yûsuf İdrîs, ilk hikâyesi 1950 yılında bir dergide yayınlanan *La'netu'l-Cebel* olmasına rağmen 1954 yılında yayınlanan iş arayan bir gencin hastanelerde para karşılığı kan vermek zorunda kalışını anlatan bir hikâyenin de içinde bulunduğu *Erhasu Leyâli* adlı koleksiyonuyla tanınmıştır. Kahramanı küçük bir çocuk olan ve bu çocuğun duygu ve düşünce dünyası etrafında şekillenen *Âhiru'd-Dunyâ*, aşk temasını mükemmel bir üslup ve tasvir yeteneğiyle işlediği *Hâdisetu Şeref* gibi hikâye koleksiyonlarıyla Yûsuf İdrîs, çağdaşlarından farklı olarak kullandığı yaratıcı üslubu ile modern Mısır hikâyeciliğini çok ileri bir boyuta taşımıştır. Daha çok siyasi konuları, adalet ve kalkınma gibi temaları işlediği *Cumhuriyyetu Ferehât*, yazarın siyasi eğilimleri, idealist fikirleri hakkında bilgi edindiğimiz *el-'Askeriyyu'l-Esved*, Arap hikâyeciliğinde sembolizmin başlangıcı sayılan *Luğatu'l-Alayay* adlı hikâye koleksiyonlarıyla Yûsuf İdrîs Arap hikâyeciliğinde önemli bir yer edinmiştir.⁸¹

⁷⁸ et-Tâhir Ahmet Mekkî, **a.g.e.**, s.95-97.

⁷⁹ Hâlim Sakkout, "Najib Mahfuz's Short Stories", **Studies in Modern Arabic Literature**, Ed.: R.C. Ostle, London, Fysons&Co. Ltd., 1975,s. 114-125.

⁸⁰ Landau, **Modern Arap...**, s. 43.

⁸¹ Sabry Hafez, "Innovation in Egyptian Short Story", **Studies in Modern Arabic Literature**, Ed.: R.C. Ostle, London, Fysons&Co. Ltd., 1975,s. 103-108.

Hikâyelerinin çoğunda reâlimzin etkisine rastladığımız Yûsuf İdrîs, Mısırlı köy insanının toplumsal problemlerine, büyük şehirlerde yaşayan yoksul halk tabakalarına ve bu bireylerin zorlu yaşam koşullarına değinmiştir. 1960 sonrası kaleme aldığı hikâyelerinde kahramanların psikolojik durumlarını analiz etmeye yönelmiş ve yazarın bu eğilimi hikâyelerinin içeriğini de değiştirmiştir. Yûsuf İdrîs aynı zamanda kendinden sonra yetiştirdiği pek çok hikâye yazarı ile beraber modern Mısır hikâyeciliğinin en önemli temsilcileri arasında yerini almıştır.

Sadece kendi nesli için değil günümüz Arap yazarlarını dahi etkilemiş, modern Mısır ve Arap edebiyatının en başarılı yazarları arasında gösterilen Tefkik el-Hakîm'in özellikle felsefi tarzda yazdığı *Erini'l-lâh* gibi hikâye koleksiyonları şekil ve içerik bakımından kendinden öncekilerden çok daha farklı bir tarzı yakalamıştır. İnsani değerlerle dönemin Mısır halkının yaşadığı kültürel problemleri başarılı bir anlatımla ele aldığı '*Avdetu'r-Rûh, el-Melik ve Dîb* gibi hikâye koleksiyonları, insanın zihinsel problemlerini hayata ve sanata olan bakış açısıyla harmanlayarak ifade etmeye çalıştığı *Ahdu's-Şeytân ve Emâne'l-Havdi'l-Mermer* gibi hikâyeleri Tefkik el-Hakîm'i modern Mısır hikâyeciliğinin zirvelerine taşımıştır.⁸²

Modern mısır edebiyatında kısa hikâyenin bir edebi tür olarak gelişimine katkı sağlayan diğer yazarlar arasında hikâyelerinin büyük bir kısmı özellikle Mısır köy edebiyatı üzerine yazılmış olan *Reml, el-Arabatu'l-Ahîra, Azrâ' ve Vahş, Zevcetu's-Sayyâd* gibi koleksiyonlarıyla bilinen **Mahmûd el-Bedevî** (1908-1986), *Ahlâm Sağira* adlı hikâyesiyle tanınmış yazar **Abdurrahman eş-Şerkâvî** (1920-1987), *Te'allemtu'l-Hub* adlı ödüllü hikâye koleksiyonu ve *Lahzatu Sıdk, el-Hayt ve'l-Cidâr* gibi hikâye koleksiyonlarının sahibi **Nevâl es-Sa'dâvî** (d.1930) gösterilebilir. Bunların dışında *Semîra Hanım, Nâr ve Rimâd, el-Misbâhu'l-A'mâ* gibi hikâye koleksiyonları olan **Yûsuf Cevher** (1912-2001), 1959 yılında yayınladığı ilk hikâyesi *Nihâyetu's-Sekîr*'in ardından 1960 ve 1970 yılları arasında elliden fazla hikâye yayınlayan, ayrıca *Hikâyâtu'l-Ğarîb, Zikru mâ Cerâ, Ahrâşu'l-Medîne, Simâru'l-Vakt, Şeftu'n-Nâr* gibi hikâye koleksiyonlarıyla tanınan **Cemâl el-Ğîtânî** (d.1945), kin, intikam, aşk, eli açıklık, bireyin ruhsal sorunları gibi konuları başarılı tasvirleriyle

⁸² Cachia, a.g.e., s. 172-175.

birleştirdiği *Hafetu'l-Cerîme* adlı koleksiyonu ve aile, köy hayatı, aşk, savaş gibi temaları işlediği *Huyûtu'n-Nûr* adlı hikâye koleksiyonuyla **Muhammed 'Abdu'l-Halîm 'Abdullah** (1913-1970) gibi yazarlar sayesinde modern Arap hikâyeciliği altın çağını yaşamıştır.⁸³

2.4.2. Lübnan'da Kısa Hikâye

Modern Arap edebiyatında yeni edebi türlerin gelişimine katkı sağlayan kültür merkezlerinin başında gelen Lübnan'da, kısa hikâyenin edebi bir tür olarak şekillenmesi, en az Mısır kadar eski ve köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Mısır'a benzer şekilde batı edebiyatlarından çevirilerle başlayan hikâyenin modern anlamda ilk temelleri **Selîm el-Bustânî** (1846-1884)'nin sahibi olduğu Arap aleminin edebi alanda çıkardığı ilk dergi olarak kabul edilen *el-Cinân*'da⁸⁴, **Ferah Antoun** (1874-1922)'un *el-Câmi'a* ve Lübnan'da kadınlara özel olarak yayınlanan ilk dergi olan *el-Mer'etu'l-Cedîde* gibi dergilerde yayınlanan büyük bir kısmı Batı edebiyatlarından çevrilen hikâyelerle atılmıştır. Bu adı geçen dergilerde yayınlanan "*Ramye min Ğayri Râmin*" adlı hikâye, halk tarafından büyük dikkat çekmiş ve toplumun bu yeni edebi türe karşı olan ilgisini arttırmıştır. Aslında modern anlamda ilk kısa hikâye örneklerinin Mısırlı yazarlar tarafından verildiği düşünülse de Arap hikâyeciliği üzerine önemli çalışmaları bulunan ve aynı zamanda kısa hikâyenin gelişimde önemli katkısı bulunan edebi dergilerden *el-Âdâb* adlı derginin sahibi araştırmacı yazar Süheyl İdrîs'e göre; modern Arap hikâyeciliği Mısır'a yerleşen ve Kuzey ile Güney Amerikaya göç eden Lübnan asıllı **Mehcer(Göç)**⁸⁵ edebiyatçılarının eserleri ile başlamıştır.⁸⁶

Kısa hikâyenin gelişime katkı sağlayan Mehcer edebiyatının en güzide simaları arasında **Cibrân Halîl Cibrân** (1883-1931)'ı ve **Mîhâîl Nu'ayme** (1889-1988)'yi burada zikretmek gerekir. Süheyl İdrîs, Mehcer edebiyatının bu iki büyük yazarı için hem Arap edebiyatında hem de Lübnan'da modern anlamda kısa

⁸³ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 47-55.

⁸⁴ Hüseyin Yazıcı, "Lübnan'da Kısa Öykü", **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 15, İstanbul, 2009, s. 131-160

⁸⁵ Lübnanlı Göç edebiyatçıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hüseyin Yazıcı, **Göç Edebiyatı: Doğuyu Batıya Taşıyanlar**, s. 119-180.

⁸⁶ Dr. Süheyl İdrîs, **Muhâdarât 'ani'l-Kissa fi Lübnân**, Câmi'atu'd-Duveli'l-'Arabiyye -Ma'hedu'd-Dîrâsâti'l-'Arabiyyeti'l-'Âliyye, 1957, s. 3.

hikâyeciliğin ilk temsilcisi olduklarını ve romantizm ile sembolizm akımlarını da Arap edebiyatına bu iki yazarın kazandırdığını ileri sürmüştür.⁸⁷

Lübnan’da modern anlamda kısa hikâyeye alanında ilk girişimler, kaynağı Batı edebiyatlarına dayanan *es-Sevâik*, *Sirru’l-Hub*, *el-Hubbu’d-Dâim ve Hîle Garâmiyye* gibi pek çok hikâyeyi Arapça’ya çeviren Selîm el-Bustânî’ye aittir. Edebi eser verdiği dönemde *el-Hiyâm fî Futûhi’ş-Şâm*, *Budûr ve Zenûbiyâ* gibi ilk tarihi hikâyelere; ayrıca *Sâmiye*, *Selmâ*, *Fâtine*, *Bintu’l-‘Asr*, *Esmâ’* ve *el-Hiyâm fî Cinâni’ş-Şâm* gibi toplumsal hikâyelere imza atan Bustânî sahibi olduğu ***el-Cinân*** dergisinde yayınladığı hikâyelerle okuyucuların beğenisini kazanmıştır. Bustânî’nin hikâyelerine hayat veren kahramanlar, olayların yaşandığı zaman ve mekân tümüyle Lübnan’a aittir.⁸⁸

Kısa hikâyeye türünün Lübnan’daki öncüsü sayılan **Kerem Mülhem Kerem**’in Lübnan’ın dağlık kırsal bölgelerinde kurulu köylerde yaşayan halkın yaşantısını akıcı bir dille, basit betimlemelerle ve sade bir üslupla dile getirdiği *Eşbâhu’l- Karye* adlı hikâyeye koleksiyonu, modern Lübnan edebiyatında ilk kısa hikâyeye koleksiyonu olarak kabul edilmiştir. 1928 yılında ***Elf Leyle ve Leyle*** adında bir dergi de çıkaran Kerem Mülhem Kerem’in *Etyâf min Lübnân* adlı bir diğer hikâyeye koleksiyonu 1952 yılında Beyrut’ta yayımlanmıştır.⁸⁹

Lübnan hikâyeciliğinin gelişimine önemli katkılarda bulunan Mehcer edebiyatının öncü yazarlarından Cibrân Halîl Cibrân, 1895 yılında Amerika’ya göç etmiş ve ömrünün sonuna dek burada yaşamıştır. Cibrân’ın hikâyelerinde yaşadığı bu ülkenin etkisi olmakla beraber daha çok Lübnan kültürünün ve Lübnan insanının etnik özelliklerinin etkisi olduğu görülmektedir. Hikâyelerini modern edebiyatın gereklerine uygun bir tarzda ele alan Cibrân, kendine özgü bir hikâyecilik anlayışı benimsemiş ve hikâyelerini yazarken Lübnan toplumunun karşı karşıya kaldığı toplumsal baskıdan sıyrılmak için doğayı ve romantizmi kendine sığınak olarak görmüştür. Eserlerinde alaycı ve iğneleyici bir eleştiri üslubunun hâkim oluşu ve hikâyelerindeki kahramanların kendisi gibi toplumsal değerlere başkaldıran asi

⁸⁷ A.e., s. 94.

⁸⁸ Nu’aym el-Yâfi, a.g.e., s. 43; Selîm el-Bustânî ‘nin hikâyeciliği hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Muhammed Yûsuf Necme, a.g.e., s. 31-65.

⁸⁹ Muhammed Yûsuf Necme, a.g.e., s. 171.

karakterlerle dolu olması gibi özellikler, Cibrân'ı edebiyat çevrelerinin odak noktası haline getirmiştir. Hikâyenin sanatsal özelliklerinden ziyade topluma vermek istediği mesajın yerine ulaşmasını daha çok önemseyen yazarın eserlerinde en çok dikkati çeken, hikâyelerde geçen sözde hayali öğelerin gerçek öğelere egemen olmasıdır. Cibrân'ın edebiyatı sevgi ve aşk temaları üzerine kurulmuştur.⁹⁰

Hikâyelerinin çoğunu simbolizm ve romantizm akımının etkisi altında kaleme alan Cibrân'ın, modern anlamda kısa hikâye tekniğinde tam olarak olgunlaşmaya kadar geçen sürede kaleme aldığı eserlerinde daha çok siyasi ve dini konulara ağırlık verdiği gözlenmiştir. İlk hikâye koleksiyonu olan felsefi ve siyasi içerikli hikâyelerden oluşan *Arâ'isu'l-Murûc* 1906 yılında, ikinci hikâye koleksiyonu *el-Ervâhu'l-Mutemerride* ise 1908 yılında New York'ta yayınlanmıştır. Yazarın 1913 yılında New York'ta yayınladığı *Dem'a ve İbtisâme* ve 1920 yılında Mısır'da yayınladığı *el-Avâsıf* adlı eserlerinde de bazı kısa hikâyeler yer almaktadır. *el-Âsife* adlı hikâyesinde şahit olduğumuz toplumun tabulaşmış gelenek ve göreneklere baş kaldırmak Cibrân'ın eserlerinde dikkat çeken özelliklerden bir tanesidir. Aynı şekilde Lübnan toplumunda baskın bir güç haline gelmiş dini otoriteler de yazarın en çok başkaldırdığı gruplar arasındadır. Din adamlarını ve kliseyi ağır bir dille eleştirdiği *Mâverâe'r-Ridâ*, *Yuhannâ el-Mecnûn*, *Halîlu'l-Kâfir* gibi hikâyeleri, fakir ve sahipsiz halkın haklarını hiçe sayan burjuva sınıfını işlediği *Marta'l-Bâniyye*, Lübnan toplumunun değer yargılarını konu edindiği *Medcau'l-Arûs*, siyasi yöneticiler ile toplumun bazı kesimlerini eleştirdiği ve kadının Arap toplumunda maruz kaldığı baskının karşısında içinde bulunduğu ruh halini mükemmel bir üslupla dile getirdiği *Surâhu'l-Kubûr* gibi hikâyeleriyle Cibrân, Arap hikâyeciliğinde daha önce değinilmemiş pek çok konuyu işlemiş ve çoğu Arap yazarını da modern hikâyenin konu bakımından zenginleşmesi adına cesaretlendirmiştir.⁹¹

Lübnan hikâyeciliğinin önemli temsilcilerinden olan ve 'Arapların Maupassant'ı' olarak da bilinen bir diğer Meher edebiyatçısı Mihâil Nu'ayme, 1930 yılının başlarında Amerika'dan Lübnan'a geri döndüğü zaman daha önce 1914'ten

⁹⁰ Dr. Süheyl İdrîs, **a.g.e.**, s. 20-25.

⁹¹ Nu'ayme el-Yâfi, **a.g.e.**, s.62-82; Muhammed Yûsuf Necme, **a.g.e.**, s.138 v.d.; Dr. Süheyl İdrîs, **a.g.e.**, s. 20-27, Haywood, **a.g.e.**, s. 128-131.

1925 yılına kadar Mısır'da basılan bazı edebi gazetelerde yayınladığı hikâyelerini, Kerem Mülhem Kerem'in sahibi olduğu *Elf Leyle ve Leyle* dergisinde yeniden yayınlamıştır. Bu ilk dönem hikâyelerinde daha çok Lübnan'ın kırsal alanlarında yaşayan insanların sorunlarını dile getiren yazar, bunu yaparken gerçekçiliğe ve psikolojik tahlile dayalı bir üslup benimsemiştir. Nu'ayme'nin ağırlıklı olarak romantizm ve realizm akımlarının etkisi altında kalem aldığı *Kâne mâ Kâne* adlı koleksiyonunun ilk hikâyesi olan yedi kız çocuklu bir babanın psikolojik durumunu tahlil ettiği, ayrıca Arap toplumunda kız çocuğuna karşı takınılan ayrımcı tavrı gözler önüne serdiği *Senetuha'-l Cedide* ve koleksiyonun ikinci hikâyesi olan, kısırlık sorununu işlediği *el-Âkir*, bazı Arap araştırmacılara göre modern Arap edebiyatının ilk modern hikâyeleri olarak kabul edilmiştir.⁹²

Nu'ayme'nin bütün hikâyelerinin temelinde insan kavramı yatmaktadır. Rus edebiyatından oldukça etkilendiği bilenen yazarın *Savtu'l-Âlem* ve *en-Nûr ve'd-Deycûr* adlı kitaplarında yer alan hikâyeleri, daha çok romantizm akımının etkisi altında başarılı bir tahlil ve tasvir sanatıyla kaleme aldığı dikkat çekmiştir. Göç kavramı, gurbetteki Arap insanının yaşadığı sıkıntılar ve bu yaşanan sıkıntıların Arap insanının ruhunda bıraktığı izler, yoksulluk ve yoksul insanların toplumun zengin kesimi tarafından aşağılanması ve hor görülmesi, hayatın esası olduğuna inandığı toprak kavramı; Nu'ayme'nin hikâyelerinde üzerinde durduğu en önemli temalar olmuştur. Zaman ve mekân tasvirlerine uzun uzun yer verdiği ve hikâyede geçen kahramanlarında oldukça fazla olduğu *Sâ'atu'l-Kuku* adlı hikâyesi ve makale tarzında yazdığı *'Aduvvu'n-Nisâ'* ve *Sadîkî 'Abdulgaffâr* gibi hikâyeleri, özellikle bayram gibi özel günlerde itilip kakılan fakir insanları konu edindiği ve *Yezûbu'l-Cedîd* adlı hikâyesi ile Nu'ayme, hem Lübnan hem de modern Arap hikâyeciliğini zirveye taşımıştır.⁹³

Mehcer edebiyatının diğer temsilcilerinden **Emîn er-Reyhânî** (1876-1940) ve **'Abdulmesîh el-Haddâd** (ö.1963) da Lübnan'da modern anlamda kısa hikâye türünün gelişimine katkı sağlamışlardır. Emîn er-Reyhânî'nin İstanbul'da geçen ve

⁹² Nu'aym el-Yâfi, **a.g.e.**, s. 210- 211.

⁹³ Nu'aym el-Yâfi, **a.g.e.**, s.212-228; Muhammed Yûsuf Necme, **a.g.e.**, s.300 v.d.; Dr. Süheyl İdris, **a.g.e.**, s. 28-40.

Osmanlı yönetimi altında yaşayan Arap insanın korku psikolojisiyle hareket ettiğini iddia ettiği *Sicillu't-Tevbe* adlı eserinde yer alan hikâyeleri ile 'Abdulmesîh el-Haddâd'ın 1921 yılında yayınlanan ve Amerika'da yaşayan Arap insanının farklı yönlerden sosyal sorunlarını dile getirdiği *Hikâyâtu Mehcer* adlı eseri modern hikâyenin gelişiminde rol oynayan eserler arasında zikredilmiştir.⁹⁴

Sadece Lübnan edebiyatında değil Arap edebiyatında da önemli bir yere sahip olan **Mârûn 'Abbûd** (1886-1962) Lübnan köylerinin gerçek hikâyelerini mükemmel tasvir ve tahlil yeteneğiyle okuyucunun beğenisine sunduğu *Ehâdisu'l- Karye Akzâm ve Cebâbire, Vucûh ve Hikâyât* gibi eserleriyle Arap hikâyeciliğinin zenginliğine zenginlik katmıştır. Hikâyelerinde köy halkının yaşantısını tüm gerçekliğiyle anlatmış ve neredeyse toplumsal bütün meseleleri irdelemiştir. Bunu yaparken tatlı sert bir dil kullanmış ve zaman zaman iğneleyici üslubuyla okuyucunun dikkatini vermek istediği mesajı çekmeyi başarmıştır. 'Abbûd da Nu'ayme gibi dini otoriteleri ve feodal yapının baskın siyasi liderlerini reformist bir yaklaşımla eleştirmiştir.⁹⁵ Eserlerinde daha çok realizm ve psiko-analize dayalı bir üslup tercih eden **Tevfik Yûsuf 'Avvâd** (1911-1989), şiirsel bir anlatımla kaleme aldığı *Metâru's-Sakî', el-'Azârî, Kamîsu's-Sûf ve Kısâs Uhrâ* ve amcası tarafından sürekli fiziksel işkenceye maruz kalan total bir çocuğu anlattığı *es-Sabiyyu'l-A'rac* gibi hikâyeler ile Lübnan hikâyeciliğini teknik yönünden bir adım daha ileri taşımıştır. Yazarın şiirsel bir dil ve sanatsal bir üslupla tasvir ve tahlil ettiği hikâyelerinin inandırıcılığı oldukça yüksektir. Şehirde hayat kadınlığı yapan bir kadın ile köylülerin ona karşı beslediği duyguları tasvir ettiği hikâyesi *el-Makberatu'l-Mudennese* ile *el-Ermele* adlı hikâyesinde ortaya koyduğu derin tahlil yeteneği ve *Mîsâku'l-Mevt, Behiyye* gibi hikâyelerinde sergilediği başarılı psikolojik tasvirler ile Lübnan hikâyeciliği ciddi bir mesafe kat etmiştir. *Mârâ ve'l-Melik* gibi hikâyelerinde açıkça gördüğümüz toprak teması, kısırlık ve kadın sorunları gibi temaları işlerken kullandığı üstün gözlem yeteneği ile dini otoritelere karşı sergilediği eleştirel ve reformist tavır 'Avvâd'ın Lübnan hikâyeciliğinin en önemli yazarları arasına girmesini sağlamıştır. 'Avvâd'ın en önemli katkısı, hem Lübnan hem de Arap edebiyatında daha önce konu itibariyle sadece belli başlı meseleler üzerinde

⁹⁴ Yazıcı; "Lübnan'da Kısa Öykü", s. 143-144.

⁹⁵ Nu'aym el-Yâfi, **a.g.e.**, s.168-172; Dr. Süheyl İdrîs, **a.g.e.**, s.72-87.

şekillenen kısa hikâyeye sosyal konuları da ekleyerek yeni bir yol haritası belirlemiş olmasıdır.⁹⁶

Lübnan'ın gelenek, görenek, ahlaki değerlerini başarılı bir tasvirle sunduğu, Lübnan insanının sosyal yaşantısını en ince detayına kadar tahlil ettiği, yerel ögelere ve Lübnan köy halkının psikolojik durumunu bir uzman gözüyle değerlendirdiği *Aşru Kısâs* ve *el-İ'dâm* gibi hikâyeye koleksiyonlarıyla **Halîl Takiyuddîn** (1906-1987) kısa hikâyenin gelişiminde önemli bir paya sahiptir. Genellikle romantizm ve realizm etkisi altında yazdığı hikâyelerinde yoğun olarak aşk ve hayat arasındaki ilişki, köy ve şehir hayatının karşılaştırılması, toprak sevgisi, göç ve gurbet, kadın ve sevgi gibi konuları işlediği gözlenmiştir. *Zikrâ'l-Hevâ'l-Evvel*, *el-Vâhâ* ve *Sâhibi'l-lezî Mâte* gibi hikâyelerinin konuları çok basit olmasına rağmen yazar Arap dilinin şiirselliğine önem vermiş, mükemmel betimlemeleri ve çıkarımlarıyla hikâyecilikteki ustalığını konuşturmuştur.⁹⁷

Tamârâ adlı uzun hikâyesiyle yakaladığı başarıyla adından söz ettirmeyi başaran Halîl Takiyuddîn'in kardeşi **Se'îd Takiyuddîn** (1904-1960)'nin hikâyelerinde Amerikan hikâyeciliğinin izlerini görmek mümkündür. Daha çok II. Dünya Savaşı sonrası Lübnan hikâyeciliğinin gelişmesinde önemli katkısı bulunan yazar, *Rabî'ul-Harîf*, *Gâbetu'l-Kâfûr*, *Mevcetu Nâr*, *es-Selcu'l-Esved* gibi hikâyeye koleksiyonlarıyla tanınmaktadır. Romantizm akımının etkisi altında psiko-analiz ve hümanist bir üslupla kaleme aldığı hikâyelerinin ana teması Lübnan'dır. Her fırsatta memleketinin güzelliklerini dile getiren yazar, vatanını terk edip gitmek zorunda kalan Lübnanlı gurbetçilerin sorunlarıyla da ilgilenmeyi ihmal etmemiştir.⁹⁸

Modern hikâyenin gelişiminde Lübnan'da yaşanan siyasi ve sosyal olayların Arap aydınının kültürel algısı üzerinde meydana getirdiği dengesizlikleri tespit etmeye çalıştığı *es-Samt ve'l-Matar* adlı eseriyle **Halîm Berekât** (d.1933) kısa hikâyeye adına önemli bir başarıya imza atmıştır.⁹⁹ **İmil Yûsuf 'Avvâd** (1925-2005), Lübnan insanının köklü bir tarihi geçmişe dayanan adet, gelenek, görenek ve dini ögelere karşı

⁹⁶ Nu'aym el-Yâfi, **a.g.e.**, s.229 v.d.; Dr. Süheyl İdris, **a.g.e.**, s.52-63.

⁹⁷ Nu'aym el-Yâfi, **a.g.e.**, s.180-190; Dr. Süheyl İdris, **a.g.e.**, s.65-71.

⁹⁸ Nu'aym el-Yâfi, **a.g.e.**, s.266-278.

⁹⁹ Cachia, **a.g.e.**, s. 177.

olan bağıllığını sade ve akıcı bir üslupla dile getirdiği *el-Mencelu't-Tâir ve Kısâs Uhrâ*, *el-Verdetu'l-Hamrâ* ve *Sadîkatu'l-Ahrâc* gibi hikâye koleksiyolarıyla kısa hikâye türünün gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. *el-Hâc Bahbah*, *Yevme 'Ade Ebî*, *Hammâmâtu'l-Vâdî* gibi hikâye koleksiyonlarına imza atan **Reşâd Darğus** (1910-1988), vatan teması, yolsuzluk, Lübnan toplumunun gelenek ve görenekleri gibi temalar üzerinde durmuş ve toplumun refahı için ülkenin her alanında reform yapılması fikrini de hikâyelerine yansıtmıştır.¹⁰⁰

Lübnan hikâyeciliğinin gelişiminde kadın yazarların da büyük rolü olmuştur. 1958 yılında Arapça'nın dışında pek çok dile çevrilen ilk kitabı *A 'îşu*'yu yayınlayan Leylâ Ba'lebekkî, asıl *Sefînet Hanân ile'l-Kamar* adlı hikâye koleksiyonuyla tanınmıştır. Eserlerinde Lübnan toplumunun gelenek ve göreneklerine başkaldırmış, Lübnanlı genç kızların duygu ve düşünce dünyasının derinliklerini sorgulamış, cinsellik ile ilgili yazdıkları nedeniyle yargılanan ilk kadın yazar olmuştur.¹⁰¹ Yine Lübnanlı kadın yazarlardan hayata bakış açısı ve anlayış tarzının farklılığıyla ön plana çıkmış Emilî Nasrallah, *Esved ve Ebyad*, *Mahattatu'r-Rahîl*, *Mer'etu fi 17 Kısâs* ve *el-Yenbû* gibi hikâye koleksiyonlarını kalem almıştır. Aile bağları, Lübnan köy hayatı, savaş, kadınların özgürlük mücadeleleri, sınıfsal çatışma, mutluluk ve mutsuzluk, Lübnanlı genç kızların yaşadığı sorunlar Nasrallah'ın hikâyelerinde işlediği başlıca temalar olmuştur. 'Bir Hurma Ağacının Ölümü' adlı hikâyesinde insan dışı bir varlık olan ağacı canlı bir varlık olarak tasvir etmiştir. Kısa hikâye alanında *Verdetu'l-Sahrâ*, *Eknisu'ş-Şems 'ani'l-Sutûh* gibi koleksiyonları bulunan **Hanân eş-Şeyh** (d.1945), eserlerinde özellikle kadının toplumdaki rolü, kadın-erkek ilişkileri, evlilik, boşanma ve bunun çocuklar üzerinde yarattığı olumsuz etki, kadının bağımsızlığını kazanma yolunda çektiği sıkıntılar gibi pek çok sosyal konu üzerinde durmuştur.¹⁰²

¹⁰⁰ Yazıcı, **The Short Story...**, s. 65.

¹⁰¹ Landau, **a.g.e.**, s. 55; Cachia, **a.g.e.**, s. 176.

¹⁰² Yazıcı, **The Short Story...**, s.65-67.

2.4.3. Suriye’de Kısa Hikâye

Modern anlamda kısa hikâye türü Suriye’de Mısır ve Lübnan’a oranla daha geç gelişme göstermiştir. Suriye halkının uzun süre Fransızlara karşı verdiği mücadele, çoğu Suriyeli edebiyatçının başta Mısır olmak üzere diğer Arap ülkelerine göç etmesi bu gecikmenin nedenleri arasında gösterilebilir. Suriye hikâyeciliği diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi çeviri faaliyetleriyle başlamış ancak yabancı dil bilen pek çok edebiyatçının göç etmesi yapılan çevirilerin istenilen düzeyde gerçekleşmesine engel olmuştur. Modern anlamda ilk kısa hikâye örnekleri 1930’lu yıllarda verilmeye başlamış, bu türün asıl gelişimi ise; I. Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşmiştir. Suriye’de Batı edebiyatından çeviri yapan ilk şahsiyet, 1871 yılında yayınladığı *Racul zû İmra’ateyn* adlı çevirisiyle tanınan **Circî Cebrâ’îl Buleyt el-Halebî**’dir. **Yusûf Elyân Serkîs** (1856-1929), **Halîl Mihâ’îl Bedevî** ile sadece Suriye’de değil Arap dünyasında da çeviri faaliyetleri ve edebi çalışmalarıyla bilinen **Muhammed Kurd ‘Alî** (1876-1952) gibi yazarlar da Suriye hikâyeciliğinin gelişmesinde rol oynayan çeviri faaliyetlerinin öncü isimleri arasında yer almışlardır.¹⁰³

1930’lu yıllarda başlayan ilk dönem hikâyelerin konusu daha çok vatan teması üzerine kuruluyken 1940’lı yıllarda hikâyelerde daha çok Arap milliyetçiliğinin ağır bastığı konular seçilmeye başlandığı gözlenmiştir. Suriye hikâyeciliğinin ilk aşama yazarları arasında özellikle **‘Alî Halkî** (1911-1984) ve **Muhammed en-Neccâr** (1900-1961) gibi şahsiyetler öne çıkmaktadır. Suriye’de kısa hikâyenin gelişmesinde önemli katkılarda bulunan **‘Alî Halkî**, küçük yaşta hem annesini hem de babasını kaybetmiş, zorluk ve acılarla dolu bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmiştir. Onun bu acı tecrübelerle dolu yaşantısı hikâyelerinin konuları üzerinde etkili olmuştur.¹⁰⁴ Küçük yaşlardan itibaren eğitiminin yanı sıra edebiyat alanında kendini yetiştirmiştir. Çağının fikir ve ilim adamlarını takip etmiş, Fransız yazar Maupassant’tan etkilenmiştir. Hikâyelerinde farklı insanların yaşantısından kesitler bulduğumuz **‘Alî Halkî**, özgürlük, aşk, şüphe, kıskançlık, ihanet, bireyin psikolojik problemleri gibi sosyolojik pek çok meseleyi ele almıştır. Daha çok realizmin etkisiyle kaleme aldığı

¹⁰³ Şâkir Mustafâ, **Muhâdarât ‘ani’l-Kıssati’l-Kasîra hattâ’l-Haebi’l-‘Alemiyyi’s-Sâniyye**, Câmî’atu’d-Duveli’l-‘Arabiyye - Ma’hedu’d-Dirâsâti’l-Luğati’l-‘Arabiyye, Kâhire, 1957, s.54-61.

¹⁰⁴ Nu’aym el- Yâfi, **a.g.e.**, s. 129.

hikâyelerinde yazarın derin bir gözlem yeteneğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. ‘Alî Halkî’nin 1931 yayınladığı *Rebi‘ ve Harîf* adlı hikâyeye koleksiyonu, Suriye edebiyatında edebi anlamda yazılan ilk kısa hikâyeye olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁵

Yazarın karısının kendisini kardeşiyle aldatmasını konu alan *el-‘Amm Tannûs*, Suriye toplumundaki ahlaki çöküşü dile getirmek için toprak ağası genç bir adamın sürekli gittiği meyhanedeki hayat kadınıyla ailesinden gizli evlenerek ardından amcasının kızıyla evlendirilmek istemesinin üzerine karısını terk etmesini işleyen *Fetâtu’l-Hânât*, Fransa’ya mühendislik eğitimi almaya giden bir Arap gencin başarısız olarak ülkesine geri dönmesinin ardından yaşadığı sıkıntıları anlattığı *Mûnûlûc Mensûr*, din adamlarının yozlaşan yüzünü gözler önüne serdiği takva sahibi bir din adamının bir kız öğrencisine âşık olup onunla birlikte olmak için uydurduğu yalanlar silsilesini başarıyla anlattığı *eş-Şeyhu’l-Vara* gibi hikâyeleri Suriye hikâyeciliğinde romantizmden realizme geçişte bir köprü vazifesi gören eserler arasında gösterilmiştir.¹⁰⁶

Suriye hikâyeciliğinin ilk aşama yazarlarının bir diğer önemli şahsiyeti Muhammed en-Neccâr, hikâyelerini gazeteciliğinin vermiş olduğu bir üslupla yazmış ve eserlerinde daha çok basit ve kısa ifadeleri tercih etmiştir. Hikâyelerinin kahramanlarını çoğunlukla Suriye toplumunun zengin ve burjuva kesimine mensup kişilerden seçmiş ve bu kişiler üzerinden rahatsız olduğu pek çok toplumsal meseleyi eleştirmiştir. Hikâyelerinin konusu doğu toplumlarındaki aşk kavramı ve toplumun farklı kesimleri arasında yaşanan aşk hikâyeleri üzerine kurgulanmıştır. İlk hikâyeye kitabını 1936 yılında Şam’da *Fî Kusûri Dimeşk* adı ile yayınlamıştır.¹⁰⁷ Bu eser ile Muhammed en-Neccâr Suriye’de modern anlamda ilk kısa hikâyeye yazarı olarak kabul edilmiştir. Yazarın 1950 yılında yayınladığı *Hamesât Beredâ* adlı bir başka hikâyeye koleksiyonu daha bulunmaktadır.¹⁰⁸

Suriye’de kısa hikâyenin öncüleri arasında gösterilen **Fu’âd eş-Şâ’ib** (1901-1970) doğu ve batı sorunlarını bir arada değerlendirdiği felsefi, sosyolojik, psikolojik

¹⁰⁵ Şâkir Mustafâ, **a.g.e.**, s. 279.

¹⁰⁶ Yazıcı, **The Short Story...**, s.70-71.

¹⁰⁷ Şâkir Mustafâ, **a.g.e.**, s. 288; Nu’aym el- Yâfi, **a.g.e.**, s. 135 v.d.

¹⁰⁸ Hüseyin Yazıcı, “Suriye’de Kısa Öykü”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 19, İstanbul, 2011, s.119-142.

ve siyasi pek çok konu hakkında hikâye yazmıştır. Modern Suriye hikâyesinin en önemli üslup ustalarından biri olarak kabul edilmiştir. İyi derece de Fransızca bilen yazar, mükemmel bir tasvir ve tahlil yeteneği ile dikkat çekmiştir. 1944 yılında Beyrut'ta yayınladığı *Târîhu Curh* adlı eseri Suriye'de hikâyeciliğin tarihsel özelliklerini kavramak adına çok önemli bir yere sahiptir.¹⁰⁹

Suriye'de modern hikâyenin gelişimine katkı sağlayan ilk dönem yazarları arasında romantizmin etkisiyle kaleme aldığı *Bedâi'*, *el-Hubbu'l-Evvel* ve *Dem'at Salâhiddîn* gibi koleksiyonlarında bağımsızlık, özgürlük, Fransız işgaline karşı direnme ve Arap Birliği gibi konuları işleyen **Halîl el- Hindâvî** (1906-1976); 1935'ten beri hikâye yazan ve Arap halkının adet, gelenek ve göreneklerini tasvir ettiği *Merâya'n-Nâs*, *Beyne'n-Nîl ve'n-Nahîl* gibi koleksiyonlarının yanında *es-Sitâru'l-Merfû'*, *Nufûs Tetekellem*, *Akvâ mine's-Sinîn* gibi kitapları bulunan **Vidâd Sekâkînî** (1913-1991)¹¹⁰; romantik tarzda yazdığı *Damîru'z-Zi'b*, *Fi'ntizâri'l-Masîr*, *Rec'u's-Sadâ* gibi koleksiyonlarıyla bilinen **Muzaffer Sultân** (1911-1986) ve *Nehem* adlı koleksiyonuyla tanınmış yazar **Şekîb el-Câbirî** (1912-1996) gibi şahsiyetleri görmek mümkündür.¹¹¹

19. yy.'ın sonlarına doğru Suriye'de başlayan milliyetçi hareketlenmeler neticesinde kısa hikâye türü, klasik ve modern anlayışların karşılaştırılmasından doğan sosyal içerikli yeni bir kimlik kazanmıştır. Bu yeni tarz hikâyeciliğin temsilcileri arasında daha önce adı geçen Muhammed en-Neccâr, Fu'âd eş-Şâ'ib, Muzaffer Sultân gibi şahsiyetlerin yanı sıra **Alî Tantâvî** (1909-1996) ayrı bir öneme sahiptir. İyilik ve kötülük kavramlarını derinlemesine incelediği *Kısâs mine'l-Hayât* ve *Kısâs mine'l-Târîh* gibi eserleriyle Arap toplumunun günlük yaşantısını ve bu toplum üzerinde etkisi büyük olan tarihi olayları hikâye sanatıyla bir arada sunmuştur. Onun hikâyeciliğinde tarihten çok anlatılan hikâye ön plandadır. 'Alî Tantâvî'nin en dikkat çeken özelliklerinden bir tanesi de kadına karşı olan bakış açısıdır. Yazara göre kadın, toplumsal bozuklukların ana kaynağıdır.¹¹²

¹⁰⁹ Şâkir Mustafâ, **a.g.e.**, s. 279.

¹¹⁰ Nu'aym el- Yâfi, **a.g.e.**, s. 53 v.d.

¹¹¹ Yazıcı, "Suriye'de Kısa Öykü", s. 122-126.

¹¹² Şâkir Mustafâ, **a.g.e.**, s. 453 v.d.; Nu'aym el- Yâfi, **a.g.e.**, s. 143 v.d.

1946 yılında Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından toplumda siyasi, sosyal ve kültürel alanda yaşanan gelişmeler, bu yeni dönemin sorunlarını ve beklentilerini karşılayabilecek daha canlı ve akıcı bir edebiyata ihtiyaç duyulmuştur. 1948 ve 1958 yılları arasındaki dönem Suriye'de modern hikâyeciliğin bir üst kademeye çıkarak asıl kişiliğini bulduğu yıllardır. Bu dönemin en önemli temsilcileri arasında 'Abdusselâm el-'Uceylî (1918-2006), **Hasîb Keyyâlî** (1921-1993), **Zekeriyâ Tâmir** (d.1931) ve modern Suriye edebiyatının ilk kadın temsilcilerinden olan **Ulfet el-İdlibî** (1912-2007) ile **Gâdet es-Semmân** gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Modern Suriye hikâyesine önemli katkılarda bulunan 'Abdusselâm el-'Uceylî, hayatı boyunca çıktığı uzun seyahatlerden edindiği tecrübe ve bilgilerini, insanın çok yönlü sorunlarını ifade etmede kullanmış, mutlaka toplumsal bir mesaj veya bir fikrin barındırdığı hikâyelerinde gerçekçi konuları ele almıştır. 'Abdusselâm el-'Uceylî'nin hikâyelerinin en dikkat çeken yanı, 1948 yılında yayınladığı meşhur hikâye koleksiyonu *Bintu's-Sâhire*'de olduğu gibi hikâyelerinin konusunun bilim ile batıl inanç ve hayal ile gerçek arasındaki ikilem üzerine kurulu olmasıdır. 1959 yılında yayınladığı *el-Hubb ve'n-Nefs* adlı hikâye koleksiyonu içerisinde Filistin'e gönüllü olarak savaşmaya giden oğlu şehit düşen bir kadının hikâyesini anlatan yazarın hikâyelerinde en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de Filistin meselesi olmuştur.¹¹³ 1950'li yılların sosyo-politik olaylarını, İsrail-Filistin arasında yaşanan çatışmaları ele aldığı *Meâ'n-Nâs*, köy hayatını ve köy insanını alaycı bir dille işlediği *Ahbâr min Beled*, ayrıca *Hikâye Basîta*, *el-Mârid*, *Min Hikâyât İbni'l-'Amm* gibi koleksiyonları kaleme alan Hasîb Keyyâlî, de modern Suriye hikâyeciliğinin önemli şahsiyetleri arasında yer almıştır. Hikâyelerinin çoğunda genellikle Arap insanının sosyal hayatı ve günlük sorunlarıyla ilgilenmiş ve bu sorunlara çözüm aramaya çalışmıştır.¹¹⁴

Suriye'de hikâye alanında en az erkek yazarlar kadar başarılı olan ilk kadın yazarlardan Ulfet el-İdlibî, kısa hikâye alanında düzenlenen bir yarışmada ödül alan ilk hikâyesi *el-Karâru'l-Ahîr* ile hikâye yazmaya başlamıştır. 1954 yılında yayınladığı *Kısâs Şâmiyye* adlı hikâye koleksiyonunun takdim yazısı, o dönemde edebiyat

¹¹³ Mevlüt Kula, "Modern Suriye Hikâyesine Genel Bir Bakış", **Doğu Araştırmaları-Doğu Dil Edebiyat Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, C.:1, Sayı:7, 2011, s. 19-48.

¹¹⁴ Yazıcı, "Suriye'de Kısa Öykü", s.127.

dünyasında yer edinmek isteyen hikâye yazarları için yazdığı mukaddimeler icazet sayılan modern Arap hikâyeciliğinin üstatlarından Mahmûd Teymûr tarafından yazılmıştır. el-İdlîbî, hikâyelerinde siyasi meselelerden ziyade daha çok gerçek olaylar üzerinde yoğunlaşmıştır. Suriye toplumunun geleneksel yaşantısını, özellikle Şam'ın günlük olaylarını ve Arap kadınının toplumda karşı karşıya kaldığı sorunları, Suriyelilerin adet, gelenek, görenek, giyim kuşam tarzı ve yeme-içme alışkanlıklarına kadar her türlü gerçekçi detaylarla bileştirerek hikâyelerini toplumun beğenisine sunmuştur. İlk hikâye koleksiyonunun ardından *Vedâ 'en Yâ Dimeşk* adlı koleksiyonu 1963'te yayınlanmıştır. İlerleyen yılların farklı dönemlerinde *Ve Yezhaku 'ş-Şeytan*, *Dimeşk Yâ Besemete'l-Huzn*, *el-Manûlyâ fî Dimeşk* ve *Ehâdîs Uhrâ* gibi hikâye koleksiyonları da yayınlayan yazarın hikâyelerinin kahramanlarının büyük bir kısmı âşık, kuma, aldatılan eş, anne gibi köylü kadını ya da kısır veya evde kalmış genç kız gibi şehrli kadınlardan oluşmaktadır.¹¹⁵ Çok erken yaşlarda hikâyeler yazmaya başlayan Suriyeli kadın yazarlardan Gâdet es-Semmân, *Râhîlu 'l-Merâfi 'i'l-Kadîme*, *Lâ Bahr fî Beyrût*, *Leylu 'l-Gurebâ*, *el-Bahr Yuhâkim Semek* gibi hikâye koleksiyonlarına imza atmıştır. Arap insanının özellikle de kadınların sorunları ve Filistin meselesi hikâyelerinin temel konularını oluşturmaktadır. *Cerîmetu Şeref* adlı hikâyesinin ana kahramanı olan erkek karakter dışında diğer tüm hikâyelerinin kahramanları kadınlardır. Kadın kahramanlarının çoğu psikolojik olarak rahatsız olan es-Semmân hikâyelerinde özellikle zengin tabakanın kültürlü kadınlarını ve bu kadınların karşı cins ile olan ilişkilerini akıcı bir dille anlatmıştır.¹¹⁶

Sadece Suriye edebiyatında değil modern Arap edebiyatında da önemli bir yere sahip olan Zekerîyyâ Tâmir; hikâyelerinde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda pek çok yönden ezilen yoksul Arap halkının sorunları üzerinde yoğunlaşmış ve burjuva sınıfını toplumda yaşanan problemlerin temel nedeni olarak göstermiştir. Derin bir bilgi ve kültür birikimine sahip olan yazar ömrünün büyük bir kısmını yurtdışında geçirmesinden dolayı düşüncelerini Suriye'de yaşayan çağdaşlarına oranla çok daha cesur ve açık bir dille ifade edebilme şansı bulmuştur. *Nidâu Nûh*, *Sahîlu 'l-*

¹¹⁵ Mevlüt Kula, “ Modern Suriye Öykü Yazıcılığının Önemli İsimlerinden ULFET el-İDLİBÎ'(1912-2007)”, *Doğu Edebiyatı - Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Yıl:4, Sayı:6, Sonbahar-Kış 2011, s. 8-11.

¹¹⁶ YAZICI, *The Short Story...*, s.75.

Cevâdi'l-Ebyad, Rabî' fî'r-Remâd, hümanizmi konu edindiği *er-Ra'd*, içerisinde 30 hikâye bulunan *Dimeşku'l-Harâ'ik, en-Numûr fî'l-Yevmi'l-Âşir*,¹¹⁷ *Senedhak, el-Hısrım, Teksîru Rukeb* gibi hikâye koleksiyonlarına imza atan Tâmir, Suriye hikâyeciliğini önemli bir yere getirmiştir.¹¹⁸

2.4.4. Irak'ta Kısa Hikâye

Modern Arap edebiyatı içerisinde Irak hikâyeciliğinin gelişiminde başlangıçta Mısır ve Lübnan gibi ülkelerde yetişen Tâhâ Huseyn, Mahmûd Teymûr, Tevfîk el-Hakîm gibi usta yazarların, ardından da Batı edebiyatlarının ve Osmanlı'nın etkisi görülmüştür.¹¹⁹ Batı tarzı modern hikâyenin Irak'ta tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle beraber, bu türün gelişiminin diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Irak'ta da tercüme yoluyla geliştiği kabul edilmiştir. 1900'lü yılların ilk çeyreğinde Irak'ta yayın yapmaya başlayan *Sadâ Bâbil* gazetesinde yayınlanan ders çıkarmak ve toplumsal nasihat niteliği taşıyan bir macera hikâyesi olan *Rivâyet el-'Adlu Esâsu'l-Mulk*, Irak edebiyatına yabancı bir dilden çevrilen Batı tarzı ilk modern hikâyedir. Yine aynı yıllarda yayın hayatına başlayan ve modern Irak edebiyatına Fransız dilinden çevrilen ilk hikâyeler arasında yer alan eğitici nitelikteki *el-Usbâ'î* adlı hikâyenin yayımlandığı *er-Rakîb* gazetesi, ilk sayısında Fransızca'dan çevrilen *Yenbû'u's-Şifâ* adlı hikâyeyi yayımlayan *Luğatu'l-'Arab* dergisi ve o dönemde aylık olarak çıkan *el-Hayât* dergisi, Irak hikâyeciliğinin Batı edebiyatlarından yapılan çeviriler aracılığıyla gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Süleymân Fevzî (1885-1951)'nin 1919 yılında yayınladığı daha çok tiyatro türünün özelliklerini taşıyan *er-Rivâyetu'l-İkâziye* adlı uzun hikâyesi, Irak edebiyatında modern anlamda Iraklı bir yazar tarafından kaleme alınan ilk kısa hikâye olarak kabul edilmiştir.¹²⁰

¹¹⁷ Bu eser 'Onuncu Günde Kaplanlar' adı ile Erdinç Doğru tarafından Türkçe'ye çevrilerek 2002 yılında Meneviş yayınları tarafından yayınlanmıştır. Eser aynı isimle 2004 yılında Faruk Bozgöz tarafından çevrilerek Araştırma yayınları tarafından basılmış ve 2016 yılında ise, Hâlim Öznurhan tarafından çevrilerek yine aynı isim ile Demavend yayınları arasında çıkmıştır.

¹¹⁸ Yazıcı, "Suriye'de Kısa Öykü", s. 133-144; Zekeriyâ Tâmir hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bknz. Ahmet Bostancı, *Çağdaş Arap Edebiyatçısı Zekeriyâ Tâmir: Edebi Kişiliği ve Hikâyeciliği*, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 2007.

¹¹⁹ Landau, a.g.e., s.69.

¹²⁰ İbrahim Şaban, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2011, s. 273-279.

1900'lü yılların ilk çeyreğinde gelişme göstermeye başlayan modern Irak hikâyeciliğinin önemli temsilcilerinin başında, Türkçe hikâye çevirisine önem veren ve Türk yazarlardan **Abdihak Hamid Tarhan** (1852-1937)'dan etkilenen Mahmûd **Ahmed es-Seyyîd** (1901-1937) gelmektedir. Yazarın Mısır'ın önemli yazarlarından Mahmûd Teymûr ile 1950'li yıllara kadar süren mektup arkadaşlığı sayesinde Irak hikâyeciliği modern bir kimlik kazanmıştır. Mahmûd Ahmed es-Seyyîd'in 1921 yılında Bağdat'ta yayınladığı *fi Sebîli'z-Zevâc* adlı hikâyesi Irak edebiyatında yayınlanan ilk kısa hikâye olarak kabul edilmiştir. Yazarın ayrıca Osmanlı ordusunda subay olan İbrahim adlı karakterin Türk komutanın kızına âşık olma hikâyesini iç içe geçmiş olaylar silsilesiyle kaleme aldığı *Mesîru'd-Du'afâ'*, daha çok öğüt verme amacı içeren hitabet üslubu ile kaleme aldığı *en-Nekebât*, içerisinde üç Türkçe hikâye çevirisi bulunan *et-Talâ'i'*, teknik yönden oldukça başarılı kabul edilmiş **Celâl Hâlid** (1928) ve Irak toplumunun sosyal gerçekliğini doğal ve sade bir anlatımla dile getirdiği *fi Sâ'in mine'z-Zemen* gibi hikâye koleksiyonları da bulunmaktadır.¹²¹

Eserlerinde kısa hikâye türünün, modern bir içerik kazandığı özellikle 1930'lu yıllarda hikâye yazmaya başlayan diğer yazarlar arasında **Zun'n'nûn Eyyûb** (1908-1996), **Abdihak Fâdil**, **Abdullah eş-Şihâbî**, **Enver Şâ'ûl** ve **Şâlûm Derviş** yer almaktadır. Irak hikâyeciliğinin uluslararası bir kimlik kazanmasını sağlayan Zun'n'nûn Eyyûb, 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren hikâye yazmaya başlamış ve hikâyelerinin çoğunda Arap toplumunun özellikle siyasi ve sosyal içerikli sorunlarını, hikâye kahramanları ve onların iç dünyalarında yaşadıkları duygu değişimleri üzerinden başarıyla tahlil etmiştir. *ed-Dahâyâ*, hikâye kahramanları hakkında yaptığı psikolojik tahlillerle büyük başarı elde ettiği *Vahyu'l-Fenn*, siyasi diktatörlere karşı bir baş kaldırı niteliği taşıyan *Burcu Bâbil*, *el-Kâdihûn*, sembolizmden izler taşıyan *el-'Akl fi Mihne*, *Hummeyyât*, *el-Kârisetu's-Şâmîle*, *er-Resâ'ilu'l-Mensiyye*, *Kisâs min Vienna* gibi hikâye koleksiyonları bulunan Zun'n'nûn Eyyûb, yaşadığı dönemin toplumsal problemlerini yazdığı hikâyelerde daha çok inceleme yazısı şeklinde veya hitabet tarzında ele almıştır.¹²²

¹²¹ Ömer Muhammed et-Tâlib, *el-Kıssatu fi'l-İrâk ba'de'l-Harbi'l-Âlemiyyeti's-Sâniyye*, **Aynu'l-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kahire, 1965, s. 19-24.

¹²² **A.e.**, s. 30-31.

Siyasete atıldıktan sonra hikâye yazarlığından uzaklaşan ‘Abdülhak Fâdıl, başarılı diyaloglarla, yenilikçi tasvirlerle süslediği realizmin etkisi altında kaleme aldığı *Mizâh ve mâ Eşbehe*, *Hâirûn*, *Tavâğît* gibi hikâye koleksiyonları ile Irak hikâyeciliğine söz edilmeye değer katkılarda bulunmuştur. *Ahrâr ve ‘Abîd* adlı eseri ile Irak hikâyesinin Batı tarzı modern kısa hikâye örnekleriyle aynı seviyeye ulaşmasında hız kazandıran Şâlûm Dervîş’in *Ba ‘du ‘n-Nâs* adlı hikâye koleksiyonu da Irak hikâyeciliğinin tarihsel gelişim süresi içerisinde önemli bir yere sahiptir. ‘Abdullah eş-Şihâbî’nin 1935 yılında *Ekâsîs* adı ile yayınladığı hikâye koleksiyonu, Irak hikâyeciliğinin ilk aşama eserleri arasında olması yönünden önem arz etmektedir. Yayın hayatına 1930’lu yıllarda başlayan ve Irak hikâyeciliğinin gelişiminde rol oynayan *el-Hâsîd* dergisinin sahibi olan Enver Şâ’ûl, Irak halkının duygu dünyasına hitap eden hikâye koleksiyonları kaleme almıştır. Kendi dergisinin kapatılmasının ardından farklı dergi ve gazetelerde hikâye yazmaya devam etmiş ve bu hikâyelerini 1955 yılında *fî Zihâmi ‘l-Medîne* adı ile yayınlamıştır.¹²³ Çoğunlukla ders verme niteliği taşıyan Irak hikâyeciliğinin ilk dönem ürünlerinde Batılı devletlerin esaretinden kurtulma, özgürlük ve bağımsızlık mücadeleleri, yoksulluk, salgın hastalıklar ve cehalet gibi kavramların ön planda tutulduğu gözlenmiştir.

Irak’ta kırklı yıllarda kapitalist ve feodal tabanlı gruplar arasında yaşanan siyasi çatışmalar edebi hayata da yansımış ve bu yıllar kısa hikâye açısından durgunluk dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde yayınlanan gazete ve dergilerin çoğu edebi içerikli yazılardan ziyade savaş ve siyaset haberlerine öncelik vermişlerdir. 1944’te yayınladığı içerisinde Türkçe hikâye çevirileri de bulunan *Kalbu li Ummin* adlı eseri ile ‘**Abdulmecid Lutfî**, modern Irak hikâyesinin bu devrede istikrarını koruması adına büyük çaba sarf etmiştir. Hikâyelerinin kaynağı daha çok aşk, sevgi, hüzn, ümitsizlik, keder olan ‘Abdulmecid Lutfî ‘nin *Esdâu ‘z-Emen*, *fî ‘t-Tarîk* ve *Fîmâ Madâ* gibi hikâye koleksiyonları da vardır.¹²⁴

1950’li yıllarda II. Dünya Savaşı ve komünizmin etkisiyle Iraklı yazarlar sosyal gerçeklikle daha çok ilgilenmeye başlamış ve insan ve gelecekle ilgili eserler vermeye başlamışlardır. 1950’li yıllar Irak’ta fikri ve edebi sahada önemli gelişmelerin

¹²³ Yazıcı, *The Short Story...*, s. 84-85.

¹²⁴ *A.e.*, s. 85.

yaşandığı yıllardır. 1950’li yıllarda hikâye yazmaya başlayan yazarlar, Irak hikâyeciliğinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlar ve bu dönem yazarları ‘elliler kuşağı’ olarak adlandırılmıştır. Bu dönemin en önemli şahsiyetlerinin başında iç monoloğa dayalı sosyolojik hikâyeler kaleme alan ‘**Abdulmelik Nûrî**’dir. *Neşîdu’l-Ard* adlı eser, daha çok toplumun sosyolojik problemleriyle ilgilenen ve realist tarzda eser veren ‘Abdulmelik Nûrî’nin en bilindik hikâye koleksiyonlarından. 1950’li yıllarda yazdıkları hikâyeleriyle kendinden önceki yazarların çizdiği çerçevenin dışına çıkan ve Irak hikâyeciliğini kendine özgü modern bir konuma getiren yazarlar arasında **Nizâr Selîm** (1925-1982), **Ğaib Tu’me Fermân** (1927-1990), **Fu’âd et-Tekerlî** (1927-2008) ve **Şâkir Hasbâk** (d.1930) bulunmaktadır. İnsanın kaderi ve geleceğiyle ilgilenen, özellikle bireyin iç dünyasındaki duygu durumunu başarıyla tasvir eden Ankara doğumlu Nizâr Selîm, *Eşyâ’ Tâfihe*, *Feyz* ve *Rağme Kulli Şey’* gibi hikâye koleksiyonlarıyla 1950’li yıllarda Irak hikâyeciliğinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Özellikle sosyolojik tahlilleri ve başarılı tasvirleriyle ön plana çıkan hikâyeler kaleme alan Ğaib Tu’me Fermân, köyden kente göçü tüm yönleriyle ele aldığı *Hasîdu’r-Rahâ*, sanatsal yeteneklerini en üst seviyede ortaya koyduğu *Mevlûd Âhar* ve *Âlâmu’s-Seyyid Ma’rûf* gibi koleksiyonlarıyla ün yapmıştır.¹²⁵

1950 neslinin teknik yönden en başarılı yazarı sayılan Fu’âd et-Tekerlî, hikâyelerinde çoğunlukla sosyal gerçeklikle meşgul olmuş, bunu yaparken zaman zaman sembolizme de yer vermiştir. İlk kısa hikâye koleksiyonu olan *Hems Mubhem*, 1952 yılında edebi bir dergi tarafından düzenlene yarışma da kısa hikâye dalında ödüle layık görülen *el-Burcu’l-Âcî* adlı kısa hikâyeleri, 1960 yılında hikâyelerinin büyük bir kısmını derlediği *el-Vechu’l-Âhar* adlı koleksiyonu, Tunus’ta yayınladığı *Mev’idu’n-Nâr* ve vefatından evvel 2000’li yıllarda yayınladığı *Hadîsu Eşcâr ve Hazînu’l-Lâmer’iyyât* gibi hikâye koleksiyonları, Irak hikâyeciliğinin hızlı bir şekilde ilerlemesine öncülük etmiştir.¹²⁶

Lise çağlarındayken hikâye yazmaya başlayan Şâkir Hasbâk, ilk hikâye koleksiyonunu *Sirâ* adıyla başta Necîb Mahfûz olmak üzere pek çok hikâye yazarı ile

¹²⁵ Ömer Muhammed et-Tâlib, **a.g.e.**, s. 160-175.

¹²⁶ Esmacil Mohammadzadeh, “Modern Irak Romanında Fuâd et-Tekerlî ve el-Lâsu’âl ve’l-Lâcevâb Romanı Üzerine Bir İnceleme”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı:22, İstanbul, 2013, s. 162-174.

tanışmak için geldiği Kahire’de yayınlamıştır. Bazı hikâyelerinde Mısırlı yazar Mahmûd Teymûr’un etkisi altında kalan ve *Ahd Cedîd*, *Hayât Kâsiye* gibi koleksiyonlara imza atan Hasbâk’ın hikâyelerinde rezlizmden daha çok romantizm ağır basmaktadır. Bütün hikâyelerini 1958 yılında Irak’da yaşanan kanlı darbe girişiminden önce kaleme alan yazar, hikâyelerinde ne hürriyet ne de mutluluk gibi kavramlardan bahsetmemiştir. Küçük ve sıradan meselelerden başarılı psikolojik tasvirleri sayesinde büyük sanat eserleri çıkaran Şâkir Hasbâk, modern Irak hikâyeciliğinin ilerlemesi yönünde alışılmışın dışında yenilikçi bir üslup ortaya koymuştur.¹²⁷

Modern Irak hikâyeciliğinin gelişiminde önemli katkılarda bulunan Iraklı kadın yazarlardan *Deysî el-Emîr*; *el-Beled el-Ba’îdu’l-Lezî Tuhibbu*, *Devvâmetu’l-Hubb ve’l-Kerâhiyye*, *Cirâhe li Tecmîli’z-Zemen*, *‘Alâ Lâihati’l-İntizâr*, *Summe Te’ûdu’l-Mevcetü*, *el-Beytu’l-‘Arabiyyu’s-Sa’îd* ve *Vu’udun Lilbey’* gibi hikâye koleksiyonları ile bu türün gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. *Hidvetu Hisân*, *Mevtu İlahi’l-Bahr*, *Müfti’s-Serdini’l-Muallab* ve *Vatan Âhar* gibi hikâye kolaksiyonlarına imza atmış **Buseyne en-Nâsirî**, hikâyelerinde yaptığı mükemmel psikolojik tahlillerde ün kazanmıştır.¹²⁸

2.4.5. Filistin’de Kısa Hikâye

Modern anlamda Filistin’de kısa hikâye alanında yapılan çalışmalar, Mısır ve Lübnan gibi ülkelere benzer şekilde gelişme göstermesine rağmen çok daha geç bir zamanda ortaya çıkmaya başlamıştır. 1900’lü yılların başında özellikle Rus edebiyatından yapılan çeviri faaliyetleriyle modern kısa hikâye ile tanışan bu toprakların insanları, 19.yy.’ın başından beri coğrafi, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok değişikliğe tanık olmuşlardır. Bu değişiklikler de bu bölgedeki edebi faaliyetler üzerinde önemli bir etki bırakmış ve edebi çalışmaların istenilen düzeye ulaşmasına engel teşkil etmiştir. Filistin’de modern anlamda kayda değer kısa hikâye

¹²⁷ İbrahim Şaban, “Şâkir Hasbâk ‘Köyün Doktoru’ adlı Öyküsü ve Tahlili”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı:15, İstanbul, 2009, s. 114-130.

¹²⁸ Yazıcı, *The Short Story...*, s. 93-94.

koleksiyonlarına özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde rastlamak mümkündür.

Filistin'de modern anlamda kısa hikâyenin gelişmesinde çeviri faaliyetlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle Rus edebiyatından yaptığı çevirilerle tanınan **Halîl Beydes** (1975-1949), sahibi olduğu *en-Nefâisu'l-'Asriyye* adlı dergide Filistin'de Batı tarzı kısa hikâye için çok erken sayılabilecek 1898 ve 1899 yılları arasındaki dönemde *İbnetu'l-Kabtân, et-Tabîbu'l-Hâzik* ve *el-Kûzâku'l-Velhân* olmak üzere Rusça'dan çeviri üç hikâye yayınlamıştır.¹²⁹

Bu dönemde Halîl Beydes Rusça'dan çeviri yaparken, *el-Mîzân* dergisinde hikâyelerini yayımlayan **Ahmed Sakir el-Karmî** (ö.1957) Fransızca ve İngilizce'den, **Cibrân Matar** (ö.1924) ve **İlyâs Nasrullah** (ö.1964) da Almanca'dan hikâyeler çevirmişlerdir. Pek çok kurgu metnini tiyatral metne dönüştüren ve dedektif hikâyelerini çevirmekten hoşlanan *Zehra* dergisinin sahibi **Cemil el-Bahrî** ve **Kulsûm 'Ude** gibi edebiyatçılar da Halîl Beydes'in izinden giderek Filistin hikâyeciliğinin doğuşunu etkileyen isimler arasında zikredilmişlerdir.¹³⁰ Hikâyelerinde ahlaki değerlere sıkı sıkıya bağlanan ve toplumsal bozuklukları düzeltmeyi amaç edinen Halîl Beydes'in *Mesârihu'l-Ezhân* adlı eseri modern Filistin edebiyatının ilk kısa hikâye koleksiyonu kabul edilir.¹³¹ Büyük bir kısmı çeviri ve alıntı hikâyelerden oluşan otuz iki hikâyelik bu koleksiyonda geçen olaylar tamamen gerçek hayatı yansıtmaktadır. Hikâyelerin konusu batıl inançlardan tamamen uzak realizm ile adeta iç içe geçmiş haldedir. Aşk ve nefret, ihanet ve sadakat, esaret ve özgürlük gibi zıt kavramlardan beslenen hikâyelerden oluşan koleksiyonda Beydes, kimi zaman hikâye anlatımını, kimi zaman tarihi anlatım tarzını, kimi zaman da şiirsel bir üslubu tercih etmiştir.¹³²

1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Arap edebiyatı Marksist ideolojinin etkisi altına girmiş ve bu durum sosyal gerçeklik düşüncesinin doğmasına ve devrimci fikirlerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Otuzlu yılların sonlarına doğru Siyonist

¹²⁹ Nâsiruddîn el-Esed, *Muhâderât fî'l-İtticâhâtî'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun*, Kâhire, y.y., 1977, s. 93.

¹³⁰ Yazıcı, *The Short Story...*, s. 96.

¹³¹ Nâsiruddîn el-Esed, *Muhâderât 'an Halîl Beydes: Râ'idu'l-Kissa fî Filistîn*, Kâhire, y.y., 1963, s. 143.

¹³² A.e., s. 82.

güçlerin işgali ile karşı karşıya kalan Filistin’de toplumun gelişmesi ancak devrimci sınıfın mücadelesine bağlanmış ve edebiyatın da bu durumu gerçekleştirmede etkin rol oynaması gerektiğini savunan toplumcu gerçekçilik akımı pek çok dönem yazarının ilgisini çekmiştir. Bu türün Ürdün ve Filistin’deki en önemli temsilcileri arasında **Cebrâ İbrâhîm Cebrâ** (1919-1994) ve **Ğassân Kenefânî** (1936-1972) yer almaktadır. 1939 yılında *İbnetu’s-Semâ* adıyla tek bir hikâye yayınlayan Cebrâ İbrâhîm Cebrâ’nın *Arak ve Kısâs Uhrâ* adlı dokuz hikâyeden oluşan eseri kısa hikâye alanındaki yayınladığı ilk müstakil koleksiyondur. Bu koleksiyonda yer alan beş hikâye Yahudi istilasından önceki Filistin’e ışık tutarken, üç hikâye yazarın Irak’ta kaldığı dönemde yaşadığı tecrübelerden bahseder ve son hikâye de kendisinin İngiltere’deki yaşantısıyla ilgilidir. Cebrâ İbrâhîm Cebrâ yaşadığı dönemin yazarlarının kültürel bakış açısının tam tersi olarak Batı hayranıdır ve eserinin büyük bir kısmında entelektüel bir tavır sergilediği gözlenmektedir. Eserin bir kısmı da, son derece karmaşık modern Batı kültürünün Arap ülkelerine henüz tesir etmediği dönemi yansıtan geleneksel Arap kültürüyle ilgilidir.¹³³

Mevtu Serîr Rakam 12, Ardu Burtukâli’l-Hazîn, ‘Âlemun Leyse Lenâ gibi koleksiyonlarıyla tanınan Ğassân Kenefânî, hikâyelerinde sanatsal yönden son derece üstün bir dil ve üslup kullanmıştır. Filistin dramını kendisi bizzat yaşayan biri olarak halkın çektiği acıları, yine halkın arasından seçtiği sıradan karakterler aracılığıyla mükemmel bir tahlil ve tasvir ile dile getirmiştir.¹³⁴

1948 yılında İsrail ve Filistin arasında yaşanan savaştan doğan felaket, toplumda yarattığı ciddi psikolojik ve fiziksel yıkım nedeniyle sadece Filistin edebiyatı için değil modern Arap edebiyatı nezdinde de bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. 1948 ve 1960 yılları arası dönem **Filistin Direniş Edebiyatı** olarak da adlandırılmaktadır.¹³⁵ Filistin Direniş Edebiyatı’nın siyasi ve toplumsal olaylarla sıkı bir bağı vardır. Öyle ki, bu dönem yazarlarının çoğu edebi faaliyetlerinin yanı sıra milli mücadele hareketlerine katılmışlar ve bu yüzden tutuklamalara, sürgünlere,

¹³³ Sabry Hafez, “The Modern Arabic Short Story”, **Modern Arabic Literature**, Haz: M.M.Badawi, New York, Cambridge University Press, 1992, s. 300-302.

¹³⁴ Yazıcı, **The Short Story...**, s. 98.

¹³⁵ Ğassân Kenefânî, **el-Edebu’l-Filistîniyyu’l-Mukâvimi Tahte’l-İhtilâl**, 2. Baskı, Beyrut, Muessesetu’d-Dirâsâti’l-Filistîniyye, 1986, s. 45.

işkencelere ve suikastlere maruz kalmışlardır. Bu dönemde, Siyonist güçler; Filistin halkını ya göçe zorlamış ya da kendi öz kimliklerine yabancılaştırma politikaları izlemiştir. İşgal altındaki Filistinli yazarların edebi eser vermelerine engel olunmuş, böylece yazarların çoğu özellikle yazdıkları hikâyelerde sembolizmin ardına saklanmak zorunda kalmışlardır.¹³⁶

Bu trajedi döneminde Filistin hikâyeciliği uğradığı her türlü baskıya rağmen çok ciddi bir ilerleme kaydetmiştir. 1953 yılında beş derleme ve beş çeviri hikâyeden oluşan on hikâyelik bir koleksiyon yayımlayan **Muhammed Edîb el-‘Âmirî, Necâtî Sıdkî** (1905-1979), **Yusûf Câd el-Hak** (d.1930), **‘Îsâ en-Nâ‘ûrî** (1918-1985) gibi yazarlar¹³⁷ ve yaşadıkları siyasi ve sosyal baskılar yüzünden ana vatanları Filistin’i terk etmek zorunda kalan **Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî** (1914-1974), **‘Abdulhamîd Yâsîn** (1908-1975) ve **Semîra ‘Azzâm** (1927-1967) gibi hem Filistin hem de Ürdün hikâyeciliğinin öncü yazarları¹³⁸ sayesinde kısa hikâye türü bu ülkelerde altın çağını yaşamıştır. Eserlerinden farklı kültürlerden izler bulduğumuz ve insan hayatını bilimsel gerçeklikle izah etmeye çalışan Necâtî Sıdkî, Filistin’de 1935 ve 1952 yılları arasında yaşanan olayları hikâye tarzında kaleme almıştır. Bu dönemde yaşanan toplumsal ve siyasi olayları tüm çıplaklığıyla eserlerine yansıtma konusunda oldukça yetenekli olan yazarın, on beş hikâyeden oluşan siyasi içerikli *el-Ehavâtu’l-Hazînât* adlı koleksiyonu sembolizmin etkisiyle kaleme alınmıştır. Koleksiyonda yer alan hikâyelerin beş tanesi Filistin’de meydana gelen gerçek olaylarla ilgiliyken diğer hikâyeler ise; sosyal hayatın farklı olaylarıyla ilgilidir.¹³⁹

Bu koleksiyonda yer alan hikâyelerin ikisi dışında tüm hikâyeler 1947 ve 1948 yılları arasında yazılmıştır. Hikâyelerinin çoğunda sosyalizmin etkisinin görüldüğü Necâtî Sıdkî’nin, *el-Ermeletu’l-Melûl ve Kısâs Uhrâ, eş-Şuy‘iyyu’l-Milyûnîr* gibi hikâye koleksiyonlarının yanı sıra Çin, Rus, İngiliz, Fransız ve İspanyol edebiyatlarından çevirdiği hikâyeleri de bulunmaktadır.¹⁴⁰

¹³⁶ A.e., s. 21-26.

¹³⁷ Kâmil es-Sevâfirî, **el-Edebu’l -‘Arabiyyu’l-Mu‘âsır fî Filistîn**, Kâhire, Dâru’l-Me‘ârif, 1979, s. 358.

¹³⁸ Selmâ Hadrâ Cayyûsi, “Modern Filistin Edebiyatı: Hikâye ve Roman”, **Hece Öykü Dergisi**, Sayı:25, İstanbul, Şubat-Mart 2008, s.48-81.

¹³⁹ Nâsiruddîn el-Esed, **Muhâderât ‘an Halîl Beydes: Râ’idu’l-Kıssa fî Filistîn**, s. 147.

¹⁴⁰ Nu‘aym el- Yâfi, **a.g.e.**, s. 162.

Eşrakati'ş-Şems, en-Nâfizetu'l-Muğlaka, el-Masîr, Seneltakî Zâte Yevm, Havvâ' ve Aslu'l-Eşyâ' gibi hikâye koleksiyonları bulunan Yusûf Câd el-Hak Filistin hikâyeciliğinin gelişiminde önemli rol oynayan öncü yazarlardandır.¹⁴¹ İlk hikâye koleksiyonu olan *Tarîku'ş-Şevk* adlı eseri 1955 yılında yayınlanan ve hem Ürdün hem de Filistin edebiyatında kısa hikâyenin öncü yazarları arasında zikredilen 'Îsâ en-Nâ'ûrî, bütün hikâyelerinde Filistin tradejisini tüm gerçekliğiyle gözler önüne sermiştir.¹⁴² *Ekâsîs* adlı hikâye koleksiyonunda yer alan başarılı psikolojik tahlilleri ile 'Abdulhamîd Yâsîn, Filistin hikâyeciliğinin gelişim sürecinde önemli bir boşluğu doldurmuştur. 1959 yılında Amman'da yayınladığı meşhur hikâyesi *Sırâ'* adlı hikâyesini de ekleyerek yeniden bastığı bu koleksiyonda yer alan hikâyelerin dördü telif dördü Batı kaynaklı çeviri eserlerdir.¹⁴³

Hem Filistin hem de Ürdün edebiyatında kısa hikâyenin kurucuları arasında gösterilen Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî¹⁴⁴, kahramanlarını Filistin halkının sıradan karakterlerinden seçtiği *Me'a'n-Nâs, Evvelu's-Savt, Mâ Ekele's-Semen* ve *Metâ Yentehi'l-Lely* gibi hikâye koleksiyonlarında Filistin halkının yaşadığı acı ve keder yüklü tecrübeleri dile getirmiştir.¹⁴⁵ Aynı şekilde Filistin ve Ürdün edebiyatında Romantizm akımının öncüleri arasında gösterilen ve modern Arap hikâyeciliği içerisinde gerçekten çok önemli bir yere sahip olan Semîra 'Azzâm, *Eşyâ Sağîra, ez-Zillu'l-Kebîr* ve *Kısâs Uhrâ* gibi hikâye koleksiyonları kaleme almıştır. Hikâyelerinde realizmin de etkisi bulunan yazar, sembolizmden uzak durmuş ve eserlerinin tümünde Filistin halkının ve Filistin kadının sorunlarına ışık tutmuştur.¹⁴⁶

Filistin'de meydana gelen siyasi çatışmalar nedeniyle, Filistin hikâyeciliğini 1967 Savaşı öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı aşamada değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü 1967 yılı öncesi Filistin hikâyeciliği **Mahmûd Şukayyîr**'in *Hubzu'l-Âharîn* adlı eserinde olduğu gibi sadece ezilmiş Filistinli halk tabakalarını tasvir etmiştir ve bu halkın yaşadığı toplumsal sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır. 1967

¹⁴¹ Kâmil es-Sevâfirî, **a.g.e.**, s. 386.

¹⁴² Nâsiruddîn el-Esed, **el-Hayâtu'l-Edebiyyetti'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun Hattâ Sene 1950**, Ürdün, Muessesetu 'Abdi'l-Hamîd en-Şûman,2000, s.155.

¹⁴³ Nâsiruddîn el-Esed, **Muhâderât fî'l-İtticâhâtî'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun**, s. 100.

¹⁴⁴ Selmâ Hadrâ Cayyûsi, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁴⁵ Nu'aym el- Yâfi, **a.g.e.**, s. 252.

¹⁴⁶ Yazıcı, **The Short Story...**, s. 96-97.

öncesinde ve sonrasında yazılan hikâyelerde şekil ve içerik bakımından ciddi farklılıklar söz konusudur. 1948 öncesi yazılan hikâyelerde daha çok romantizmin etkisi görülürken 1948 sonrasında realizmin ağır bastığı görülmektedir. Üslup ve tasvir metodu yönünden hızlı bir gelişme kaydeden 1948 ve 1960 yılları arası Filistin hikâyeciliği, konularını genellikle yoksulluk, acı ve keder, hüznün ve mutsuzluk, göç ve gurbet, mülteciler gibi temalardan almıştır. 1967 yılından sonraki dönemde hikâye yazmaya başlayan **Yahyâ Yahluf** (d.1944) ve **Reşâd Ebû Şâver** (ö.1998) gibi hikâyeciler Filistin hikâyeciliğini çok daha ileri bir seviyeye taşımışlardır.¹⁴⁷ *el-Muhr, Nûrmâ ve Racul 'ale's-Selc ve Tilke'l-Mer'atu'l-Verde* gibi hikâye koleksiyonları bulunan Yahyâ Yahluf, Filistinli politikacıların acil çözüm bekleyen sorunlarını bir kenara bırakıp diğer Arap ülkelerinde mülteci konumunda yaşayan Filistinli halkın verdiği mücadele ve kendilerine uygulanan baskıcı dışlama ve kınama politikalarını işlemeye cüret eden ilk Filistinli yazardır.¹⁴⁸ *Zikra'l-Eyyâmil-Mâdiye, Beyt Ahdar zû Sakaş Kırmîdî, el-Eşcâru lâ Tenmû 'ale'd-Defâtir* gibi hikâye koleksiyonları ile Reşâd Ebû Şâver'in, bu türün gelişiminde oynadığı rol büyüktür.¹⁴⁹

İsrail, 1948 öncesi Filistin edebiyatını etkilemek adına uyguladığı kurgu girişimlerine 1960 sonrası da devam etmiştir. Aynı zamanda, Filistinli edebiyatçıları; Batı kaynaklı çeviri eserlere ya da orijinal hikâye girişimlerinde dahi direk Batı tekniklerini taklit etmeye zorlayıcı politikalar izlemiştir. Böylece altmışlı yılların sonlarında İsrail Komünist Partisi'nin aktif bir üyesi olan ve seçkin politik kimliğiyle de tanınan **Âmil Habîbî** (d.1922) gibi yazarlar ortaya çıkmıştır. Hikâyelerinde göç ve göçmen sorunlarını, işgal altında bulunan ana vatanı Filistin'i başarılı tasvirleriyle işleyen Habîbî, hikâyelerini ilk önce 1943'te kurulan *el-İttihât* gazetesinde, daha sonra da 1946'da basılmaya başlayan *el-Mihmâz* gazetesinde yayınlamıştır. Yazarın ayrıca, Mısır, Lübnan ve Irak gibi diğer Arap ülkelerindeki gazete ve dergilerde yayınlanmış hikâyeleri bulunmaktadır.¹⁵⁰ **Âmil Habîbî**'nin kısa hikâyelerden oluşan ve 1948 Savaşı'da İsrail'in Batı Şeria ve Gazze bölgelerini işgali yüzünden birbirlerine hasret on dokuz yıl geçiren Filistinlilerin 1967 Savaşı sonrası yeniden aileleriyle iletişime

¹⁴⁷ A.e., s. 100-101.

¹⁴⁸ Selmâ Hadrâ Cayyûsi, a.g.e., s. 60.

¹⁴⁹ Yazıcı, *The Short Story*..., s.101.

¹⁵⁰ A.e., s.102.

geçebilmelerini başarıyla ele aldığı *Sudâsiyye el- 'Ayyâmi's-Sitta* adlı koleksiyonu hem Arap âleminde hem de İsrail'de büyük yankı uyandırmıştır.¹⁵¹

1967 sonrası Filistin'de hikâye kaleme alan yazarlar arasında şiirsel bir anlatımla kaleme aldığı *el-Hurûc 'ani's'Samt* adlı eseri ile **Ğarib 'Askalânî** (d.1948), *es-Seceru'l-letî Temteddu Cuzûruhâ ilâ Sadrî* adlı hikâyesi ile tanınan **Selmân Nâtûr** (1949-2016), *Vuddiyye* ve *Rîhu'ş-Şimâl* gibi hikâye koleksiyonları bulunan **Muhammed Neffâ** (d.1940), *Muhâkemetu Medîdi'l-Kâme*, *Emîru'l-Mâ'* ve devrim ideolojilerinin ön plana alındığı *'Urât 'alâ Daffeti'z-Zemen* gibi eserleriyle şöhret kazanan **Sâlih Halîl Ebû İsbâ'** (d.1946) bulunmaktadır.

Filistin hikâyeciliğinin önemli temsilcileri arasında sürgüne gönderilen **Yûsuf Damra** (d.1952), *el-Hayme* adlı eserin sahibi **Muhammed Eyyûb**, *Ummu'l-Hayr* adlı koleksiyonu ile tanınan **Tevfik Feyyâd**, *Kısâs Kasîra* adlı hikâye koleksiyonu bulunan **Zeynu'l 'Abidin el-Huseynî**, *el-Leylu ve'r-Resâs* adlı eseri ile **Yûsuf Yûsuf**, *el-Vilâdetu ve'l-Mevt* adlı hikâyesi ile **Ahmed 'Avde**, *Tarîkun Âhar ile'l-Bahr* adlı eseri ile şöhret kazanan **Fârûk Vâdî**, *Lem Nemut Ba'd, es-Sucenâ' lâ Yuhâribûne* gibi koleksiyonlara imza atan **Ekrem Şurayyim** (d.1943) yer almaktadır. Bu yazarların dışında, Filistin hikâyeciliğinin yeni nesil temsilcileri arasında *Likâ' fî'l-Fevci'l-Ahîr*, *Dâriyâ* ve *Bekâyâ mine'l-Hezeyân* adlı eserleri bulunan **Huseyn 'Abdullah Mûsâ el-Munâsır** (d.1958) ve *Suver Makrû'a* adlı eseri ile **Seher er-Remlâvî** (d.1968) gibi şahsiyetler dikkat çekmektedir. Filistinli kadın hikâye yazarları arasında seçkin bir yeri bulunan *Kısâsu'l-Hubb ve'l-Mulâhaka*, *Ene Urîdu'n-Nehâr*, *Cahim Zehebî*, *Şurfetun 'ale'l-Fâkihânî* ve *Min Ecli'Abbâdi'ş-Şems* gibi koleksiyonları bulunan **Liyâna Bedr** (d.1952), hikâyelerinde daha çok İsrail'in Filistin toplumu üzerinde uyguladığı çok yönlü baskı politikaları, kadının toplumdaki yeri, sürgün ve gurbet acısı gibi konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.¹⁵²

¹⁵¹ Selmâ Hadrâ Cayyûsi, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁵² Yazıcı, **The Short Story...**, s.102-103.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN ÜRDÜN EDEBİYATINDA KISA HİKÂyecİLİĞİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ (1920-1980)

3.1. ÜRDÜN KISA HİKÂyecİLİĞİNİN DOĞUŞUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Batı sömürgeciliğinin etkisiyle 19.yy.'da siyasi, toplumsal ve kültürel modernleşme sürecine giren Mısır, Lübnan, Suriye gibi Arap ülkelerinin yanında Ürdün'de de; sosyal ve siyasi alanlarda modernleşme süreci, 1921 yılında Ürdün Emirliği'nin kurulmasıyla başlamıştır. Toplumsal kalkınma ve ilerlemenin Batı'nın izinden giderek mümkün olabileceğine inanan Ürdünlü siyasetçiler, emirliğin kurulmasının ardından eğitim, basın ve yayın faaliyetleri, dernek ve cemiyetler gibi pek çok alanda reform hareketlerine girişmişlerdir. Ancak Ürdün'ün Filistin ile sınır komşusu olması nedeniyle yaşadığı siyasi sorunlar, bu ülkenin modernleşme sürecinin diğer Arap ülkeleriyle kıyaslanamayacak kadar geride kalmasına neden olmuştur. ¹

Ürdün toplumunun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal süreç, kültürel hayatın her alanında olduğu gibi edebiyat dünyasında da etkilerini göstermiştir. Modernleşme süreci içerisinde eğitim, matbaa, gazetecilik, edebi dernek ve cemiyetler gibi kültürel alanda yaşanan gelişmeler, Ürdün edebiyatında Batı tarzı yeni türlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Eğitim alanında yapılan yeni düzenlemeler, basın ve yayıncılık faaliyetleri, kültürel cemiyetler ve edebi derneklerin varlığı modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türünün doğuşunu etkileyen temel faktörler olmuşlardır. ²

¹ Tahâ 'Umrân Vâdî, *el-Kıssatu beyne't-Turâs ve'l-Mu'âsıra*, 1. Baskı, Amman, Nâdiyyu'l-Kasîmi'l-Edebî, 2000, s. 134-137.

² Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, *Eseru'l-Siyâse fi'r-Rivâyeti'l-Urdunîye*, ' Ammân, Vizâratu's-sekâfe, 1999, s. 10.

3.1.1. Okullar

19.yy.'ın ortalarından 20.yy.'ın başlarında bir emirlik olarak kurulmasına kadar geçen sürede Doğu Ürdün olarak adlandırılan bölgede yaşayan Arap toplumunda gözlemlenen eğitim faaliyetleri, toplumsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde oldukça sönük ve geri kalmıştır. 1900'lü yılların ilk çeyreğinde ülkedeki eğitim kurumlarının azlığı dikkat çekicidir. Ürdün'de eğitim alanında önemli gelişmeler, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra görülmeye başlamıştır.

*Arap Kültür Yıllığı*³'nin yayınladığı bildirimlerde, Osmanlı Maarif Bakanlığının yayınladığı resmi istatistiklere göre Ürdün'de I. Dünya Savaşı'nın başlarında 21 tane ilköğretim okulu olduğu kaydedilmiştir. Bu okullarda bayan ve erkeklerden oluşan yaklaşık 30 öğretmen görev yapıyorken kız ve erkek öğrencilerin toplamı da 1040 civarındadır. Bu okulların dışında sadece kız öğrencilerin eğitim alabildiği iki adet ilkokul mevcuttur. Bu ilkokullarda da iki bayan öğretmen toplamda 59 öğrenciye eğitim vermektedir. Bu yıllarda ilköğretim süresi 6 yıl olarak belirlenmiştir ve eğitim dili de Türkçe'dir. Bu tarzda eğitim veren sadece 4 ilkokul bulunmakta ve bu okullar Kerak, Salt, İrbit ve Maan şehirlerine dağılmış durumdadır.⁴

Devlete ait bu eğitim kurumlarının dışında ayrıca özel okullar da vardır. Bu okullarda eğitim din adamları tarafından sadece küçük çocuklara yönelik İslam dinine ve Arap diline dair bilgilerin aktarımı şeklinde gerçekleşmektedir. Bu dönemde Ürdün'de dini azınlık okulları ise; yok denecek kadar azdır.⁵

Emirlik döneminde, Doğu Ürdün'de okulların sayısında artış gözlenirse de bu artış istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Arap Kültür Yıllığı'nın yayınladığı bir başka istatistiğe göre; 1922 ve 1933 yılları arasında Ürdün'de resmi devlet okullarının sayısı yaklaşık 44'e ulaşmıştır. Bu okullardan 38 tanesi sadece erkek çocuklarına eğitim verirken 6 tanesi de sadece kız çocuklarına eğitim faaliyeti sunmaktadır. Bu

³ Arap Kültür Yıllığı; araştırmacı yazar Sâti' el-Hasarî'nin aynı isimle 1949 senesinde yayınladığı, Arap ülkelerinde kültürel gelişmelerle ilgili sayısal veriler ve bu verilere dair yorumları içeren bir çalışmadır. Ayrıca bkz.: Sâti' el-Hasarî, *Hevliyyetu's-Sekâfeti'l-'Arabiyye(es-Senetu'l-Ûlâ)*, Lecnetu't-Te'lif ve't-Tercume ve'n-Neşr, 1949.

⁴ Sâti' el-Hasarî, *Hevliyyetu's-Sekâfeti'l-'Arabiyye(es-Senetu'l-Ûlâ)*, s. 43.

⁵ Hâşim Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fî Filistin ve'l-Urdun 1850-1965*, 2. Baskı, Beyrut, el-Muessesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 1981, s. 69-70.

okullarda görev alan 69 erkek ve 12 bayan öğretmen, 2988 erkek ve 318 kız öğrenciye eğitim vermektedir. ⁶

II. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ise; artık Ürdün'deki eğitim kurumlarının sayısı oldukça artmıştır. 1947 ve 1948 yılları arasında sadece erkek öğrencilere eğitim veren okulların sayısı 70'e çıkarken kız öğrencilere yönelik okullar ise 11'i bulmuştur. Bu okullarda 190'ı erkek ve 43'ü bayan olmak üzere iki yüzü aşkın öğretmen 9771 erkek ve 2349 kız öğrenciye eğitim vermiştir. ⁷

Arap Kültür Yıllığı'nın bir başka araştırmasına göre; Ürdün'de 1947 ve 1948 yılları arasında ilkokulların dışında ortaöğretim ve lise eğitimi veren resmi devlet okullarının sayıları da artmıştır. Bu yıllarda 5 tane resmi devlet lisesi mevcuttur ve 25 öğretmen toplamda 446 öğrenciye eğitim vermektedir. Bu öğrencilerden 64 tanesi 1947 senesinin Haziran ayında lise eğitimini başarıyla tamamladıklarına dair diploma almaya hak kazanacakları bir sınava tabi tutulmuşlar ve içlerinden 46 tanesi başarıyla mezun olmuştur. ⁸

Ürdün'de özel okulların ve dini azınlık okullarının sayısında da 1946 ve 1947 yılları arasında ciddi artış gözlenmiştir. Bu dönemde 30'u Müslümanlara, 17 Katolik, 20 Ortodoks, 4 Protestan olmak üzere 41'i Hristiyanlara ait toplam 71 özel ve azınlık okulu mevcuttur.⁹ Hem bayan hem de erkek hocaların ders verdiği bu okullarda, Müslüman ve gayrimüslim ailelerin çocukları bir arada eğitim görmektedirler.

Bu istatistik rakamlar bize, 19.yy. sonlarından 20.yy.'ın ilk yarısına kadar Ürdün'deki kültürel hareketliliği ve toplumun eğitim faaliyetlerine duyduğu ihtiyacı anlamamız adına önemli ipuçları vermektedir. Bu dönemde Ürdün toplumunun ilerlemesini hızlandırmak adına eğitim faaliyetlerinin daha ileri seviyeye taşınması gerekliliği doğmuştur. Temel eğitim faaliyetleri adına yapılan bu girişimler, belki de toplumda artık üniversite düzeyinde eğitim alan aydın bir kitleye olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

⁶ Sâti' el-Hasarî, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁷ Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, s. 70.

⁸ Sâti' el-Hasarî, **a.g.e.**, s. 43-44.

⁹ **A.e.**, s. 70.

Bu dönemde üniversite düzeyinde eğitim almak isteyen sayıları neredeyse 300'ü bulan Ürdünlü genç nüfus; Mısır, Lübnan, Suriye ve Irak gibi diğer Arap ülkelerindeki İngiliz, Amerikan üniversiteleri ve eğitim enstitülerine gitmek zorunda kalmışlardır. ¹⁰ Ancak gittikleri ülkelerde arzu ettikleri uzmanlık alanında eğitim alabilecekleri kurumların azlığı, Ürdün'de üniversite düzeyinde eğitim verecek kurumların kurulmasına olan ihtiyacı daha da güçlendirmiştir.

19.yy. sonlarından 20.yy'ın ilk yarısına kadar Ürdün'de eğitim faaliyetlerine dair verdiğimiz bu istatistiksel rakamlar, eğitim kurumları ile toplum ve toplumdaki eğitim düzeyi arasında kurulan sıkı bağın ülke kalkınmasında önemli bir kültürel araç olduğunu göstermektedir. Ayrıca 19.yy. ve 20.yy.'larda, hatta daha öncelerinde Doğu Ürdün'de yaşayan önemli genç nüfusun Kahire, Beyrut, Şam, Halep, Bağdat gibi diğer Arap ülkelerinin kültür merkezlerindeki çoğu Avrupalılara ait ilim enstitülerine kaydolmaları, Ürdün'ün kültürel gelişim yönünden diğer ülkelere nazaran daha geri kaldığının açık bir göstergesidir. Örneğin; Ajlun bölgesinde yer alan köylerden biri olan et-Tîbe köyünde doğan eş-Şeyh 'Abdurrahmân et-Tîbî (1830-1899) gibi dönemin önemli şahsiyetleri, yaşadıkları yerdeki eğitim imkânsızlıkları nedeniyle komşu ülkelere göç etmişlerdir. et-Tîbî, önce Ezher'e ardından da Şam'a gitmiş ve kültürel faaliyetlerini de burada sürdürmüştür. ¹¹

İbrahim Paşa zamanında yaşamış Şafi âlimlerden bazılarının da ilmi araştırmalarını gerçekleştirecek imkânsızlıklar nedeniyle Doğu Ürdün'ün köylerinden Şam'a göç ettikleri söylenmektedir. Ayrıca 1893 yılında Ceraş ve İrbit arasında yer alan el-Husn köyünde doğan Ürdünlü edebiyatçı, filozof ve müzisyen 'Ukeyl Ebû eş-Şi'ir (d.1893) de yaşadığı bölgedeki eğitim faaliyetlerinin eksikliği yüzünden Kudüs Ruhban okuluna okumaya gitmiştir. Burada beş sene eğitim aldıktan sonra okul yönetimi tarafından Roma'ya özellikle müzik eğitimini tamamlamak üzere gönderilmiş ve hem felsefe hem de müzik alanında doktora ünvanı almaya hak kazanmıştır. ¹²

¹⁰ Sâti' el-Hasarî, a.g.e., s. 71.

¹¹ Hâşim Yâğî, a.g.e., s. 73.

¹² A.e., a.y.

19. ve 20.yy.'larda bu adı geçen önemli şahsiyetler gibi pek çok Ürdünlü ilim insanının, ülkedeki eğitim fırsatlarının yetersizliği ve ekonomik nedenlerden dolayı işsizlik sıkıntısı çekmeleri yüzünden başka ülkelere göç etmeleri kaçınılmaz olmuştur. Ürdünlü ilim ehli kişilerin pek çoğu Kahire ve Şam gibi hem kültürel anlamda hem de ekonomik olarak tatmin olacakları büyük şehirlere gitmeyi tercih etmişlerdir. Ürdünlü edebiyatçıların da büyük çoğunluğu, benzer sebeplerle başka Arap ülkelerine göç etmiş ve edebi faaliyetlerini de yükseköğrenimlerini tamamladıkları bu ülkelerde gerçekleştirmişlerdir.

'*Nekbe dönemi*'¹³ sonrasında Ürdün Haşim Krallığı'nda eğitim konusundaki sorumlulukların yükü; Eğitim Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Sosyal Politikalar Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Birleşmiş Milletler Filistinli Mülteciler Yardım ve İş Birliği Ajansı ve çeşitli sivil toplum kuruluşları gibi farklı kurum ve teşkilatlanmalar tarafından paylaşılmıştır.¹⁴ Bu kurumlar özellikle kendi bünyelerinde çalışacak eleman ihtiyacını karşılayacak, ayrıca toplumsal sorumlulukların yükünü paylaşmak adına özellikle kadınların hem evlerinde hem de kamu alanlarında kalifiye eleman olarak yetiştirilmelerini sağlayacak eğitim enstitüleri kurmuşlardır. Bu enstitüler lise ile üniversite eğitimi arasında geçiş dönemini kapsayan ve bireylere erken yaşta meslek edindirmeyi amaçlayan kurumlardır.

Bu dönemde Ürdün'de eğitim kız ve erkek çocukları için altı yaşında başlatılarak ilk ve orta öğretimden oluşan 7 senelik zorunlu eğitim sistemi uygulamaya konulmuştur. Bu aşamanın ardından tüm öğrenciler genel bir sınava tabi tutularak başarılı olanlar orta öğretim diploması almaya hak kazanırlar. Orta öğretim diplomasına sahip herkes mesleki veya sosyal bilimler üzerine eğitim veren lise kurumlarına devam edebilirler. Devlet okullarında zorunlu eğitim boyunca tüm öğrenciler ücretsiz olarak faydalanabilirler. 16 yaşına kadar herhangi bir disiplin suçu işlemedikçe hiçbir öğrenci eğitim hakkından mahrum edilemez.¹⁵

¹³ Modern Arap Edebiyatı tarihinde Nekbe Dönemi, 1948 yılında yaşanan I.Arap-İsrail Savaşı'ndan 1967 yılında yaşanan 'Altı Gün Savaşları' ya da 'Haziran Yenilgisi' olarak da bilinen II. Arap-İsrail Savaşı'na kadar geçen süreyi ifade etmektedir. Ayrıca bkz.: 'Ârif el- 'Ârif, Velid el-Hâlidî, **en-Nekbe:Nekbetun Beyne'l-Makdis ve'l-Firdevsi'l-Mefkûd 1947-1949**, 2.baskı, Beyrût, Muessetu'd-Dırâsâti'l-Filistiniyye, 2012.

¹⁴ Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁵ **A.e., a.y.**

1950'li ve 1960'lı yıllarda Ürdün'de ilk, orta ve lise eğitimi düzeyinde eğitim veren kurumların sayısında çok ciddi bir artış gözlenmiştir. Ayrıca bu dönemde eğitimin kalitesine ve öğretmen yetiştirmeye ayrı bir önem verildiğini görmek mümkündür. Devlet okullarının yanı sıra dini eğitim veren ve gayrimüslimlerin idaresinde bulunan eğitim kurumları da Ürdün'de kültürel faaliyetlerin bu yıllarda hız kazanmasında oldukça etkili olmuşlardır. 1962 yılının Eylül ayında Ürdün üniversitesinin kurulmasıyla ülkedeki eğitim seviyesinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ürdün üniversitesinde ilk olarak Edebiyat Fakültesi kurulmuştur. Arap ve İngiliz dili ve edebiyatları, tarih, coğrafya, eğitim bilimleri, felsefe ve sosyoloji gibi ana bilim dalları faaliyete geçen ilk bölümler olmuşlardır. Fen bilimleri, iktisadi ve idari bilimler, hukuk gibi bölümler ise, 1965'ten sonra kurulmuştur. ¹⁶

Ürdün üniversitesinde ilk olarak sosyal bilimler üzerine eğitim veren bölümlerin açılması, ülkenin bu dönemde yaşadığı sorunlara çare aramada en etkili araç olacak olan yeni nesil edebiyatçıların yetişmesine ne kadar çok ihtiyaç duyduğunun açık bir göstergesidir.

3.1.2. Matbaa

Halil Nasr matbaası, Doğu Ürdün bölgesinde kurulan ilk matbaadır. 1909 yılında Filistin'in Hayfa şehrinde kurulan matbaa, 1922 yılında Amman'a taşınmıştır. Bu matbaada, aynı zamanda fotoğraf baskılar için kullanılan bir gravür tekniği olan 'Çinkografya' bölümü de yer almıştır. ¹⁷

Dört yıl boyunca matbaacılık alanında tek başına hizmet veren Halil Nasr matbaasını, 1926 senesinde kurulan Muhammed Nûri es-Semân'ın sahibi olduğu *el-Matba'atu'l-Vataniyye* takip etmiştir. ¹⁸

Ürdün Haşimi Krallığı'nda kurulan üçüncü matbaa ise; *el-Matba'atu'l-İstiklâli'l-'Arabî* olmuştur. 1932 senesinde Cevdet Şa'sa' tarafından kurulan bu matbaa, Ürdün'ün Vâdî es-Sîr denilen bir bölge üzerinde kurulmuştur. Ürdün'de isimleri zikredilmeye degecek kadar önemli olmayan ve ülkedeki matbaacılık

¹⁶ A.e., s. 85-87.

¹⁷ A.e., s. 101.

¹⁸ A.e., a.y.

faaliyetlerinin gelişiminde gereken katkıyı sağladıkları söylenemeyecek başka matbaalar da mevcuttur. Ancak Amman'da günümüzde hala faal olan *el-Matba'atu'l-Ceyşu'l-Râ'id* matbaası, Ürdün'de şu ana kadar adını zikrettiğimiz tüm matbaalardan çok daha önemli bir yere sahiptir.¹⁹

Ürdün'deki matbaaların sayısı ve bu alandaki gelişmeler ne yazık ki diğer Arap ülkeleriyle karşılaştırılamayacak derecede az ve geri kalmıştır. Ürdün'ün sınır komşusu olan Filistin'de dahi yaşadığı pek çok siyasi savaşlara ve toplumsal karışıklıklara rağmen matbaa alanındaki gelişmeler çok daha erken başlamış ve ülkede çok sayıda matbaa kurulmuştur.

Ancak Filistin ve diğer pek çok Arap ülkesinde 18.yy. gibi erken bir dönemde gelişme gösteren matbaacılık faaliyetlerinin çoğunun gayrimüslimler ve Arap ülkelerine göç eden Avrupalılar tarafından kurulduğunu belirtmek gerekir.²⁰

3.1.3. Gazete ve Dergiler

Basın alanında modernleşme sürecinde gerçekleşen gazetecilik faaliyetlerinin diğer Arap ülkelerine oranla neredeyse en geç gelişme gösterdiği ülke Ürdün olmuştur. Basın yayın ve gazetecilik alanında gelişmeler, Ürdün'de ancak 1921 yılında bir emirlik kurulmasından sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla Ürdün gazeteciliğinin temelleri de bu tarihten sonra atılmıştır.

Osmanlı yönetimi zamanında Amman dâhil olmak üzere hiçbir Ürdün şehrinde gazetecilik faaliyetine rastlanmamıştır. Osmanlı zamanında bu bölgenin merkezi teşkilatlanması Kudüs, Gazze gibi Filistin toprakları üzerinde konumlandırıldığı için, bu dönemde Doğu Ürdün olarak adlandırılan bölge; merkezden uzak, daha çok Bedevi kabilelerinin yaşadığı bir merkez olmuştur. Bu nedenle; modern çağın getirdiği pek çok gelişmeden uzak kalmıştır. Ürdün'de gerçek manada gazetecilik faaliyetleri 20.yy.'dan sonra başlamıştır.²¹

¹⁹ A.e., a.y.

²¹ Edib Merva, *es-Sahâfetu'l-'Arabiyye Neş'etuhâ ve Tatavvuruhâ*, 1. Baskı, Beyrût, Menşûrâtu Dâri Mektebeti'l-'Arabiyye, 1961, s. 340-348.

el-Hakku Ya'lu gazetesi, Ürdün'de çıkan ilk gazetedir. İlk olarak 1920 senesinin son baharında Maan şehrinde basılmıştır. Emir Abdullah bin Huseyin'in adını verdiği bir çadırda şekillenen bu gazete, ilk sayısını jelatin kaplı olarak basmıştır. Gazete, 'Devrimci Arap' sloganıyla piyasaya çıkmıştır. Yazı işlerinde Muhammed el-Unsiyye ve 'Abdullatîf Şâkir'in bulunduğu bu gazete, ilk 4 sayısını Maan'da çıkarmış, ardından 5. sayısından itibaren Amman şehrinde faaliyetlerine devam etmiştir.²²

eş-Şarku'l-Arabî ise; Ürdün'de çıkan ilk resmi gazetedir. Bu gazete, resmi haber ve bildirilerin, basın konusunda çıkan kanunların yanı sıra siyasi ve edebi makaleler de yayınlamıştır. Gazetenin baskı ve yazı işleri müdürlüğünü Muhammed eş-Şerîkî üstlenmiştir. 1923 yılında yayın hayatına başlayan bu gazete, ilk üç senesinde haftalık ve bazen de iki haftada bir yayın yapmıştır. 1926 senesinde aynı gazete ismini 'Doğu Ürdün Hükümetinin Resmi Gazetesi' olarak değiştirmiştir. Bu tarihten sonra gazetenin yayınladığı içerik; kanun, düzenleme, bildiri ve resmi ilanlarla sınırlı kalmıştır. Ürdün devletinin bağımsızlığını kazanmasının ardından gazetenin adı 'Ürdün Haşimi Krallığı Resmi Gazetesi' olarak değiştirilmiştir.²³

el-Hemâme dergisi, Ürdün'de ünlü edebiyatçı **Muhammed Subhî Ebû Ğanîme**²⁴ (1902-1970) tarafından Almanya'da eğitim gördüğü esnada Berlin'de yayınlanan bilim, sanat ve edebiyat dergisidir. İlk sayısı 1923 senesinin Aralık ayında, ikinci sayısı ise; 1924 senesinin Nisanında yayınlanmıştır. Daha çok Ürdünlü genç kesime ve gurbetteki Ürdünlülere hitap eden bu derginin yazı işleriyle Almanya başta olmak üzere o dönemde yurt dışında bulunan pek çok Arap genci ilgilenmiştir.²⁵

²² Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, s. 89-90.

²³ **A.e., a.y.**

²⁴ **Muhammed Subhî Ebû Ğanîme**, modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türünün ilk öncülerindedir. Aynı zamanda başarılı bir şair, gazeteci ve edebiyat eşleştirmeni olan Ğanîme, 1902 senesinde Ürdün'ün İrbît Şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk ve orta eğitimini burada alan yazar, ardından lise eğitimini tamamlamak üzere Şam'a gitmiştir. Almanya'da tıp eğitimi alan Ğanîme, mezun olduktan sonra Şam'a gelerek edebi ürünlerini vermeye başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. : Muhammed Ebû Sûfe, **Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun**, 'Ammân, Mektebetu'l-Aksâ, 1983, s. 78-90; Nu'aym el-Yâfi, **et-Tetavvuru'l-Fennî...**, s. 83-89; Şâkir Mustafâ, **Muhâdarât 'anî'l-Kıssati'l-Kasîra...**, s. 252-256.

²⁵ Edîb Merva, **a.g.e.**, s. 348.

Husâmeddîn el-Hatîb'in sahibi olduğu *Cezîretu'l-'Arab* adlı gazete, 1927 senesinde Amman'da yayın hayatına başlamıştır. Haftalık yayın yapan bu siyasi dergi, açılışından iki yıl sonra kapatılmıştır.²⁶

eş-Şer'iyye dergisi, 'Abbâs ve Mahmûd el-Keremî kardeşlerin 1927 senesinde Amman'da çıkardığı siyasi ve edebi konularda haftalık yayın yapan bir gazetedir. İlk 10 sayısının ardından yazılı basın araçlarını denetleme kurulu tarafından gazetenin 6 ayda bir yayınlanmasına karar verilmiştir. Ancak gazete bu kararın ardından hiç yayınlanmamış ve el-Keremî kardeşler gazetenin son sayısı çıktıktan sonra yayınının durdurulmasına karar vermişlerdir.²⁷

Avukat Sâlih el-'Amâdî'nin sahibi olduğu *Sedâ'l-'Arab* adlı gazete, 1927 senesinde yayınlanmaya başlamıştır. Düzensiz aralıklarla yayınlanan gazete, Ürdün hükümetinin İngilizlerle olan işbirliğini ağır bir dille tenkit etmesinden ötürü 1928 yılında yazılı basın araçlarını denetleme kurulu tarafından kapatılmış, hatta sahibi de hapse atılmıştır.²⁸

el-Urdun adlı gazete, başlangıçta Halil Nasr ve Basîlâ el-Cada' tarafından 1923 senesinin Kasım ayında Filistin'in Hayfâ kentinde yayınlanmaya başlamıştır. Halil Nasr, bu gazeteyi 1927 senesinde Amman'a taşımış ve Haziran ayında buradaki ilk sayısını yayınlamıştır. 1939 yılına kadar haftalık yayın yapan gazete, bu tarihten itibaren günlük olarak yayın yapmaya başlamıştır.²⁹

Sosyal, ilmi, edebi ve İslami konularda yayın yapan *el-Hikme* adlı dergi, ilk olarak 1923 senesinin Temmuz ayında eş-Şeyh Nedîm el-Melâh tarafından yayınlanmıştır. 1933 senesinin Nisan ayında kapanan dergi, bu tarihe kadar 10 sayı çıkarmıştır.³⁰

el-Mîsâk, 1933 yılında Muhammed Subhî Ebû Ğanîme ve 'Adil el-'Azime tarafından Amman'da çıkarılan haftalık siyaset gazetesidir. Birkaç sayı çıkardıktan

²⁶ Hâşim Yâĝî, **a.g.e.**, s.90.

²⁷ **A.e., a.y.**

²⁸ **A.e.**, s. 91.

²⁹ Edîb Merva, **a.g.e.**, s. 349.

³⁰ Hâşim Yâĝî, **a.g.e.**, s. 91.

sonra Ürdün Ulusal Kongresi İcra Komitesi Sözcüsünün açıkladığı kararnameye göre yayını durdurulmuştur.³¹

Subhî Zeyd el-Keylânî tarafından 1938 senesinin Nisan ayında çıkarılan haftalık siyaset gazetesi *el-Vefâ'*'nın yazı işleri müdürlüğünü bir dönem Salâh Tûkân yapmıştır. Bu gazete 1947 senesinin sonlarına kadar yayın hayatını sürdürmüştür.³²

Yazı işleri müdürlüğünü **Teyşîr Zubyân**³³ (1901-1987)'ın yaptığı, siyasi, edebi, iktisadi ve sosyal konularda yayın yapan *el-Cezîre* gazetesi, ilk olarak Şam'da basılmaya başlamış ve daha sonra Amman'a taşınmıştır. İlk sayısını 27 Kasım 1939'da çıkaran bu gazete başlangıçta günlük olarak yayın yapmış, ancak daha sonra haftalık olarak çıkmaya başlamıştır. Daha sonra 1954 yılının başlarında yayını durduruluncaya dek akşam postası olarak günlük yayınlarını sürdürmüştür. Bu gazete yayın yaptığı süre boyunca Ürdün'de edebiyatın gelişimine büyük katkı sağlamıştır.³⁴

Mecelletu'l-Ceyşu'l-'Arabî adlı dergi ilk sayısını 1940 senesinin Haziran ayında çıkarmıştır. Derginin yazı işleri müdürlüğünü Re'is 'Ârif Selîm'in yaptığı bu dergi, 1949 senesinin Temmuz ayında Ürdün Arap Ordu Komutanlığı tarafından çıkarılan *Mecelletu'l-Vesbe*'nin yerine geçinceye kadar yayınlanmaya devam etmiştir. Bir süre yayını durdurulan bu dergi, 1951 senesine kadar aynı isimle yayını sürdürmüştür. Ardından *Vesbetu'l-Ceyş* adıyla yayınlanan dergi, bir süre *el-Mecelletu'l-'Askeriyye* adıyla yayınlanmıştır. Son olarak ismi *Mecelletu'l-Urduni'l-'Askeriyye* olarak değişen bu dergi, günlük olarak yayını sürdürmektedir.³⁵

Er-Ra'id, siyaset, edebiyat ve toplumsal konularda yayın yapan haftalık bir dergidir. 1945 senesinin Haziran ayında Emîn Ebû eş-Şî'ir tarafından Amman'da çıkarılan bu dergi, başlangıçta tarafsız olarak yayın yapmasına rağmen daha sonra

³¹ Edîb Merva, **a.g.e.**, s. 350.

³² Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, **a.y.**

³³ **Teyşîr Zubyân**, Ürdünlü gazeteci, şair, roman ve kısa hikâye yazarıdır. 1901 senesinde Şam'da doğan yazar, ilköğretimini burada tamamladıktan sonra Kudüs'e gitmiştir. Edebiyat kariyerine burada başlayan yazar, bir süre sonra tekrar Şam'a gelerek burada Askeri okula katılmış ve mezun oluncaya dek Ordu'da görev almıştır. Mezuniyetinden sonra Suriye'de çıkan savaş yüzünden Ürdün'e kaçmak zorunda kalmıştır. Burada bir süre öğretmenlik yapan yazar, tekrar Suriye'ye dönerek orduya katılmış ve kalan ömrünü burada Fransızlara karşı savaşarak geçirmiştir. Ayrıntılı bil için ayrıca bkzn.: Muhammed Ebû Sûfe, **Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun**, s. 138-143.

³⁴ Edîb Merva, **a.g.e.**, **a.y.**

³⁵ Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, s.92.

Ürdün Halk Partisi'nin sözcülüğünü yapmaya başlamış ve 1947 senesinin Temmuz ayında yayını durdurulmuştur.³⁶

Siyasi, edebi ve toplumsal yayın yapan *el-Cihâd* gazetesi, Ğazî Hayr tarafından 5 Ocak 1947 tarihinde kurulmuştur. İlk üç ay boyunca haftada iki kere yayın yapan gazete, daha sonra haftalık olarak yayınlanmaya başlamıştır. Gazeteyi Hanî Hayr devraldıktan sonra Arap Nahda Hareketi'ni destekleyen yayınlar yapan gazetenin yazı işleri müdürlüğüne Nazmî 'Abdülhâdî getirilmiştir. '*Bereketli Hilal Birliğı*'³⁷ için destek çağrılarında bulunan bu gazete, kurulduğı yılın Kasım ayında kapatılmıştır.³⁸

Haftalık siyasi konularda yayın yapan *el-'Ahd* gazetesi, 1947 senesinin Ağustos ayında Suleymân en-Nâblusî tarafından Amman'da çıkarılmıştır. 1948 senesinin Mart ayına kadar yayınlanmaya devam eden gazete, kapanıncaya dek 30 sayı yayımlayabilmiştir.³⁹

Siyasi ve toplumsal kalkınma konularında yayın yapan gazete *en-Nesr*, Avukat Subhî el-Kat'a tarafından 20 Mayıs 1947'de kurulmuştur. Başlangıçta haftalık yayın yapan gazete daha sonra günlük olarak yayınlanmaya başlamıştır. Yazı işleri müdürlüğünü Munîb el-Mâdî'nin üstlendiğı gazete, 6 Haziran 1950'de yayını durdurmuş ve o zamana dek toplamda 573 sayı yayınlamıştır.⁴⁰

Kültürel dayanışma çağrılarında bulunan aylık kültür-sanat dergisi olan *es-Sekâfetu ve't-Te'âvun*, 1947 senesinin Ağustos ayında Amman'da kurulmuştur. Tevfik Emîn Ki'vâr'ın sahibi olduğı bu dergiye, kurulmasından kısa bir süre sonra pek çok siyasetçi, edebiyatçı ve fikir insanı katılmıştır. Çıkardığı sayıların pek çoğu

³⁶ A.e., a.y.

³⁷ *Bereketli Hilal* ya da *Münbit Hilâl*, Ortadoğı'da, Batı ve Ortadoğı uygarlıklarının doğduğı bölgeye verilen addır. Terimi ilk kez ABD'li doğu bilimci ve arkeolog James Henry Breasted kullanmıştır. Bereketli Hilal, kışları yağmurlu, yazları kurak geçen Akdeniz ikliminin egemen olduğı, hilal biçiminde, oldukça bitek bir alandan oluşur. Güneyde Arabistan Çölü ile kuzeyde Doğı Anadolu dağılık bölgesi arasında yer alır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: İsmail Hakkı Altuntaş, "Bereketli Hilal ya da Münbit Hilal'in Geleceğinde 'Aral'laşma", (Çevrimiçi), <https://ismailhakkialtuntas.com>, 26 Şubat 2015.

³⁸ Hâşim Yâğı, a.g.e., a.y.

³⁹ A.e., a.y.

⁴⁰ Edib Merva, a.g.e., s. 350-351.

fikri, ilmi, edebi makalelerle dolu olan bu dergi, 1948 senesinin Mayıs ayında kapanıncaya dek sadece 9 sayı yayımlayabilmiştir.⁴¹

Edebi ve siyasi konularda yayın yapan *el-Hâk* gazetesi, Avukat Sa'îd Cum'a tarafından 9 Ekim 1947 senesinde kurulmasından kısa bir müddet sonra kapatılmıştır.⁴²

Üniversitenin milli politikaları üzerine yayın yapan *el-Hurriyye* gazetesi ise; Avukat 'Abdurrezzâk Halîfe tarafından 10 Nisan 1948'de Amman'da kurulmuştur. Bir süre yayınlarına devam eden gazete, daha sonra kapanmıştır.⁴³

Doğu Ürdün bölgesinin bağımsızlığını kazandığı ancak İngilizlerin hala ülkede söz sahibi olduğu II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, gazetecilik faaliyetleri Nekbe öncesi döneme benzer gelişmeler göstermiştir. Ürdün'de eğitim alanında kalkınma ve Ürdünlüler arasında kültürel faaliyetlerin yaygınlaştırılması adına gerçekleştirilen faaliyetlerle kıyaslandığında gazetecilik faaliyetleri oldukça yavaş ilerlemiştir.

20.yy'da Ürdün'de başa gelen pek çok hükümetin topluma uyguladığı baskı ve sindirme politikaları, siyasi ve sosyal çalkantılar sonucu gazetecilik faaliyetleri diğer Arap ülkelerine oranla çok daha geç bir gelişme göstermiştir. Yahudilerin 1948 yılında Filistin topraklarına saldırması üzerine kendi topraklarından kovulan halkın büyük bir kısmının Ürdün'e göç etmek zorunda kalması, hatta Filistin topraklarının bir bölümünün de Ürdün'e dâhil olmasıyla sonuçlanan Filistin trajedisine kadar Ürdün'de basın özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir.⁴⁴

Bu yaşanan felaket sonrasında Filistin'de Hafya ve Yafa şehirlerinde bulunan gazeteler de ya Amman'a ya da Kudüs'e taşınmışlar ve faaliyetlerine burada devam etmişlerdir. Bu dönemde Filistinliler arasında hızla yükselen okuma-yazma oranı dikkate alındığında; Ürdün'ün seçkin bir gazeteci sınıfın yükselişine tanık olduğunu görmek mümkündür. İki halk arasındaki bu olumlu etkileşim sonucunda Ürdünlü

⁴¹ Hâşim Yâğî, a.g.e., s.93.

⁴² A.e., a.y.

⁴³ A.e., a.y.

⁴⁴ A.e., s. 98.

gazeteciler ileriye yönelik geniş kapsamlı planlar kurmaya başlamışlardır. Bundan sonra Ürdün gazeteciliği, ülkeye katma değer sağlamak adına konu çeşitliliği bakımından büyük bir hacim yakalamıştır. Ayrıca diğer Arap ülkelerindeki gazetecilik faaliyetlerine teknik ve sanatsal yönden eşdeğer sayılabilecek bir güce kavuşmuştur.⁴⁵

Ürdünlü gazeteciler, bu aşamadan sonra yazılarında yeni bir üslup geliştirmişler ve toplumsal sorunlarına karşı daha duyarlı olmaya başlamışlardır. Sadece Arap dünyasında değil bütün dünya üzerinde daha geniş bir haberleşme aracı haline gelen Ürdün gazeteciliği, dağıtım ağının genişlemesi, daha geniş kitlelere ulaşmasının yanı sıra toplum üzerindeki etkisini ve gücünü de arttırmıştır. Gazetecilik alanında yaşanan bu gelişmeler, modern baskı makinelerini daha ileriye taşıyacak taş baskı tekniklerini de beraberinde getirmiştir.

1948 ve 1960 yılları arasında Ürdün Haşimi Krallığı'nda çıkan gazetelerin sayısı 50'yi aşmıştır. Bu rakam, kültürel iletişim araçları içerisinde önemli bir yere sahip olan gazetecilik faaliyetlerinin, Ürdün'de net ve somut bir gelişme gösterdiğinin açık bir ifadesidir. Ordu ve çeşitli bakanlıkların desteğiyle çıkartılan 50'yi aşkın bu gazetelerden sadece 10 tanesi uzun süre yayın hayatını sürdürebilmiş, geriye kalan 40 tanesi ise kapatılmıştır.⁴⁶

Bu dönemde yayın hayatlarına sansür uygulanarak kapatılmak istenen ancak bu haksız yaptırımlar karşısında direnerek günümüze kadar gelen en önemli Ürdün gazeteleri, *Cerîdetu Filistin*, *Cerîdetu'd-Difâ*, *Cerîdetu'l-Cihâd*, *Cerîdetu's-Şa'ab*, *Cerîdetu'l-Menâr* olmuştur. Bu dönemde yayın hayatının zorla durdurulması karşısında gereken direnci gösteremeyen bir diğer önemli dergi de; *Îsâ en-Nâ'ûrî*⁴⁷ (1918-1985)'nin 1952 senesinin Eylül ayında kurduğu *Mecelletu'l-Kalemi'l-Cedîd*

⁴⁵ A.e., s. 98-99.

⁴⁶ Edîb Merva, a.g.e., s. 359.

⁴⁷ *Îsâ en-Nâ'ûrî*, şiirlerinin yanı sıra kısa hikâye ve roman türünde modern Ürdün edebiyatının en üretken yazarıdır. 1918 senesinde Amman'ın Nâ'ûr kasabasında doğan yazar, ilköğretimini burada tamamladıktan sonra Kudüs'e gitmiştir. Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra Ürdün ve Filistin'deki çeşitli eğitim kurumlarında 15 sene öğretmenlik yapmıştır. Avrupa ve Arap ülkelerinde sayısız kongreye katılan yazar, İtalya'daki Palermo Üniversitesi'nde doktora yapan üçüncü Arap edebiyatçısıdır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Muhammed Ebû Sûfe, *Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun*, s. 51-56; John J. Donohue, Leslie Tramontini, *Croshatching in Global Culture: A Dictionary of Modern Arab Writers: An Updated English Version of R.B. Campbell's 'Contemporary Arab Writers'*, C.II, Ed. Fayiz Khaddur, Sabah Kharrat Zwayn, Beirut, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, 2004, s. 864-868.

dergisidir. 1953 senesinin Ağustos ayında 12. sayısını çıkarmasının ardından kapanan bu dergi, Ürdün'ün ilk seçkin edebiyat dergisi olarak tüm Arap dünyasına yayılmıştır.⁴⁸

Siyaset, ekonomi ve toplumsal konularda yayın yapan *er-Ra'yi* gazetesi, Doktor Ahmed Tavâlibe tarafından 28 Aralık 1953'te Amman'da kurulmuştur. Bu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Doktor George Habeş'in üstlendiği bu gazete, sadece Ürdün'de değil Arap dünyasında da büyük rağbet görmüştür. Çıkış sloganı 'Milli Arap Gençliğinin Sesi' olan gazete, 1954 senesinin Ağustos ayında kapatılmıştır.⁴⁹

Bir başka dikkat çeken dergi *er-Râbitatu'l-Fikriyye*, yalnızca 4 sayı yayınladıktan sonra kapatılmıştır. İlim, edebiyat ve sosyoloji üzerine yayın yapan bu dergi, 'Birlik Cemiyeti'(Cem'îyyetu'l-Râbitatu) tarafından 1955 yılında Amman'da çıkarılmıştır. Toplum ile aydın kesim arasında bir kültür köprüsü vazifesi gören bu cemiyetin üyeleri, edebiyat, fikir ve sanat dünyasının seçkin isimlerinden meydana gelmektedir.⁵⁰

Yazı işleri müdürlüğünü **Emîn Şennâr**⁵¹ (1933-2005)'ın yaptığı 1961 ve 1962 yılları arasında yayınlanan *el-Efakku'l-Cedîd* adlı dergi, yayımlandığı süre boyunca özellikle Ürdün edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Farklı alanlarda uzmanlaşmış pek çok Ürdünlü edebiyatçıya fırsat sunan bu dergi, yayımlandığı süre boyunca özellikle realist hikâye yazarlarının eserlerini yayınladığı önemli bir mecra olmuştur. Ürdün kısa hikâyeciliğinin önemli bir akımı olan realizm ve dolayısıyla realist yazarlar açısından bu derginin önemi büyüktür. Bu dergide yayınlanan kısa hikâyeler; dönemin Filistin ve Ürdün köyleri ile bu köylerin şehirlerle olan ilişkisinin karşılaştırılması, köyde yaşayan işçi sınıfın çektiği çile ve işverenleri tarafından acımasızca sömürülmeleri, mülteci kamplarında yaşayan insanların acı dolu

⁴⁸ Edîb Merva, **a.g.e., a.y.**

⁴⁹ Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, s.99-100.

⁵⁰ **A.e., a.y.**

⁵¹ **Emîn Şennâr**, Ürdünlü şair, gazeteci, düşünür, kısa hikâye ve roman yazarıdır. 1933 senesinde Filistin'de doğmuştur. 1961'de kurulan 'New Horizon' dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yapan yazar, yaklaşık 30 sene boyunca ed-Dustûr gazetesinde köşe yazarlığı, bir televizyonda program müdürlüğü ve lise öğretmenliği yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Nâsiruddîn el-Esed, **el-Hayâtu'l-Edebiyyetti'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun Hattâ Sene 1950**, s. 535-539.

yaşamlarını anlatması yönüyle dönemin Ürdün toplumunun siyasi, kültürel ve sosyolojik yapısı hakkında ayrıntılı bilgi verdikleri için büyük önem taşımaktadırlar.⁵²

3.1.4. Kültürel Cemiyetler ve Edebi Dernekler

Kültürel iletişim araçlarının içerisinde eğitim faaliyetleri, gazetecilik ve matbaaların dışında edebi dernek ve cemiyetlerin edebiyat başta olmak üzere ülkedeki kültürel faaliyetlerin gelişiminde önemli bir yeri vardır. Ürdün’de edebi dernek ve cemiyetlerin varlığı, eğitim, gazete ve matbaacılık faaliyetlerinde olduğu gibi diğer Arap ülkelerine oranla oldukça geç bir dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı döneminde Ürdün topraklarının yönetim merkezlerine uzak olması ve Osmanlı’nın bu bölgedeki yönetim merkezlerinin daha çok Filistin çevresinde toplanmış olması nedeniyle edebi dernek ve cemiyetlerin pek çoğu Kudüs, Yafa, Hayfa gibi şehirlerde toplanmışlardır. Ayrıca 19.yy’da Filistin bölgesinde şekillenmeye başlayan dernek ve cemiyetlerin çoğu da gayrimüslimlerin öncülüğünde kurulmuşlardır. Filistin’de Arapların ve Türklerin öncülüğünde kurulan ilk dernek ve cemiyetler 20.yy’ın ilk çeyreğinde görülmeye başlamıştır.⁵³

Ürdün’de edebi dernek ve cemiyetlerin varlığına ancak Nekbe dönemi sonrasında rastlamak mümkündür. Aslında Nekbe yılları sonrasında da Ürdün Haşimi Krallığı’nda kurulan kültürel dernek ve edebi cemiyetlerin sayısı yok denecek kadar azdır ve bu azlığın en büyük nedenleri arasında ülkenin uzun yıllar boyunca içinde bulunduğu toplumsal durum ve siyasi süreç gösterilmektedir.⁵⁴

Ürdün’de edebi bir dernek veya cemiyet kurma alanındaki ilk girişimler, 1923 senesinde emirliğin kurulmasının ardından Emir Abdullah bin Huseyn’in etrafında toplanan şair ve yazarların edebi bir dergâh kurma çabaları olmuştur. Bu grubun en meşhur üyelerini; el-Emîr ‘Âdil Ersilân, eş-Şeyh Mustafâ el-Ğalâyînî, eş-Şeyh Fu‘ad el-Hatîb, Hayreddîn ez-Ziriklî, Muhammed eş-Şerîkî, Mustafâ Vehbî el-Tâl, eş-Şeyh

⁵² Salâh Cerrâh, *Me‘âlimu’l-Hayâti’l-Edebiyye fî Filistîn ve’l-Urdun 1950-2000*, Amman, Muessesetu ‘Abdu’l-Hamîd Şumân, 2009, s. 290.

⁵³ Hâşim Yâğî, *a.g.e.*, s. 105-108.

⁵⁴ *A.e.*, s. 108-109.

Sa'îd el-Kermî⁵⁵ gibi şahsiyetler meydana getirmiştir. Emir Abdullah'ın bir kütüphane inşa etmeyi, aylık yayın yapacak bir dergi çıkarmayı ve ilmi bir cemiyet kurmayı amaçladığı bu girişimi maalesef başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵⁶

Günümüzde hala faaliyet gösteren bazı heyet ve kuruluşlar Ürdün'deki edebi dernekler ve kültürel cemiyetler alanındaki boşluğu doldurmak için kültürel hayatı canlandıracak faaliyetlerde bulunmaktadır. Özellikle Enformasyon Bakanlığı'nın Ürdün'de kültürel hayatı hareketlendirmek adına gerçekleştirdiği etkinlikler takdire değerdir. Aynı zamanda ülkede edebi dernek ve kültürel cemiyetlerin yerini tutabilecek 'İslami İlimler Külliyesi' gibi bazı okulların bünyesinde hizmet veren teşkilatlar mevcuttur.

Ürdün'de *er-Rabîtu'r-Râhibâtu'l-Verdiyye* ve *Râhibâtu'n-Nâsıra* gibi kuruluşlar da edebiyatın gelişimine katkı sağlayan dernekler olarak görev yapmaktadırlar. Ayrıca Ürdün Üniversitesi'nin kurulduğu günden bu yana düzenlediği bazı konferanslar da bu alandaki eksikliği giderme çabalarından biridir. Amman'da bulunan *el-Ceyli'l-Cedîd* derneğinin bünyesinde bulunan kadın kollarının belli aralıklarla Nâblus'ta düzenlediği bazı konferanslar ve çeşitli faaliyetler edebi hayatın gelişimine katkıda bulunmaktadır. Kudüs Ticaret Odası'nın zaman zaman İrbid ve Zerka gibi Ürdün'ün farklı şehirlerinde düzenledikleri konferanslar da ülkede sadece edebiyat alanında faaliyet gösteren dernek ve cemiyetlerin eksikliğini giderme de önemli bir rolü üstlenmektedir.⁵⁷

3.1.5. Edebi Düşünce Akımları

I.Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Filistin ve Ürdün başta olmak üzere Suriye bölgesinde ve diğer komşu Arap ülkelerinde yaşayan orta sınıfın en belirgin özelliği, Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak için Batı sömürgeciliğine göz yuman ya da kendi bağımsızlığı için batının pençesinden sıyrılmaya çalışan bir halk profili çiziyor olmasıdır. Toplumda şekillenen bu farklı fikir grupları sayesinde yeni edebi ekoller ve

⁵⁵ Adı geçen yazarlar ve Ürdün edebiyatına katkıları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Nâsiruddîn el-Esed, *el-Hayâtu'l-Edebiyyetti'l-Hadîse fî Filisfîn ve'l-Urdun Hattâ Sene 1950*, s.182-460.

⁵⁶ Hâşim Yâğî, *a.g.e.*, s. 109-110.

⁵⁷ *A.e., a.y.*

eleştiri üsluplarında büyük bir artış gözlenmiştir. Bu durum, toplumda şekillenen bu orta sınıfın artık eskisinden daha güçlü bir ifade üslubuna ihtiyaç duyduğunun göstergesidir.⁵⁸

Bu yeni bakış açısı tabii ki yakın geçmişte eski ve yeniyi harmanlayan yenileşme çabalarıyla birlikte daha anlamlı bir hal almıştır. Arap dünyasında şekillenen bu yenilikçi bakış açısı, kendi gücünü Batı'nın modernist gücüne eş değer kılma çabası içerisine girmiştir. Eskinin kısır yönleriyle Batı'nın modern anlayışı arasındaki çetin savaştan bir şekilde yara almadan çıkmaya çalışan Arap toplumundaki bu yenilikçi nesil, tüm çabalarına rağmen eski geleneğin bazı kısır yönlerinden tam olarak sıyrılmayı başaramamıştır.

Ürdün'ün İngiliz manda yönetimi altında olduğu ilk on yıl boyunca dönemin Arap halkının genelini etkilemeyi başaran modern edebi çalışmalar ortaya konduğu gözlenmiştir. Kısa hikâye alanında özellikle **Halil Beydes**⁵⁹ (1949-1975) ve onun etrafında toplanan, aynı zamanda Beydes'in sahibi olduğu *en-Nefâ'isu'l-'Asriyye* dergisinde eserleri yayınlanan yazarların ve Muhammed Subhî Ebû Ğanîme'nin eserlerinde ortak olarak orta tabakaya mensup insanların tasvirlerine rastlamak mümkündür.⁶⁰

İki dünya savaşı arası dönemde Ürdün'de İngiliz hâkimiyetinin etkisi sürerken Suriye başta olmak üzere diğer komşu ülkelerde de İngilizlerin yanı sıra Fransızların sömürü faaliyetleri devam etmektedir. Arap dünyası üzerindeki uzun yıllar devam eden bu Batı hâkimiyeti, toplumsal hayat üzerinde özellikle de fikri ve edebi sahada kuşkusuz büyük etki yaratmıştır. Dolayısıyla Ürdün'de şekillenen edebi ekoller üzerinde bu iki Batılı ülkenin tesiri büyük ölçüde hissedilmektedir.

Bu dönemde Arap dünyasında şekillenen yeni edebi akımlar ile Batı edebiyatlarının özellikle de Fransız edebiyatının romantizm akımı arasında bir çatışma varmış gibi duruyorsa da; aslında modern Arap edebiyatçıları arasında eleştirel ve

⁵⁸ A.e., s. 110.

⁵⁹ **Halil Beydes**, hem Ürdün hem de Filistin edebiyatında kısa hikâye türünün öncü yazarları arasında zikredilmiştir. Rus edebiyatından yaptığı çeviriler sayesinde her iki ülke edebiyatının da modernleşme sürecinde önemli katkılarda bulunmuştur. Yazar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Nâsiruddîn el-Esed, **Muhâderât 'an Halil Beydes: Râ'idu'l-Kıssa fi Filistîn**, s. 20 v.d.

⁶⁰ Hâşim Yâğî, a.g.e., s. 111-112.

edebi romantizmin varlığına hevesli geniş bir kitlenin bulunduğunu belirtmek gerekir. Modern Ürdün edebiyatında romantizm akımı; emirlik yıllarından I. Dünya Savaşı'na kadar, iki dünya savaşı arası ve II. Dünya Savaşı sonrası olmak üzere üç dönemde gelişme göstermiştir.⁶¹

Genelde Avrupa romantizminin özelde Fransız romantizminin doğuşunu etkileyen en önemli gelişme Fransız Devrimi olmuştur. Avrupa genelinde romantik edebiyatı derinden etkileyen bu devrim; edebiyatın toplumla olan ilişkisinde yeni fikirlerin ortaya çıkmasını, özellikle İngiliz edebiyatçılarının devrimci eğilimlerini eserlerinde açıkça ortaya koymalarını sağlamış ve yeni hedeflere yönelmelerini gerektiren en önemli neden olmuştur. Fransız devrimi aynı zamanda toplumun orta sınıfını teşkil eden burjuva sınıfını birinci sınıf vatandaşlığa yükseltmiş ve bu sınıfa felsefe, tarih, edebiyat, sosyoloji, psikoloji ve güzel sanatlar gibi bilim dallarının farklı uzmanlık alanlarında kendilerini yetiştirme imkânı sunmuştur.⁶²

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde doğu ile Batı kültürü arasında sıkışmış ve farklı duygu değişimlerinin etkisi altında kalmış Arap halkı arasında beliren orta tabakaya mensup kişi ve grupların, Batı'daki çağdaşlarının çok daha gerisinde oldukları bir gerçektir. Arap dünyasında yeni bir edebi hareketin en büyük habercileri, diğer komşu ülkelere benzer şekilde Ürdün'de de İngiliz sömürgeciliği ve toplumda yeni şekillenmeye başlayan orta sınıfın varlığı olmuştur. İngiliz sömürgeciliği ve bu yeni orta sınıf, Avrupa ve Arap düşüncesi arasında yakın bir ilişki kurulmasına öncülük etmiştir. Bu durum aynı zamanda, Ürdün edebiyatında Arap düşüncesinin ve edebi ekollerin, Batı edebiyatında hâkim olan romantizm, sembolizm, realizm gibi akımların etkisi altında kalmasına neden olmuştur.⁶³ Batı sömürgeciliğinin gölgesi altında gelişmiş hiçbir Arap ülkesinde zaten romantizm, sembolizm ve sosyalist realizm(toplumcu gerçekçilik) dışında bir akımın etkisini görmek mümkün değildir.

Batı kaynaklı bu fikir akımlarının Ürdün topraklarındaki hâkimiyeti, şüphesiz ülkenin İngilizlerin işgali altında olduğu döneme rast gelmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Arap ülkelerinin çoğu yabancı hâkimiyetinden çıkıp kendi

⁶¹ A.e., s. 113.

⁶² A.e., a.y.

⁶³ A.e., s.114.

bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar geçen süre boyunca batı kaynaklı bu fikir akımlarına kapılarını açmıştır.⁶⁴ Bu sayede Arap dünyası ve Avrupa arasındaki ilişkilerin boyutu değişmiş ve dünyada kıtalar arası iletişim ağı genişlemiştir. Uluslararası haberleşme araçları artarak fikri kazanımların da etkisiyle dünya sanki tek bir ülkeymiş gibi algılanmaya başlamıştır. Gelişmiş bazı Arap ülkelerinde görülmeye başlayan Batı kaynaklı bu fikri ve edebi ekoller, modern Arap düşüncesinin ve edebiyatının şekillenmesinde sürdürülebilir bir etki bırakmıştır.⁶⁵

Ortadoğu coğrafyasında diğerlerine oranla daha hızlı gelişme gösteren bazı Arap ülkeleri, özellikle edebiyat ve söz sanatları konusunda hem fikir hem de sanat alanında yeni ifade ve düşünce biçimlerinin modern Batılı ekolleri ile tanışmaya başlamışlardır. Böylece sosyolojik ekollerin ve toplumsal yaklaşımların; klasik, romantik, sembolik, realist bazı edebi ve fikri mektepler üzerinde etkileri görülmeye başlamıştır. Ayrıca Batının *Sürrealizm*⁶⁶, *Kübizm*⁶⁷, *Dadaizm*⁶⁸, *Parnasizm*⁶⁹

⁶⁴ A.e., s. 115.

⁶⁵ 'Alî el-Muhâfaza, *el-Hareketu'l-Fikriyye fî 'Asri'l-Nahda fî Filistîn ve'l-Urdun*, Beyrût, el-Ehliyyetu li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1987, s. 88 v.d.

⁶⁶ Sürrealizm ya da bir diğer adıyla 'Gerçeküstüçülük', Avrupa'da birinci ve ikinci dünya savaşları arasında ortaya çıkan bir düşünce akımıdır. Gerçeküstüçülük, bilinç ile bilinç dışını birleştiren ve gerçek dışı anlamında değil aksine gerçeğin insandaki iz düşümü şeklinde yorumlanan bir akımdır. Sürrealist yazarlar, ürünlerini bilinçli bir süreçten geçirmeden kaleme alırlar. Bu teknikte yazan kişi yazıya bilinciyle müdahale etmez, akıcı bir şekilde yazar. Daha sonra da yazısı üzerinde düzeltmeler, eklemeler yapmaz. Bazı durumlarda ise yazan kişi trans halindedir. Bknz.:Paul Poplawski, **Encyclopedia of Literary Modernism**, London, Greenwood Press, 2003, s. 408-412.

⁶⁷ Kübizm, 20. yüzyılın başında empresyonizme tepki olarak ortaya çıkmış ve daha çok, resimde kendini göstermiştir. Yazın alanın da, özellikle şairler, ressam Picasso'nun da etkisiyle bir anlayış geliştirmişlerdir. Buna göre şairler, dış dünyayı izleyip olup bitenleri iyi saptamak zorundadır. Onlara göre dünyadaki küçük olayları ve anlamları yakalamak gerekir "Söylenmemiş olanı", "görülmemiş olanı" gün ışığına çıkarmak, aklın değil düş gücünün yapacağı iştir. Bknz.:Paul Poplawski, **a.g.e.**, s. 58-61.

⁶⁸ Dadaizm, I. Dünya Savaşı yıllarında başlamış kültürel ve sanatsal bir akımdır. Edebiyat alanında Dadaizm, Kişiyi aklın tutsaklığından ve aklın kurduğu düzenden; sanatı dil, vezin, kafiye, biçim, anlam kaygılarından kurtarmak; kelimeleri bilinen anlamları ve alışılmış estetik kuralları dışında bir düzenle birleştirmek; kalıplaşmış bütün sistemleri, kuralları, gelenekleri inkâr etmek, yıkmak; kuralsızlığı kural olarak benimsemek temeli üzerine kurulmuştur. Bknz.:Paul Poplawski, **a.g.e.**, s.153-158.

⁶⁹ Parnasizm, 1860 yılında Fransa'da şiir türünde ortaya çıkmış bir akımdır. Şiirdeki gerçekçilik diyebileceğimiz parnasizm, bir anlamda realizmle natüralizmin şiirdeki sentezinden oluşmuştur. Parnasyenler şiiri salt biçim olarak görürler. Bu nedenle biçim güzelliğini her şeyin üstünde tutarlar. Yine aynı nedenlerle ölçü ve uyağa çok önem vermişler, ritmi ön plana çıkarmışlardır. Bknz.: Gerard Manley Hopkins, **The Major Works**, Oxford, Oxford University Press, 2002, s.185-186.

*Natüralizm*⁷⁰ gibi soyut eğilimlerinin de Arap dünyasında bazı etkiler bıraktığı gözlenmiştir.⁷¹

Batı kaynaklı psikolojik ekoller ve kişisel bakış açıları, Arap insanının genel yaşam alanı üzerinde olduğu kadar edebi ve fenni sahada da etkili olmuştur. Avrupa'nın dil, estetik ekolleri ve bunları ifade etme biçimleri ile kullandıkları modern yazım teknikleri; Arap toplumunda söz sanatları, plastik sanatlar ve edebi sanatlar üzerinde derin izler bırakmıştır.⁷²

Batının iyi yönleriyle kendi kültürel birikimini bir araya getirecek bir modernleşme hareketinin başladığı Arap Nahda döneminde, Avrupa'da şekillenen romantik, sembolik, realist düşünce akımları; Arap dünyasında edebi ve fikri sahada etkisini kısa sürede göstermeye başlamıştır. Tabi ki bu fikri ekoller; Arap ülkelerinin hiç birinde Batı sömürgeciliği başta olmak üzere toplumsal, siyasi ve kültürel alanda yaşanan pek çok sorun nedeniyle Avrupa'daki gibi doğal ve ileri düzey bir gelişme kaydedememiştir.⁷³

Avrupa'nın ideolojik fikir akımlarının Ürdün toplumu üzerindeki belki de en önemli etkisi, burjuva sınıfının ve bu sınıfa mensup insanların yaşam şartlarının daha ileri bir seviyeye taşınmış olmasıdır. Herhangi bir yaşamsal kaygısı bulunmayan bu sınıf; hayatın güzellikleri, doğanın eşsiz manzaraları, eğlence, aşk... gibi toplumun sadece olumlu yönleriyle ilgilenmişlerdir. Bu ilginin Ürdün edebiyatı üzerindeki etkisi, doğal olarak erken dönem eserlerde romantizm ağırlıklı ürünlerin ortaya konması olmuştur. Romantizm ile aynı dönemde bazı yazarlar tarafından sembolizm akımının da tercih edildiği gözlenmiştir. Ürdün edebiyatına en geç giren edebi akım

⁷⁰ Natüralizm ya da diğer adıyla 'Doğalcılık', 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da doğmuştur. Emile Zola'nın kurucusu olduğu bu akıma göre romancı, olguları yalnızca saptayarak yazmakla yetinen bir gözlemci değil, roman kişilerinin iç dünyalarını, duygusal ve toplumsal olguları bir dizi deneyden geçiren bir deneycidir. Doğalcı yazarlar, nesnel gerçekleri yazar ve idealleştirmeye karşı çıkarlar. Yaşamın acımasız ve kaba yanları üzerinde dururlar. Kalıtıma ilişkin görüşlerinin etkisiyle, güçlü tutkuların pençesinde kıvranan basit tipleri ele alarak işlerler. Doğalcı yazarlar, çevrenin birey üzerindeki ezici bir etkisi olduğuna inanırlar. Bundan dolayı yapıtlarında, iç karartıcı mekânları, gecekondü semtlerini ve yeraltı dünyasını bir belgesel diliyle işlerler. Bknz.: Paul Poplawski, **a.g.e.**, s.190-210.

⁷¹ 'Alî el-Muhâfaza, **a.g.e.**, a.y.

⁷² **A.e., a.y.**

⁷³ Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, s. 116.

ise; özellikle 1960'lı yıllar ve sonrasında etkisini gösteren **Ġassân Kenefânî**⁷⁴ (1936-1972) gibi usta yazarların öncülük ettiği sosyalist realizm yani toplumcu gerçekçilik olmuştur.⁷⁵

Arap topraklarında şekillenen romantizm akımı Arap milli değerlerinin özelliklerinden beslenmiştir. Öyle ki, bu topraklardaki romantizm neredeyse Batı'da şekillenen temel özelliklerini unutarak Arap toplumunun milli burjuva edebiyatına tabi olmaya başlamıştır.⁷⁶ Özellikle sosyolojik düşünce sistemlerinin penceresinden baktığımızda modern Arap edebiyatı; Batı'nın romantik, sembolik ve realist akımlarının üstesinden hakkıyla gelmiştir. Pek çok Arap ülkesi, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Batı'nın bu üç fikir akımına, kendi kültürel kimlikleriyle harmanlayarak çok daha farklı anlamlar yüklemeyi başarmışlardır.

Batı realizminin Arap topraklarındaki adı olan insan hayatını ve varoluşunu açıklamada tarihi ve diyalektik(tartışmacı) materyalist teorilerin etkisiyle şekillenen 'yeni gerçekçilik' akımı; insanın, kendi kaderini aydınlatmada derin bir iman gücüne, ayrıca onu yok olmaktan alıkoyacak bir bilinç ve idraka sahip olduğuna inanmaktadır. Yeni gerçekçilik akımı; toplumu inşa etme sürecinde hiçbir ayırım gözetmeksizin toplumun her bir ferdine eşit fırsat sunan insanın bu iman gücünün, toplumun işçi sınıfının inanç derecesine ayak uydurabilen ve işçi sınıfının Batı sömürgeciliğinin etkisiyle henüz yozlaşmayan kesimi ile yardımlaşabilen bir yapıda olduğunu savunmaktadır.⁷⁷

Doğanın, insanın varoluşunun ve yaşam enerjisinin bir parçası olduğuna inanan yeni gerçekçilik akımının, gerçek hayattaki insanla ayrılmaz bir bağı vardır. Bu

⁷⁴ **Ġassân Kenefânî**, Filistin asıllı Ürdünlü gazeteci, edebiyat eleştirmeni, kısa hikâye ve roman yazarıdır. Yaşadığı dönemde Filistin'e ait Akka bölgesinde doğan yazar, ilköğretimini Filistin ve Lübnan'da, üniversite eğitimini ise Şam'da tamamlamıştır. Pek çok gazete ve dergide farklı görevlerde bulunan yazar politik yazıları ve Filistin trajedisi üzerine yazdığı eserlerle tanınmıştır. Ayrıca bkzn.: John J. Donohue, Leslie Tramontini, **Croshatching in Global Culture: A Dictionary of Modern Arab Writers: An Updated English Version of R.B. Campbell's 'Contemporary Arab Writers'**, C.I, Ed. Aziz Abazah, Hasib Kayali, Beirut, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, 2004, s. 575-580; Aida Omarova, "Ġassân Kenefânî (ö.1972) Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2011.

⁷⁵ 'Alî el-Muhâfaza, **a.g.e., a.y.**

⁷⁶ Hâşim Yâğî, **a.g.e., a.y.**

⁷⁷ **A.e., a.y.**

bağ sayesinde doğanın ve insanın varoluşunu sürdürülebilir kılan kanun ve kurallar daha kolay anlaşılabilir. Yeni gerçekçilere göre; sosyal hayatı düzenleyen kanun ve kurallar, insanın olası tehlikelerden kendini koruyabilmesi, hatalardan kaçınması ve iyi olana yönelmesinde en büyük araçtır.⁷⁸

Yeni gerçekçilik, insan medeniyetiyle yakın ilişki kurmaktadır. Kendini, insanın sorunlarıyla derinlemesine alakadar olan, toplumun geri kalmışlığının arkasında yatan nedenleri sorgulayan bir otorite olarak kabul etmektedir. Bu nedenle de toplumun siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda ilerleme kaydetmesi için payına düşen tüm sorumluluğu üstlenmektedir. Arap toplumundaki yeni gerçekçilik akımının insanı ön planda tutan fikri yapısı, insanoğlu için tarihi bir hareket olarak kabul edilmiştir.⁷⁹ Çünkü bu akım, soyut ve sembolik ideallerin ötesinde insanın gerçek yaşantısıyla derinlemesine ilgilenmekte ve kendinde ona doğru yolu göstermede rehberlik etme ihtiyacı hissetmektedir. Yeni gerçekçilik akımı; tarihi, siyasi karmaşa ve toplumsal çalkantılarla dolu Ürdün gibi bir ülkede büyük taraftar toplamış ve edebiyatın her alanında ilgiyle karşılanmıştır.⁸⁰

Realizm daha çok gerçeklerle meşgul olurken romantizm ve sembolizmin ilgi alanı daha çok gerçekleşmesi zor ve hayal ürünü öğelerden meydana gelmektedir. Romantizm ve sembolizm akımları insanın efsanevi bir dünyadan geldiğine inanır ve onu bu alışılmadık yönüyle tasvir eder. Batının bu iki akımı insanın daha çok manevi ve duygusal yönüyle ilgilendiğinden Arap toplumunda kendisine realizm kadar sağlam bir zemin bulamamıştır.

3.1.6. Siyasi Faktörler

20.yy. Ortadoğu'sunda yaşanan sosyo-politik olaylar ile edebiyat arasında sıkı bir ilişki kurulmuştur. Çünkü bu bölgede modern edebiyat, ilk ürünlerini, tam anlamıyla yaşanan siyasi gelişmelerin etkisi altında vermeye başlamıştır.⁸¹ Ürdün ve Filistin'de edebiyatın gelişimiyle ilgili olarak iki önemli siyasi olayın etkisi büyük olmuştur. Bunlardan biri Osmanlı hükümeti tarafından 1908 anayasasının ilanı ve

⁷⁸ Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, 117.

⁷⁹ 'Alî el-Muhâfaza, **a.g.e.**, **a.y.**

⁸⁰ Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, s. 117.

⁸¹ Sabry Hafez, "The Modern Arabic Short Story", s. 270.

diğeri de her iki ülkenin de İngiliz manda yönetimi altına girmesine neden olan I. Dünya Savaşı'dır. 1908 anayasasının ilanı ile birlikte Osmanlı yönetimi altında bulunan Ortadoğu bölgesinde yeni müfredatlı okulların, mevcut gazete, dergi ve süreli yayınların, edebi derneklerin sayısında ciddi bir artış görülmüştür.⁸²

Bundan önceki dönemlerde edebi kitaplar, gazete ve dergiler, sadece büyük şehir merkezlerindeki burjuva sınıfına mensup kişiler tarafından ilgi görüyorken artık okuma yazma oranında görülen artış sayesinde köyden kasabaya her yerde okunmaya ve ilgi görmeye başlamıştır. Edebi ürünlerin bu denli ilgi görmeye başlamasında bölgede gelişen teknolojinin de etkisi büyük olmuştur. Radyo ve televizyon gibi iletişim araçlarının artması halkın artık her yerde olup bitenden haberdar olmasını dolayısıyla da okuma yazma oranının artmasını sağlamıştır.⁸³

20. yy.'ın ilk çeyreğinde Ürdün'de çıkan yazılı basın araçları, beşer hayatına ve yeni dünya düzenine farklı bir bakış açısı getiren, yeniliklere, modern düşünceye ve çağdaş değerlere ayak uyduran söylemlerden beslenmişlerdir. Böylece toplumun bazı kesimleri siyasi ve edebi sorunlarla daha çok alakadar olmaya başlamışlardır. Toplumun aydın ve okur-yazar kesimi, ülkelerinin batı sömürgeciliğinden kurtulabilmesi ve tam bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için ulusal bilincin ve devrimci mücadelenin tetiklenmesi gerektiğine inanmış ve bu düşüncelerini halkla buluşturacak yeni yazım türlerine ihtiyaç duymuşlardır.⁸⁴

1920'li yılların edebiyatı, toplumdaki batı sömürgeciliğinin bir getirisi olan modernleşme hareketinin kaçınılmaz sonucu olarak Batı edebiyatını kaynak alan ilk örneklerini vermeye başlamıştır. Bu nedenle de modern edebiyatın özellikle kısa hikâye türünün ilk örnekleri, batı edebiyatlarından yapılan çevirilerle başlamıştır.

1920'li yıllarda çıkan gazetelerde yayınlanan çeviri eserlerde özellikle de kısa hikâyelerde romantizm akımının etkisi büyük olmuştur. 1919 Mısır devrimi sonrası gündeme gelen tam bağımsızlık söylemleri Arap ülkelerinin ortak kültürel mirastan sıyrılarak kendi yollarını çizmeleri gerektiği gibi fikirleri de beraberinde getirmiştir.

⁸² Musa Yıldız, "Ürdün ve Filistin'de Öykü Sanatının Tohumları", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: IV, Sayı:13, Bahar 2004, s. 40.

⁸³ Jacob M. Landau, **Modern Arap Edebiyatı Tarihi...**, s. 1-5.

⁸⁴ Yıldız, "Ürdün ve Filistin'de Öykü...", s. 41.

İnanç ve değer yargıları sorgulanmaya başlamış ve bunun sonucu olarak bu dönem yazarları, romantizm akımının etkisiyle kocaları tarafından hor görülen ve dövülen kadınları, şehveti uğruna eşini çocuklarını kaybeden kocaların zavallı hallerini eserlerinde işlemeye başlamışlardır. 1920’li yıllarda verilen edebi ürünler, daha çok sosyal içerikli ve öğüt verici özellikte olmuşlardır.⁸⁵

3.1.6.1. 20.yy.’da Yaşanan Siyasi Gelişmelerin Ürdün Kısa Hikâyeciliğine Etkisi

Ürdün ve Filistin’in siyasi tarihi içerisinde yaşanan gelişmeler, iki ülkenin ortak sosyolojik yapılarından ayrı düşünülemez. 20.yy.’da bu iki ülkede yaşanan sosyo-politik olaylar edebiyatlarının da ortak bir zemin üzerinde kurulmuş olduğunu göstermektedir. Öyle ki, modern Arap edebiyatı tarihi üzerine yazılmış pek çok eser, Ürdün ve Filistin’deki edebi gelişmelerden bahsederken eserlerin yazarlarının aslen Ürdünlü mü yoksa Filistinli mi olduğu konusunda kesinlikten bahsedememiştir.⁸⁶ Bu durum aslında bu iki ülkenin siyasi geçmişlerinin tarih boyunca birbirlerini tamamlar nitelikte bir gelişme göstermiş olduğunun kanıtıdır.

20. yy.’ın ilk çeyreğinde Ürdün’de yabancı pek çok ülkenin edebiyatından çeviri eserler yayınlanmaya başlamış ve bu çeviri hareketine o dönemde öncülük eden Halil Beydes, sahibi olduğu *en-Nefâ’isu’l-‘Asriyye* adlı dergide yayınladığı Rus edebiyatından çevirdiği hikâyelerde siyasi, tarihi, sosyal ve psikolojik sembollere yer vermiştir.⁸⁷ Halil Beydes’in dışında bu dönem gazete ve dergilerde batı edebiyatından yaptıkları çevirileriyle kendinden söz ettiren isimler arasında Suleymân Bûlis, Kalsûm ‘Ûde ve Selim Kab‘în göze çarpmaktadır.⁸⁸

1920’li yıllarda temelleri atılan romantizm akımının etkisi 1930’lu ve 1940’lı yıllarda çok daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Yazarlar eserlerinde artık öğüt verici

⁸⁵ Prof. Dr. Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi: Şiir- Öykü*, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004, s. 28-30.

⁸⁶ Hüseyin Yazıcı, *The Short Story...*, s.112;Radwa Ashour, “Palestine and Jordan”, *Arab Woman Writers...*, s. 204-234.

⁸⁷ Hafez, “The Modern Arabic Short Story”, s. 277-278.

⁸⁸ Yıldız, “Ürdün ve Filistin’de Öykü, a.y.

sosyolojik konulardan uzaklaşarak okuyucusuna bol betimlemeli, tutku dolu duygularla yüklü bir edebiyat sunmaya başlamışlardır.

Romantizm akımının bu dönemde önemli temsilcilerinden biri Filistin asıllı Ürdünlü yazar **Semîre ‘Âzzam** ⁸⁹ (1927-1967)’dir. ‘Âzzam eserlerinde o dönemde toplumun içinde bulunduğu buhranlı hallerini işlemiştir. Bunu yaparken olaylara hem bir kadın gözüyle bakmış hem de kadının Arap toplumundaki değersiz konumunun değişmek zorunda olduğu gerçeğini cesurca haykırmıştır. Özellikle hikâyelerinde yarattığı kadın karakterler, güçlü bir ideolojiye sahip olup sosyolojik anlamda erkeklerle eşit konumda olduklarını savunmaktadırlar. ⁹⁰

1930’lu yılların ortalarına doğru Arap ülkelerinde şartlar iyice ağırlaşmaya başlamış ve bu ülkelerde yaşanan siyasi karmaşa, Marksist düşüncenin toplumun her kesiminde etkisini göstermesine olanak sağlamıştır. Toplumun ilerlemesini, devrimci kesimin mücadelesine bağlayan ve edebiyatın da bu mücadeleyi başarıya ulaştıracak en etkin araç olduğuna inanan toplumcu gerçekçilik akımı; sayısız nedenden ötürü yazarların ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu alanın Ürdün edebiyatındaki ilk temsilcileri arasında toplumcu gerçekçilik üzerine ilk eserlerini ellili yılların başlarında vermeye başlayacak olan Filistin asıllı Ürdünlü yazarlardan **Cebrâ İbrâhîm Cebrâ** ⁹¹ (1919-1994) ve Ğassân Kenefânî yer almaktadır. ⁹²

Toplumcu gerçekçiliğin etkisiyle eser veren yazarların tümü özelde kendi ülkelerinin genelde Arap dünyasının içinde bulunduğu trajik durumdan bir nebze olsun sıyrılmanın ancak gerçekçi bir bakış açısıyla mümkün olabileceğine inanmışlardır. Filistinli olmanın ne anlama geldiğini bizzat kendi tecrübelerinden iyi bilen Ğassân Kenefânî, yazdığı her eserde Filistin dramından bahsetmeyi unutmamıştır. Yazar

⁸⁹ **Semîre ‘Âzzam**, modern Ürdün edebiyatında romantizm akımının temsilcisidir. Yaşadığı dönemde Filistin’e ait Akka bölgesinde doğan yazar, 1948 Savaşı’ndan sonra ailesiyle beraber ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Bir süre Kıbrıs, bir süre Bağdat’ta yaşayan yazar, son olarak Beyrut’a gelmiş ve burada edebi hayatını sürdürmüştür. Yazar ve hikâyeciliği hakkında ayrıca bkz. : Radwa Ashour, “Palestine and Jordan”, **Arab Woman Writers...**, s. 204-234.

⁹⁰ Hafez, “The Modern Arabic Short Story”, s.296-297.

⁹¹ **Cebrâ İbrâhîm Cebrâ**, Filistin asıllı Ürdünlü şair, edebiyat eleştirmeni, kısa hikâye ve roman yazarıdır. Filistin’in Beytullahim bölgesinde doğan yazar, ilköğretimini burada tamamladıktan sonra orta ve lise eğitimini Kudüs’te almıştır. Exeter ve Cambridge Üniversitelerinde lisans eğitimini tamamlayan Cebrâ, Harvard Üniversitesi’nde yüksek lisans yapmıştır. Ayrıca bkz.: John J. Donohue, Leslie Tramontini, **Croshatching in Global Culture...**, C.I, s. 534-540.

⁹² Er, **Çağdaş Arap Edebiyatı...**, s. 30.

lkelerinden zorla sürülen halkın acılarını, kendi topraklarında ölme lüksü dahi ellerinden alınan yaşlı kesimin, mülteci kamplarında doğan ve çocuklukları zulümlerle geçen geç neslin yaşadıklarını eserlerinde gerçekçi bir dille anlatmıştır.⁹³

1940'lı yılların ilk yarısında Ürdün'de yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle edebi ürünler daha çok sosyal ve siyasi problemlere odaklanmışlardır. Bu dönemde özellikle yazdıkları kısa hikâyelerde Filistin meselesini sosyo-politik ynyle ele alan yazarlar karşımıza çıkmaktadır. 's en-N'r, 1940 yılında yayınladığı kısa hikâyelerde sosyal sorunları bir tarafa bırakarak duygusal ve ahlaki meselelerle daha çok meşgul olan orta ve üst tabakadan insanları tasvir etmiştir. Yazar ayrıca çürümeye yüz tutmuş değer yargılarından sıyrılıp kadının da Arap toplumunda artık erkeklerle eşit Şekilde muamele görmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Yazarın değindiği başka konulardan bir tanesi de, batı yaşam tarzı ile yerli halkın yaşam tarzı arasındaki çatışmanın toplumun sosyal sınıfları üzerinde yarattığı olumsuz etkidir.⁹⁴

1945 ve 1948 yılları arasında Ürdün'de çıkan gazete ve dergilerde burjuva sınıfının etkisi görülmektedir. Bu dönemde çıkan kısa hikâyelerde işlenen ana konu romantizmin etkisi altında kalmış kasaba insanının toplumla olan sosyolojik ilişkisidir. Bu dönemde eser veren önemli yazarlar arasında Őkr Şa'ř⁹⁵ (1890-1963), 'Abdulhalîm 'Abbs⁹⁶ (1913-1979) ve Mahmûd Seyfeddîn el-rn⁹⁷ (1914-1974) zikredilebilir. Bu dönem yazarlarının eserlerinde işledikleri ortak temalar, daha çok

⁹³ A.e. s. 31.

⁹⁴ Hafez, "The Modern Arabic Short Story", s. 299.

⁹⁵ Őkr Şa'ř, Filistin asıllı Ürdünlü Şair, roman ve kısa hikâye yazarıdır. Filistin'in Gazze Şehrinde doğan yazar, ilköğrenimini doğduğu Şehirde tamamladıktan sonra eğitimine Nablus'ta devam etmiştir. 1919 yılında Ürdün'e göç eden yazar, burada çeşitli bakanlıklarda görev almıştır. Ayrıca bkz.: Muhammed Eb Sfe, *Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun*, s. 453-459.

⁹⁶ *Abdu'l- Halîm 'Abbâs*, modern Ürdün edebiyatının önemli kısa hikâye ve roman yazarlarından bir tanesidir. Ürdün'n Salt Şehrinde doğan yazar, lisede hukuk bölümünden mezun oluncaya kadar burada kalmıştır. Emekli oluncaya kadar öğretmenlik yapan yazar, emekliliğin ardından Basın-Yayın ve Enformasyon Bakanlığı'nda görev almıştır. Ayrıca bkz. : Muhammed Eb Sfe, *Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun*, s. 117-124.

⁹⁷ *Mahmûd Seyfeddin el-rn*, modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türünün öncüsü kabul edilmiştir. Ürdün hikâyeciliğine önemli katkılarda bulunan yazar, Filistin'in Yafa Şehrinde doğmuştur. İlk ve orta eğitimini burada tamamlamıştır. İyi derecede İngilizce ve Fransızca bilen yazar, 1942 yılında geldiği Ürdün'de öğretmenlik, lise müdürlüğünün yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığı'nda da üst düzey görevlerde bulunmuştur. Ayrıca bkz.: Nu'aym el-Yâfi, *et-Tetavvuru'l-Fenn li Şekli'l-Kissati'l-Kasîra...*, 252-265.

toplumun bireyleri arasındaki sosyal farklılıklar, sınıf çatışmaları ve ülkenin ilerlemesine engel olan sosyolojik ve psikolojik hastalıklar olmuştur.⁹⁸

İsrail devletinin 1948 yılında resmi olarak bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Filistin'in Batı Şeria bölgesinden Ürdün'ün Doğu Şeria bölgesine büyük bir göç dalgası yaşanmaya başlamıştır. 1950 yılında Batı ve Doğu Şeria bölgelerinin Ürdün Haşimi Krallığı altında birleşmesinin bir sonucu olarak işgal altında yaşayan tüccar, meslek erbabı, eğitimci genç nüfus grupları Ürdün'e göç etmişlerdir. Böylece Filistinli orta sınıfın kökleriyle beraber Ürdün'e bu göçleri; sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda geniş çaplı toplumsal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu sayede Filistin asıllılar ile Ürdünlüler arasında siyasi hayatın yanında sosyal ve kültürel anlamda da bir kaynaşma meydana gelmiş ve Filistin'den göç eden edebiyatçılar, bu dönemden itibaren Ürdünlü edebiyatçılarla birlikte Ürdün edebi hayatının geliştirecek ortak faaliyetler yürütmüşlerdir.⁹⁹

Ellili yılların başlarında Ürdün'de bir takım siyasi örgütler ve farklı görüşlere sahip siyasi partiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar arasında İslamcı, Arap milliyetçisi hatta komünist kimlikli olanlar dahi vardır ve bu siyasi oluşumların halk üzerindeki etkisi giderek artmıştır. Bu siyasi tabanlı gruplar; sosyal ve beşeri haklar, özgürlük ve demokrasinin müdafaası, ordunun Araplaştırılması gibi birçok konudaki halk mücadelelerinde etkin rol oynamışlardır. Siyasi camiada yaşanan bu gelişmeleri, kültürel çevrede özellikle de edebi çevrede yaşanan bazı gelişmeler izlemiştir. Bu dönemde iktidardaki siyasi partilerin yandaşı veya karşıtı pek çok gazete ve derginin yayınlarında ciddi oranda artış gözlenmiştir.

Toplumda yaşanan bütün bu değişimlerin Ürdün edebiyatı üzerinde özellikle de bu dönemde çıkan kısa hikâye ve roman gibi edebi türler üzerinde etkisi büyük olmuştur. Ellili yıllarda kaleme alınan roman ve kısa hikâyelerin 'İsâ en-Nâ'ûrî, Şukrî

⁹⁸ YAZICI, **The Short Story...**, s.107 .

⁹⁹ Ahmet Bostancı, "Ürdün'de Roman Edebi Türünün Tarihi Gelişimi", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2012, Sayı:35, s. 7-22.

Şa‘şâ‘, Süleymân el- Maşînî ¹⁰⁰ (1928-1976),¹⁰¹ Hüsnî Ferîz (1907-1990) ve Muhammed ‘Atîyât (d.1937) gibi usta yazarları, halen romantizm akımının etkisi altında kalmış olmakla beraber ahlaki değerler gibi toplumsal konuları işlemekten de geri durmamışlardır. Ancak bu konuları eserlerinde romantizm tarzına uygun bir üslupla ele almışlardır. ¹⁰²

Bu dönemde çıkan eserlerde romantizmin sınırlarının dışına çıkarak toplumun yaşadığı bunalımı toplumcu gerçekçi tarzda ele alan yazarlardan önemli iki tanesi karşımıza çıkmaktadır. Cebrâ İbrâhîm Cebrâ ve Ğassân Kenefânî ülkede yaşanan sosyo-politik gelişmelere tepki göstermek ve daha da önemlisi toplumun açlık duyduğu edebi ihtiyaçları karşılamak için gerçekçi bir eğilim göstermeye başlamışlardır. Bu iki yazar Arap toplumunun hayat nabzını ve ruhunu, insanın farklı yönlerini ifade edebilecek ortak bir deneyimle eserlerinde okuyucuya sunmaya çalışmışlardır. Özellikle Ğassân Kenefânî Filistin halkının başına gelenleri, kendi vatan topraklarında başka bir devletin bayrağı altında ve başka bir milli kimlikle yaşamanın ne anlama geldiğini; okuyucusunu gerçeklerle bizzat yüz yüze getirerek anlatmaya çabalamıştır. Kenefânî eserlerinde, kendi ülkelerinin vatandaşıyken bir anda mülteci konumuna düşen ve vatan topraklarının tarihten silme çabalarına şahitlik eden halkın duygularını dile getirmiştir. ¹⁰³

Ellili yıllarda atılan devrim nidaları, altmışlı yılların başlarına gelindiğinde artık yerini baskıcı ve şiddet yanlısı bir rejime bırakmıştır. Siyasi çevrelerde takınılan bu tavır diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Ürdün’de de toplumcu gerçekliliğin sonunu getirmiştir. Bu yıllarda yönetime karşı gelen yazar ve aydınların pek çoğu ya

¹⁰⁰ Süleymân el- Maşînî, daha çok şiirleriyle ön plana çıkan Ürdünlü yazar bazı yazdığı kısa hikâye ve romanlarıyla da kendinden söz ettirmiştir. Ürdün’ün Salt şehrinde doğan yazar, Ürdün radyosu ve farklı kurumlarda görev almıştır. Ayrıca bkz.: Muhammed Ebû Sûfe, **Min A‘lâmu’l-Fikr ve’l-Edeb fi’l-Urdun**, s.153-162.

¹⁰¹ Hüsnî Ferîz, Ürdünlü meşhur şairdir. Zaman zaman yazdığı kısa hikâye ve roman türünde eserleriyle de modern Ürdün edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur. Ürdün’ün Salt şehrinde doğan yazar, ortaokullarda tarih, coğrafya ve İngilizce öğretmenliği, Milli Eğitim Bakanlığında müfettişlik, gazetecilik gibi görevlerde bulunmuştur. Ayrıca bkz.: John J. Donohue, Leslie Tramontini, **Croshatching in Global Culture...**, C.I, s. 350-355.

¹⁰² Bostancı, **a.g.e., a.y.**

¹⁰³ Hafez, “The Modern Arabic Short Story”, s. 313-314.

hapse atılmış ya da sürgüne gönderilmiştir. Geride kalan edebiyatçılarda farklı arayışlar içerisine girmiş ve çoğunlukla da sembolizme yönelmişlerdir. ¹⁰⁴

Yazım hayatına 1960’larda başlayan genç edebiyatçılar siyasi baskının dışında başka bir güçlkle de karşı karşıya kalmışlardır. Bu yazarlar, pek çok yayın kuruluşunun başına getirilmiş ve rejim yandaşı olarak bilinen eski ünlü edebiyatçılar tarafından sansüre uğramamışlardır. Ülkenin içinde bulunduğu sosyo-politik ve ekonomik zorluklar yetmezmiş gibi bir de eserlerini okuyucuyla buluşturabilmek adına verdikleri zorlu mücadeleler, bu yazarları duygusallığa itmiştir.

Bu yaşananların bir sonucu olarak da bu dönem yazarları eserlerinde ani duyumsal izlenimlere yer vermişler ve bunun aracılığıyla da insanoğlunun varoluş mücadelesini iç gerilim duygusuyla derinleştirmişlerdir. Dünya hayatını, kapıları ardına kadar açık bir hapishane olarak tasvir etmiş ve sonu hep aynı hücreye çıkan bu hapishaneden kimsenin kaçmaya çalışmadığını dile getirmişlerdir. Eserlerde anlatılan hikâyelerin hiçbir mücadelenin ve kahramanlığın fayda vermeyeceğine inanan karamsar kahramanları; dünya hayatından vazgeçmiş, kurtuluş ümidini yitirmiş, içlerine kapanık ve depresif bireyler olarak tasvir edilmişlerdir. ¹⁰⁵

Altmışlı yılların bu duygusal edebiyatçıları içerisinde Ürdün’de en dikkat çeken yazar, 1966 yılında yazdığı hikâye koleksiyonunda altmışlı yıllarda Arap basını ve edebi yayın yapan kuruluşları kontrolü altına almış siyasi düzeni ve bu düzenin liderlerini konu edinen ‘Atîye ‘Abdullah ‘Atîye olmuştur. Yazar, rejimin halkın her kesimine uyguladığı baskı ve acı dolu tecrübelerle geçen günlerde kaleme aldığı eserinde tüm öfkesini İngiliz sömürgeciliğinin, Siyonizm’in ve diğer batılı devletlerin ülke üzerinde uygulamaya çalıştıkları politikalar üzerinde yoğunlaştırmıştır. ¹⁰⁶

Altmışlı yıllarda yazmaya başlayan edebi neslin ortaya çıkışı sancılı ve buhranlı bir döneme denk gelmiştir. Bu yılların başında iyimser olarak tasvir edilmeye çalışılan Arap dünyasında bu yazarlar felaket habercileri olarak tanımlanmış ve 1967

¹⁰⁴ Er, **Çağdaş Arap Edebiyatı...**, s.30.

¹⁰⁵ Hafez, “The Modern Arabic Short Story”, s. 324-325.

¹⁰⁶ Dr. ‘Avni Subhî el-Fa‘ûrî, **a.g.e.**, s. 20-21.

yılında meydana gelen Arap-İsrail Savaşı'nın cereyan etmesiyle de yazdıkları aracılığıyla yürüttükleri tahminleri doğru çıkmıştır. Ancak bu öngörülerinden en ağır şekilde yine kendileri etkilenmiştir. Bu dönemde yazdıklarıyla Ürdün'de ses getiren ve yaşananlar karşısında toplumsal değerlere karşı duyarlılıklarını koruyan yazarlar arasında **Ġalib Halesâ**¹⁰⁷ (1932-1989) ve **Fahrî Ki'vâr** (d.1945) zikredilebilir.¹⁰⁸

1967 yılının Haziran ayında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı diğer Arap ülkeleri içerisinde en çok Ürdün'ün ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Tarihi kaynaklara '**Altı Gün Savaşları**' olarak geçen ve Arap edebiyat çevrelerinde de '**Haziran Yenilgisi**' olarak anılan bu savaş, roman ve kısa hikâye gibi edebi türler için bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu yenilgi, Arap insanını gerçeklerle yüz yüze bırakmış ve yazarlar, kendilerini o günyle ve geçmişle Arap insanını sorgulamak zorunda hissetmişlerdir. Bu yenilginin ardından alışılmışın dışında daha cüretkâr ve geçmişi her yönüyle sorgulayan bir edebiyat görülmeye başlamıştır.¹⁰⁹ Yazarlar eserlerinde Haziran yenilgisi öncesi Arap halkını çaresiz ve umutsuz bir şekilde tasvir ederlerken yenilgi sonrasında daha mücadeleci ve iyimser bir bakış açısıyla değerlendirmeye başlamışlardır.¹¹⁰

Bu yenilgi, devletin yönetim sisteminde meydana gelen ciddi bozuklukların etkisiyle toplumun değer yargılarını ve hayata bakış açılarını derinden sarsacak değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Toplumda yeni fikri akımlar ortaya çıkmaya başlamış ve sosyal, siyasi, ekonomik ve askeri yapıda neden olduğu değişimlerin etkisiyle bu yenilgi, edebi türler üzerinde de şekil ve içerik bakımından önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu yenilginin ardından özellikle bu felaketten doğrudan etkilenen Filistin ve Ürdün gibi Arap ülkelerinde kısa hikâye tarzında yazılan eserlerde ciddi bir artış gözlenmiştir.

Haziran yenilgisinin toplumda yarattığı şok, edebiyat dünyasını da etkisi altına almıştır. Bu yenilginin ardından edebiyat camiasında bir süre sessizlik hâkim

¹⁰⁷ **Ġalib Halesâ**, modern Ürdün edebiyatının kısa hikâye ve roman türünde eser veren yazarlardan bir tanesidir. Ürdün'ün Madaba şehrinde doğan yazar, ilköğrenimini doğduğu köyde tamamlamıştır. 14 yaşında yazdığı ilk kısa hikâyesiyle ödül kazanmıştır. Ayrıca bkz.: Ġalib Halesâ, **Ġalib Halesâ Mufekkirin**, 'Ammân, Râbitatu'l-Kuttâbul-Urduniyyune, 2005.

¹⁰⁸ Hafez, "The Modern Arabic Short Story", s. 326.

¹⁰⁹ Bostancı, **a.g.e.**, s.4,10.

¹¹⁰ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e.**, s. 28.

olsa da bu durum fazla uzun sürmemiştir. ‘Îsâ en-Nâ‘ûrî, bu yenilginin askeri ve siyasi boyutunun toplumda açtığı derin yaraları, ülke sınırlarının gittikçe daralmasından ve askeri idarenin başarısızlıklarından doğan kargaşa ortamının yarattığı problemleri dile getirmiştir. ¹¹¹

Eserlerinde Haziran yenilgisinin toplumda yarattığı etkiden bahseden bir diğer dönem yazarı **Teysîr Sebbûl** ¹¹² (1939-1973), bu yenilginin ardından toplumun bireylerinin içinde bulunduğu kederli hallerini tasvir etmiştir. Sosyal yapıda meydana getirdiği ahlaki çöküntünün yanı sıra bu yenilginin sebep olduğu endişe duygusunu başarılı bir şekilde anlatan yazar, bazı hikâyelerinde gelecekte ne beklediğini öngörmekten ziyade geçmişe takılı kalmanın ve onunla yüzleşmenin doğuracağı sonuçlar üzerinde durmayı tercih etmiştir. Sebbûl eserlerinin bazılarında ise, halkın yaşadığı bu felaketin sosyo-politik yönü üzerinde durmuş ve yaşanan bu yenilginin sorumlusu olarak Arap ırkının kendisini göstermiştir. Arap toplumu üzerinde cereyan etmeye başlayan siyasi olayların yaşandığı yakın geçmişte, halkın okur-yazar ve aydın olarak nitelendirilen kesiminin toplumun başına gelenleri engellemek ya da mücadele etmek adına tamamen kayıtsız kaldığından söz etmiştir. Hatta halkın susturulmaya, baskıcı yöntemlerle sindirilmeye çalışıldığına ve bu sindirilmişlik halinin yenilginin asıl sebebi olduğuna vurgu yapmıştır. ¹¹³

Emîn Şennâr ise eserlerinde; Sebbûl’den farklı bir açıdan ele aldığı bu yenilgiyi, sembolik bir tarih okumasıyla izah etmeye çabalamıştır.¹¹⁴ Yazarın eserlerinde yansıttığı sembolizm, din eksensidir. Bu yenilginin sebebi olarak, dini öğretilerden uzaklaşmanın sonucunda Allah’ın Arap toplumundaki münafık kullarını cezalandırdığı inancı üzerinde durmuştur. Yenilginin sebebini dindeki kaza ve kader

¹¹¹ A.e., s. 29.

¹¹² **Teysîr Sebbûl**, Ürdünlü şair, kısa hikâye ve roman yazarıdır. Tufely bölgesinde doğan yazar, ilk, orta ve lise eğitimini burada tamamladıktan sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi’ne devam etmiştir. Burdaki eğitimini yarıda bırakarak Şam Üniversitesi’ne girmiştir. Mezun olduktan sonra Ürdün Radyo’nda uzun süre görev almıştır. Ayrıca bknz.: Muhammed Ebû Süfe, **Min A‘lâmu’l-Fikr ve’l-Edeb fi’l-Urdun**, s.460-466.

¹¹³ Dr. ‘Avni Subhî el-Fa‘ûrî, a.g.e., s. 30.

¹¹⁴ Bostancı, a.g.e., s. 5,11.

anlayışıyla açıklamaya çalışarak bu yenilginin sosyolojik açıdan toplumda derin bir yara açtığından söz etmiştir.¹¹⁵

Sâlim en-Nahhâs¹¹⁶ (1940-2011) Haziran yenilgisinin siyasi yönlerini eserlerinde en çok işleyen yazarlardan biri olarak kabul edilmiştir. Teysîr Sebbûl ve Emîn Şennâr da bu yenilginin siyasi yönüyle ilgilenen diğer önemli iki yazar olarak kabul görmüşse de Nahhâs; yenilginin toplumda yarattığı siyasi kaygıyı, eserlerinde işlemedeki ustalığı yönünden diğer iki yazardan ayrılmıştır. Yazarın bu başarısı, diğer yazarlara oranla kendi siyasi görüşlerini eserlerinde cesur bir tavırla sergilemesine bağlanmıştır.¹¹⁷ Yazarın bu tarzda verdiği eserlerde, sanatsal yönünden ziyade ideolojik yönü ön plana çıkmıştır. Yazar kendi milliyetçi kimliğini, eserlerinde yarattığı sembolik kahramanlara yükleyerek yine sembolik olaylarla Haziran yenilgisinin nedenlerini sorgulamış ve halkı, bu yenilgiyi kabullenmemeleri gerektiğine inandırmaya çabalamıştır.¹¹⁸

1967 savaşı sonrası dönemde eser veren edebiyatçıların çoğu, siyasi kimlikleriyle ön plana çıkmışlardır. Bu yazarlar; fikirlerini, derin siyasi kültürlerini, ideolojik geçmişlerini şekillendiren ve edebiyat dünyasında ses getiren önemli çalışmaları değerlendirirken kendilerine yol gösteren bu tarihi olayın derin bilinçaltı ile kendi siyasi söylemleri arasındaki çatışmanın sonucunda ortaya koydukları eserlerini, romantizm akımının etkisiyle kaleme almışlardır. Bu yaşadıkları iç çatışmanın etkisiyle ürün veren yazarların öncüleri yine Teysîr Sebbûl, Sâlim en-Nahhâs, Emîn Şennâr ve Ğalib Halesâ olmuştur.¹¹⁹

Edebi çevrelerde yankılanan siyasi söylemler, toplumun sorunlarına eserleri aracılığıyla çare arayan dönem yazarlarının siyasi görüşlerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde özellikle yazdıkları kısa hikâyelerinde yazarlar, Arap kimliğiyle artık bütünleşmiş bozuklukları tasvir ederek yenilgiye sebep olan gerçekleri

¹¹⁵ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e.**, s. 31.

¹¹⁶ **Sâlim en-Nahhâs**, modern Ürdün edebiyatının önemli kısa hikâye ve roman yazarlarından bir tanesidir. Ürdün'ün Madab şehrinde doğan yazar, ilk, orta ve lise eğitimini burada tamamladıktan sonra Şam'a 'Aynu'l-Şems Üniversitesine kaydolmuş ve burada İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü okumuştur. Ayrıca bkz.: Muhammed Ebû Sûfe, **Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun**, s. 222-226

¹¹⁷ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e.**, s.33.

¹¹⁸ Botancı, **a.g.e.**, **a.y.**

¹¹⁹ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e.**, s. 33.

anlatmaya çalışmışlardır. Haziran yenilgisinin toplumda yarattığı sorunlara eserleri aracılığıyla ışık tutmaya çalışan bu yazarların çabaları, Arap edebiyat çevrelerinin nezdinde edebi yönden yüzeysel ve etkisiz olarak değerlendirilmiştir.¹²⁰ Aynı şekilde yazarların bu çabaları toplumda da beklenen karşılığı bulamamıştır.

Haziran yenilgisinin toplumda meydana getirdiği bozukluklar, sosyo-ekonomik yapıdaki sarsıntılar ve Arap düşüncesi üzerindeki olumsuz etkileri; özellikle roman ve kısa hikâye gibi edebi türlerin geleneksel yapısının, yazarların kendilerini ifade etmelerinde kısır kalmalarına neden olmuştur.¹²¹ Bu dönemde Ürdün edebi türlerinin gelişigüzel gelişiminin özellikle de hikâye sanatının, daha derin ve köklü fikirler üreterek devam etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Çünkü çoğu yazar, bu yenilgiyi Arap toplumunun geçmişinde yatan sorunlardan bağımsız dış kaynaklı sebeplere bağlamışlardır. Aynı şekilde edebi ürünleri toplumla buluşturan yazılı basın organlarının da pek çoğu, bu yenilgiyi toplumu tatmin etmekten çok uzak basit ve yüzeysel sebeplerle açıklamaya çalışmışlardır.¹²²

Yenilginin topluma yansıyan bu etkileri, özellikle kısa hikâye gibi edebi türlerin şekil ve içerik bakımından yeni bir arayış içerisine girmesine neden olmuştur. Bu etkinin ilk örneklerine ‘**Âmil Habîbî**¹²³ (1921-1996) ve Ğassân Kenefânî gibi Filistin asıllı yazarların eserlerinde rastlanmıştır. Bu aşamada kaleme alınan eserlerin çoğu toplumun içinde bulunduğu bu tarihi hareket karşısında kısır kalmışlardır. Çünkü bu eserler halkın ne dediğinden çok yazarının kendi siyasi ideolojilerini dile getirdikleri tek taraflı bir görüşün savunucusu olmuşlardır. Bu dönemde çıkan eserler, yaşananlar karşısında toplumun duyduğu endişe, çektiği acı, ekonomik yoksunluk ve siyasi gerginliğin doğurduğu sonuçlara da yer vermeyi ihmal etmemişlerdir. Toplumun ırksal deneyimini açıkça ifade eden bu çalışmalar, Arap toplumunu derinden etkileyen siyasi terimleri sıklıkla kullanmışlardır. Arap ırkı; eserlerde bahsi

¹²⁰ A.e., a.y.

¹²¹ Hafez, “The Modern Arabic Short Story”, s. 315-316.

¹²² Dr. ‘Avni Subhî el-Fa’ûrî, a.g.e., a.y.

¹²³ ‘**Âmil Habîbî**, Filistin kökenli Ürdünlü kısa hikâye ve roman yazardır. Filistin’in Hafya şehrinde doğan yazar, ilk ve orta öğrenimin burada tamamlamıştır. Ürdün radyosunda ve çeşitli gazetelerde çalışmıştır. Filistin Komünist partisinin bir üyesi olan yazar ulusal ve uluslararası pek çok kongreye katılmıştır. Ayrıca bkz.: John J. Donohue, Leslie Tramontini, **Croshatching in Global Culture...**, C.I, s. 387-391.

geçen kahramanların yaşadıkları mutsuzlukların, ana kaynağı olarak gösterilmiştir. Bu durumu özellikle Sâlim en-Nahhâs ve Ğalib Halesâ gibi yazarların bu dönemde verdikleri eserlerinde açıkça görmek mümkündür.¹²⁴

1967 Savaşı sonrası Ürdün’de yaşanan siyasi gelişmeler, Ürdün edebi türleri adına da bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle kısa hikâyeye türünde eser veren edebiyatçılar, bu yenilginin ardından konularını daha duyarlı şekilde ve daha açık yüreklilikle dile getirmeye özen göstermişlerdir. Ürdün’de bu dönemde çıkan kısa hikâyeye ve roman gibi edebi ürünler; ülke içerisinde meydana gelen tüm siyasi ve sosyal değişimleri, Arap ülkelerinde ve uluslararası camiada meydana gelen gelişmelerle birlikte ustalıkla dile getirmişlerdir.¹²⁵ Bu aşamada yazılan eserlerde, insanın felsefi, sosyal ve kültürel kaygı ve üzüntüleri de yer almıştır. Ancak Filistin sorunu, neredeyse bütün eserlerde hatta konusu itibariyle uzak olanlarında bile önemli bir yere sahip olmuştur.

1960 yılından 1990’lı yılların ilk çeyreğine kadar geçen dönem modern Arap edebiyatının nesir türleri açısından öncekinden çok farklı olmuştur. Bu yıllar büyük çelişkileri, siyasi ve kültürel alanlar başta olmak üzere pek çok sahada önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Batılı devletlerin sömürgesinden kurtulmanın ve Arap milliyetçiliğinin yeniden canlanmasının mutluluğu ile başlayan bu yılları, pek çok iç ve dış savaş ile Arap milletleri arasında palazlanmaya başlayan düşmanlık politikaları izlemiştir.

Tüm bu yaşanan olumsuz gelişmelerin, ulusal bilinç ve özgüven duygusunu pekiştiren ve bazı toplumsal düşlerle beraber zıtlıkları da başarıyla ifade eden önemli edebi eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmak gibi olumlu bir sonucu da olmuştur. Bu durumun edebiyata bir başka olumlu katkısı da, daha önce edebiyat camiasında adı duyulmamış pek çok Arap ülkesinde başta kısa hikâyeye olmak üzere yeni edebi türlerin ortaya çıkması olmuştur.¹²⁶ Ayrıca Filistin sorunu ve Ürdün’ün bu dönemde yaşadığı siyasi ve toplumsal meseleler, sadece bu iki ülkenin edebiyatına konu olmakla sınırlı kalmamış diğer Arap ülkelerinde de yazılan edebi eserlere konu olmuştur. Bu

¹²⁴ Dr. ‘Avni Subhî el-Fa’ûrî, **a.g.e.**, s. 34.

¹²⁵ **A.e., a.y.**

¹²⁶ Hafez, “The Modern Arabic Short Story”, s. 315.

neredeşye 30 yıllık d6nemde toplumda yaşanan siyasi olayları yine politik y6n6yle cesur bir dille eserlerinde hissettiren iki 6nemli yazar Ğalib Halesâ ve **Fahrî Ki vâ**¹²⁷ (d.1945)'dır.¹²⁸

1970'li yıllar Arap toprakları 6zerinde yaşanan pek çok kanlı olaya şahitlik etmiştir. Bu olaylar toplumu iyice zayıflatmış ve b6ylece Arap toplumu, batılı devletler açısından b6lgede hâkimiyet kurma hayallerini gerçekleştirmek için kolay alt edilebilir bir av haline d6n6şmüşt6r.¹²⁹ Yaşanan bu gelişmelerden 6rd6n de nasibini almıştır. Mısır'ın 1967 savaşı 6ncesi sınırlarına geri d6nmek arzusuyla İsrail'e saldırmasıyla başlayan ve tarih kayıtlarına 1973 Ekim Savaşı olarak geçen savaşa resmi olarak katılmamış, ancak bu savaşın Filistin meselesini ilgilendiren sosyo-politik etkilerinden sıyrılmayı başaramamıştır.

Bu savaş, genel olarak Arap d6ř6ncesini derinden etkilemiş; 6zellikle de edebiyat sahasında kısa hikâye ve roman gibi edebi t6rler 6zerinde bazı etkiler bırakmıştır. Edebi eserleri şekil ve içerik y6n6nden zayıflatmış, hatta tek d6zeliğe itmiştir. Devrimci yazarlar adeta halka b6t6nleşmiş, eserlerinde sadece toplumsal meseleleri olduğu gibi yansıtmakla yetinmişleridir. Yaşanan olaylardan bir ders çıkarmaya çalışmadıkları gibi hikâyelerde yarattıkları kahramanları kendi siyasi g6r6şlerini halka empoze etmede araç olarak kullanmışlardır.¹³⁰

1973 yılında yaşanan bu savaş, 1967 savaşında alınan ağır yenilgiler zincirini tamamlayan bir halka olarak yorumlanmıştır. Savaş sonrası d6nemde edebiyat d6nyasında milli bir uyanışın izleri g6r6lmeye başlamış ve 6zellikle kısa hikâye gibi edebi t6rler konularını daha tehlikeli ve daha hassas meselelerden seçmeye 6zen g6stermişlerdir. Bu aşamada yazılan eserlerin çoğu iki savaş arası d6nemde meydana gelen sosyal ve siyasi olaylardan beslenmiştir. Filistin asıllı edebiyatçılardan **Reşâd**

¹²⁷ **Fahrî Ki vâ**, modern 6rd6n hikâyeciliğinin 6nc6leri arasında g6sterilen kısa hikâye yazarlarından biridir. 6rd6n'6n Irak sınırı yakınlarındaki k6ylerinden birinde doğan yazar, ilki orta ve lise eğitimini 6rd6n'de tamamladıktan sonra 6niversite eğitimi için Mısır'daki 'Aynu'l-Şems 6niversitesine kaydolmuştur. Burada bir yıl eğitim aldıktan sonra Beyrut Amerikan 6niversitesinde Arap Dili ve Edebiyatı B6l6m6'ne geçiş yapmıştır. 6rd6n Yazarlar Birliği ve 6rd6nl6 Gazeteciler Derneği'nin 6yesi olan yazar, 6mr6n6n b6y6k bir kısmını 6rd6n'de 6ęretmenlik yaparak geçirmiştir. Ayrıca bknz.: Muhammed Eb6 Sufe, **Min A lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun**, 360-365.

¹²⁸ Hafez, "The Modern Arabic Short Story", s. 326.

¹²⁹ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'6rî, **a.g.e.**, s. 45.

¹³⁰ **A.e., a.y.**

Ebû Şâvîr (d.1942), bu iki savaş arası dönemde yaşanan olayları, kişisel tecrübelerini de anlattığı hikâyenin akışına katarak eserlerine başarılı şekilde yansıtan yazarların öncüsü olarak kabul edilmiştir. ¹³¹

Seksenli yıllara gelindiğinde bölgede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, tüm şiddetiyle toplumsal hayatı etkilemeye devam etmiştir. Bu dönemde İsrail devleti ile Filistin silahlı güçleri arasında çıkan çatışmalar gittikçe şiddetlenmiş ve İsrail 1982 yılında Beyrut'u işgal etmiştir. Bu işgalin ardından Ürdün'deki Arap aydınları ve devrimci gruplar, hem Filistin kurtuluş mücadelesine daha yakından tanıklık etmek hem de hürriyet ve kurtuluş ümidiyle Lübnan'a sığınmaya başlamışlardır. Lübnan halkının İsrail ile olan mücadelesine Ürdün ve Filistin'den gelen mülteci grupları da destek vermeye başlamışlardır. Bu birleşmeden rahatsızlık duyan İsrail, toplum içerisinde farklı etnik ve dini gruplar arasında ideolojik fikir uyuşmazlıklarını körüklemeye çabalamıştır. Sonuçta bu işgal, gerisinde yine Arap devrim liderleri ve Lübnanlı, Filistinli ve Ürdünlü direniş güçleri açısından büyük bir yıkım ve utanç bırakmıştır. Bu yaşanan gelişmeler, edebiyata ve edebi düşünceye de yansımış ve bu işgal Arap aydını açısından büyük bir sarsıntıya neden olmuştur. ¹³²

Arap toplumunun başına gelen bu yeni felaketi anlatmada üretken yazarlara büyük görevler düşmüştür. Bu aşamada, işgalin toplum üzerindeki psikolojik yönünü ele alan yazarlardan biri **İlyâs Ferkûh** ¹³³ (d.1948) olmuştur. Yazar eserlerinde bu işgalin artık yenilmekten bıkmış usanmış Arap aydını üzerindeki etkisini dile getirmiştir. Eserlerindeki kahramanların çoğu, mücadeleden ve toplum gerçeğiyle yüzleşmekten kaçan aciz bireyler olarak tasvir edilmiştir. Filistin silahlı mücadelesi, ardı arkası kesilmeyen Yahudi istilaları, Lübnan'da yaşanan sosyal sınıf çatışmaları ve Arap yönetimlerinin istikrarsız tutumları; Ürdünlü yazarın ele aldığı konulardan bazılarıdır. ¹³⁴

¹³¹ **A.e.**, s. 44.

¹³² **A.e.**, s. 45.

¹³³ **İlyâs Ferkûh**, modern Ürdün edebiyatının önemli kısa kısa hikâye ve roman yazarlarından. Ürdün'ün başkenti Amman'da doğan yazar Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde felsefe ve psikoloji okumuştur. Pek çok gazete ve dergide yazmış ve aynı zamanda yöneticilik yapmıştır. Kısa hikâye dalında birçok ödül kazanan yazar, Ürdün hikâyeciliğini Arap dünyasında önemli bir yere taşımıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), www.elias.farkouh.net, 25.04.2017.

¹³⁴ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e.**, s. 46.

Beyrut'un işgalini eserlerinde işleyen Ürdün edebiyatının bir başka dönem yazarı, **Mu'nis er-Rezzâz**¹³⁵ (1951-2002)'dir. Yazar eserlerinde, önceleri Arap dünyasında özgürlükler ve düşler ülkesi olarak tanımlanan Lübnan'ın işgal sonrası diğer Arap ülkelerindeki baskı ve zulümlerden kaçan siyasilerin sığınağı haline gelişini başarılı şekilde tasvir etmiştir. Yazar bu tasvirini, ülkenin bu hale gelmesinde büyük payı olan sosyal sınıf çatışmaları ve siyasi örgütler arası yaşanan iç savaşlar gibi konularla zenginleştirmiştir. Bu işgale pek çok Arap yazarı ve aydını oldukça önem vermiştir ve eserlerinde bu konuya geniş yer ayırmışlardır. Bu önem, İsrail'in insanlık dışı saldırılarına daha önceden bizzat tanıklık etmiş olan ve Beyrut'ta yaşayan Ürdünlü yazarların eserlerinde daha çok hissedilmiştir.¹³⁶

1900'lü yıllar boyunca sık aralıklarda devam eden Arap-İsrail Savaşları; edebiyat dünyasını da etkilemiş, halkın çektiği acılar savaş yıllarında eser veren edebiyatçıların kalemine konu olmuştur. Uzun yıllar süren Siyonist destekli bu savaşlar ve bu savaşların dış yansımaları edebi, sosyal ve iktisadi hayatın pek çok alanında etkisini sürdürmüştür. Ürdün, bu savaşların tüm olumsuz etkilerini en ağır şekilde hisseden Arap ülkelerinin başında yer almıştır. Filistin toprakları bu dönemde işgal edilmiş ve halk büyük bir endişeye sürüklenmiştir. Bu dönemde Ürdün'de çıkan her on üründen dokuzu Filistin sorununa, milli meselelere, işgal altındaki ülke topraklarının geri kazanılmasına çare aramışlardır.

Bu dönemde yazılan kısa hikâyeler, toplumun karşı karşıya kaldığı tehlikelerin giderilmesi için çözüm üretmeye çabalamışlardır. Yazarlar; bu çabalarını göstermede kısa hikâye türünün sanatsal özelliklerine bağlı kalmaya çalışmaktan ziyade söylemlerinin halka tesirini arttırmak adına daha çok işledikleri konulara odaklanmışlardır. Topluma vermek istedikleri mesajı daha anlaşılır ve mümkün

¹³⁵ **Mu'nis er-Rezzâz**, modern Ürdün edebiyatında 20.yy. Arap politik romancılarının başında gelmektedir. Zaman zaman kaleme aldığı birkaç hikâye koleksiyonu da bulunan yazar, Ürdün'ün Salt şehrinde doğmuştur. İlköğrenimini Ürdün'ün başkent Amman'da tamamladıktan sonra babasının görevi nedeniyle Suriye'ye giden yazar, eğitimine burada devam etmiştir. Lise eğitimini Mısır'da tamamlayan Rezzâz, Oxford Üniversitesi'ne bir yıllığına dil eğitimi almak için gitmiştir. Ardından Beyrut'a gelen yazar burada Üniversite eğitimi aldığı sırada patlak veren savaş nedeniyle eğitimini yarıda bırakarak Bağdat Üniversitesi'ne devam etmiştir. George Town Üniversitesinde yüksek lisan yapan yazar, tekrar Bağdat'a dönmüştür. Pek çok gazete ve dergide farklı görevlerde bulunan yazar, daha çok politik yazıları ile tanınmıştır. Ayrıca bkz.: Abdullah Kızılcık, **The Prominent Writer Of Modern Jordanian Novel: Mu'nis al-Razzaz (1951-2002)**, Karachi, BTA Publishing House, 2013, s. 52-60.

¹³⁶ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e., a.y.**

kılabilmek için anlattıkları hikâyelerin kahramanlarını, toplumu teselli edecek güçlü karakterlerden seçmişlerdir. ¹³⁷

Bu savaşlar, Ürdün edebiyatının usta yazarlarının özellikle savaş yıllarında verdikleri eserlerinin başlıca konularını teşkil etmiştir. **Kâmil Melkâvî** ¹³⁸ (1927-1993), savaştaki düşman karşısında çaresizce yaşamlarını yitiren Arap askerlerinin ve sivil halkın durumunu tasvir ederken bir yandan da bu haksız mücadele karşısında Arap askerlerinin sergiledikleri kahramanlık hikâyelerine yer vermişlerdir. Bu dönemde çıkan edebi ürünler, Arap ırkının onurunu kıran her türlü toplumsal tahribatın sorumluluğunu, askeri düzenin ve siyasi idarenin üstüne yıkmışlardır. Bu bağlamda, Teysîr Sebbûl eserlerinde askeri teşkilatlanmalardan ve siyasi akımlardan bahsederek askeri ve siyasi yapılanmaların yanlış politikalarının toplumda yarattığı olumsuz etkiyi mercek atına almıştır. Eserlerinin çoğunda Emîn Şennâr ise, bu savaşların toplumda yarattığı çaresizliğin düşmanla işbirliği yapmaya götürecekt kadar büyük etkilerini yansıtmıştır. Yazar, bu toplumun çaresizliğini Filistin toprakları üzerindeki evlerini kendi elleriyle düşmana satan ve Yahudilerle para karşılığı iş birliği yapan kişileri tasvir etmek suretiyle dile getirmiştir. ¹³⁹

Dönem yazarlarının bazıları bu savaşların farklı bir yönünü ele almışlardır. Arap halkının maruz kaldığı bu savaşların sorumlusu olarak, yine Arapların ülke yönetimde kullandıkları siyasi yöntemleri göstermişlerdir. Bu düşünce çerçevesinde şekillenen eserlerde; ülkenin kurtuluşu adına halkın potansiyel gücünün ve halk devrimlerinin, özgürlük karşıtı her türlü askeri yönetim sisteminden daha iyi bir alternatif olduğu görüşü hâkim olmuştur. Sâlim en-Nahhâs, Mu'nis er-Rezzâz ve

¹³⁷ A.e., s. 35.

¹³⁸ **Kâmil Melkâvî**, Ürdün edebiyatının özellikle Filistin trajedisi üzerine yazdığı kısa hikâye ve romanlarıyla tanınan önemli yazarlarından bir tanesidir. Malka bölgesinde doğan yazar ilk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra yüksek eğitim almak üzere Lübnan'a gitmiştir. Mezun olduktan sonra ülkesine dönerek öğretmenlik e okul müdürlüğü yapmıştır. Ayrıca bkz.: Abdullah Kızılcık, **The Prominent Writer...**, s. 33.

¹³⁹ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, a.g.e., s. 36.

İbrâhîm Nasrallâh¹⁴⁰ (d.1954) gibi yazarlar, eserlerinde bu düşünceyi yoğun şekilde işlemişlerdir.¹⁴¹

Müfid Nahla¹⁴² (d. 1939), **Süleymân Kavâbi'a**¹⁴³ (d.1943) ve 'Îsâ en-Nâ'ûrî gibi yazarlar ise; bu savaşların Filistin halkı üzerindeki sosyolojik boyutuyla daha çok ilgilenmişlerdir. Öyle ki; Filistinli mültecilerin çektiği acılar, yaşadıkları sefalet günleri, kendi vatanlarından sürgün edilişleri ve mallarının zorla ellerinden alınmasına kadar pek çok ciddi mesele, dönem yazarlarının eserlerinin başlıca temalarını oluşturmuştur. Arap-İsrail savaşları siyasi, askeri, ekonomik ve ideolojik alanların her aşamasında Arap milliyetçiliği kaygısını daha da ileri bir boyuta taşımıştır. Çünkü Filistin meselesi bu savaşların temelini oluşturmuştur. Irklarının varlığını ve geleceğini tehdit eden bu istila tehlikesi karşısında başta Filistinliler olmak üzere Arap halkı, ayakta kalmayı başarmıştır.¹⁴⁴

Uzun yıllar devam eden bu savaşlar, binlerce Filistinlinin vatanlarından sürülmelerine, başka ülkelerde yaşamaya zorlanmalarına, Filistinli kimliklerinin unutturulmaya çalışılarak başka Arap ülkelerinin milleti olmaya zorlanmalarına kadar pek çok toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir. Filistin halkının ülke sınırlarının yeniden çizilebilmesi için farklı arayışlar içerisine giren aydınları, bu dönemde batı sömürgeciliği ve Siyonist saldırılar karşısında Arap halkının verdiği zorlu mücadeleyi neticeye ulaştırabilmek adına bir milli kalkınma planı devreye sokmaya çalışmışlardır.¹⁴⁵

¹⁴⁰ **İbrâhîm Nasrallâh**, Ürdünlü şair ve roman yazarıdır. Zaman zaman kaleme aldığı uzun hikâyeleri de mevcuttur. Amman'da doğan yazar ilk ve orta öğrenimin ardından öğretmen kolejine kaydolmuştur. İki yıl Suudi Arabistan'da öğretmenlik yapmıştır. Ardından Ürdün'e geri dönen yazar burada Ürdün gazetesinde çalışmıştır. Ayrıca sanat evlerinde kültür danışmanlığı yapan yazar, roman ve şiir dalında pek çok ödül kazanmıştır. Ayrıca bkz.: Abdullah Kızılcık, **The Prominent Writer...**, s. 47.

¹⁴¹ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e., a.y.**

¹⁴² **Müfid Nahla**, modern Ürdün edebiyatının kısa hikâye ve roman türlerinde eser veren yazarlarından bir tanesidir. Üniversite eğitimini Şam'da tamamlayan yazar, Ürdün Üniversitesi'nde yüksek lisans yapan ilk öğrencilerdendir. Kudüs, Ramallah ve Amman'daki okullarda Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenlik, müdür ve müfettişlik yapmıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <http://www.alapn.com/ar/news.php?cat=1&id=46288>, 26.04.2017.

¹⁴³ **Süleymân Kavâbi'a**, Ürdünlü roman ve uzun hikâye yazarıdır. Ürdün'ün Tufeyl kasabasında doğan yazar, ilköğretimden üniversiteye kadar tüm eğitimini Ürdün'ün farklı bölgelerinden almıştır. Hem edebiyat hem de öğretmenlik diploması almış ve eğitim kurumlarında öğretmen, müdür ve yönetici olarak çalışmıştır. Ayrıca bkz.: Abdullah Kızılcık, **The Prominent Writer...**, s. 48.

¹⁴⁴ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁴⁵ **A.e.**, s. 37.

Milli kalkınma planını uygulamaya koymak için toplumsal uyanışı gerçekleştirmeye çabalayan gruplar, çoğu kez devletin ağır yaptırımlarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Siyasi liderler ve onlara muhalif kişi ve kurumlar arasında yaşanan fikir ayrılıklarının faturası yine halka kesilmiştir. Yaşanan acı tecrübeler, halka dayatılan baskı ve yapılan zulümler beşer hayatını derinden sarmıştır. Bu durumdan, toplumun aydın ve yazarları da, halkla aynı derecede etkilenmişti. Toplumda yaşanan kargaşa ortamı, bu aşamada yazarları trajedilerle dolu dramatik hikâyeler yazmaya zorlamıştır.

Teysîr Sebbûl, Sâlim en-Nahhâs, Mu'nis er-Rezzâz ve **Fu'âd Kusûs**¹⁴⁶ (1929-2014) gibi yazarlar verdiklerin eserlerinde milli kalkınma planı çerçevesinde şekillendirdikleri ideolojik ve siyasi fikirlerini hikâyelerinde yarattıkları hayali kahramanlar aracılığıyla halka duyurmaya çalışmışlardır. Pek çok dönem yazarı, fikirlerini milli görüş çerçevesinde beyan ediyor olsa da bu durumu her biri farklı yönleriyle yorumlamışlardır. Sâlim en-Nahhâs ve Fu'âd Kusûs gibi yazarlar, milli görüşün toplumda geliştirilmesini bir zorunluluk olarak görmüşlerdir.¹⁴⁷ Teysîr Sebbûl ve Mu'nis er-Rezzâz ise; bu görüşe karşı çıkarak; bunu Arap toplumunun içinde bulunduğu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan diğer ideolojik fikirlerle bağlantılı siyasi bir davranış biçimi olarak yorumlamışlardır.¹⁴⁸

Yaratıcı yazarlar kurdukları hayal dünyasında özgürlüklerini ve cesaretlerini tarif ederken iç monolog ve bilinçaltı teknikleri gibi farklı yöntemler kullanmışlardır. Fikirlerini açıkça ifade edebilmek için eserlerindeki kahramanlara farklı kimlikler yükleyerek sosyal gerçekliğin sınırlarının dışına çıkmışlardır. Eserlerinde insanoğlu ile konuştuğu dil arasındaki çelişkili ilişkiyi irdelemiş, zaman ve mekân kavramlarını birbirine karıştırmış, insan nefsinin sınırlarını zorlamış ve çürümeye yüz tutmuş toplum gerçeğinin içinde kaybolmuşlardır. Tüm bu betimlemeler, Mu'nis er-Rezzâz, İlyâs Ferkûh, İbrâhîm Nasrâllah ve **Yûsuf Damra**¹⁴⁹ (d.1952) gibi yaratıcı yazarların

¹⁴⁶ **Fu'âd Kusûs**, Ürdünlü kısa hikâye ve roman yazarıdır. Daha çok sosyalist gerçekçi tarzda eserler vermiştir. Ürdün'ün Kerak şehrinde doğan yazar, ilköğrenimini burada tamamladıktan sonra Şam'da Eczacılık Fakültesini bitirmiştir. İngiltere de biyoloji üzerine yüksek lisans yapmıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <http://jordanheritage.jo/foadqsous/>, 26.04.2017.

¹⁴⁷ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁴⁸ **A.e.**, s. 41.

¹⁴⁹ **Yûsuf Damra**, Ürdünlü kısa hikâye ve roman yazarıdır. Ürdün'ün Akabe şehrinde doğan yazar, tıbbi ilaçlar üzerine yüksek eğitim almış olmasına rağmen uzun yıllar gazetecilik ve edebi faaliyetlerde ilgilenmiştir. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <http://www.culture.gov.jo/node/31387>, 26.04.2017.

1980'li ve 90'lı yıllarda sıkıntı çektikleri endişeli dönemlerinin, edebi eserlerine yansımaları olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁰

Ürdün'de 1980'li yıllarda çıkan edebi eserlerde, bazı ideolojileri topluma empoze edebilmek için bilinçli yöntemler kullanıldığı gözlenmiştir. Bu dönemde yazılan özellikle kısa hikâye ve roman gibi edebi türler incelendiğinde; şimdiki kadar toplumsal ve siyasi anlamda yaşanan sorunlar üzerine kurulan politik düşüncelerin, sadece hesap sorma amacı gütmeye aksine Arap toplumunun yaşadığı bu kaygının arkasında yatan tarihsel gerekçeleri de gün yüzüne çıkarmaya çalıştığı anlaşılmıştır.¹⁵¹ Bu nedenle bu dönemde eser veren yazarların ortak özelliği, siyasi ve milli değerleri içinde barındıran gerçek hikâyeleri konu edinmeleri olmuştur. Bu dönemde çıkan özellikle kısa hikâye koleksiyonları, milli kalkınma planını uygulamaya koyma konusunda başarısızlığa uğramış milliyetçi toplulukların yaşanmış hikâyeleriyle dolup taşmıştır.

Arap diktatörlüğüne karşı gerçekleştirilen yıkıcı saldırılara sıkça yer verilmiş olan bu dönemin eserlerinde, Arap yarımadası üzerinde yayılmış toplumsal kaygının Ürdün merkezli etkilerini halkla eşit derecede yaşayan ve dönemin acı tecrübelerini yazdıkları aracılığıyla bizlere ulaştırmış olan iki önemli yazar karşımıza çıkmaktadır.¹⁵² Bu yazarlar yazın hayatlarına günümüzde de halen devam eden **Cemâl Nâcî** (d.1954)¹⁵³ ve İbrâhîm Nasrâllah'tır.

Bu dönemde kaleme aldıkları eserlerinde Ürdün, Mısır, Irak gibi diğer Arap ülkelerinde siyasi yönetimlerin yaptırımlarıyla ilgili olarak bizzat kendilerinin yaşadığı tecrübeleri başarılı bir dille okuyucusuna aktaran yazarların başında İlyâs Ferkûh ve Ğalib Halesâ gelmiştir. Bu yazarlar Arap ülkelerinin bu dönemde içinde buldukları çalkantılı siyasi hayattan ve halkın özgürlüklerinin nasıl kısıtlandığından bahsetmişlerdir. Bu eserlerin başlıca konularını; haksız yere alınan kararlar ve

¹⁵⁰ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e., a.y.**

¹⁵¹ **A.e., a.y.**

¹⁵² **A.e., s. 41, 43.**

¹⁵³ **Cemâl Nâcî**, modern Ürdün edebiyatının günümüzde halen eser vermeye devam eden önemli edebiyatçılarından. Filistin doğumlu yazar, Ürdün yazarlar Birliği ve çeşitli basın-yayın kuruluşlarında uzun süre yöneticilik yapmıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Jamal_Naji, 29 Ocak 2017.

çıkarılan kanunlar ile insanların güç kullanılarak susturulmaya çalışılması gibi o dönemde halkın yaşadığı gerçek sorunlar oluşturmuştur.¹⁵⁴

Bu dönemde batılı devletlerin etkisi altında toplumda uygulanmak istenen modernleşme politikaları ile arkası kesilmeyen toplumsal felaketler ve sosyal çöküntüler arasında sıkı bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişki, milli kalkınma planının çökmesinin bölgesel rakip devletçilik anlayışına dönüşmesi ya da Filistin silahlı mücadelesinin diğer Arap ülkelerindeki gibi toplumu çıkmaza sürükleyen ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir yönetim anlayışına dönüşmesi şeklinde kendini göstermiştir. Böylece insan hakları yerini adam öldürmeye, güvenlik zafiyetine ve halkın zor kullanılarak susturulmasına bırakmıştır.

Toplumun içinde bulunduğu buhranlı durumu derinlemesine inceleyen Arap aydın ve yazarları; özgürlük, adalet ve kalkınma arayışı ile sığındıkları pek çok partizan kurumun bu dönemde yaşadığı zafiyet sorunları nedeniyle kendilerini içinden çıkılmaz bir halde bulmuşlardır. Toplumun gerek aydın gerekse halk kesiminin yaşadığı bu felaket, yıkım, hayal kırıklıkları ve hüznler arasında kurulan sıkı bağ, modern Arap edebiyatının kısa hikâye ve roman gibi edebi türlerinin diğerlerinden ayırt edilebilir bir özellik kazanmasını sağlamıştır. Bu aşamada özellikle kısa hikâye türünün bu ayırt edici yönünü eserlerinde hissettiğimiz Ürdünlü yazarlardan ilk akla gelen isimler Teysîr Sebbûl, Ğalib Halesâ, Cemâl Nâcî, İbrâhîm Nasrâllah, Mu'nis er-Rezzâz, İlyâs Ferkûh ve **Tahîr 'Ûdvân** (d.1944) olmuştur.¹⁵⁵

Yakın tarih boyunca süregelen Arap- İsrail savaşları binlerce Filistinlinin ülkelerinden ihraç edilmelerine neden olmuştur. Böylece Filistin halkı diğer Arap ülkelerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Ürdün, işgal yılları boyunca bugün halen ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Filistin halkının en çok göç ettiği ülke olmuştur. Filistinli bu göçmen gruplar Başta Ürdün olmak üzere Suriye, Lübnan gibi misafir oldukları ülkelerdeki maddi imkânsızlıklardan dolayı petrol zengini diğer Arap ülkelerinde ya da bazı batılı devletlerde iş aramak zorunda kalmışlardır.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁵⁵ **A.e., a.y.**

¹⁵⁶ **A.e.**, s. 38.

Filistin halkının bu zorunlu göçler neticesinde mülteci konumuna düştükleri diğer Arap ülkelerindeki gurbet acıları başta Ürdün olmak üzere pek çok Arap ülkelerinde yaşayan edebiyatçıların eserlerine konu olmuştur. Bazı yazarlar, bu evinden barkından zorla ayrılmak zorunda bırakılan halkın kendilerini bir nebze olsun daha güvende hissettikleri komşu Arap ülkelerindeki vaziyetini ve bu yıpranmış halkın acı tecrübelerini eserlerine konu edinmişlerdir. Evlatlarının, anne babalarının, akrabalarının gözlerinin önünde maruz kaldığı işkencelere tanıklık etmiş bu gurbetçiler, misafiri oldukları ülkelerde yaşadıkları acı ve zulüm dolu geçmişleri hiçe sayılmış ve diğer sıradan göçmen gruplar gibi sadece gurbette çalışan vatanseverler olarak kabul görmüşlerdir.

Arap halklarının Filistinli mültecilerin yaşadıkları karşısında takındıkları bu umursamaz tavır dönem yazarlarının vicdanını rahatsız etmiştir. Böylece eserlerinde bu vatansever halkın devrimci ruhunu yeniden canlandırmaya çabalamışlardır. Eser verdikleri süre boyunca bu yazarlar, eserlerindeki kahramanlarını ya gurbet ülkelerinden kendi vatanına geri dönmeyi arzulayan ya da vatan sınırında memleketini geri almak için düşmanı bekleyen karakterlerden seçmişlerdir. ‘Atîye ‘Abdullah ‘Atîye, 1971 yılında Filistin’den Ürdün’e yaşanan büyük göç hareketini ve 1936’dan 1968’e kadar devam eden Arap halkının özellikle de Filistinli göçmen gruplarının bölgede var olma mücadelelerini eserlerinde başarıyla işleyen yazardan biri olmuştur. Yazar eserlerinde Filistinli göçmen gruplarının diğer petrol zengini Arap ülkelerinde çalışmak zorunda kalmalarını ve bu ülkelerde yaşadıkları acı tecrübelerini de okuyucusuyla paylaşmıştır. Cemâl Nâcî, Filistin halkının göç hikâyesini farklı bir boyutuyla ele almıştır. Halkın vatanını terk edip gitmeye razı olmayan bir kesiminin kendini çöllere vurmasını ve burada bir lokma ekmeğe, başlarını sokacak bir kulübeye razı olarak yaşamalarını anlatmıştır. Bu insanlar için çöl, yaşadıkları acılarını özgürce haykırabildikleri bir yerdir ve burası en azından kendi vatan topraklarının içindeki gurbettir.¹⁵⁷

Kendisi de Ürdün’de bir mülteci kampında doğan ¹⁵⁸ İbrâhîm Nasrâllah, Filistin halkının bu gurbet acısını eserlerinde kendi tecrübeleriyle harmanlayarak

¹⁵⁷ A.e., a.y.

¹⁵⁸ (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Ibrahim_Nasrallah, 29 Ocak 2017.

işleyen önemli bir yazar olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserlerinde bir Arap ırkının bir anda nasıl yurtsuz bırakılabildiğiyle ilgili pek çok yanıtlanmamış soruya cevap aramıştır. Yazar okuyucusuna her an her şeyin değişebileceği bir dünya sunmaktadır. Bu dünyada; gurbetteki insanların yaşadığı vahşet, bilinmezlik korkusunun verdiği gerginlik hissi ve uyanıkken gördükleri kâbuslar tasvir edilmiştir.¹⁵⁹

1970'lerden 1990'lı yıllara kadar geçen yirmi yıllık dönem, Arap toplumu için özgürlük ve demokrasi kavramlarından yoksun olarak yaşadıkları bir dönem olmuştur. Dönem yazarları ülkede yaşanan kriz ortamının bir demokrasi problemi olduğuna işaret etmişler ve bu problemin kaynağı olarak da Arap halkları arasında yaşanan bağlılık sorununu göstermişlerdir. Bu dönemde yazılan eserlerin çoğu, 1967 yılında yaşanan Haziran yenilgisinin nedenleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Demokrasi ve özgürlük kavramlarının hiçe sayılmasının, alınan kararlarda halkın katılımına önem verilmeyişinin, toplum üzerinde uygulanan siyasi baskı politikalarının ve yönetim zafiyetlerinin bu yenilgiye zemin hazırladığından bahsetmişlerdir.

Hürriyet ve demokrasi kavramları, Ürdünlü edebiyatçıların önemle üzerinde durdukları temalar olmuştur. Eserlerinde hürriyet ve demokrasi kavramlarını cesur bir dille işleyen yazarların başında Ğalib Halesâ gösterilmiştir. 1970'li yıllarda verdikleri eserlerinde bu iki kavram üzerinde duran edebiyatçılar Fu'ad Kusûs, **Fâyîz Mahmûd** (d.1941) ve **Muhammed 'Îd** iken, 80'li yıllarda Cemâl Nâcî, 90'lı yıllarda ise Yûsuf Damra ve '**Adî Medânât** gibi yazarlar olmuştur.¹⁶⁰

Teysîr Sebbûl; hürriyet ve demokrasi kavramlarının hiçe sayıldığı bu yıllarda kaleme aldığı eserlerinde, ağırlıklı olarak düşünce özgürlüğünü engellemek için dönemin güvenlik güçlerinin halka uyguladığı psikolojik terör ve fiziksel işkence gibi temaları işlemiştir. Sâlim en-Nahhâs da Haziran yenilgisinden bu yana Siyonist düşmanla çatışma halinde olan Arap halkının özellikle de Filistinlilerin yaşadıkları ülkelerdeki zorba hükümetlere hizmet eden güvelik güçleri ile yaşadıkları acı mücadeleleri eserlerinde konu edinmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁹ Dr. 'Avni Subhî el-Fa'ûrî, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁶⁰ **A.e.**, s. 47.

¹⁶¹ **A.e.**, s. 48.

3.2. ÜRDÜN KISA HİKÂyecİLİĞİNİN BELLİ BAŞLI TEMSİLCİLERİ VE KISA HİKÂYE KOLEKSİYONLARI

Ürdün edebiyatında modernleşme süreci ilk olarak şiirle başlamıştır. Ürdün’de şiir hareketi 20.yy.’ın başlarında ortaya çıktığı günden beri siyasi oluşumlara ayak uydurarak gelişim göstermiştir. Kısa hikâye türü ise; Ürdün’de şiir türünün edebi çevrede oynadığı başarılı rol karşısında uzun bir süre zayıf kalmıştır. Dolayısıyla da kısa hikâye türünde kayde değer ürünlerin varlığına oldukça geç rastlanmaya başlamıştır. Ürdün’de şiir hareketi belirli siyasi şartlar altında doğmuş ve güçlü bir başlangıç yaparak kısa hikâye türünü sanatsal yönden geride bırakmıştır.¹⁶²

Ürdün’de kısa hikâye hareketinin 1900’lü yılların başında fazla ayakta kalamadığı kendini ancak 1950’li yılların sonlarına doğru etkin şekilde göstermeye başladığını belirtmek gerekir. Ürdün edebiyatında kısa hikâye ve roman gibi edebi türlerin başarılı örneklerine ancak 1960’lı yılların sonlarına doğru rastlamak mümkündür. 1950’li yıllara kadar geçen dönem, Ürdün hikâyeciliğinin kimliğini bulmaya çalıştığı yıllar olmuştur. Tabi ki; bu süreç boyunca Ürdün hikâyeciliğine temel teşkil edecek önemli çalışmalara imza atmış değerli edebiyatçılar yetişmiştir.

3.2.1. 1920’li Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği - Emirlik Dönemi

Ürdün’ün modern kültürel tarihi 1921 yılında Ürdün Emirliği’nin kurulması ile başlar. Ancak 1950’li yıllara kadar ülkede İngiliz hâkimiyetinin devam ettiğini burada belirtmek gerekir. Bu yıllar arasında ülkenin içinde bulunduğu gergin siyasi koşullar ve muhafazakâr kabile toplumu göz önüne alındığında kültürel ve edebi kalkınmanın ortaya çıkmasına katkı sağlayacak gelişmelerin 1950 yılına kadar güçlü bir şekilde filizlenmediğini görürüz. Zira emirliğin kurulmasından beri kültürel hareketin edebi neveleri; hikâyeden çok şiir, dil ve gazete makaleleri üzerine olmuştur.¹⁶³

¹⁶² Dr. Nebîl Haddâd, *er-Rivâye fi’l-Urdun: Fadâ’ât ve murtekezât*, s. 13-14.

¹⁶³ Tahâ ‘Umrân Vâdî, *el-Kıssatu beyne’t-Turâs ve’l-Mu’âsıra*, s. 134.

Ürdün’de ilk dönem hikâyeciliğinin gelişiminde bir yandan gazetecilik diğer yandan da eğitim faaliyetlerinin rolü büyük olmuştur. Ancak Ürdün’de modern anlamda kurulan eğitim kurumları, oldukça geç bir dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkedeki eğitim faaliyetlerinin yetersizliğinden ötürü Ürdün, 1927 senesinden itibaren yükseköğrenimlerini tamamlamak üzere başarılı öğrencilerini ve öğretmenlerini komşu ülkelere göndermek zorunda kalmıştır.¹⁶⁴

Modern Ürdün edebiyatında kısa hikâyeciliğin doğuşunu ifade eden ‘İlk Hikâye Aşaması’, eğitim ve gazetecilik alanlarının gelişiminden daha erken bir dönemde küçük çapta faaliyet göstermeye başlamıştır. Ancak bu gelişim süreci ülkedeki sosyal koşullardan ötürü komşu ülkelerde Ürdünlü yazarların katkılarıyla gelişme göstermeye başlamış, daha sonra Ürdün’de devam etmiştir.

Pek çok araştırmacıya göre; modern Ürdün hikâyeciliğinin temelleri Muhammed Subhî Ebû Ğanîme’nin *Eğâni’l-Leyl* adlı eseri ile atılmıştır. Edebi, sosyal ve ahlaki içerikli hikâyelerden oluşan bu koleksiyon, Ürdün edebiyatında Batı tarzı kısa hikâyenin ilk örneği sayılsa da, teknik yönden oldukça zayıf kalmıştır. Ğanîme, *Eğâni’l-Leyl* adlı koleksiyonunu okuyucuya sunduğu zaman hikâyelerine toplumsal, ahlaki ve şüphe uyandıran bir kılıf giydirmiştir. Bu hikâyeler, insanların gözleriyle şahit oldukları, kalpleriyle hissettikleri, dillerinde dolaşan samimi hikâyelerdir.

İrbit şehrinde doğan Muhammed Subhî Ebû Ğanîme, ilköğrenimini Şam’da bulunan ‘Medrese ‘Anber’ adında bir okulda tamamlamıştır. Daha sonra eğitimine Halep’te devam eden Ğanîme, tıp eğitimi almak üzere Almanya’da bulunan Berlin üniversitesine girmiştir. 1922 senesinde Berlin’de Arapça el-Hemâme adında bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Aynı yıl *Eğâni’l-Leyl* adlı hikâye koleksiyonunu Şam’da yayınlamıştır. Ğanîme’nin kültürel alandaki bu çabalarını, Ürdün’de 1923 senesinde eğitim faaliyetlerine başlayan *Medresetu’l-Salt* ve aynı yıl Amman’da yayın hayatına başlayan *eş-Şarku’l-‘Arabî* gazetesi izlemiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Sâti’ el-Hasarî, *Hevliyyetu’s-Sekâfeti’l-‘Arabiyye(es-Senetu’l-‘Ulâ)* s. 43-44.

¹⁶⁵ ‘Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu’l-Kasîra fi’l-Urdun*, ‘Ammân, Lecne Tarîhi’l-Urdun, 1993, s.10-13.

Muhammed Subhî Ebû Ğanîme'nin *Eğâni'l-Leyl* adlı hikâye koleksiyonu, kendinden öncekilerin romantik anlayışından izler taşımaktadır. Bu koleksiyon, bazı edebi çevrelere göre edebi yönden sanatsal bir değere sahip olmasa da özellikle Filistin, Ürdün, Suriye ve Irak'ta yayınlanan modern kısa hikâye koleksiyonları içerisinde ilk sıralarda yer almaktadır. Bu eser, Dr. Nâsiruddîn el-Esed'in Filistin ve Ürdün edebiyatında kısa hikâyenin öncüsü olarak kabul ettiği Halîl Beydes'in ¹⁶⁶ *Mesârihu'l-Ezhân* adlı eseri ile aynı dönemde yayınlanmıştır. Ğanîme, *el-Emel* gibi başarılı hikâyelerinin yanı sıra bazen de *Yâ Leyl ve Leytenî Kuntu* gibi makale üslubuna benzer hikâyeler de yazmıştır.¹⁶⁷

Muhammed Seyfeddîn el-Îrânî; '*Sekâfetuna fî Hamsîne 'Âmen*' adlı eserinin kısa hikâye ile ilgili bölümünde; hikâyelerini sahibi olduğu *el-Fecr* dergisinde yayınladığı Ğanîme'nin, hem modern Ürdün edebiyatında hem de Arap coğrafyasının modernleşme sürecine daha geç giren ülkelerin yazarları içinde kısa hikâye türünün önemli öncülerinden biri olduğunu ve kendinden sonra gelen nesle sağlam bir zemin hazırladığını dile getirmiştir.

Arap coğrafyasında Ürdün gibi bazı küçük ülkelerin siyasi hırslarının bedelini maalesef ülkenin genç nesli, ülke sınırlarının dışına çıkarak ödemek zorunda kalmışlardır. Ancak bu genç neslin ülkelerinden uzakta sahip oldukları kaynakları kullanarak edindikleri yeni tecrübeleri sayesinde ufukları genişlemiştir. Bu gurbet ülkelerde yetişen nesil, ülkelerine dönüklerinde kendi alanlarında önemli çalışmalara imza atmışlardır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Nâsiruddîn el-Esed, *el-Hayâtu'l-Edebiyyetti'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun Hattâ Sene 1950*, s. 127.

¹⁶⁷ Hasan Alyân, *el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Urdun ve Mevki'uha mine'l-Kıssati'l-'Arabiyye*, 'Ammân, 1994, s. 23-24; Hâşim Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fî Filistîn ve'l-Urdun*, Kâhire, Câmî'au'l-'Arabiyye, 1966, s. 165; Hâlid el-Kerakî, *er-Rivâyetu fî'l-Urdun*, 'Ammân, el-Câmî'atu'l-Urduniyye, 1982, s. 7-17.

¹⁶⁸ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Urdun*, s. 12

3.2.2. 1930'lu Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği

Ürdün'de 'İlk Hikâye Aşaması'nın ardından bazı yazarlar; toplumsal sorunlara ışık tutacak, öğüt verici ve ahlaki değerlere davet eden tarihi hikâyelere yönelmişlerdir. Bu dönemde daha çok kurgusal ve makale üslubuna benzer tarzda hikâyelerin kaleme alındığını söylemek mümkündür.

Modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türüne kaynaklık edecek ilk örnekler aslında **Ruks bin Zâ'id el-'Uzeyrî** ¹⁶⁹ (1903-2004)'nin *Halibunâ Şirâni* adlı halk hikâyelerinden oluşan koleksiyonu ile başlamıştır. Kısa hikâye üslubuna göre daha sade bir anlatımı olan bu hikâyeler, on kişilik bir aileyi oluşturan insanlardan bahseder. Bu insanlar, bazen küçük bir evde ya da bazen küçük bir odada yaşarlar. Hayat onlar için Bedevi şairlerinin anlattığı tasvirlerden ve çöl kültürüne ait değerlerden ibarettir. Hikâyelerin anlatıcısı eğitici bir yönelim içindedir. Hikâyeler, yazarın çöl adetlerine dair bilgisini sergilediği bol betimlemeli ani girişleriyle başlar. Yazar, hikâyelerde geçen karşılıklı konuşmalarda bedevi lehçesini kullanır ve bu durum yazarın halk hikâyelerini kısa hikâyeye dönüştürmeye çalıştığını açıkça göstermiş olur.¹⁷⁰

Ruks bin Zâ'id el-'Uzeyrî'nin; Gassaniler ¹⁷¹ ile Pargalı İbrahim Paşa ¹⁷² arasında geçen olayları konu edindiği kısa hikâye koleksiyonu, Ürdün edebiyatının ilk tarihi kısa hikâyesidir. ¹⁷³ Bu eser, Ürdün edebiyatında 1920'li yıllardan 1930'lu yıllara geçiş dönemi hikâyeciliğinin bir ürünüdür. 1936 yılında *Vataniyye Hâlide ve Ezâhîru's-Sahrâ'* adıyla yayınlanan bu koleksiyon içerisinde dokuz hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyeler sırasıyla *Dumû'u Fetât*, *Sekretu'l-Mevt*, *Eyyâmu'l-*

¹⁶⁹ **Ruks bin Zâ'id el-'Uzeyrî**, modern Ürdün edebiyatının ilk kısa hikâye yazarlarından bir tanesidir. Aynı zamanda edebiyat eleştirmenliği de yapan yazar, Ürdün'ün Madaba şehrinde doğmuştur. İlköğrenimini Amman'da tamamlayan yazar, üniversite eğitimini gazetecilik üzerine Mısır'da almıştır. Arap dili, Arap edebiyatı ve tarih üzerine öğretim üyeliği yapmıştır. Ayrıca bkz.: John J. Donohue, Leslie Tramontini, *Croshatching in Global Culture*, C.I, s.1151-1155.

¹⁷⁰ İbrâhîm Halîl, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun ve Buhûs Uhrâ fi'l-Edebi'l-Hadîs*, 1. Baskı, 'Ammân, Râbitatu'l-Kuttâbu'l-Urduniyyine, 1994, s. 18.

¹⁷¹ Gassaniler, 200-636 yılları arasında Suriye'de hüküm sürmüş olan Hristiyan Arap devletidir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Ahmet Ağırakça, "Gassaniler", *TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)*, C.:13,1996, s. 397-398.

¹⁷² Pargalı İbrahim Paşa, I. Süleyman saltanatı döneminde 27 Haziran 1523 - 15 Mart 1536 arasında sadrazamlık yapmış, Mısır valiliği başta olmak üzere önemli siyasal ve askeri olaylarda rol oynamış Osmanlı devlet adamıdır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Kadir Mısıroğlu, **Makbul ve Maktul İbrahim Paşa**, İstanbul, Sebil Yayınları, 2010.

¹⁷³ Hâlid el-Kerâkî, *er-Rivâye fi'l-Urdun*, s. 16.

Hasâd, Dahâyâ'l-Vefâ', Ferîsetu'l-Tekâlîd, el-Mutemerrid, es-Sâkûne, Kıssatu Bedevîyye, eş-Şerefu'l-Mazlûm adlı hikâyelerdir.

Yazarın geçmişte yaşanmış gerçek olaylardan esinlenerek kaleme aldığı bu hikâyelerin tarihi, ülke topraklarının henüz Ürdün adıyla anılmadığı eski çağlara kadar uzanmaktadır. Hikâyelerde anlatılan olayların cereyan ettikleri bu topraklar; siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda gelişmiş modern Ürdün Devleti'nin kurulmasından önce bölgenin eski sahipleri olan bedevi ve aşiret ailelerin yaşadığı topraklardır. Hikâyelerde anlatılan halk, 20.yy.'da ortaya çıkan burjuva sınıfından ve bu sınıfın toplumda gittikçe artan konumundan habersizdir. Tüm bu özellikleriyle 1930'lu yıllarda yayınlanan bu hikâye, hem Ürdün toplumunda hem de edebiyat çevrelerinde büyük yankı uyandırmıştır. Bu hikâyelerde işlenen konular; daha çok fedakârlık, sorumluluk duygusu, şeref ve kahramanlık gibi temalar olmuştur.¹⁷⁴

1930'lu yıllarda Ürdün'de kalem alınan hikâyeler yok denecek kadar azdır. Bu nedenle, Batı tarzı kısa hikâye türünün sanatsal ve teknik özelliklerini taşıması yönünden zikredilmeye değer tek hikâye koleksiyonu, 'Uzeyrî'ye aittir. Yazarın *Ebnâ'ul-Ğasâsine ve İbrâhîm Bâşâ* adıyla da yayınladığı aynı hikâye koleksiyonu, Selâme Mûsâ'nın Kahire'de çıkarttığı *el-Mecelletu'l-Cedîde* adlı dergisi ile Filistin'in Rafat bölgesinde yayınlanan *Rakîb Sihyûn* adlı dergide yayınlanmış ve büyük beğeni toplamıştır. Bu koleksiyon; Filistin'de yayın yapan *ed-Difâ'* gazetesinin 1936 yılının Mayıs ayında çıkardığı 16. sayısında, *Nâru'l-Bâşâ ve lâ el-Âr* başlığı altında da okuyucuyla buluşmuştur.

Mısır edebiyatının en önemli kısa hikâye yazarları arasında anılan Mahmûd Teymûr, el-'Uzeyrî'nin hikâye koleksiyonunun Ürdün kısa hikâyeciliği ve gelecek nesil yazarları açısından yerel motiflerle dolu yeni bir çığır açtığını dile getirmiştir. Bu koleksiyon, aynı zamanda Brezilya'nın San Paulo kentinde *el-'Usbetu'l-Endulisiyye* adlı dergiyi yayınlayan Mehcer edebiyatçılarının da ilgisini çekmiş ve övgülerini kazanmıştır.¹⁷⁵

¹⁷⁴ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s. 14.

¹⁷⁵ *A.e.*, s. 15.

3.2.3. 1940'lı Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği – Nekbe Dönemi

Ürdün edebiyatında 1940'lı yıllar, kısa hikâyenin önceki dönemlere oranla daha fazla gelişme gösterdiği yıllardır. Bu dönemde yayınlanan *el-Ceride* gazetesi ve *er-Ra'id* dergisi Ürdün hikâyeciliğinin gelişimde önemli rol oynamışlardır. Özellikle 1945 ve 1947 yılları arasında bu yayın organları, pek çok Ürdünlü edebiyatçıya kucak açarak hikâye koleksiyonlarını okuyucuyla buluşturmuştur.

Bu dönemde Ürdün hikâyeciliğinin en önemli yazarları arasında özellikle 'Îsâ en-Nâ'ûrî, **Veftî el-Yermûk**, **Fâlih ed-Dâvud el-Ġarâyibe**, **'Ukle Râcî Dîne**, **Doktor Metrî Şerâyiha**, 'Abdu'l-Hâlîm 'Abbâs, Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî, **Sâlih es-Selefiyyetî**, **'Abdurrezzâk el-Hamûd**, **Edîb 'Abbâsî**¹⁷⁶ (d. 1905) gibi şahsiyetler öne çıkmıştır.¹⁷⁷

Bu yazarların çabaları ve dönemin yayın yapan gazete ve dergilerinin edebi ürünlere ayrı bir önem vermeleri; bu küçük Arap ülkesinde kısa hikâye sanatının gelişmesini sağlamıştır. Ürdün kısa hikâyeciliği, her geçen gün artan tecrübeler vasıtasıyla belki önemli sayılabilecek bazı ürünlerini, 1948 yılında yaşanan Filistin trajedisinden yani Nekbe döneminden önce vermeye başlamıştır.

'Îsâ en-Nâ'ûrî'nin bu dönem yazdığı hikâyelerinde ölüm teması üzerinde durduğu dikkat çekmektedir. Yazar, *Dahiyyatu'l-Şeref* adlı hikâyesinde savaştan kaçmaya çalışırken tüyler ürperten şekilde ölen birinden bahsederken, *el-Mahdû'a* adlı hikâyesinde odak noktası, hakkında çıkacak bir skandal korkusuyla intihar eden bir karakter olmuştur. Bir başka hikâyesi *eş-Şehîdu'l-Meçhûl*'da, cesedi yaşadığı köyün dışında bir mezarlığa defnedilen bir kahraman ve bu kahramanın arkasında bıraktığı gözü yaşlı sevgilisi tasvir edilmiştir.¹⁷⁸

Ölüm temasını farklı bir yönüyle ele alan bir diğer dönem yazarı ise; Doktor Metrî Şerâyiha olmuştur. Yazarın bu dönemde kaleme aldığı hikâyelerinden birinin konusu, başkasına ait değerli mücevherleri elde etme hırsına bürünmüş bir adamın

¹⁷⁶ **Edîb 'Abbâsî**, Ürdünlü kısa hikâye ve roman yazarıdır. Ürdün'ün el-Husn bölgesinde doğan yazar, ilk, orta ve lise eğitimini Nablus'ta tamamlamıştır. Üniversite'de öğretmenlik bölümünden mezun olmuştur. Ayrıca bkz.: Muhammed Ebû Sûfe, *Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun*, s. 217-221

¹⁷⁷ Hasan Alyân, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun ve Mevki'uha mine'l-Kıssati'l-'Arabiyye*, s. 23.

¹⁷⁸ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s. 16.

yılan sıkması sonucu ölmesidir. Metrî Şerâyiha; yazdığı *Hidru'd-Dâmî*, *el-Fellâhu'l-Ta'is*, *Bi'setu'l-Karye*, *Zeffetu'l-Ebediyye* gibi hikâyelerle, aslında Ürdün'de toplumsal ilişkilerin ilerleme düzeyini açığa çıkarmak istemiştir. Ölüm ve matem Şerâyiha'nın hikâyelerinin ritmik birer ögesi haline gelmiştir. Yazarın *Hidru'd-Dâmî* adlı hikâyesi, bir adamın karısını gerdek gecesinde bıçaklayarak öldürmesiyle sonlanmaktadır. *el-Fellâhu'l-Ta'is* adlı hikâye de ise; Şerâyiha düne kadar elleriyle yaptıkları bir parça ekmek için bugün acınası kaderlerine ağlayan, bağırان, feryat eden biçare köy halkını her yönüyle anlatmaya çalışmıştır.

Matem havası bu aşamada yazılan bütün kısa hikâyelerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ölüm teması da neredeyse bu dönem hikâyelerindeki her kahramanın kaçınılmaz sonu haline gelmiştir. Bu aşamada biri Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî'ye, diğer ikisi 'Abdurrezzâk el-Hamûd ve Edîb 'Abbâs'a ait olmak üzere üç hikâye kaleme alınmıştır. Bu eserler sayesinde Ürdün hikâyeciliği kendinden önce sadece belli konular etrafında gidip gelen sığ içeriğinden kurtulmaya başlamıştır.

Bu hikâyelerin ilki; Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî'nin Filistin'de Nekbe yılları öncesi dönemde yaşanan olayları işlediği *Hizâ'uhu'l-Cedîd* adlı hikâyesidir. Bu hikâye, profesyonel bir yazarın kaleminden çıktığı gibi teknik ve sanatsal özellikleri açısından da ustalığın konuşturulduğu bir eserdir. Aslında el-Îrânî, bu hikâyeden önce ilk olarak 1937 yılında yayınladığı *Evvelu's-Şavt* adlı hikâyesini yazmıştır.¹⁷⁹

Hayvanların konuşturulduğu diğer iki hikâyeden biri; 'Abdurrezzâk el-Hamûd'un *Sa'leb ve Dab'u ve Himâr* adlı hikâyesidir. Diğer hikâye ise; Edîb 'Abbâs'ın *Beyne Cedyu ve Ummuhu* adlı hikâyesidir. Bu iki eserde de; **Ibn Mukaffa**¹⁸⁰ (ö.759)'nın Arapçaya kazandırdığı klasiklerden *Kelîle ve Dimne*¹⁸¹'nin etkisi görülmektedir. Sembolizmin hâkim olduğu bu iki eserde, problemlerin

¹⁷⁹ A.e., s. 17.

¹⁸⁰ İran asıllı Arap dil ve edebiyat âlimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffa", **TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.:21, Yıl: 2000, s. 130-134.

¹⁸¹ Kelile ve Dimne, Öğüt verme amacı taşıyan Hint kaynaklı eksi masal kitabıdır. Arap âlimlerinden İbnü'l-Mukaffa tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.:Adnan Karaismailoğlu, "Kelile ve Dimne", **TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.:25, Yıl: 2002, s. 210-212.

çözümlemesinde eleştirel bir bakış açısının hâkim olduğu dikkatlerden kaçmamıştır.¹⁸²

‘Abdurrezzâk el-Hamûd’un *Sa‘leb ve Dab‘u ve Himâr* adlı hikâyesinde iğrenç ikiyüzlülükleriyle tanımladığı hayvan karakterler, aslında eski Arap geleneğinde hayvanlar konuşturularak yapılan bir eleştiri türünün devamı niteliğindedir. Edîb ‘Abbâs’ın *Beyne Cedyu ve Ummuhu* adlı hikâyesinde; anne keçinin yavrusunu kesilmekten kurtarmak için kasaba karşı verdiği mücadele anlatılmaktadır. Ancak anne ne kadar çabalasa da oğlunu kasabın elinden kurtarmayı başaramamıştır. Bu iki hikâye; eski Arap edebiyatının hikâye kurgusunda, sembolik mirasın başarılı ve nadir örnekleri olması bakımından önem taşımaktadırlar.

Bazı araştırmacıların nezdinde 1940’lı yılların hikâyeciliği, bünyesinde iki farklı kimliği barındırmaktadır. Bunlardan bir tanesi; hikâyenin iskeletinin dışına çıkarken, diğeri daha çok hikâyenin kurgusal oluşumuyla ilgilenmektedir. Kısa hikâyenin sınırlarını aşan bu tarz hikâyeler; birbirinden bağımsız noktaları, kopuk bağlantıları, uzun ve karmaşık olaylar örgüsüyle ustalıkla bir araya getiren roman türünün kurgusal özelliklerinin de ötesine geçmiştir. Bu durum kısa hikâyeyi belki de, hem sanatsal anlatı düzeyi yönünden hem de hikâyenin şekil, içerik, teknik gibi kurgusal oluşum aşamaları yönünden zayıflatmış olabilir. Ancak edebiyat araştırmacılarının çoğu, hikâyenin bu yeni yapısal özelliklerinin her bir gizli ayrıntısını hayranlıkla dile getirmişler, hatta övgüler yağdırmışlardır.¹⁸³

Kısa hikâyenin yukarıda bahsi geçen bu yeni yapısal özelliklerine ilk olarak, **Edîb Ramadân**’ın 1930’lu yılların ortalarında polisiye serisi şeklinde yayınladığı *Eyne Racul ev Cerâ’imu’l-Mâl* adlı hikâye koleksiyonunda rastlıyoruz.¹⁸⁴ Bu eserin ardından bu tarzda kaleme alınan bir diğer eser, Teysîr Zubyân’a aittir. Zubyân’ın **el-Muzekkerât** adlı kısa hikâye koleksiyonu, ilk olarak **el-Cezîre** dergisinin Şam’da yayımlandığı dönemde *el-Muzekkerât Tâlib Sânevî* adı altında seri halinde yayınlanmıştır. Aynı eser, daha sonra yine **el-Cezîre** dergisinin Amman’da yayımlandığı 1945 senesinde *Eyne Humâtu’l-Fadîle ve Muzekkerât Fetât ‘Arabiyye*

¹⁸² Hâşim Yâğî, *el-Kıssatu’l-Kasîra fi Filistîn ve’l-Urdun*, s. 171.

¹⁸³ ‘Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu’l-Kasîra fi’l-Urdun*, s. 17.

¹⁸⁴ Hâlid el-Kerâkî, *er-Rivâye fi’l-Urdun*, s. 15.

Şâride takma adları ile ebced usûlüne göre bölüm bölüm yayınlanmıştır. Okuyucuların iştahını kabartan bu hikâyeler, pek çok gazete ve dergiyi hikâye yayınlama konusunda da teşvik etmiştir. Bu hikâyeler her ne kadar sanatsal yönden zayıf kabul edilmişlerse de, yayınlanan her bir bölüm Ürdün hikâyeciliğinin çerçevesinin oluşmasına katkı sağlamışlardır. Ayrıca yayınlanan her bir bölüm tek başına bir hikâye serisi olabilecek niteliktedir.¹⁸⁵

Şükrî Şa‘şa‘a’nın *Zikriyât* adlı eseri, bu alanda kendinden önce yazılan diğer iki eserden sanatsal yönden çok daha ileri bir seviyededir. Yazarın bu hikâyelerde kullandığı üslubu için Dr. Nâsiruddîn el-Esed, *‘Zirve Hikâyeci’* tabirini kullanmıştır.¹⁸⁶

Dr. Hâlid el-Kerakî de; Şa‘şa‘a’nın bu koleksiyonunun, modern Arap edebiyatının biçim, içerik ve üslup yönünden edebi bir işlevi olan ilk hikâye anlatma örneklerine yakın olduğundan bahsetmiş ve bu hikâyelerde, Tâhâ Huseyn’in *el-Eyyâm* adlı eserinde kullandığı üslubun izlerini taşıdığını ileri sürmüştür.¹⁸⁷ Kerakî’nin bu iddiasını, Şa‘şa‘a’nın *es-Sabi* adlı hikâyesinde açıkça görmek mümkündür. Şa‘şa‘a’nın *Zikriyât* adlı eserinin bu aşamadaki çalışmalar içerisinde ileri düzey bir eser olduğuna şüphe yoktur.

Şa‘şa‘a’nın *Zikriyât*’ı bu döneme kadar gelişme gösterse de Ürdün hikâyeciliğinin sınırlarının dışına taşmıştır. Şa‘şa‘a’nın bu hikâyeleri yazarken, söz sanatlarını bir araya getirmedeki becerisi, dili kullanmadaki ustalığı, okuyucusuna sunduğu şiirler tasvirler oldukça dikkat çekmiştir. Bir yandan üslubunu bir şölen havasında okuyucusuna aksettirirken hikâyesel vızıyondan uzaklaştığı kurgusal alanda sergilediği edebi stilleri, diğer yandan hikâyenin akışı içerisinde ahlaki tavsiyelerde bulunmayı da ihmal etmeyişi ile Şa‘şa‘a, *Zikriyât* adlı koleksiyonu ile Ürdün hikâyeciliğinin doruklarına tırmanmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu’l-Kasîra fi’l-Urdun*, s. 18.

¹⁸⁶ Nâsiruddîn el-Esed, *el-İtticâhâtü’l-Edebiyyetu’l-Hadîse fi Filistîn ve’l-Urdun* Hattâ Sene 1950, 1. Baskı, Kâhire, Ma‘hedu’d-Dırâsâti’l-‘Arabiyyeti’l-‘Ulyâ, 1958, s. 99.

¹⁸⁷ Hâlid el-Kerakî, *er-Rivâye fi’l-Urdun*, s. 21-26.

¹⁸⁸ Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu’l-Kasîra fi’l-Urdun*, s. 19.

Şa‘şa‘a’nın *Zikriyât* adlı eserindeki hikâyeler; sosyal, siyasi ve eğitimsel pek çok motifle dolup taşmaktadır. Hikâyelerde olayların geçtiği zaman aralığı, Ürdün topraklarında Osmanlı hâkimiyetinin hüküm sürdüğü dönemden ülkenin Yahudi istilası ile karşı karşıya kaldığı döneme kadar geçen süreyi kapsamaktadır.

Şa‘şa‘a, *Zikriyât* adlı eserini kaleme aldıktan sonra edebi hikâye eleştirisine yönelmiştir. Onun bu eğilimi, kendinden sonra bu türde eser verecek olan kişilere yol göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Kısa hikâye türünü eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirerek kaleme aldığı *Fî Turuku’z-Zamân* adlı eserini 1957 yılında yayınlamıştır.¹⁸⁹ Yazar eserinin önsözünde kısa hikâye türünün, edebi değerinin ötesinde toplumsal sorumluluk bilinciyle yazılması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü yazara göre, hikâyeler tam olarak yaşamın içinden beslenen siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel öğelerden meydana gelmektedir.

Bu dönemde Ürdün hikâyeciliği çok daha geniş bir alana yayılmaya başlamış ve bugüne kadar sadece gazete ve dergi sayfalarıyla yetinen kısa hikâye yazarlarına bu mecralar eserlerini yayınlamaları için dar gelmeye başlamıştır. Hem şekil, biçim ve içerik yönünden hem de sanatsal ifade yönünden oldukça gelişme gösteren kısa hikâye türü artık kendini daha uzun metinlerle ifade etmeye başlamıştır. Öyle ki; pek çok hikâye yazarı bu dönemde daha uzun hikâyeler kaleme almaya başlamış, bununla yetinemeyen kısa hikâye yazarlarının çoğu ise, roman türünde eserler vermeye başlamışlardır.¹⁹⁰

Uzun hikâyelerin bu dönemde kaleme alınan örneklerinin hemen hepsi, modern Ürdün edebiyatında kısa hikâyeden roman türüne geçiş döneminin ürünleri olarak kabul görmüşlerdir. Bu dönemin uzun hikâyelerinin çoğunda Mısır edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Huseyn Heykel’in *Zeyneb* adlı romanının izlerini görmek mümkündür. Ürdün’de bu tarzda ilk eser veren kişi ‘Abdulhalîm ‘Abbâs olmuştur. Yazar, *Fetât min Filistîn* adlı eserini, 1948 yılında patlak veren İsrail-Filistin çatışması nedeniyle Filistin’de yaşanan felaket günlerinde tamamlamıştır.

¹⁸⁹ Hâlid el-Kerâkî, er-Rivâye fi’l-Urdun, s. 24-26.

¹⁹⁰ ‘Abdurrahman Yâğî, el-Kıssatu’l-Kasîra fi’l-Urdun, s.20.

Bu eser; Nekbe yılları öncesinde Filistin sınırlarına dâhil olan Hayfa şehrinde ikamet eden Filistinli bir ailenin, 1948 yılında yaşanan savaş sonrasında önce Lod bölgesine ardından da Ramallah'a göç etmek zorunda kalmalarını konu edinmiştir. İki genç arasında yaşanan büyük bir aşk hikâyesinin anlatıldığı eser; iki gencin Nekbe dönemi sonrası Amman'a göç ettikten sonra erkeğin Filistin'e geri dönüp savaşırken şehit düşmesiyle trajik bir biçimde sona ermektedir. Yazar hikâyenin olay örgüsünü, kıyıya yanaşan vapurun sahile halat atışı gibi sıkı sıkıya birbirine bağlamış ve hikâyenin kahramanları etrafında dönen ilişkiler zincirini başarıyla tasvir etmiştir. Yazar, eserin önsözünde Ürdün'de 1931 yılında yaşanan devrim ile 1948 yılında patlak veren savaşın ardından yaşanan Nekbe döneminin olayları arasında bağ kurmaya çalışmaktadır. Hikâye'ye giriş yapmak için yazarın mesaj veren bir üslup kullandığı dikkat çekmektedir. Eserin girişinde, yazar; önce Mısırlı soylu bir hemşireyi betimledikten sonra hikâyenin asıl kahramanı, mesleği öğretmen olan ancak sonra Fransızca tercüman olarak iş bulabilen Filistinli genç kız Fadvâ'yı tasvir etmeye başlamaktadır. Bu iki kadın arasında karşılaştırmalı bir anlatımı tercih eden yazarın, önemli mesaj vermek istediği aşikârdır. 'Abdulhalîm 'Abbâs'ın eserinde; olayları anlaşılır bir kurguyla sunduğu, dil ve üslubunu ustalıklı kullanarak edebi ve kültürel hafızanın zenginliklerine başvurduğu anlaşılmaktadır.¹⁹¹

Dr. Nâsiruddîn el-Esed, *Fetât min Filistîn* adlı eser için; Filistin meselesini ve bir halkın yurtlarından zorla çıkarılışını edebi bir mecrada konu edinen ilk çalışma olduğunu ifade etmiştir. Esed'e göre; Arap ırkından övgüyle bahseden, toplumun asli unsurlarını ve karakteristik özelliklerini takdir ederek anlatan bu eser, okuyucusuna Filistin halkının şu an içinde bulunduğu trajik durumundan kurtulup elbet bir gün yeniden eski şanlı tarihini yeniden yazacağı günlere ulaşacağına inandıran yönüyle büyük bir övgüyü hak etmiştir.¹⁹²

Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî, 'Abdulhalîm 'Abbâs'ın Ürdün hikâyeciliği içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu ve diğer hikâyelerinde olduğu gibi *Fetât min Filistîn*'de de hikâyenin sonuna gelmeden analiz ettiği problemleri çözümleriyle beraber okuyucusuna sunduğundan bahsetmiştir. Yazarın hikâyelerinin araştırma

¹⁹¹ A.e., s. 21.

¹⁹² Nâsiruddîn el-Esed, *el-İtticâhâtu'l-Edebiyyetu'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun*, s.100-101.

yazıları ve makalelerinden çok daha ileri düzey olduğunu belirten İrânî, hikâye anlatımına yardımcı epik unsurları ve hikâyesel diyalogları bir araya getirmedeki yeteneğiyle ‘Abdulhalîm ‘Abbâs’ın büyük bir başarı yakaladığını dile getirmiştir. Yazarın bu başarısını en iyi *Ashâbu’l Muhammed* adlı eserinde açıkça görüldüğü de sözlerine eklemiştir.¹⁹³

İbrâhîm el-‘Alem; ‘Abdulhalîm ‘Abbâs’ın *Ġarîb mine’l-Cezâ’ir* adlı kısa hikâye koleksiyonuna dikkat çekerek, bu eserin Arap milliyetçiliğinden izler taşıdığını dile getirmiştir. Ayrıca ‘Abdulhalîm ‘Abbâs’ın daha ileriki senelerde yayınladığı *Fî’s-Siyâse ve’l-Edeb* adlı eseri ile *Ve İnnallahe Ya’fû ‘an Kesîr, el-Atlâl* adlı hikâyelerinde, Arap ahlakını öven ve halkı cihada davet eden öğeler bulunduğunu sözlerine eklemiştir.¹⁹⁴ Dr. Semîr Katamî, ‘Abdulhalîm ‘Abbâs’ın *Fetât min Filistîn* adlı eseri için diğer edebiyat araştırmacılarından farklı bir yorumda bulunmuştur. Katamî, ‘Abdulhalîm ‘Abbâs’ın bu eserini olgunluk öncesi dönemimin bir ürünü olarak görmektedir. Yazarın, hikâyenin sonuna doğru başlardaki ahengini kaybederek gittikçe monotonlaştığını ve aslında tek bir detaya takılı kalıp sanki daha fazla şeyden bahsediyormuş gibi kelime oyunları ile lafi fazlaca uzattığını iddia etmiştir.¹⁹⁵

1940’lı yıllarda Ürdün hikâyeciliğinin iki farklı yönde gelişme gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde çıkan hikâye koleksiyonlarını incelediğimiz zaman, ya modern Arap edebiyatında artık müstakil bir konuma sahip kısa hikâye türünde eserlere ya da daha çok roman türüne benzeyen ama tam olarak roman diyemeyeceğimiz uzun hikâye tarzı eserlere rastlıyoruz. Dolayısıyla bu dönem hikâyeciliğinin, modern Ürdün edebiyatında roman türünün temellerini atmasında büyük katkı sağladığını söyleyebiliriz. Nitekim bu zamana kadar kısa hikâye yazarı olarak tanıdığımız pek çok sima, ilerleyen dönemlerde roman yazarı olarak da karşımıza çıkmaya başlayacaktır. Hatta yazarların bazı eserlerinin hem uzun hikâye hem de roman türü içerisinde değerlendirildiğini burada belirtmekte yarar vardır.¹⁹⁶

¹⁹³ ‘Abdurrahman Yâġî, *el-Kıssatu’l-Kasîra fî’l-Urdun*, s. 22.

¹⁹⁴ İbrâhîm el-‘Alem, *Uksûsa fî’l-Urdun*, Beyrût, Risâle Câmi‘iyye Yesû‘iyye, 1987, s. 54-55.

¹⁹⁵ Dr. Semîr Katamî, *el-Hareketu’l-Edebiyye fî’l-Urdun hattâ sene 1948*, ‘Ammân, Vizâratu’s-Sekâfe, 1981, s. 136 v.d.

¹⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Süleymân el-Ezra‘î, *er-Rivâyetu’l-Cedîde fî’l-Urdun*, ‘Ammân, Vizâratu’s-Sekâfe, 1998.

3.2.4. 1950'li Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği

1950'li yıllara gelindiğinde Ürdün'de, emperyalist güçlerin Arap topraklarındaki müttefiki olan Yahudilerin hain saldırısı karşısında toplumda yükselen felaket çılgınlıklarını ve matem sessizliğini aynı anda hissetmek mümkündür. 1948 yılında İsrail'in Filistin'e saldırması üzerine yaşanan savaş; arkasında toplumsal, milli ve insani büyük bir enkaz bırakmıştır. Bu savaşın ardından Ürdün nehrinin Doğu yakası, yaşanan felaketten arta kalanlarla baş başa kalmış ve Ürdün halkı ile Filistin halkı birbirine karışmıştır. Bu yaşanan trajedi her iki halkın da düşüncelerinde, kalplerinde, akıllarında hatta aldıkları her nefeste meşgul oldukları bir mesele haline almıştır. Bundan sonra nehrin Batı yakasında yani Filistin topraklarında yakın gelecekte şekillenecek olan yeni edebi ve sanatsal gerçeklik ile nehrin Doğu yakasında hali hazırda var olan edebi ve sanatsal gerçeklik iç içe geçmiştir. Bu savaşın ardından Ürdün'de sosyal yapı, toplumsal ilişkiler, kültürel değerler açısından büyük değişiklikler meydana gelmiş ve ülkedeki siyasi, sosyal, ekonomik pek çok alanda güç dengeleri değişmeye başlamıştır. Bu yaşanan gelişmelerin ışığında; Ürdün hikâyeciliği de, toplumda fırtınalar estiren trajik gerçekliğe eşdeğer teknik bir ilerleme kaydetmeye başlamış ve kısa hikâyeciliğin epik vizyonu değişime uğramıştır.¹⁹⁷

Ellili yılların başlarında çıkan üç hikâye koleksiyonu oldukça dikkat çekmiştir. Bunlardan ikisi; **Emîn Fâris Malhas**¹⁹⁸ (1923-1983)'ın 1952 senesinde çıkan *Men Vahyi'l-Vâk'i* adlı eseri ile **Muhammed Edîb el-Âmirî**¹⁹⁹ (1907-1978)'nin 1953 senesinde çıkardığı *Şu 'â'u'n-Nûr* adlı koleksiyonudur. Bu iki eser; toplumda her an alevlenmeye hazır kıvılcımları sakın ve dikkatli bir şekilde körüklemeye çalışmışlardır. Üçüncü eser ise; Semîra 'Azzâm'ın *Eşyâ' Sağîra* adlı eseridir. Bu eser, diğer iki koleksiyonun aksine; toplumda yanan ateşi daha da

¹⁹⁷ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s. 24.

¹⁹⁸ **Emîn Fâris Malhas**, Ürdün edebiyatının önemli kısa hikâye yazarlarından bir tanesidir. Kudüs'te doğan yazar, üniversitede öğretmenlik bölümünden mezun olmuştur. Bir süre Arap Radyosu'nda görev almıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <http://culture.gov.jo/node/30719>, 28.04.2017.

¹⁹⁹ **Muhammed Edîb el-Âmirî**, Filistin asıllı modern Ürdün edebiyatının kısa hikâye yazarlarından bir tanesidir. Filistin'in Yafa şehrinde doğmuştur. Üniversite eğitimini Beyrut Amerikan Üniversitesinde tamamlamıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <http://www.palestinaedia.net/-1907-1978>, 28.04.2017.

tutuşturarak ülkedeki kara bulutların bilincine varılması gerektiğini sert bir şekilde dile getirmiştir.²⁰⁰

Kısa hikâye türü bu dönemde, farklı kategorilerde büyük talep gören bir sanat dalı haline gelmiştir. Daha öncesinde çekingenlikle sunulan bu türdeki eserler, bu dönemden sonra artık herkes tarafından değer gören ve takdir edilen bir üne kavuşmuştur. Bazı usta yazarların eserleri sayesinde, Ürdün edebiyatında kısa hikâye sanatı; gelecek nesillerin faydalanabilecekleri kurallarını belirlemiş ve kendine has bir tarz ve üslup ortaya koymuştur. Bu dönemde Ürdün hikâyeciliği, yeni bir duygusal dönüşüm içerisine girmiştir.²⁰¹

Bu aşamada yazarlar; yoğun olay örgüsünü belli bir mekânda ve belli bir hacimde kısa sürede anlatmayı gerektiren yeni nesil bir kısa hikâye çeşidi ile karşımıza çıkmaktadırlar. Epik ilişkiler ağı içerisinde bu belli bir zamanda, belli bir mekânda, yoğun olay örgüsüyle şekillenen insan davranışları; hikâyelerde şeffaf, tutarlı ve sanatsal bir doku oluşturmuştur.

Bu dönemde Ürdün ve Filistin toplumları arasında bir kaynaşma ve uyum söz konusudur. Bu durum, sosyal hayatın her alanında olduğu gibi edebiyatta da etkisini göstermiştir. Her iki ülke edebiyatının tüm dalları birlikte hareket etmeye başlamış ve bu iki benzer kültür arasında güçlü bir bağ kurulmuştur. Bu kültürel etkileşim, Ürdün toplumundaki kültürel dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Kudüs ve Amman'da çıkan kısa hikâye koleksiyonları her yönden birbirine eşdeğer çalışmalar olmuşlardır.

Kudüs doğumlu Emîn Fâris Malhas'ın kısa hikâyeleri, modern Ürdün hikâyeciliğinin gelişiminde önemli bir konuma sahiptir. Yazarın teknik açıdan oldukça ileri düzey sayılan *Men Vahyi'l-Vâk'i* adlı koleksiyonunda yer alan hikâyeler, Ürdün ve Filistin toplumları arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmıştır.

Yazarın bu koleksiyonunda yer alan *Merzûk* adlı kısa hikâyesi, Adnan adında bir karakterin hayallerini, cesaret, yiğitlik ve direnişçi özelliklerini tasvir etmiştir. Adnan içinde yaşadığı toplumun gerçeğini; annesinin kendisi hakkındaki kuruntularını

²⁰⁰ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, a.y.

²⁰¹ A.e., a.y.

ve korkularını elinle olan imkânlarla değiştirebilmenin hayalini kurmaktadır. Hikâyedeki anne ve oğul, toplumdaki gerçek ilişkileri yansıtan birbirine bağlantılı iki karakterdir. Yazar, bu hikâyede gelişmiş modern bir Arap toplumu fikrine dayandırdığı gerçekçi bilinçaltı tekniklerine başvurmuştur.

Malhas'ın aynı koleksiyonu içerisinde yer alan Sabriye adlı kadın karakteri, oldukça gelişmiş bir tasvir ve tahlil ile karşımıza çıkmaktadır. Hayatı kendi ailesi ile Sâlim Efendî'nin ailesi arasında geçen genç bir kızın hikâyesini anlatan bu eser, teknik ve sanatsal yönden oldukça ileri düzey bir çalışma olarak kabul edilmiştir.²⁰² Koleksiyonda bulunan diğer hikâyeler zaman zaman teknik yönden zayıflık göstermiş olsalar da eserin bütünü; Ürdün ve Filistin toplumları arasında yaşanan kültürel değişimlere ışık tutması açısından büyük bir önem arz etmektedir.²⁰³

Emîn Fâris Malhas'ın başyapıtı olarak kabul edilen *Merzûk* ve Sabriye adlı hikâyeleri, yazarı bu aşamada Ürdün ve Filistin'deki kısa hikâye yazarları içerisinde zirveye oturtmuştur.²⁰⁴

Muhammed Edîb el-Âmirî'nin, *Şu 'â'u'n-Nûr* adlı hikâye koleksiyonuna gelecek olursak; 5'i Batı edebiyatlarından tercüme ve 5'i yazarın kendi telifi olan 10 hikâyelik bu koleksiyon, dünya edebiyatındaki ileri düzey kısa hikâye örneklerini başarılı bir tercüme ile buluşturması açısından önemlidir. Bu eser, kendinden sonra Batı edebiyatından eser tercüme etmek isteyen Ürdünlü edebiyatçılara teknik ve sanatsal yönden bir yol gösterici niteliğinde olmuştur.²⁰⁵

Âmirî yazdığı hikâyelerin, halkın mutsuzluk seviyesine indirgenmiş hikâyeler olduğunu, ancak bu hikâyelerin onları mutsuz etmedikleri aksine hayatlarının karanlığına bir güneş gibi doğacak şeylerden bahsettiğini dile getirmiştir. Toplumun mutsuzluğuna bir umut ışığı olmak istediğini dile getiren yazar, hikâyeleri aracılığıyla; insanlara sabırlarının, beklenti ve mücadelelerinin karşılığında her geçen

²⁰² A.e., s. 24.

²⁰³ Yazarın diğer hikâyeleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Nâsiruddîn el-Esed, **el-İtticâhâtü'l-Edebiyyetu'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun**, s. 53-61; Hâşim Yâğî, **el-Kıssatu'l-Kasîra fî Filistîn ve'l-Urdun**, s. 70-78.

²⁰⁴ Hâşim Yâğî, **el-Kıssatu'l-Kasîra fî Filistîn ve'l-Urdun**, s. 289-295.

²⁰⁵ Abdurrahman Yâğî, **el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Urdun**, s. 26.

gün daha da gelişen modern bir hayata, en kısa zamanda kavuşacaklarına inandırmaya çalışmıştır.

‘Âmirî’nin bu ifadeleri her ne kadar kendi fikirleriyle toplumu eğitmeye yönelik bir çağrı gibi dursa da; aslında bu durum hikâyelerinin yapısına bahsettiği kadar müdâhil olmadığı gibi teknik ve sanatsal açıdan da epik dokuya zarar vermemiştir. Yazarın daha önce belirttiği topluma bir umut ışığı olma çabaları; kendini *Şu ‘â ‘u* adlı hikyesinde kadın kahramanın oğlunun kader çizgisinin bir anda değişmesi şeklinde ve *el-Fakîr* adlı hikâyesinde zavallı hocanın içinde bulunduğu durumdan kendisini çekip çıkararak yardımsever kurtarıcısı olarak göstermiştir. Yazarın *Sevm Dâ’im* adlı hikâyesinde küçük hasta bir çocuğun yeniden sağlığına kavuşması, *Beyne’l-Harameyn* adlı hikâyesinde başkahramanın karşısına çıkan engellerin üstesinden gelmesi ve *Sera’u ve Şeref* adlı hikâyesinde hac esnasında başına gelen onlarca müsibet karşısında kahramanın direnme gücü de topluma bir umut ışığı olma çabalarının ifadesidir.²⁰⁶

Muhammed Edîb el-‘Âmirî, bu aşamada yazdığı eserlerinde kullandığı estetik dil ve zengin kültürel hafızanın mevcut ifadeleriyle süslü söz sanatları ile büyük bir başarı yakalamıştır. Yazarın bazı hikâyelerinde mücadeleci olmayan sakin bir tavır takındığı, suça yöneltecek davranışlardan kaçındığı gözlenmiştir.

Edebiyat araştırmacılarından Dr. Hâşim Yâğî; ‘Âmirî’nin çoğu hikâyesinde, Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî başta olmak üzere kendinden önceki neslin öncü yazarlarının etkisi olduğundan bahsetmiştir. Yâğî, ‘Âmirî’nin hikâyelerinde Îrânî’nin ahlaki tutumuna karşı belirgin bir eğilim gösterdiğinden söz etmiştir. ‘Âmirî’nin hikâyelerindeki karakter tasvirlerini, iç gözlem ve psikolojik tahlilleri, yazarın acemi deneyimleri olarak kabul edilmiştir.

Bu yıllarda Nekbe döneminin acı çığılıkları hala kulaklarda çınlamaya devam etmektedir. 1948’de yaşanan Filistin trajedisinin ardından ülkelerinden zorla sürülen mülteci ailelerin yaşadıkları hiçbir şey unutulmuş değildir. Bu aşamada, romantik akımın en önemli temsilcisi Filistin asıllı Ürdün’lü yazar Semira ‘Azzâm’ın toplumun

²⁰⁶ Nâsiruddîn el-Esed, *el-İtticâhâtu’l-Edebiyyetu’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Urdun*, s. 101-102; Hâşim Yâğî, *el-Kıssatu’l-Kasîra fî Filistîn ve’l-Urdun*, s. 178-192.

üzerindeki bu puslu havanın bir ürünü olarak ortaya çıkan *Eşyâ' Sağîra* adlı hikâye koleksiyonu karşımıza çıkmaktadır. Filistin halkının üzerinde dolaşan acı yüklü kara bulutları tasvir eden 'Azzâm; karanlıklarını aydınlatacak hiçbir ışığı olmayan bu halkın yaşadığı hüznün ve kederleri, vatanlarının düşman tarafından kuşatılmalarını ve bu kuşatma altında kalan insanın parçalanmış ilişkilerini tüm gerçekçiliğiyle gözler önüne sermiştir.²⁰⁷

Bu aşamada, hikâye sanatının asli özelliklerini ortaya koyan önemli edebiyatçılar yetişmiştir. Bu yazarlar, oldukça başarılı örnekler ortaya koyarak bu türün bundan sonraki gelişim seyri üzerinde önemli etkiler bırakmışlardır. *Evvelu's-Şavt* ve *Me'a'n-Nâs* adlı iki önemli koleksiyonun sahibi Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî, Emîn Fâris Malhas, Muhammed Edîb el-Âmirî ve Semira 'Azzâm Ürdün hikâyeciliğinin kendine özgü tarzını ortaya koyan önemli yazarlardır.

Bu yukarıda adı geçen edebiyatçıların dışında kalan pek çok isim Ürdün'de fazla uzun süre kalmamışlardır. Dolayısıyla, Ürdün hikâyeciliğinin gelişimine fazla bir katkıda bulunmamışlardır. Ancak bu yazarların kısa süreli etkilerine rağmen ülkede hikâye ikliminin canlanmasına az da olsa katkı sağladıklarını burada belirtmek gerekir. Bu dönemsal yazar bolluğu sayesinde Ürdün kısa hikâyeciliğinde kültürel bir etkileşim yaşanmaya başlamıştır. Eğitimli çevreleri kendisine doğru çekmeye başlayan kısa hikâye sanatı, daha emin adımlarla ilerlemeye devam etmiştir. Bu aşama kısa hikâyeciliği artık kendisine ayrılmış düzenli gazete sütunlarının dışına çıkan telif hareketi sayesinde farklı mecralarda yayınlanmaya başlamıştır. Bu dönemde çıkan edebi dergi ve gazetelerin artması, kültürel cemiyetlerin kurulmaya başlanması gibi gelişmeler sayesinde kısa hikâye sanatı da büyük bir ilerleme kaydetmiştir.²⁰⁸

Bu aşama Ürdün kısa hikâyeciliğinde efsanevi, masalsı ve hak hikâyeciliği olmak üzere iki farklı yöneliş söz konusu olmuştur. Atasözleri ve özdeyişlerin hâkim olduğu bu masalsı hikâyelerin öncülüğünü, *La Fontaine*²⁰⁹'nin masallarından etkilenecek kaleme aldığı *'Avdetu Lukmân* adlı hikâyesi ile Edîb 'Abbâs yapmıştır. Bu

²⁰⁷ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Urdun*, s. 27.

²⁰⁸ *A.e.*, s. 28.

²⁰⁹ Fransız edebiyatında masal tarzı eserleri ile tanınmış meşhur şair ve yazardır. Yazar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Ömer Rıza Doğrul, *Kelile ve Dimne*, Ankara, Maarif Basımevi, 1960, s. 41 v.d.

dönemde halk hikâyesi tarzında eser veren yazarların tümü **Fâyiz el-Ğavl** ²¹⁰ (1915-1972)'in *ed-Dunyâ Hikâyât* adlı eserinin izinden gitmişlerdir. Ürdün edebiyatında bu dönemde ilgi gören bu halk hikâyelerinin temelini ise Ruks bin Zâ'id el-'Uzeyri, *Vataniyye Hâlide ve Ezâhîru'l-Sahrâ* adlı eseri ile atmıştır.²¹¹

1950'li yılların ikinci yarısında, Nekbe dönemi öncesinde Ürdün nehrinin Doğu yakasında Filistinlilerle beraber yaşayan Îsâ en-Nâ'ûrî'nin *Tarîk'uş-Şevk* adlı kısa hikâye koleksiyonu karşımıza çıkmaktadır. Nekbe dönemi öncesi ve sonrasında sosyal hayatı etkileyen ve Filistin halkını sığınmacı konumuna düşüren acı tecrübeler, toplum üzerinde derin yaralar açmıştır. Îsâ en-Nâ'ûrî'nin *Tarîk'uş-Şevk*'i tam da bu noktada hayatın dikenli yollarının keşfine çıkmaktadır.

14 hikâyeden oluşan bu koleksiyon, her bir bölümünde hayatın zorluklarını farklı yönleriyle ele almıştır. Koleksiyonda yer alan iki hikâyenin dışındakiler Filistin trajedisinin acı ve kederli tarafıyla ilgilenmiştir.²¹² Diğer iki hikâyeden biri olan *eş-Şâ'iru'l-Ağmâ*, Ürdün çöllerinden gelen kişiler ve yine çöllerde geçen olayları tasvir etmektedir. *Ma'temu'l-'Arîs* adlı hikâyede de, Filistinle ilgili olmayan kişi ve olaylar konu edilmiştir.

Yazarın bu koleksiyonu, toplumdaki genel havayı örtmek için yapılan bazı girişimlere dikkat çekmektedir. Eğer halkın gözlerine bir perde çekilirse, tabii ki önlerindeki patika yolları açıkça göremeyeceklerini dile getiren Nâ'ûrî', bu aşamada toplumun sorması gereken sorulara karşı kayıtsız bırakıldığını iddia etmiştir. Hikâyelerin doğal anlatım akışı içerisinde Nâ'ûrî; zaman zaman şiirsel ifadelerle, bazı tabir ve özlü sözlere, deyim ve atasözlerine büyük bir ustalıkla yer vermiştir. 1948 yılında yaşanan Filistin felaketinin acı dolu feryatları ve sessiz çılgınlıkları toplumun her bir ferdi üzerinde etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Haliyle halkın bu kasvetli havası dönem hikâyelerinde de etkisini sürdürmüştür.²¹³

²¹⁰ **Fâyiz el-Ğavl**, Filistin'de Kudüs yakınlarında bir köyde doğan yazar, hem Ürdün hem de Filistin edebiyatında kısa hikâye türünde önemli bir yere sahiptir. Üniversite eğitimini Mısır'da tamamlayan yazar, Kudüs'e geri dönmüş ve burada bir dönem özel okullarda öğretmenlik yapmıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <http://alqudslana.com/index.php?action=article&id=3680>, 28.04.2017.

²¹¹ 'Abdurrahman Yâğî, **el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun**, s. 28.

²¹² Hâşim Yâğî, **el-Kıssatu'l-Kasîra fi Filistin ve'l-Urdun**, s. 199-204.

²¹³ 'Abdurrahman Yâğî, **el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun**, s. 29.

1950'li yılların ikinci yarısından sonra da hikâye yazmaya devam eden Nâ'ûrî, Filistin trajedisinden sonra toplumsal kaygının yükseldiği dönemlerde yaşayan halkın ve çevresindekilerin tecrübeleriyle beslenmeyi sürdürmüştür. Dr. Nâsiruddîn el-Esed, Nâ'ûrî'nin sözünü ettiği toplumsal kaygı konusunda yazdığı ve hedeflerini, yarattığı bir karakterin ağzından dile getirdiği *Timsâlu'l-Tathiyye* adlı kısa hikâyesi için farklı bir yorumda bulunmuştur. Esed, Nâ'ûrî'nin kendi eseri için bahsettiği özelliklerin ya da teselli edici soyut bir sanatın ortaya konmasından ziyade bu hikâyenin, daha çok yazarın ve destekçisi olduğu halkın amaçlarını gerçekleştirmede önemli bir araç olduğundan bahsetmiştir.²¹⁴

Îsâ en-Nâ'ûrî', *Timsâlu'l-Tathiyye* adlı hikâyesinin ilk sırada yer aldığı *Hallî es-Seyf Yekûl* koleksiyonunun başında sözünü ettiği toplumsal kaygı konusunda düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: "...bu hikâyelerin kahramanlarının yaşadığı kaygı senin, benim ya da ecdadımızın kaygısıdır... Bu insanların yaşadıkları acılar, felaketler, hüznler bizlerin vicdanında iz bırakır. Bu hikâyeler acı dolu hatıralarıyla mezara gömülen, kederlerinin hayatlarında fırtınalar kopardığı insanların hikâyeleridir... Bu nedenle hiçbir hikâye amaçsız yazılmaz ve senin ya da benim yaşadığım gerçekleri bilmeyen insanların hikâyesi olamaz... Yaşanmışlığı ve sonuca ulaştırılmayı hak eden bu hedefler konusunda eminim siz de benimle aynı fikirdesinizdir..."²¹⁵

Bu aşamada dikkatimizi çeken şey; hem kısa hikâye hem de roman kaleme alan yazarların bu iki edebi tür arasındaki benzer ve zıt yönleri ayırt edecek çalışmalara yönelmiş olmalarıdır. Bu dönem artık kısa hikâye türlerinin adlarının konulduğu ve bu türün kendine has özelliklerinin net olarak belirlendiği bir aşama olmuştur. Hem teknik ve sanatsal yönden hem de şekil ve içerik yönünden kısa hikâye türüne ait nitelikler keskin çizgilerle belirlenmiştir. Bu aşama, Ürdün edebiyatında hem kısa hikâye hem de roman alanında eserlerin aynı anda hatta çoğu kez her iki alanda da uzmanlık kazanmış aynı yazarlar tarafından verilmeye başlandığı bir aşama olmuştur.

²¹⁴ Nâsiruddîn el-Esed, *el-İtticâhâtu'l-Edebiyyetu'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun*, s. 103-104.

²¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Îsâ en-Nâ'ûrî', *Hallî es-Seyf Yekûl*, Kudüs, Mektebetu'l-Endulus, 1952.

Bu dönemde daha önce hikâye sanatını genel anlamda ifade etmek için kullanılan Arapça '*Kıssa*' kelimesi, roman türü eserlerde anlatılan hikâyelerin konusunu anlatmak için kullanılmaya başlamıştır. '*Kıssa Kasîra*' tabiri ise; kısa hikâyeler türünün, ayırt ediciliğini vurgulamak adına seçilen bir ifade olmuştur. Dönem yazarları da bu iki kavram arasındaki farka önem vermeye başlamışlardır. Örneğin; İsâ en-Nâ'ûrî, bu dönemde çıkarttığı *Beit Verâ'u'l-Hudûd* adlı romanının önsözünde eserin konusundan bahsederken '*Kıssa mine'n-Nekbe*' ifadesini kullanmıştır.

Modern Ürdün edebiyatının daha çok roman yazarı olarak tanınan Muhammed 'Atiyyât, bu dönemde roman ve kısa hikâyeler türü arasındaki büyük yapısal farklılıklardan bahsettiği '*Ürdün Edebiyatında Uzun Hikâyeler*' adında bir eser yayınlamıştır.²¹⁶

1950'li yılların ikinci yarısından sonra karşımıza çıkan bir başka dönem yazarı Hüsnî Ferîz olmuştur. İçerisinde 20 tane hikâyenin bulunduğu *Kıssa ve Nakdât* adlı bir koleksiyon yayınlamıştır. Koleksiyonun en bilinen hikâyesi olan *Ğafve*, toplum gerçeğiyle birebir örtüşen ilişkilerin idraki, yaşamsal alanda olup bitenlere karşı uyanık olma ve sosyal hayatın açık yönleri gibi konu başlıklarını irdelemiştir. Koleksiyonun diğer hikâyelerine gelecek olursak; biraz abartılı duygulara yer verildiği ve ana fikrin lafı fazlaca uzatarak verilmesi gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Olay örgüsü betimlenirken hikâyenin akışını bozacak duygu yoğunluklarına gereksiz yer verilmiştir. Hüsnî Ferîz, aynı koleksiyonunda yer alan *Miskîn* adlı hikâyesini; atasözü, özdeyiş, deyim ve abartılı ifadelerden kurtaracak sembolik tabirler kullanmıştır. Yazarın *İndemâ Sammame* adlı hikâyesinde başvurduğu semboller, okuyucuya kısa hikâyeden ziyade makale hissi vermiştir. Bu durumu, yazarın *Mecnûn* adlı hikâyesinde de görmek mümkündür.

Bu yıllarda Ürdün ve Filistin arasında siyasi ve sosyal anlamda yaşanan gelişmeler, toplumsal hayatta olduğu kadar kültürel hayatta da etkili olmuştur. İki ülke arasında yaşanan problemlerin uzağında kalmaya çabalayan dönem yazarlarının kaleminden çıkan kısa hikâyeler koleksiyonlarında, toplumda yaşanan çatışmalar büyük izler bırakmışlardır. Toplumsal sorunların edebiyata yansması sonucu Ürdün'de bu

²¹⁶ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s. 30.

dönemde kısa hikâye alanında çıkan eserlerin sayısında ciddi bir artış gözlenmiş ve bu türün gelişimi büyük bir hız kazanmıştır.

1950’li yılların ikinci yarısından sonra dikkat çeken bir diğer yazar, 1940’lı yıllarda kendisinden bahsettiğimiz Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî’den başkası değildir. Ürdün hikâyeciliğine ilk çıkış yaptığı 40’lı yıllardan beri katkı sağlamaya devam eden Îrânî, *Me‘a’n-Nâs* adlı hikâye koleksiyonunu bu dönemde yayınlamıştır. Yazarın Nekbe yılları öncesinde ve sonrasında yazdığı hikâyeler arasında benzerlikler bulunmaktadır. Yazarın Nekbe öncesi 1940’lı yıllarda yazdığı hikâyeleri, oldukça başarılı kabul edilmişse de, 1950’li yıllarda kaleme aldığı üstün seviye örneklerin yanında biraz zayıf kalmıştır.²¹⁷

Îrânî bundan önceki dönemlerde yazdığı eserlerinde Rus yazar **Maksim Gorki** ²¹⁸ (1868-1936)’nin etkisi olduğundan söz etmiştir. Bu etki, yazarın hikâye kişilerine olan müdahalelerini ve bu kişiler arasındaki gizlikleri sınırlandırmasına yardımcı olmuştur. Bu sayede, yazarın sanatsal yetkinliği ve Avrupa’nın önemli kısa hikâye koleksiyonları hakkında bilgisi artmıştır. Batının farklı edebi ekollerini tanıma ve İngilizce, Fransızca yazılmış sanat eserlerini okuma fırsatı bulmuştur. Böylece yazar, tüm bu kültürel vesileleri bir araya getirerek Arap kültürü ile Batı kültürü arasında bir bağ kurmuş ve kısa hikâye türüne yeni bir içerik kazandırmayı başarmıştır.²¹⁹

Yakın bir zamanda daha çok gazetede yazdığı makale ve araştırma türü yazılarıyla bilinen **Muhammed Se‘îd el-Cuneydî** ²²⁰ (d.1930), bu dönemde kaleme aldığı psikolojik tahlilleriyle meşhur olan kısa hikâyeleriyle karşımıza çıkmaktadır. Daha çok toplumsal içerikli hikâyeleriyle dikkat çeken yazar, bu aşamada *ed-Dahinnûne* ve *Allah ve Şeytân* adlı iki koleksiyon yayınlamıştır. İnsani kaygıları dile getirmek için yazdığı hikâyelerinde, analiz ve karakter derinliğine rastlamak

²¹⁷ A.e., s. 31.

²¹⁸ Maksim Gorki, Sosyalist gerçekçi yazımın öncüsü ve politik eylemci Rus edebiyatçısıdır. Bilgi için bknz.: (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Maksim_Gorki, 25 Nisan 2017.

²¹⁹ Nâsiruddîn el-Esed, *el-İtticâhâtu’l-Edebiyyetu’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Urdun*, s. 104-110.

²²⁰ **Muhammed Se‘îd el-Cuneydî**, Ürdünlü kısa hikâye ve roman yazarıdır. Ürdün’ün Ajlun bölgesinde doğan yazar, ilk, orta ve lise eğitimini Ürdün’de tamamlamıştır. Lise’den mezun olduktan sonra bir süre Irak petrol şirketine, ardından Dışişleri Bakanlığında görev yapmıştır. Emekliliğinden sonra gazeteci olarak çalışmaya devam etmiştir. Ayrıca bknz.: Abdullah Kızılcık, *The Prominent Writer...*, s. 33.

mümkündür. Cuneydî'nin anlam bütünlüğünün hâkim olduğu hikâyeleri, güldürmeyi değil düşündürmeyi amaç edinen alaycı bir tarz ve üslubun hâkim olduğu kasaba kültüründen izler taşımaktadır. Ürdün'ün kuzey bölgesinde yer alan köylerdeki insanların yaşantısını tüm yönleriyle tasvir eden yazar, hikâyelerinde mekân olarak daha çok 'Aclûn bölgesinin dağlık kesimlerinde yer alan köyleri kullanmıştır.²²¹

Muhammed Se'îd el-Cuneydî'nin felsefi içerikli ve şiirsel bir üslupla kaleme aldığı bazı eserleri bulunmaktadır. Bunlar; *el-Hatâyâ*, *Nihâyetu'l-Hayât*, *Nehemu'l-Mûsikâ*, *Şemsu'l-Ğurûb* ve *el-Ğâbetu'l-Kırmızıyye* adlı koleksiyonlardır. Yazarın *Şemsu'l-Ğurûb* adlı eserine benzer tarzda yazdığı *el-Eşkiyâ*' ve *ed-Duvaru's-Sânî* gibi uzun hikâyeleri de vardır.²²²

Dr. Hâlid el-Kerâki'ye göre, Cuneydî hem uzun hem de kısa hikâyelerinde, toplumun sefil gerçekliği üzerinde gözlem yapmaya çalışmıştır. Bu gözlemlerin, Mısırlı yazar Taha Huseyn'in kendi ülkesinde işkence gören insanların içinde bulunduğu şartları bir gözlemci tavrıyla incelediği *el-Mu'azzibûne fi'l-Ard* adlı eserine dayandırıldığı aşikârdır. Bu durumu, Cuneydî'nin *el-Eşkiyâ*' adlı hikâyesinde açıkça görmek mümkündür.

Cuneydî'nin *ed-Dahinnûne* adlı hikâye koleksiyonunda bazı sembollere başvurduğu görülmektedir. Ancak bu kullanılan sembollerin, kısa hikâyenin genel ifade biçimleri arasında mı yer aldığı yoksa yazarın kendi hikâye tarzının bir ürünü mü olduğu konusundaki ayırım, okuyucuların kafasında bir netlik kazanamamıştır.

ed-Dahinnûne adlı koleksiyonda 6 tane hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerin tümünde; aşırı bir duygusallığın hâkim olduğu, yoksulluk ve bunun etkileri üzerinde durulduğu gözlenmektedir. Bu hikâyelerin hemen hepsi toplum gerçeğinin acı ve hüznü dolu yüzü üzerine inşa edilmiştir.²²³

Bu dönemin gerçekçi hikâyelerindeki ustalık, ilerleyen dönemlerde Ürdün tarihini anlatan çalışmalara sağlam bir zemin hazırlamıştır. Çoğu 1950'li yılların yazarlarına ait, farklı dönemlerde farklı yazarların yazdığı hikâyelerden oluşan

²²¹ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s.32.

²²² Muhammed Ebû Sûfe, *Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun*, s. 374.

²²³ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s. 33.

Zalike'l-Meçhûl adlı koleksiyon, 1972 yılında Ürdün Yazarlar Birliği tarafından yayınlanmıştır.

Bu aşamada ömrünün büyük bir kısmını Beyrut'ta geçiren Ürdünlü kadın edebiyatçılardan **Süreyyâ Malhas** ²²⁴ (1923-2013)'ın '*Ukdetu'l-Sâbi*'i adlı eseri ile karşılaşyoruz. Garip özellikler taşıyan ve alışılmışın dışında bir tarzı olan Malhas, acemilik dönemi ürünlerini ilk olarak 1940'lı yıllarda vermeye başlamıştır. 1942 senesinde ilk olarak *Âlihe ve Beşer* adlı bir hikâye koleksiyonu yayınlayan yazar, asıl olgunluk dönemi eserlerini 1960'lı yılların başlarında vermiştir. Hem Ürdün hem de Arap edebiyatında farklı tarzıyla ses getiren *Kavâlib Sağîra* adlı hikâye koleksiyonunu, 1961 yılında yayınlamıştır. 1950'li yıllar Malhas'ın bir kısa hikâye yazarı olarak kimliğini bulduğu yıllar demek daha doğru olacaktır.²²⁵

Süreyyâ Malhas'ın hikâyelerinde daha çok sembolizmin etkileri görülmektedir. Modern edebiyatın sembolik ifade kalıplarını kendine özgü bir üslupla mükemmel bir şekilde yorumlayan yazar, hikâyelerinin çoğunda metafizik öğelere yer vermiştir. Daha önce dile getirilmemiş sosyolojik fikirler, Arap toplumun ailevi ilişkileri, kadın-erkek ilişkisi, sembollerle ifade ettiği klasik Arap toplumuna ait geleneksel değerler Malhas'ın hikâyelerinin çerçevesini oluşturan konu başlıklarıdır.²²⁶

²²⁴ **Süreyyâ Malhas**, Ürdünlü şair, düşünür, araştırmacı, akademisyen, hikâye ve roman yazarıdır. Kudüs doğumlu olan yazar ilk, orta ve lise eğitimini Amman'da tamamladıktan sonra, Beyrut Amerikan Üniversitesinde lisan ve yüksek lisans eğitimi almıştır. Ayrıca bknz.: (Çevrimiçi) <http://www.culture.gov.jo/node/24917>, 28.04. 2017.

²²⁵ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Urdun*, s. 34.

²²⁶ **A.e.**, s. 35.

3.2.5. 1960'lı Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği – Nekse²²⁷ Dönemi

Her geçen gün bir basamak daha yukarı tırmanan Ürdün hikâyeciliği, 1960'lı yıllara gelindiğinde yetkinliğini kazanmış, kendinden emin adımlarla ilerleyen ve çok daha geniş kitlelere ulaşan bir edebi tür olarak kabul görmeye başlamıştır. Ürdün hikâyeciliğinin usta yazarlarından Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî bu dönemde de karşımıza *Mâ Ekalle's-Semen* adlı koleskiyonu ile çıkmaktadır.²²⁸ Üstün bir aklın ve becerinin ürünü olan, farklı kurgu formlarıyla bize sunduğu bu yeni hikâyelerinde Îrânî'nin kullandığı semboller, epik dokuya; alışılmıştın dışında bir canlılık, ahenk, derinlik ve somutluk katmıştır.

Bu aşamada kendisinden daha önce bahsettiğimiz bir başka önemli Ürdünlü hikâyeci Îsâ en-Nâ'ûrî, *'A'id ilâ'l-Meydân* adlı çalışması ile bizi karşılar. Bu koleksiyonun geneline samimi bir duygusallık hâkimdir. Bu sıcak duygusallığı, benzer şekilde yazarın *Mâris Yahriku Mu'addâtuhu* ve *Beyt Verâ'u'l-Hudûd* gibi uzun hikâyelerinde de hissetmekteyiz.²²⁹ Edebiyat araştırmacılarından bazıları; Nâ'ûrî'nin *'A'id ilâ'l-Meydân* adlı koleksiyonunda hikâye kişilerinin davranışlarının başarılı tahlili, diyaloglardaki anlam derinliği, yazarın eserin genelinde kullandığı dil ve üsluptaki mükemmelliğine dikkat çekmişlerdir. Nâ'ûrî, bu eseri ile edebiyat çevrelerine kısa hikâye konusundaki ustalığını bir kez daha kanıtlamıştır.

Nâ'ûrî'nin özellikle bu aşamada kaleme aldığı eserlerinde, ortaya attığı bir fikir ve ya bir anlam yüklemek istediği bir olgu söz konusudur. Yazar fikirlerini veya anlatmak istediği olguları doğrudan ifade etmek yerine; hikâyede geçen kişi ve olayları, dili kullanmadaki gücünü ve tasvir yeteneğini kullanarak dolaylı yoldan ayrıntılı bir biçimde okuyucusuna sunar. Hikâye yazmak için elinde bulunan malzemeleri, aşına olduğu geleneksel kültürel hafızasıyla harmanlayarak bir araya getirir. Hikâyelerinin genel yapısında, kullandığı dil ve üslubunda, yazarın sosyal ilişkiler ağı içerisinde şekillenen vizyonunun izlerini açıkça görmek mümkündür.

²²⁷ Arap edebiyatında Nekse Dönemi, 1967 yılında yaşanan II. Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra 1980'li yıllara kadar uzanan süreci ifade etmektedir. Modern Arap edebiyatında Nekbe dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Muhammed Huseyn Heykel, *el-İnficâr*, Mısır, Merkezi'l-Ahrâm li't-Tercüme ve'n-Neşr, 1990

²²⁸ Hâşim Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi Filistîn ve'l-Urdun*, 243-248.

²²⁹ Hâşim Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi Filistîn ve'l-Urdun*, s. 238-242.

Modern Arap edebiyatında bir süredir etkisini gösteren Batı kaynaklı fikir akımları, bu dönemde Ürdün kısa hikâyesi üzerinde eskisinden daha fazla etkin olmaya başlamıştır. Bu fikir akımları; bazı etik ilkeleri, büyük bir heyecanla ve hevesle ilgisine sunmuştur. Hikâyelerin ifade biçimlerini sert bir üsluba zorlayan bu fikir akımları; hikâyelerin içeriğini de, kalıtsal hafızadan beslenen etik değerler ve ahlaki davranış biçimleriyle doldurmuştur.²³⁰

Sonuç olarak bu fikir akımları, bir şekilde Ürdün kısa hikâyeciliğinin bu aşamadaki gelişim seyri içerisinde önemli rol oynamıştır. Bu aşamada **Ahmed el-‘Anânî**²³¹ (d.1943)’nin *Habbetu ‘l-Burtukâl* adlı eseri göze çarpmaktadır. Hikâyenin genel yapısında etik düşüncelerin hâkim olduğu çalışmalardan biri olan bu koleksiyonun bazı hikâyeleri, sanatsal yönden oldukça başarılı kabul edilmiştir. ‘Anânî, bu hikâyelerinde fırsatçı olarak tasvir ettiği karakterlerin karşısına tam zıtları olan bazı saf karakterler koymuştur. Yazarın bu birbirleriyle çelişen kişi ve durumları tasvir etmedeki başarısı en iyi *‘İndemâ Tenkişufu ‘l-Hakîka* adlı hikâyesinde anlaşılmaktadır. Yazar, bu hikâyede kaygılı mülteci bir ailenin zor yaşantısı karşısında babanın kendi kız kardeşini kurtarma mücadelesini anlatmıştır. Hikâye kahramanları, hain bir pusunun içinde sıkışıp kalmış bireyler olarak psikolojik yönden tahlil edilmişlerdir. Bu hikâyede tasvir edilen bireysel psikolojik davranışlar, benzer şekilde *‘Anânî’nin Ucretu ‘t-Tarîk* adlı hikâyesinde de kullanılmış ve hikâyenin akışına yüksek bir gerilim havası katmıştır.

‘Anânî’nin önemli hikâyeleri arasında zikredilen *ed-Dînâru ‘l-Ahîr*’i, birbirlerine sevgiyle bağlı anne baba ve çocuklardan oluşan mülteci bir ailenin yaşantısına bizleri tanık etmektedir. Ailenin yaşadığı açlık sıkıntısının tasviri bu hikâyeye özel bir anlam ve değer yüklemiştir. Hikâyenin yazarı tarafından Filistin’deki evlerinden zorla çıkarılarak sınır dışı edilen mülteci ailenin yaşadıkları trajedi, bir ailenin varlığını tehlikeye sokan ve dağılmasına neden olabilecek büyük bir toplumsal mesele olarak ele alınmıştır. Yazarın bir başka hikâyesi olan *Cemîl ve Nazîre*’de,

²³⁰ ‘Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu ‘l-Kasîra fî ‘l-Urdun*, s. 37.

²³¹ **Ahmed el-‘Anânî**, Ürdün edebiyatının en önemli kısa hikâye yazarlarından bir tanesidir. Filistin’in el-Halil bölgesinde doğan yazar, ilk orta ve lise eğitimini Kudüs’te tamamlamıştır. Mısır’da Amerika Üniversitesi İktisat Fakültesi’nden mezun olmuştur. Ayrıca bknz.: (Çevrimiçi), <http://www.almadenahnews.com/article/26801>, 28.04. 2017.

hikâyenin ana kahramanı olan Cemil ve Nazire'nin Filistin'e olan bağlılıkları ve Nekbe yılları öncesi yaşadıkları anıları mükemmel bir duygusal tasvir ile dile getirilmiştir. Gösterişli bir dil ve üslupla kaleme aldığı bu hikâyesinde 'Anânî, toplumsal hayatın gerçeklerini derinlemesine incelemiş, düş ile gerçek arasında yüksek gerilimli bir bağ kurmuştur. Tüm bunları yaparken yazarın, kısa hikâyenin sanatsal ve teknik yapısını da koruduğunu belirtmek gerekir.

Bu aşamada, *Yâ Eyyuhâ'l-İnsân – Ekâsîs mine'l-Bilâdî* adlı kısa hikâye koleksiyonu ile karşımıza **Yûsuf el-'Azam**²³² (d.1931) çıkmaktadır. Kısa hikâyelerin odak noktasını, başarısı yüksek bir hikâye kurulumunu gerektiren elverişli unsurlar oluşturmuştur. Koleksiyonda yer alan *Hazihi Nâfîzetî* adlı hikâye; zengin, huzurlu, mutlu bir yaşam ile fakir, huzursuz, mutsuz bir yaşamı ele almaktadır. Hikâye kahramanları ve gösterdikleri çabalar bu iki zıt hayat arasında mekik dokumaktadır. 'Azam'ın aynı koleksiyonunda yer alan *Semrât Ebî* adlı hikâyesinde; gelenek, görenek ve adetlerin birleştirdiği bağlarla kurulan toplumsal ilişkiler, sevap ve günah, kâfir ve mümin gibi temalar işlenmiştir.²³³

1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Ürdün hikâyeciliğinin ileri bir seviyeye çıktığını belirtmek gerekir. Bu aşamanın ilk çalışmasını, yine kısa hikâye üstatlarından Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî, *Metâ Yentehi'l-Leyl* adlı kısa hikâye koleksiyonu ile vermiştir.

Bu koleksiyonunda Arap dilini kullanmadaki olgunluk derecesi ve sürükleyici anlatımıyla dikkatleri üzerine çeken Îrânî, kültürel ilişkilerin ancak toplumsal ilişkilerle bir arada ele alınarak düzenlenebileceğine vurgu yapmıştır. Yazar bu eseriyle bir kısa hikâye yazarının mümkün kılabileceği teknik ve sanatsal esasları, temeli sağlam fikirlerini açıkça ortaya koymuştur. Bunu yaparken hikâyenin epik dokusuna hiçbir zarar vermediği gibi, düşüncelerini kelimelerin arasına gizli bir ustalıkla yerleştirmiştir. Yazarın ne fikirleri sanatının önüne geçmiş ne de sanatı

²³² **Yûsuf el-'Azam**, Ürdünlü şair, kısa hikâye ve roman yazarıdır. Ürdün'ün Maan şehrinde doğmuştur. İlkokulu burada tamamladıktan sonra Amman'da orta ve lise eğitimi almıştır. Daha sonra Bağdat'ta bir enstitüde eğitim almıştır. Ardından Kahire'ye Arapçasını geliştirmeye gelmiştir. Ürdün'e geri dönen yazar, İslami Bilimler Akademisi'nde öğretmen olarak işe başlamıştır. Ayrıca bkz.: Muhammed Ebû Sûfe, *Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Urdun*, s. 38-50.

²³³ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s. 38.

fikirlerine boyun eğdirebilmiştir. İrânî'nin tüm bu sanatsal yetkinliğini *Metâ Yentehi'l-Leyl* adlı koleksiyonunun ilk hikâyesi olan *Kuyûd*'da görmek mümkündür. Koleksiyonun geri kalan 16 hikâyesinden sadece bir tanesi alıntıdır, diğerlerinin tümü yazarın telif çalışmalarıdır.

Arap edebiyatı hakkında araştırma yapmış uzmanların çoğu, Mahmûd Seyfeddîn el-İrânî'nin sadece Ürdün ve Filisin hikâyeciliği açısından değil modern Arap edebiyatında da önemli bir değeri olduğuna kanaat getirmişlerdir. Kendine özgü bir tarz sahibi ve sanatsal yönden teknik yetkinliği oldukça yüksek seviyede olan İrânî, modern Arap edebiyatında kısa hikâye türünün gelişimine öncülük eden otoritelerden biri olarak kabul edilmiştir.²³⁴

Ürdün edebiyatının 1950'ler, 1960'lar ve 1970'ler olmak üzere üç kuşağına hizmet eden İrânî, Ürdün'ün önemli edebi dergilerinden biri olan *el-Efkâr*'da yazı işleri müdürü olarak görev aldığı esnada, dönemin genç edebiyatçılarına büyük destek vermiştir. *Melâmiḥ mine'l-Ğarb* adlı eserinde, kısa hikâye yazarı olan tanınan İrânî, okuyucusunun karşısına bir gezi edebiyatçısı olarak çıkmıştır. Yazarın bu sürprizlerle dolu edebi yetenekleri her daim okuyucusunu kendisine hayran bırakmıştır.

Bu dönemde, edebiyatın toplumsal gerçeklerden ayrı düşemeyeceğinin altını çizen, edebiyatçıların gördükleri yanlışlar karşısında seslerini yükseltmek zorunda olduklarına inanan ve Filistin meselesinin bir insanlık dramı olduğunu dile getiren Teysîr Sebbûl karşımıza çıkmaktadır.²³⁵

Kefru Kâsım ve *Hindî Ahmar* adlarında ki meşhur hikâyesi olan Sebbûl, Beyrut Amerikan Üniversitesi'ni yarıda bırakarak vatan özlemiyle ülkesine geri dönmüştür. Doğup büyüdüğü köyün dışındaki çağdaş şehirlerde yaşamayı reddeden yazar, eserlerinde kullandığı şiirsel üslubu ile tanınmıştır.

1960'lı yılların ikinci yarısı Ürdün hikâyeciliğine hem edebiyatçılar hem de okuyucular nezdinde ilgi ve talebin arttığı bir dönem olmuştur. Farklı deneyimleri ve eğilimleri olan pek çok yazar, kısa hikâye türünde eser vermeye başlamışlardır. Bu dönemde kısa hikâye türüne rağbet gösteren daha çok genç edebiyatçılar olmuştur.

²³⁴ A.e., s. 39.

²³⁵ A.e., s. 40.

Ayrıca bu dönemde kısa hikâyelere kucak açan edebi dergi ve gazetelerin sayfaları da bu türün gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Bu dönemde kısa hikâye türünün önemli katkılarda bulunan gazete ve dergilerin başında bir grup genç aydının kontrolünde olan *el-Efakku'l-Cedîd* dergisi gelmektedir. 1966 yılında yayın hayatına başlayan *el-Efkâr* dergisi de Ürdün'deki kültür, sanat ve edebiyatın gelişmesinde büyük rol oynamıştır.²³⁶

Bu dönem dergi ve gazeteleri özel kısa hikâye ekleri dağıtarak toplumu bu edebi türle sık sık buluşturmuşlardır. Ancak 1967 yılında yaşanan ve tarihe II. Arap-İsrail Savaşı ya da '*Altı Gün Savaşları*' olarak geçen ağır yenilgiden sonra edebi anlamda kısa bir dönem durgunluk yaşansa da bu fazla uzun sürmemiştir. Bu savaş, edebiyat tarihine '*Haziran Yenilgisi*' olarak geçmiş ve bu savaş sonrası dönem Arap edebiyatında olduğu gibi Ürdün edebiyatında da '*Nekse Dönemi*' olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Savaşın ardından basın ve yayın faaliyetleri de ayrı bir hız kazanmıştır. Toplumun aldığı bu ağır yenilgiyi teselli edecek yeni ifade biçimlerine olan ihtiyaç, bu dönemde özellikle kısa hikâye türünde verilen eserlerin artmasını sağlamıştır. Bu yıllarda *el-Ra'yi*, *ed-Dustûr*, '*Ammân el-Mesâ*', ve *Ahbâru'l-'Usbû* 'i gibi gazete ve dergiler yayın hayatlarına başlamışlardır. Bu gazete ve dergiler sayfalarını, toplumsal ve siyasi meseleler başta olmak üzere pek çok farklı konuya tahsis etmişlerdir.

Bu aşamada yazılan kısa hikâyeler, Arap toplumunun başına gelen bu ağır yenilginin özellikle Filistin halkı üzerinde açtığı derin yaraları sarmaya çabalamıştır. Bu beladan Arap toplumunu kurtarmanın ve görünenin arkasında yatan asıl gerçekleri sorgulamanın peşine düşen genç hikâyeciler, bu dönemde insanların hayallerini dile getiren ve gerçeklerden beslenen hikâyelerden uzaklaşmanın sadece sanatlarının değerini düşüreceğinin farkına varmışlardır. Bu nedenle hayali kurguları bir kenara bırakıp etraflarını saran siyasi ve sosyal gerçekliğin farklı yönlerinden beslenmeleri gereken yeni hikâye eğilimlerine karşı gözlerini dört açmışlardır. Kısa hikâye yazarlarının bu dönemden sonra kaleme aldıkları eserlerinin kurgusunu, kendilerinin

²³⁶ A.e., s. 41.

de mensubu oldukları toplumda yaşanan siyasi ve soysal ilişkiler şekillendirmeye başlamıştır.²³⁷

Bu dönemde, *el-Efakku'l-Cedîd* dergisi üyeleri arasında kısa hikâyeye yazan edebiyatçıların sayısında ciddi bir artış gözlenmiştir. Bu yazarların eserlerinde, hikâyeye kahramanları arasında kurulan bağların siyasi ve toplumsal gerçeklikten beslendiği açıkça görülmektedir. Bu yazarlar arasında özellikle **Mahmûd Şakîr** (d. 1932), **Halîl es-Sevâhirî**²³⁸ (d.1940-2006), **Nemr Surhân**²³⁹ (d.1937), **Subhî Şahûrî** (d.1934), **Mâcid Ebû Şerâr**²⁴⁰ (1936-1981), **Yahyâ Yahluf**²⁴¹ (d. 1941), Reşâd Ebû Şâvîr gibi şahsiyetler yer almaktadır.

el-Efakku'l-Cedîd dergisi etrafında toplanan yazarların eserlerinde, dönemin siyasi ve sosyal problemlerine karşı farklı bakış açıları hâkim olmuştur. Subhî Şahûrî, Mâcid Ebû Şerâr, Yahyâ Yahluf gibi yazarlar, hikâyelerinde daha çok siyasi sorunlar üzerinde yoğunlaşmışlar ve özellikle Filistin gerçeği üzerinde durmuşlardır. Filistin halkının mülteci kamplarında verdikleri yaşam mücadelesini eserlerinde tüm yönleriyle ele almışlardır. Mahmûd Şakîr ise; toplumsal sorunları sadece felsefî ve sosyolojik bir bakış açısıyla yüzeysel olarak değerlendirmekle yetinmiştir. Üstelik bu yaklaşımının doğruluğuna kendisi de inanmıştır.²⁴²

Mahmûd Şakîr, bundan sonra verdiği eserlerinin çoğunda toplumsal ilerlemeyi felsefî boyutta ele almış ve onun bu yaklaşımı hikâyeciliğinin gidişatını belirlemiştir. Yazarın bu tarza yazdığı eserler, edebiyat çevrelerinde büyük bir karşılık

²³⁷ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s. 42.

²³⁸ **Halîl es-Sevâhirî**, Ürdünlü edebiyat eleştirmeni, şair, kısa hikâyeye ve roman yazarıdır. Doğu Kudüs'te bir köyde doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimini Kudüs'te tamamlayan yazar, ardından Öğretmen Okulu'na kaydolmuştur. Daha sonra Şam'daki Suriye Üniversitesi'nde Felsefe lisansı yapmıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=2354, 29.04.2017.

²³⁹ **Nemr Surhân**, Ürdün edebiyatının önemli kısa hikâyeye yazarlarından biridir. Hafya'da doğan yazar, Şam Üniversitesi'nde edebiyat eğitimi almıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <http://www.ektab.com/Suhaan-Nemr/>, 29.04.2017.

²⁴⁰ **Mâcid Ebû Şerâr**, Ürdünlü kısa hikâyeye yazarıdır. Filistin'in el-Halil bölgesinde bir köyde doğmuştur. Lise eğitimini Gazze'de tamamlayan yazar, Mısır'da bulunan İskenderiye Üniversitesi'nde Hukuk eğitimi almıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), <https://www.falestinona.com/OurPalWebSite/ArticleDetails.aspx?ArticleId=1227>, 29.04.2017.

²⁴¹ **Yahyâ Yahluf**, Ürdünlü kısa hikâyeye ve roman yazarıdır. Filistin'de doğmuştur. Aynı zamanda gazetecilik de yapan yazar, çeşitli devlet kurumlarında üst düzey olarak görev almıştır. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), https://www.goodreads.com/author/show/3417530._, 20.04.2017.

²⁴² 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, a.y.

bulamamış, sadece kısa hikâyeye teknik yönden bir özellik eklemekle sınırlı kalmıştır. Ayrıca yazarın eserlerinde sınıfsal duyguların ağır bastığını da belirtmek gerekir.

Halîl es-Sevâhirî, Yahudi istilasının beraberinde getirdiği zorlu şartlar üzerinde durmuştur. Yazar eserlerinde, bu istilanın toplumda ne gibi ayrılıklar doğuracağını, bu saldırıyla yüzleşmek için ne gibi hazırlıklar ve düzenlemeler yapılması gerektiği gibi konu başlıkları üzerinde durmuştur. Sevâhirî'nin sosyal gerçekliğe bakış açıcı, okuyucuyu karmaşık yollarda dolandırmadan kestirmeden direk sonuca götürme şeklinde olmuştur. Nemr Surhân ise, gerçekçiliği, hikâyelerindeki olay kurgusu ve kişiler arası ilişkilerin anlatımı konusundaki ustalığını kullanarak ele almaya çalışmıştır. Bunu yaparken hikâyede kurguladığı gerçekçi ilişkiler ile gerçek hayattaki ilişkiler arasında büyük farklar olmamasına büyük bir özen göstermiştir.

Ürdün Üniversitesi ilk mezunlarını vermeye başladıktan sonra, toplumda modern edebi sanatlara verilen önem daha da artmıştır. Üniversitenin yanı sıra Ürdün Yazarlar Birliği, yayıncılık faaliyetleri, modern kültür ve sanat çevrelerinin katkılarıyla Ürdün kısa hikâyeciliği, gazete sayfalarının parlak manşetlerine taşınmıştır.

Bu dönemde gazete ve hikâye mecmualarında yayınlanan telif çalışmalar, her biri birbirinden farklı yeni içerikli kısa hikâyeler olmuşlardır. Bu telif eserlerin içerisinde özellikle Halîl es-Sevâhirî, **Bedr 'Abdulhak**²⁴³ (d.1945) ve Fahrî Ki'vâr olmak üzere bu üç yazara ait koleksiyonlar, 'Selâsete Esvât' takma adı ile yayınlanmış ve üç yazar, bu takma ad ile anılmaya başlamışlardır. Bu takma ad ile yayınlanan hikâye mecmualarında; Halîl es-Sevâhirî ve Bedr 'Abdulhak'ın 1960'lı yıllarda yazdığı kısa hikâyelere yer verilirken, Bedr 'Abdulhak'ın hem 1960'lı yıllarda hem de 1970'lerin başında yazdığı telif çalışmalara yer verilmiştir.

Bu üç dönem yazarının kısa hikâye deneyimleri dönemin edebiyat eleştirmenleri ve usta yazarları tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştır. Gazeteci yazar 'İzzeddîn el-Munâsıra, '*Ammân el-Mesû*' adlı gazetede yazdığı bir makalesinde; Halîl

²⁴³ **Bedr 'Abdulhak** Ürdünlü önemli kısa hikâye yazarlarından bir tanesidir. Ürdün'ün Zerkan şehrinde doğmuştur. Yazarlığının yanı sıra gazetecilikle de ilgilenmiştir. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), https://ar.wikipedia.org/wiki/Bedr_Abdulhak, 26.04.2017.

es-Sevâhirî'nin hikâyeciliği için "Halil'in hikâyelerinde vatan toprağının kokusunu duymak mümkün... Öyle ki; bu hikâyeler toprağın kokusunu içine çekmiş, eski Kudüs'ün geleneksel kıraathanelerinin nostaljik havasını solumuş... Direnen halkımızın hayatına şahit oluyoruz..." şeklinde sözler saf etmiştir.²⁴⁴

Ürdün hikâyeciliğinin önemli yazarlarından Teysîr Sebbûl, edebi eleştiri mahiyetinde kaleme aldığı bir yazısında Bedr 'Abdulahak'ın hikâye deneyimleri hakkında şunları söylemiştir: "Bedr'in hikâye konusundaki deneyimleri rüya mı yoksa rüya gibi yaşanan gerçeklerden kaçış mı ayırt etmek oldukça güçtür. Yazar, bilindik kısa hikâye kurallarının dışına çıkmış, hatta geleneksek kısa hikâyecilik esaslarını sonlandıran bir yerden başlamıştır. Aslında Bedr bir olay anlatmaz. Dolayısıyla da hikâyelerinde belli bir tavır geliştirmez. Çünkü tüm bu yaptıkları sadece bir anlam ortaya koymak içindir. Bedr hikâyelerinde, anlam ve onun talep etmediklerine karşı bir mücadele verir. Kahrolmak ve boşa çıkan hissiyat, bu yazarın yanında sanatsal bir çalışmanın ayrılmaz birer parçası gibidir. Bu iki kavram, yazarın hikâyelerinde kendine özgü sanatsal kurgusunda açıkça görülmektedir."

Ürdün edebiyatının hem roman hem de kısa hikâye alanında eser veren yazarlarından Muhammed 'Abdu'l-Halîm 'Abdullah, 1965 yılında Kahire'de yayın yapan bir edebiyat dergisinde yayınladığı bir yazısında Fahrî Ki'vâr hakkında şunları belirtmiştir: "...Fahrî Ki'vâr belki de Nekbe edebiyatında tipik ve ya nadir yazarlar içerisinde en çok talep gören kişi olmuştur. Canlı örneklerin yani gerçek hayatta yaşayan insanların etkisiyle kendine başka bir rota belirlemiştir. Ki'vâr, tıpkı devrim ilhamı verdiği sessiz ve sakin bir ortamda bir anda akıllara parlak bir fikir soktuğu gibi Arap okuyucularına ne yapmaları gerektiği konusunda da gerçekçi tavsiyelerde bulunmaktadır... Ki'vâr'ın hikâyelerinde kullandığı insanoğlunun tanıdığı gizli bir lisan ve sakinlikle sunduğu mükemmel tasvirler, okuyucunun içindeki devrim ateşini alevlendirmektedir..."

Bu dönemde kısa hikâye okuyucusu artık kendine has çağdaş bir değeri, anlamı ve lezzeti olan eserlere talep göstermeye başlamışlardır. Okuyucunun bu talebini; yeni nesil yazarlar, hala yazım hayatlarını sürdüren eski nesil edebiyatçıların

²⁴⁴ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s. 43.

eşsiz eserlerinden faydalanarak gerçekleştirmişlerdir. Kısa hikâye yazarları 1960'lı yılların sonlarında artık 1970'li yılların kapısını çalmak üzere bir araya gelmişlerdir. Yazarların bu bir araya gelme çabaları, kısa hikâyeyi tek bir uygulamaya tabi tutmak adına ortak bir katılım sağlamıştır. Yazarların bu birleşme çabaları Ürdün Yazarlar Birliği'nin resmi olarak kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

1960'ların sonuna doğru yeni, benzersiz ve seçkin olan şeylere karşı tutkusuyla tanınan, odak noktası belirleme ve özel başlıklar atma konusunda kendine has bir tarzı olan **Cemâl Ebû Hamdân**²⁴⁵ (d.1944-2015) karşımıza çıkmaktadır. Hamdân'ın şekil, görünüm, dil, tabir ve tasvir açısından mükemmelliği yakaladığı koleksiyonlardan biri olan *Ahzân Kesîra ve Selâse Ğizlân* adlı çalışması 1965 ve 1969 yılları arasında tamamlanmıştır. Ancak eserin ilk basım tarihi 1970'tir. Bu koleksiyonda 13 tane kısa hikâye vardır.²⁴⁶

Cemâl Ebû Hamdân koleksiyonda yer alan hikâyelerinin birinde normal olmayan bir saat tasviri yapmaktadır. Bu garip çalışan saat, yazarın aslında bize koleksiyondaki hikâyelerinin de hiçbirinin normal olmadığını anlatmak için kullandığı kendine ait bir tarzıdır. Hamdân'ın hikâyelerinde kullandığı tabirler ve yaptığı tasvirler alışılmışın dışında olduğu gibi, hikâyelerdeki zaman kavramı da kendi parmakları arasında hızlıca akıp giden garip bir anlatımla karşımıza çıkmaktadır.²⁴⁷

Bu dönemde ortaya çıkan yeni nesil edebiyatçılar, eskinin öncü edebiyatçılarıyla beraber ortak yol almaya devam etmişlerdir. Bu dönem kısa hikâyeleri artık yeni bir vizyon kazanmış, halk kahramanlıklarına daha fazla yer vermeye başlamış, yeni tarz hikâye oluşturma çabaları artmıştır. 1960 döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan yeni nesil edebiyatçılar içerisinde özellikle '**İsâm Mûsâ**'yı burada zikretmek gerekir. *Hikâyâtü'l-Fârisu'l-Medhûr* adlı hikâye koleksiyonu ile tanınan 'İsâm Mûsâ, üstün sanatsal yeteneği, gözlem gücü ile ön plana çıkmıştır. Hikâye kişilerini psikolojik olarak tahlil ederken sergilediği iç gözlem becerisi usta yazarlar tarafından büyük takdir toplamıştır. Nabız yükselten yaşanmış

²⁴⁵ **Cemâl Ebû Hamdân**, Ürdünlü düşünür, edebiyatçı, yazar ve hikâyecidir. Ürdün'de doğmuştur. Ürdün kısa hikâyeciliğinde kendi neslinin öncü yazarı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), https://ar.wikipedia.org/wiki/Cemal_Abu_Hamdan, 26.04.2017.

²⁴⁶ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Urdun*, s. 44.

²⁴⁷ **A.e.** s. 45.

olaylardan beslenen genç yazarın hikâyelerinde; aşk telaşı, gurbet, işsizlik sıkıntısı ve Arap ülkelerinde olan hadiseler en çok üzerinde durduğu konular olmuştur. Adı geçen koleksiyonunda hayal ile gerçeği birbirine karıştırarak sunan 'Îsâm Mûsâ, bu hikâyelerine renk katan hafif romantizm sayesinde yüksek sanatsal bir değere ulaşmıştır.²⁴⁸

3.2.6. 1970'lı Yıllarda Ürdün Hikâyeciliği

1970'li yılların hikâyeciliği, Ürdün edebiyatının geçmiş dönemlerine de damgasını vurmuş üç üstat kısa hikâye yazarı Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî, Emîn Fâris Malhas ve Îsâ en-Nâ'ûrî'nin eserleri ile başlamıştır. Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî'nin bu dönemde çıkardığı *Esâbi'u fi'z-Zelâm* adlı koleksiyonu, yazarın kısa hikâyenin teknik esaslarına olan hâkimiyetini sergilediği ve mükemmel bir sanat anlayışı ortaya koyduğu başarısı yüksek eserlerinden bir tanesidir. *Esâbi'u fi'z-Zelâm* adlı koleksiyonda büyük sanatsal çalışmalarla eşdeğer bir önem taşıyan şeffaf bir sanat anlayışı görmek mümkündür. Bu koleksiyonda yer alan kısa hikâyelerde yazar ile hikâye kahramanları arasındaki ilişki ileri düzey bir bakış açısının ürünüdür.

Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî ve Emîn Fâris Malhas Ürdün edebiyatında kısa hikâyenin gelişimi konusunda 1950, 1960 ve 1970 nesline ileri görüşlülükleri ve üstün yetenekleriyle başarılı birer öğretici olmuşlardır. Yazdıkları eserlerin yanı sıra kısa hikâye açısından yeni bir anlamı ve yeni bir lezzeti olan edebi bir ekolün temsilcisi olmuşlardır. Bu yeni ekol, toplumsal ilişkileri sosyal gerçeklikle bir arada işler. Bu ekol; halkın emekçi, saf, temiz, iyi yürekli ve sıradan insanların hayatlarını tüm detaylarıyla derinlemesine inceler. Bunu yaparken bu insanların içinde buldukları toplulukla olan bağlarını da kesmez. Çünkü bu insanların kurtuluşlarının ancak dâhil oldukları topluluğun kurtuluşuyla mümkün olabileceğine inanır. Bir yandan ilerici vizyonunu zayıflatan bir sanat anlayışı icra ederken, bir yandan da bu ezilmiş halk toplulukları için adalet arayışı içerisine girer.²⁴⁹

Emîn Fâris Malhas'ın bu dönemde çıkardığı *Ebû Mustafâ* adlı hikâye koleksiyonu, realizm akımının etkisi altında kalmıştır. Bu realist tavır hikâyelerin

²⁴⁸ A.e., s. 46.

²⁴⁹ A.e., s. 47.

üslubunu biraz sertleştirmiştir. Hikâyeler, kaybettiklerinin bir gün geri dönmesi umuduyla kederle bekleyen insanların durgun hislerini bir anda harekete geçirmeyi ve Arap insanı gerçeğinin artık yeni bir bakış açısı kazandığına toplumu ikna etmeyi başarmış gibi gözükmektedir. Koleksiyonda yer alan hikâyelerin çoğu sadece tek bir amaca yönelik yazılmışlardır. Bu da kendini hikâyelerde, ya Nekbe yıllarında yaşamış insanların dramatik tasvirleri ya da bu insanların kahramanlıkları şeklinde kendini göstermiştir.²⁵⁰

Îsâ en-Nâ'ûrî'ye gelecek olursak, bu dönemde yayınladığı *Hikâyâ Cedîde* adlı kısa hikâye koleksiyonunda yazar; Ürdün köylerinin ahenk dolu betimlemeleriyle okuyucusunu baş başa bırakır. Ürdün köy gelenekleri, köy halkı arasında geçen olaylar, köy insanının birbirleriyle olan ilişkileri, köy hayatının değeri, köyden kente dönüşen değerler; Nâ'ûrî'nin hikâyelerinde, mükemmel bir romantik tasvirle ele aldığı konu başlıklarıdır.²⁵¹

Ürdün hikâyeciliği 1970'li yıllarda yepyeni bir içerik kazanmıştır. Ürdün edebiyatında kısa hikâyecilik, önceleri sadece ülke sınırları içerisindeki gerçeklikle meşgul olan bir bakış açısına sahipken artık Arap dünyasının sınırlarını zorlayan hatta diğer dünya ülkelerine kadar uzanabilen yeni bir vizyona ve yeni bir edebi değere ulaşmıştır. Ürdün sınırlarını aşan bu dönem kısa hikâyeleri, diğer Arap ülkelerini edebiyatları tarafından ilgi görmesinin yanında tercüme faaliyetleri sayesinde diğer Batılı ülkelerin edebiyatlarının da ilgisini çekmeye başlamıştır.

Halîl Beydes'in Kudüs'te bulunduğu dönemlerde başta Rus edebiyatı olmak üzere İngiliz ve Fransız edebiyatlarından yaptığı kısa hikâye tercümelerinden bu yana Ürdün'de çeviri faaliyetleri hızla devam etmiştir. Ürdün Telif, Tercüme ve Uyarlama Üst Kurulu tarafından pek çok Ürdünlü kısa hikâye yazarının Batı edebiyatlarından tercüme ettiği veya Arap edebiyatına uyarladıkları çalışmalar belli periyodlarla yayınlanmıştır. Bu yazarlar ve tercüme veya uyarlama olarak yayınladıkları koleksiyonların en önemlileri; Îsâ en-Nâ'ûrî'nin tercümelerinden oluşan *Mine'l-Kasâ'il-Âlemî* adlı çalışması, **Dr. Velîd Mustafâ**'nın tercüme ettiği *Mevt Fetât Sağîr*

²⁵⁰ A.e., s. 48.

²⁵¹ A.e., s. 49.

ve *Kasâs Uhrâ* adlı kısa hikâye koleksiyonu, Mu'nis er-Rezzâz'ın tercümesiyle yayınlanan *Men Revâ 'i 'u'l-Edebi'l- 'Âlemî* adlı çalışması şeklindedir.

Kısa hikâye yazarları tarafından tercüme yoluyla modern Ürdün edebiyatına kazandırılan bu eserler, beraberinde romantik, yaratıcı ve eleştirel bir bakış açısı getirmiştir. Bu bakış açısı, bazı araştırmacıları özellikle edebi eleştiriye yöneltmiştir. Bu konuda **Muhammed Se'îd Madye**'nin *el-Biyûlûcî ve 'İctimâ 'î fi'l-İbdâ 'î'l-Fennî* adı çalışması, bu alanda yazılan ilk eserlerden olması yönüyle büyük önem taşımaktadır.²⁵²

Bu dönemde, kısa hikâye yazarlarının ve eserlerinin sayısında görülen olağanüstü artış nedeniyle yayınevleri farklı yazarlara ait en güzel hikâye örneklerini toplayarak kitap halinde basmışlardır. Böylece dönemin hemen hemen tüm hikâye yazarları ve bu yazarların en özel hikâyeleri, herkes tarafından daha kolay ve hızlı şekilde tanınmaya başlamıştır.

Farklı yazarların derleme kısa hikâyelerinden oluşan ilk koleksiyon, Ürdün Yazarlar Birliği tarafından kendi üye yazarlarına ait seçme hikâyelerden oluşan *Evrâk Rakam Vâhid* adı ile basılan kitaptır. Bu kitaptaki kısa hikâye örnekleri; hikâye türünün yanı sıra roman türünde de eser veren bazı edebiyatçıların da aralarında bulunduğu **Kâsım Tefvik**²⁵³, Fahrî Ki'vâr, Sâlim en-Nahhâs, Yûsuf Damra **Ahmet 'Avde**²⁵⁴ gibi yazarlara ait çalışmalardır.

Kısa hikâye yazarlarının çoğu bu alandaki eserlerini daha önceki dönemlerde yazmalarına rağmen 1970'li yıllarda yayınlamayı tercih etmişlerdir. Örneğin; **Yûsuf el-Ğazû** (d.1940) 1960'ların sonlarından beri hikâye yazmasına karşın eserlerini 1970'li yıllarda yayınlamaya başlamıştır.²⁵⁵

²⁵² A.e., a.y.

²⁵³ **Kâsım Tefvik**, 1974 yılından sonra özellikle kısa hikâye yazmaya başlayan Ürdünlü edebiyatçıdır. Hikâyeleri pek çok gazete ve dergide yayımlandıktan sonra meşhur olmuştur. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), https://ar.wikipedia.org/wiki/Kasem_Tawfek, 24.04-2017.

²⁵⁴ **Ahmet 'Avde**, Ürdünlü meşhur senaryo ve hikâye yazarıdır. Yaşadığı devirde Ürdün Kültür Hareketi'nin öncülerinden kabul edilmiştir. Ayrıca bkz.: (Çevrimiçi), https://ar.wikipedia.org/wiki/Ahmad_Awda, 24.04-2017.

²⁵⁵ 'Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Urdun*, s. 50.

Ürdün Yazarlar Birliği, edebi ve fikri konuları işleyen seçilmiş kısa hikâye koleksiyonlarından derlediği kitapların yayınlarını seri halinde sürdürmüştür. Bu seçme kısa hikâyeler serisinin ilk kitabında, toplamda 17 farklı yazara ait hikâyelere yer verilmiştir.²⁵⁶ Bu çalışmada, Halîl es-Sevâhirî, Sâlim en-Nahhâs, Ahmet ‘Avde gibi daha önce de adları geçen önemli kısa hikâye ve roman yazarlarının eserleri yer aldığı gibi Yûsuf el-Ğazû gibi adını yeni yeni duymaya başladığımız yakın geçmişte kısa hikâye yazmaya başlayan yazarlara da rastlamak mümkündür. Ürdün Yazarlar Birliği’nin seçme hikâyeler serisinin ilk kitabının ardından yayınladığı bir başka kitapta, bu adı geçen yazarların dışında 30 yeni yazarın hikâyelerini görmek mümkündür.²⁵⁷

Ürdün Yazarlar Birliği’nin bu yıllarda yayınladığı koleksiyonlar ve diğer yayın evleri aracılığıyla basılan hikâye koleksiyonlarının çeşitliliği, ayrıca birliğe üye olan yazarların sayısının her geçen gün artması, 1970’li yıllar ve sonrasında kısa hikâyenin gelişim sürecinde ne kadar büyük bir ivme kazandığının göstergesidir. Farklı yazarların hikâyelerinden derlenerek yayınlanan bu tarz eserler, hikâye ve roman alanının dışında eser veren pek çok edebiyatçıya da ayrı bir ilham kaynağı olmuştur. Bu hikâye koleksiyonları sayesinde, Ürdün’de kültürel, sosyal ve siyasi anlamda 1920’li yıllardan bu yana ne gibi gelişmeler ve değişimler yaşandığına şahit olmak mümkündür.

Kısa hikâye türünün büyük çoğunlukların ilgi odağı haline gelmesi, 1970’li yıllardan sonra hikâye türünde eser vermeye başlayan yazarlar topluluğunun gelişmelerini kolaylaştırmıştır. Bu dönem kısa hikâye yazarları ve verdikleri eserlerde; eğilimleri, çıkış noktaları, olgunluk dereceleri, etkisinde kaldıkları fikri akımlar konusunda büyük bir zenginlik yaşanmıştır. 1970’li yıllara kadar kısa hikâye alanında eser veren yazarların koleksiyonlarından derlenen bu tarz çalışmalar, ilerleyen yıllarda kısa hikâyenin edebi bir tür olarak doğuşunu ve gelişimi inceleyen araştırmacılar için önemli kaynak eserler olmuştur.

²⁵⁶ Yazar adları için ayrıca bkz.: ‘Abdurrahman Yâğî, **el-Kıssatu’l-Kasîra fi’l-Urdun**, s. 50.

²⁵⁷ Yazar adları için ayrıca bkz.: ‘Abdurrahman Yâğî, **el-Kıssatu’l-Kasîra fi’l-Urdun**, s. 51.

1970’li yıllardan sonra Ürdün hikâyeciliği artık romantizmin hayal dünyasından Arap insanın realizmine, ferdi eğilimlerden kalabalık ekol gruplarına doğru bir gelişim seyri izlemiştir. Hikâyelerde anlatılan kederler sadece Filistin halkıyla sınırlı kalmamış tüm Arap coğrafyasındaki ortak acılar dillendirilmeye başlamıştır. Bu yeni tarz hikâyeler okuyucusunu eğlendirmekten uzak eserler olmuşlardır. Ancak bu hikâyeler, toplumsal sorunlar ile gerçek hayatta yaşanmış ve yaşamaya devam eden olaylarla ilgilendikleri için okuyucusunun yoğun ilgisini kazanmayı başarmıştır.

Bu aşamadan sonra yazarlar; kaleme aldıkları hikâyelerini, öğüt verici üsluplarından, abartılı teşbihlerinden, kısacası kendilerini daha iyi bir geleceğe taşımayan her türlü sanatsal ve teknik özellikten kurtarmışlardır. Tüm bu gelişmelere rağmen bu dönemde bazı yazarlar roman benzeri kısa hikâye yazmaktan vazgeçememişlerdir. Bu tarz hikâyeleriyle meşhur olan iki önemli yazar *Kıssatu’l-Ebleh* koleksiyonu ile **Fayiz Mahmûd** ve diğeri de *Vucûhu lâ Tarâhâ’l-Şems* adlı koleksiyonu ile ‘Atîye ‘Abdullah’tır. Bu yazarlar içerisinde özellikle *Selâsete Esvât*, *Limâzâ Beket Sûzî Kesîrân*, *Memnu’ Lu’betu’l-Şataranc*, *el-Hubbu Ezrak*, *Ene’l-Batrîk* adlı koleksiyonları ile Fahrî Ki’vâr; *el-Urbân* adlı koleksiyonu ile Yûsuf Damra; *Za’ter et-Tel* adlı koleksiyonu ile Ahmed ‘Avde; *Ve Ente Yâ Mâdabâ* koleksiyonu ile Sâlim en-Nahhâs; *Makha’l-Bâşûra* adlı koleksiyonu ile Halîl es-Sevâhirî; *el-Saf’a*, *Tuyûr ‘Ammân Tahliku Munhafîda* adlı koleksiyonları ile İlyâs Ferkûh ve *Mukaddimât li Zamani’l-Hurriyye*, *Ân lenâ en Nefrahu* adlı koleksiyonları ile Kâsım Tevfîk gibi şahsiyetleri belirtmek gerekir. Zira bu zikredilen yazarların bir kısmı, kısa hikâyenin yanı sıra roman türünde de başarılı eserlere imza atmış önemli şahsiyetler arasında yer almaktadır.²⁵⁸

1970’li yıllardan sonraki dönemlerde Ürdün hikâyeciliği ülke sınırlarının dışına taşmıştır. Ürdünlü kısa hikâye yazarlarının eserleri, diğer Arap ülkelerinde de oldukça rağbet görmeye başlamıştır. Ürdünlü yazarların eserleri, bu ülkelerde bazen aynı adla Ürdün’de yayınlandığı aynı tarihte bazen de yazarların farklı dönemlerde

²⁵⁸ ‘Abdurrahman Yâğî, *el-Kıssatu’l-Kasîra fi’l-Urdun*, s. 52-60.

yazdıkları hikâyelerinden oluşan derleme koleksiyonları farklı ad ve farklı tarihlerde yayınlanmıştır.

Ürdün'ün dışında kısa hikâye koleksiyonlarını yayınlayan yazarlar ve eserleri içerisinde özellikle *Ahzân Kesîra ve Selâse Ğizlân* (1970) adlı eserini Beyrut'ta yayınlayan Cemâl Ebû Hamdân'ı, *Ekâsîs Urduniyye* (1972) adlı eserini Tunus'ta yayınlayan Îsâ en-Nâ'ûrî, *Makha'l-Bâşûra* (1975) adlı koleksiyonunu Şam'da yayınlayan Halîl es-Sevâhirî'yi, *el-'Urbân* (1979) adlı koleksiyonunu Şam'da yayınlayan Yûsuf Damra'yı, *Ve Ente Yâ Mâdabâ* (1979) koleksiyonunu Beyrut'ta yayınlayan Sâlim en-Nahhâs'ı ve *el-Saf'a* (1978) koleksiyonunu Bağdat'ta yayınlayan İlyâs Ferkûh'u zikredebiliriz.²⁵⁹

1970'li yıllardan sonra modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türü, gelişimini tamamlamış, sanatsal hâkimiyetine ve teknik yetkinliğine ulaşmıştır. Hikâyelerde işlenen konular oldukça zenginleşmiş, hem edebi çevrelerde hem de toplumda kısa hikâye türüne verilen değer ve ilgi oldukça artmıştır. Ürdün hikâyeciliği, kök salma ve olgunlaşma dönemlerinde verdiği başarılı örneklerinin rehberliğinde şekil, içerik ve üslup bakımından siyasi ve sosyal duyarlılığını daha da ileri bir boyuta taşımıştır. Romantizm ve sembolizmin fazla uzun sürmediği Ürdün hikâyeciliği, sosyalist realizmin etkisiyle toplumsal sorunların ve bireysel bozuklukların aydınlanmasında önemli bir yol gösterici olmuştur. Modern Ürdün hikâyeciliği, her geçen gün sayıları artan seçkin yazarların başarılı koleksiyonları ile günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

²⁵⁹ A.e., a.y.

SONUÇ

Fransızların 19.yy.'da Mısır'ı işgal etmeleri, sadece bu ülke için değil tüm Arap coğrafyası için tam bir dönüm noktası olmuştur. Bu işgalin hem toplum hayatı üzerinde hem de edebiyat dünyasında bıraktığı etki yadsınamaz bir gerçektir. Fransızların Mısır'ı işgal etmesinin ardından başta sosyal düzende olmak üzere pek çok alanda bazı önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Fransızların beraberinde getirdikleri matematikçi, astronom, mimar, mühendis, coğrafyacı, ressam ve edebiyatçı gibi farklı meslek gruplarının uzmanlarından oluşan heyet, edebi faaliyetleri canlandıracak matbaa, modern okullar, gazete, dergi, edebi dernek ve cemiyetler, bilim akademisi... vb. kurumlar kurmakla işe koyulmuşlardır.

Batılı aydınların getirdiği bu teknolojik ve ideolojik gelişmeler, Mısır'ın dışındaki Arap ülkelerinde de giderek yayılmaya başlayarak bu ülkelerde edebi faaliyetlerin hız kazanmasına ve Batı kaynaklı şiir, kısa hikâye, roman, tiyatro gibi modern edebi türlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Batı egemenliğinin Arap toplumu üzerinde giderek artan etkisinin bir sonucu olarak Mısırlı bir grup genç öğrenci heyeti yurt dışına eğitim almaya gitmişlerdir. Bu genç aydın grup yurtdışında kaldıkları sürece sadece edebi ve ilmi faaliyetlerle ilgilenmekle yetinmemiş, Avrupa toplumunun siyasi ve sosyal yaşamı hakkında derin gözlemlerde bulunarak bunları ülkelerine döndüklerinde tatbik etmeye çabalamışlardır. Bu aydın gençler, Mısır'a geri dönüklerinde Avrupa edebiyatlarında okudukları klasikleri Arapça'ya çevirmeye başlamışlardır. Modern Arap edebiyatı, Batı tarzı kısa hikâye örnekleriyle bu tercüme faaliyetleri aracılığıyla tanışmıştır. Tercümeden uyarlamaya, uyarlamadan telif eserlere doğru bir geçiş süreci yaşayan modern Arap hikâyeciliği, bütün Arap coğrafyasında benzer şekilde gelişme göstermiştir.

Modern anlamda Ürdün hikâyeciliği de, Batı edebiyatlarından çevrilen hikâyeye tercüme ile başlamıştır. Halil Beydes'in özellikle Rus edebiyatından tercüme ettiği kısa hikâyeye koleksiyonları hem Ürdün hem de Filistin hikâyeciliğinin temel yapı taşları kabul edilmiştir. Ancak kısa hikâyeye alanında erken dönemde yaşanan

bu gelişmelere paralel olarak bu iki ülkenin üzerinde bulunduğu topraklar ciddi siyasi olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki; 20.yy.'ın başlarına kadar Ürdün ve Filistin toprakları tek bir ülkenin ve tek bir milletin yurduyken 1921 yılında Ürdün Emirliği'nin kurulmasıyla beraber iki ayrı millet ve iki ayrı devlet ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Ürdün hikâyeciliği de, bu devletin siyasi ve kültürel tarihinin başlangıcı olan 1921 yılından sonra faaliyet göstermeye başlamıştır.

1921 yılında İngiliz mandası altında bir emirlik olarak kurulan Ürdün, 1946 yılında tam bağımsızlığını kazanarak emirlikten krallığa dönüşmüştür. İngiliz sömürgeciliğinin 1921 yılından 1950'li yıllara kadar ağır şekilde hissedildiği bu dönem, edebi türler içerisinde özellikle kısa hikâye türünün çok yavaş gelişme gösterdiği bir dönem olmuştur. Ürdün'deki gergin siyasi şartlar ve muhafazakâr kabile toplumu göz önüne alındığında, kültürel ve edebi kalkınmanın ortaya çıkmasına katkı sağlayacak gelişmelerin 1950'li yıllara kadar güçlü bir şekilde filizlenmediğine şahit oluruz. Zira Ürdün Emirliği'nin kurulmasından bu yana kültürel hareketin edebi türleri, hikâyeden çok şiir, dil ve gazete makaleleri üzerine olmuştur. Kendine özgü biçimleri ve kuralları olan kısa hikâye, Ürdün edebiyatına Batı kültüründen ve Batı kültürüyle daha erken tanışmış olan komşu Arap ülkelerinden intikal etmiştir.

1921 yılından 1950'li yıllara kadar geçen dönem, modern Ürdün edebiyatından romandan önce ortaya çıkan kısa hikâye sanatı için kuruluş ve kökleşme aşaması olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde zuhur eden çalışmaların çoğu, bazı geleneksel şekillerden veyahut fazla derinliği ve anlatım tarzı bulunmayan didaktik üslupla yazılmış klasik örneklerden ilham alan basit denemeler olmuşlardır. Bu dönem Ürdün hikâyeciliği Muhammed Subhî Ebû Ğanîme, Ruks el-'Uzeyrî, Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî gibi usta yazarların çabalarıyla gelişme göstermeye başlamıştır.

1948 yılında Filistin ve İsrail arasında yaşanan savaş sonrası Ürdün ve Filistin arasındaki siyasi ve sosyal ilişkilerin boyutu değişmiştir. Bu savaşın ardından Ürdün'ün Doğu ve Batı yakası birleşmiştir. Bu bileşmenin ardından Filistinli edebiyatçıların büyük bir kısmı Ürdün'e göç etmişler ve buradaki edebi faaliyetlerin hız kazanmasında önemli rol oynamışlardır. Bu dönemden sonra Filistin ve Ürdünlü edebiyatçıları arasında sıkı bir bağ ve uyum oluşmuştur. Belki de bu uyumun ne büyük

etkisi; Ürdün ve Filistinli edebiyatçıların, Filistin halkının yaşadığı trajedi ve vatanlarına dönmek için verdikleri mücadele hakkındaki söylemlerine aynı anda ortak hislerle katılmış olmalarıdır. Dolayısıyla, Siyonizm'e karşı savaşmak ve Filistin topraklarını yeniden bağımsızlığına kavuşturarak Filistin halkının vatan topraklarına geri dönmelerini sağlamak, Ürdün'de yaşayan edebiyatçıların öncelikli amacı olmuştur.

Ürdün hikâyeciliği, Filistin sorunuyla olduğu kadar yerel sosyolojik meseleler ve toplumsal hayat üzerinde güçlü bir hâkimiyet alanı bulunan kabile geleneklerinden kurtulmaya çalışmak gibi sorunlarla da ilgilenmiştir. Bu aşamada romantizm akımının etkisiyle kaleme alınan kısa hikâyeye koleksiyonları; gerçek sevgiyi arayan, yaralı kalplerin ızdıraplarına son verecek, ferdin duygusal krizlerine çare olabilecek nitelikte yazılmışlardır. Ancak modern Ürdün hikâyeciliğinde romantizm akımının etkisi fazla uzun sürmemiştir. 1948 yılında yaşanan savaşın ardından Ürdün'deki edebiyatçılar, toplumsal ve siyasi problemlere karşı daha hassas ve daha duyarlı bir tavır sergilemişlerdir. Böylece bu aşamada kaleme alınan hikâyelerin büyük bir çoğunluğu; sosyalist realizmin etkisi altına girmiştir. Bu modern yapıtların çoğu; insanlığa yapılan zulmü ortadan kaldırmak, siyasi özgürlüğü ve insan onurunu hâkim kılabilmek için toplumsal mücadeleye sığınan bir ideolojiden beslenmişlerdir.

Modern Ürdün edebiyatının kısa hikâyeye türüne asıl kimliğini kazandıran, Ürdün ve Filistin topraklarında yaşayan Filistin halkının yaşadıkları keder ve baskıların hikâyelerde realist bir çerçevede ele alınmış olmasıdır. 1948 savaşının ardından vatanlarından zorla çıkartılan Filistin halkının büyük bir çoğunluğu Ürdün'e veya diğer Arap ülkelerine göç etmek zorunda kalmışlar ve birçok haktan mahrum şekilde yaşamışlardır. Filistin halkının yaşadığı bu trajedi, toplumun aynası görevi gören edebiyata yansımış, bu aşamada yazılan hikâyeler adeta tarihi birer belge niteliği kazanmışlardır.

Ürdünlü kısa hikâyeye yazarlarından bazıları, genel insani durumları ve daha iyi bir gelecek arayışı içerisinde olan Ürdün insanının çektiği toplumsal sıkıntıları eserlerinde işlemişlerdir. Ürdün hikâyeye yazınında, Filistin edebiyatında olduğu gibi 'kadın' mefhumunun önemli bir yeri olmuştur. Kadının toplumsal statüsü ve yaşadığı

sosyo-kültürel problemler; hem kadın yazarların cinsi vizyonu ile hem de kadın konusunu derinlemesine inceleyen erkek yazarların çağdaş bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

1950'li yıllardan sonra modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türü, 'Îsâ en-Na'ûrî, Emîn Şennâr, Yusuf Damra, Teysîr Sebbûl, Hüsni Ferîz, Sâlim en-Nahhâs... vb. mükemmel dil ve üslubu; hikâye sanatının teknik nitelikleriyle başarıyla buluşturan usta yazarların sayesinde önemli gelişmelere kaydetmiştir. Böylece Ürdün hikâyeciliği göreceli gecikmesine rağmen, diğer Arap ülkelerindeki hikâye sanatının gelişimine ayak uydurmayı başarmıştır. Belki de Ürdün'ün düşmanı İsrail ile sıcak karşılaşma sınırında bulunuşu; Ürdün'ün edebi türleri içerisinde ilk sırada yer alan kısa hikâyenin, sanatsal olgunluğuna erişmesinde oldukça etkili olmuştur.

Ürdün edebiyatında kısa hikâye türü; yaklaşık yarım asır süren mücadelesini tamamlayarak kaba bir tabirle yaratıcı nesil ve çağdaş nesil diyebileceğimiz iki farklı kuşak yazarlarının başyapıtlarıyla sanatsal olgunluğa erişmiştir. İlk aşama tercüme ve uyarlama hikâyecilikten, kökleşme ve ustalaşma sürecine zorlu şartlarda ulaşan Ürdün kısa hikâyeciliğinin, daha derin manalarla engin ufuklara doğru yelken açacağı aşikârdır.

BİBLİYOGRAFYA

- el-‘Alem, İbrâhîm: **Uksûsa fi’l-Urdun**, Beyrût, Risâle Câmi‘iyye Yesû‘iyye, 1987
- Altuntaş, İsmail Hakkı: “Bereketli Hilal ya da Münbit Hilal’in Geleceğinde ‘Aral’laşma”, (Çevrimiçi), <https://ismailhakkialtuntas.com>, 26 Şubat 2015.
- el-‘Ârif, Ârif,
el-Hâlidî, Velîd: **en-Nekbe: Nekbetun Beyne’l-Makdis ve’l-Firdevsi’l-Mefkûd 1947-1949**, 2.baskı, Beyrût, Muessetu’d-Dirâsâti’l-Filistîniyye, 2012
- Adalar, Derya: “Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.2, Sayı: 47, 2007, s. 61-81
- Ağırakça, Ahmet: “Gassaniler”, **TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.:13,1996, s. 397-398
- Akbaş, Zafer: “**Ürdün Dış Politikasınının Temel Bileşenleri: Belirsizlik Sorunu ve Tehdit Algılaması**”, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5, Issue 2, April 2012, s.440-465
- Akşin, Sina: **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Kitapevi, Ankara, 2001, 3. Baskı
- Altın, Eylem: “Ürdün Dış Politikasında Ürdün’deki Filistinlilerin Etkisi”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler**

Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006

- Alyân, Hasan: **el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Urdun ve Mevki'uha mine'l-Kıssati'l-'Arabiyye, 'Ammân, 1994**
- Armağan, Mücahit: “Ortadoğu Barış Sürecinde Ürdün’ün Rolü”,
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s.140
- Armaoğlu, Fahir: **Siyasi Tarih 1914-1990, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994**
- Ashour, Radwa: “Palestine and Jordan”, **Arab Woman Writers: A Critical Reference Guide 1873-1999**, Ed. by. Radwa Ashour, Ferial J. Ghazoul, Hasna Reda-Mekdashi, Egypt, The American University in Cairo Press, 2008, s. 204-235
- Aydoğdu, F.Burak: “Üç Boyutlu Kimliklerin Coğrafyası: Ortadoğu”,
Hariciye Dergisi, Nisan 2012,(Çevrimiçi),<https://www.academia.edu/1281598/>, 10 Temmuz 2016
- Bacacı, Hasan: “Ürdün Kimliğinin Oluşmasında Filistinlilerin Etkisi: 1948-1988”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013**
- Bostancı, Ahmet: **Çağdaş Arap Edebiyatçısı Zekeriyâ Tâmir: Edebi Kişiliği ve Hikâyeciliği, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 2007**

- Bostancı, Ahmet: “Ürdün’de Roman Edebi Türünün Tarihi Gelişimi”, **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2012, Sayı:35, s. 7-22
- Brown, L.Carl: **İmparatorluk Mirası**, Çev: Gül Ç. Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003
- Bulut, Faik: **Ortadoğu’nun Solan Renkleri**, İstanbul, Berfin, 2002
- Cachia, Pierre: **An Overwiev of Modern Arabic Literature**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1990
- Cayyûsi, Selmâ Hadrâ: “Modern Filistin Edebiyatı: Hikâye ve Roman”, **Hece Öykü Dergisi**, Sayı:25, İstanbul, Şubat-Mart 2008, s.48-81
- Cerrâh, Salâh: **Me’âlimu’l-Hayâti’l-Edebiyye fî Filistîn ve’l-Urdun 1950-2000**, Amman, Muessesetu ‘Abdu’l-Hamîd Şûmân, 2009
- Ceylan, Zafer: “Modern Arap Edebiyatında İlk ‘Serbest Şiir’ Deneyimleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.1, Sayı: 55, 2015, s. 185-206
- Cleveland, William L.: **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, 1. Baskı, Agora Kitaplığı yayınları, 2008
- Çendek, Nurten: “Ürdün’ün Dış Politikası:1920-2006”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2008

- Daviş, Adid: **Arap Milliyetçiliği**, Çev. Lütü Yalçın, İstanbul, Literatür, 2004
- Dedeoğlu, Beril: **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul, Derin Yayınları, 2002
- Dedicata, D.H. Baneth: “The Arabic Novel Between Arabic and European Influences During The Nineteenth Century”, **Studies in Modern Arabic Prose and Poetry**, Ed. Shmuel Moreh, New York, E.J.Brill, 1988, s. 88-115
- Demirayak, Dr. Kenan: **Arap Edebiyatı Tarihi IV: Osmanlı Dönemi**, Ezurum, Fenomen Yayıncılık, 2015
- Dirlikyapan, Jale Özata: **Kabuğunu Kıran Hikâye: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşadı**, 1. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2010
- Doğrul, Ömer Rıza: **Kelile ve Dimne**, Ankara, Maarif Basımevi, 1960
- Donohue, John J.,
Tramontini, Leslie: **Crosatching in Global Culture: A Dictionary of Modern Arab Writers: An Updated English Version of R.B. Campbell’s ‘Contemporary Arab Writers’**, C.I, Ed. Aziz Abazah, Hasib Kayali, Beirut, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, 2004
- Donohue, John J.,
Tramontini, Leslie: **Crosatching in Global Culture: A Dictionary of Modern Arab Writers: An Updated English Version of R.B. Campbell’s ‘Contemporary Arab Writers’**, C.II, Ed. Fayiz Khaddur, Sabah Kharrat Zwayn, Beirut, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, 2004
- Durmuş

- Durmuş, İsmail: “İbnü'l-Mukaffa”, **TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.:21, Yıl: 2000, s. 130-134
- Er, Rahmi: **Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi: Şiir- Öykü**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004
- Er, Rahmi: “Roman(Arap Edebiyatı)”, **TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 164-165
- Er, Rahmi: **Modern Mısır Romanı-I 1914-1944**, Ankara, Hece Yayınları, 2015
- el-Esed, Nâsiruddîn: **el-Hayâtu'l-Edebiyyetti'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun Hattâ Sene 1950**, Ürdün, Muessesetu 'Abdi'l-Hamîd en-Şûman,2000
- el-Esed, Nâsiruddîn: **el-İtticâhâtu'l-Edebiyyetu'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun Hattâ Sene 1950**, 1. Baskı, Kâhire, Ma'hedu'd-Dirâsâti'l-'Arabiyyeti'l-'Ulyâ, 1958
- el-Esed, Nâsiruddîn: **Muhâderât 'an Halîl Beydes: Râ'idu'l-Kıssa fî Filistîn**, Kâhire, y.y., 1963
- el-Esed, Nâsiruddîn: **Muhâderât fî'l-İtticâhâti'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun**, Kâhire, y.y., 1977
- el-Ezra'î, Süleymân: **er-Rivâyetu'l-Cedîde fî'l-Urdun**, 'Ammân, Vizâratu's-Sekâfe, 1998
- Fatma, Gulnaz: **A short History of The Short Story: Western and Asian Traditions**, USA, Modern History Press, t.y.

- el-Fa'ûrî, Dr. 'Avni Subhî: **Eseru'l-siyâse fî'r-rivâyeti'l-urdunîye**, ' Ammân, Vizâratu's-sekâfe, 1999
- Furat, Ahmet Suphi: **Arap Edebiyatı Tarihi I**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996
- Gencer, Bedri: **İslam'da Modernleşme 1839-1939**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2008
- Haddâd, Dr. Nebîl: **Er-rivâyeti fî'l-Urdun: Fadâ'ât ve murtekezât**, ' Ammân, Vizâratu's-sekâfe, 2003
- Hafez, Sabry: "Innovation in Egyptian Short Story", **Studies in Modern Arabic Literature**, Ed.: R.C. Ostle, London, Fysons&Co. Ltd., 1975, s. 103-120
- Hafez, Sabry: "The Modern Arabic Short Story", **Modern Arabic Literature**, Haz: M.M.Badawi, New York, Cambridge University Press, 1992, s. 278-328
- Halesâ, Ğâlib: **Ğâlib Halesâ Mufekiren**, ' Ammân, Râbitatu'l-Kuttâbul-Urduniyyune, 2005
- Halîl, İbrâhîm: **el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Urdun ve Buhûs Uhrâ fî'l-Edebi'l-Hadîs**, 1. Baskı, ' Ammân, Râbitatu'l-Kuttâbu'l-Urduniyyîne, 1994
- Hañcerliođlu, Orhan: **Türk Hikâyeciliği**, İstanbul, Kardeşlik Mahfili Yayınları, 1957
- el-Hasarî, Sâti: **Hevliyyetu's-Sekâfeti'l-'Arabiyye(es-Senetu'l-Ûlâ)**, Lecnetu't-Te'lif ve'-Tercume ve'n-Neşr, 1949

- Haywood, John A.: **Modern Arabic Literature 1800-1970: An introduction, with extracts in translation**, London, Lund Humphries, 1971
- Heykel, Muhammed Huseyn: **el-İncîâr**, Mısır, Merkezi'l-Ahrâm li't-Tercüme ve'n-Neşr, 1990
- Hopkins, Gerard Manley: **The Major Works**, Oxford, Oxford University Press, 2002
- Hourani, Albert: **Arap Halkları Tarihi**, Çev.: Yavuz Alogan, İletişim, İstanbul, 2003
- İdrîs, Dr. Süheyl: **Muhâdarât 'ani'l-Kıssa fî Lübnân**, Câmi'atu'd-Duveli'l-'Arabiyye -Ma'hedu'd-Dirâsâti'l-'Arabiyyeti'l-'Âliyye, 1957
- İpek, Muhammed Selim: **Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir**, Gece Kitaplığı, 2015
- Jayyusi, Salma Khadra: **Trends and Movements in Modern Arabic Poetry**, Volume Two, Leiden, E.J. Brill, 1977
- Mısıroğlu, Kadir: **Makbul ve Maktul İbrahim Paşa**, İstanbul, Sebil Yayınları, 2010
- Karaismailoğlu, Adnan: "Kelile ve Dimne", **TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.:25, Yıl: 2002, s. 210-212
- Katâmî, Dr. Semîr: **el-Hareketu'l-Edebiyye fî'l-Urdun hattâ sene 1948**, 'Ammân, Vizâratu's-Sekâfe, 1981
- Kenefânî, Ğassân: **el-Edebu'l-Filistîniyyu'l-Mukâvimi Tahte'l-İhtilâl**, 2. Baskı, Beyrut, Muessesetu'd-Dirâsâti'l-Filistîniyye, 1986
- el-Kerakî, Hâlid: **er-Rivâyetu fî'l-Urdun**, 'Ammân, el-Câmi'atu'l-Urduniyye, 1982

- Keskin, Aysel Ergül: **Şiirin Galib Aşkın Devrik Kralı Nizâr Kabbânî’de Aşk ve Kadın**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2006
- Khourî, Mounah A., Algar, Hamdi: **An Antology of Modern Arabic Poetry**, London, University of California Press, 1974
- Kızılcık, Abdullah: **The Prominent Writer Of Modern Jordanian Novel: Mu’nis al-Razzaz (1951-2002)**, Karachi, BTA Publishing House, 2013
- Kilpatrick, Hilary: “The Arabic Novel: A Single Tradition?”, **Journal of Arabic Literature**, Sayı:5, 1974, s. 93-107
- Kolcu, Ali İhsan: **Öykü Sanatı**, 1. Baskı, Ankara, Salkım Söğüt Yayınları, 2005
- Köprülü, Nur: “Arabizmden Teritoryal Kimliğe Geçiş:1989 Sonrası Ürdün’de Kimlik Politikaları ve Demokratikleşme Çabaları”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:41, Ekim 2009, s. 197-211
- Kramer, Gudrun: **Integration of the Integrists: Democracy Without Democrats**, Der. Ghassan Salamé, I. B. Tauris, London, 1994
- Kudret, Cevdet: **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 1859-1959: Meşrutiyetten Cumhuriyete kadar 1911-1922**, 3. Baskı, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1978
- Kudret, Cevdet: **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman: Tanzimattan Meşrutiyete kadar 1959-1910**, 2. Baskı, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1977

- Kula, Mevlüt: “ Modern Suriye Hikâyesine Genel Bir Bakış”, **Doğu Araştırmaları-Doğu Dil Edebiyat Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, C.:1, Sayı:7, 2011, s. 19-48
- Landau, Jacob M.: **Modern Arap Edebiyatı Tarihi: 20. Yüzyıl**, Çev: Bedrettin Aytaç, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002
- Lapidus, İra M: **Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası**, Çev. İ.S. Üstün, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996
- Lewis, Bernard: **Ortadoğu Tarihi: Hristiyanlığın başlangıcından günümüze Ortadoğu'nun iki bin yıllık tarihi**, Çev. Selan Y. Kölay, Arkadaş yayıncılık, 2015
- Lewis, Bernard: **Tarihte Araplar**, Çev. H.D. Yıldız, İstanbul, Ağaç Kitapevi Yayınları, 2009
- May, Charles E.: **The Short Story: The Reality of Artifice**, London and New York, Routledge, 2002
- Mekkî, et-Tâhir Ahmet: **el-Kıssatu'l-Kasîra: Dırâse ve Muhtarât**, Kâhire, Dâru'l-Me'ârif, 1985
- Merva, Edîb: **es-Sahâfetu'l-‘Arabiyye Neş’ etuhâ ve Tatavvuruhâ**, 1. Baskı, Beyrût, Menşûrâtu Dâri Mektebeti'l-‘Arabiyye, 1961

- Metz, Helen Chapin: **Jordan a Counrty Study**, 1. Baskı, Washington D.C., Federal Research Division Library of Congress, 1991
- Mohammadzadeh, Esmacil: “Modern Irak Romanında Fuâd et-Tekerlî ve el-Lâsu’âl ve’l-Lâcevâb Romanı Üzerine Bir İnceleme”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı:22, İstanbul, 2013, s. 162-174
- Moreh, Shmuel: “Modern Arap Edebiyatında Mensûr Şiir”, Çev. Şener Şahin, **T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, Sayı:1, 2003, s. 297-329
- el-Muhâfaza, ‘Alî: **el-Hareketu’l-Fikriyye fî ‘Asri’l- Nahda fî Filistîn ve’l-Urdun**, Beyrût, el-Ehliyyetu li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1987
- Mustafâ, Şâkir: **Muhâdarât ‘ani’l-Kıssati’l-Kasîra hattâ’l-Haebi’l-‘Alemiyyi’s-Sâniyye**, Câmi‘atu’d-Duveli’l-‘Arabiyye - Ma‘hedu’d-Dırâsâti’l-Luğati’l-‘Arabiyye, Kâhire, 1957
- Myszor, Frank: **The Modern Short Story**, New York, Cambridge University Press, 2001
- en-Nâ‘ûrî’, Îsâ: **Hallî es-Seyf Yekûl**, Kudüs, Mektebetu’l-Endulus, 1952
- Necme, Muhammed Yûsuf: **el-Kıssa fî’l-Edebi’l-‘Arabîyyi’l-Hadis 1870-1914**, Beyrut, Dâru’s-Sekâfe, 1961
- en-Nessâc, Dr.Seyyid Hâmid: **Tatavvuru’l-Fenni’l-Kıssati’l-Kasîra fî Mısır**, 4. Baskı, Kahire, Mektebe Ğarîb, t.y.

- Odeh, Adnan Abu: **Jordanians, Palestinians and the Hashemite Kingdom of Jordan in the Middle East Peace Process**, Washington D.C., United States Institute for Peace Process, 1999
- Özcan, Sevinç Alkan: **Filistinli Mülteciler: Filistin Çıkmazdan Çözümü**, İstanbul, Küre Yayınları, 2003
- Poplawski, Paul: **Encyclopedia of Literary Modernism**, London, Greenwood Press, 2003
- Ramsaur, Ernest E.: **Jön Türkler:1908 İhtilalinin doğuşu**, Pınar Yayınevi, İstanbul,2004
- Robins, Philip: **A History of Jordan**, Cambridge University Press, t.y.,
Russell, Paul March: **The Short Story: An Introduction**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2009
- Sakkout, Hâlim: “Najib Mahfuz’s Short Stories”, **Studies in Modern Arabic Literature**, Ed.: R.C. Ostle, London, Fysons&Co. Ltd., 1975,s. 114-125
- Salibi, Kamal: **The Modern History Of Jordan**, London and New York I.B. Tauris and Co Ltd. Publisher, 1998
- Sarıçam, M. Celal: **Ürdün Çerkezleri**, İstanbul, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1998
- Savran, Ahmet: **19.yy. Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Tarihi**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991

- es-Sevâfirî, Kâmil: **el-Edebu'l - 'Arabiyyu'l-Mu'âsır fî Filistîn**, Kâhire, Dâru'l-Me'ârif, 1979
- Somoncuoğlu, Ecehan: “ On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, C.III, Sayı:I, Mart 2015, s.103-120
- Su, Hüseyin: **Öykümüzün Hikâyesi**, 1. Baskı, Ankara, Hece Yayınları,2000
- Sûfe, Muhammed Ebû: **Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fî'l-Urdun**, 'Ammân, Mektebetu'l-Aksâ, 1983
- Şaban, İbrahim: “Şâkir Hasbâk 'Köyün Doktoru' adlı Öyküsü ve Tahlili”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı:15, İstanbul, 2009, s. 114-130
- Şaban, İbrahim: “XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2011, s. 273-279
- eş-Şârûnî, Yûsuf: **Dırâsât fî'l-Kıssati'l-kasîra**, 1. Baskı, Kahire, y.y., 1989
- et-Tâlib, Ömer Muhammed: “el-Kıssatu fî'l-İrâk ba'de'l-Harbi'l- 'Âlemiyyeti's-Sânıyye”, **'Aynu'l-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kahire, 1965

- Tomar, Cengiz: “Ürdün(Kültür Medeniyet)”, **TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.:42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 358-359
- Tosun, Necip: **Günümüz Öyküsü**, İstanbul, Dedalus Kitap, 2015
- Turgay, Prof. Dr. Nurettin: **Arap Edebiyatında Kısa Hikâyecilik**, Diyarbakır, Tibyan Yayıncılık, 2014
- Ünlü, Mahir: **Türkçede Öykü-Roman**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2009
- Ürün, Ahmet Kazım: **Arap Ülkeleri Sosyokültürel Yapısı**, Konya, Çizgi Kitapevi Yayınları, 2016
- Ürün, Ahmet Kazım: **Modern Arap Edebiyatı**, Konya, Çizgi Kitapevi, 2015
- Üyümez, F. Betül: “Modern Arap Şiirinde Temmuz Akımı ve Cebra İbrahim Cebra’nın Şiirinde Temmuz Miti”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 11, İstanbul, 2007, s. 97-118
- Vâdî, Tahâ ‘Umrân: **el-Kıssatu beyne’t-Turâs ve’l-Mu‘âsıra**, 1. Baskı, Amman, Nâdîyyu’l-Kasîmi’l-Edebî, 2000
- Warde, Jr. William B.: “The Short Story: Structure of a New Genre”, **The South Central Bulletin**, C.36, No:4, Winter 1976,s. 155-157
- el-Yâfi, Nu‘aym: **et-Tetavvuru’l-Fennî li Şekli’l-Kıssati’l-Kasîra fi’l-Edebi’s-Şâmîyyi’l-Hadîs: Sûrîyye, Lübnân, Ürdün, Filistîn, Dimeşk, Menşûrâtu İttihâdî’l-Kuttâbu’l-‘Arab**, 1982
- Yâğî, ‘Abdurrahman: **el-Kıssatu’l-Kasîra fi’l-Urdun**, ‘Ammân, Lecne Tarîhi’l-Urdun,1993

- Yâğî, Hâşim: **el-Kıssatu'l-Kasîra fî Filistîn ve'l-Urdun 1850-1965**, 2. Baskı, Beyrut, el-Muessesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 1981
- Yâğî, Hâşim: **el-Kıssatu'l-Kasîra fî Filistîn ve'l-Urdun**, Kâhire, Câmi'au'l-'Arabiyye, 1966
- Yalar, Doç Dr. Mehmet: **Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş**, 1. Baskı, Bursa, 2009
- Yazıcı, Hüseyin: “Lübnan'da Kısa Öykü”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 15, İstanbul, 2009, s. 131-160
- Yazıcı, Hüseyin: “Suriye'de Kısa Öykü”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 19, İstanbul, 2011, s.119-142
- Yazıcı, Hüseyin: **Göç Edebiyatı: Doğuyu Batıya Taşıyanlar**, 1. Baskı, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002
- Yazıcı, Hüseyin: **The Short Story in Modern Arabic Literature**, Cairo, General Egyptian Book Organization, 2004
- Yıldız, Musa: “Arap Edebiyatında İlk Modern Kısa Öykü: Muhammed Teymûr'un fî'l- Kıtâr'ı”, **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: II, Sayı:4, Kış 2002, s. 46
- Yıldız, Musa: “Ürdün ve Filistin'de Öykü Sanatının Tohumları”, **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl:IV, Sayı:13, Bahar 2004
- Yıldız, Musa: “Yahyâ Hakkî'nın Kindîlu Umî Hâşim'i”, **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl:I, Sayı:3, 2001, s. 46

Zeydan, Corci: **Târîhu'l-Edebi'l-Luğati'l-'Arabiyye**, C.I, Beyrut,
Mektebetu'l-Hayât, 1967

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- “Çölün Sert Adamları: Bedeviler”, Eylül 2015,(Çevrimiçi),
<http://insanvehayat.com/colun-sert-adamlari-bedeviler/>, 25 Aralık 2016
- (Çevrimiçi),<http://www.alapn.com/ar/news.php?cat=1&id=46288>, 26.04.2017
- (Çevrimiçi), <http://jordanheritage.jo/foadqsous/>, 26.04.2017
- (Çevrimiçi), <http://culture.gov.jo/node/30719>, 28.04.2017
- (Çevrimiçi) <http://www.culture.gov.jo/node/24917>, 28.04. 2017
- (Çevrimiçi), http://www.palestinapedia.net/-1907-1978_,28.04.2017
- Çevrimiçi), <http://alqudslana.com/index.php?action=article&id=3680>, 28.04.2017
- (Çevrimiçi), <http://www.almadenahnews.com/article/26801>, 28.04. 2017
- (Çevrimiçi), http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=2354, 29.04.2017
- (Çevrimiçi), <http://www.ektab.com/Suhaan-Nemr/>, 29.04.2017
- <https://www.falestinona.com/OurPalWebSite/ArticleDetails.aspx?ArticleId=1227>,
29.04.2017
- (Çevrimiçi), https://www.goodreads.com/author/show/3417530_, 20.04.2017
- (Çevrimiçi), https://ar.wikipedia.org/wiki/Bedr_Abdulhak, 26.04.2017
- (Çevrimiçi), https://ar.wikipedia.org/wiki/Cemal_Abu_Hamdan, 26.04.2017
- (Çevrimiçi), https://ar.wikipedia.org/wiki/Kasem_Tawfek, 24.04-2017
- (Çevrimiçi), https://ar.wikipedia.org/wiki/Ahmad_Awda, 24.04-2017
- (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Cemal_Abdül_Nasır, 05 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Hür_Subaylar_Hareketi, 05 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Yaser_Arafat, 05 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://www.turkcebilgi.com/filistin_kurtulu%C5%9F_%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BC#bilgi, 05 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Corc_Habaş, 05 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Filistin_Halk_Kurtuluş_Cephesi, 05 Ocak 2017

(Çevrimiçi), <http://filistinmedya.blogcu.com/el-fetih-filistin-ulusal-kurtulus-hareketi/4731824>, 05 Ocak 2017

(Çevrimiçi), www.sesric.org/activities-summit-tr.php, 07 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Camp_David_Sözleşmesi, 07 Ocak 2017

(Çevrimiçi), www.unicankara.org.tr/filistin/3.html, 07 Ocak 2017

(Çevrimiçi), <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/f/018.htm>, 07 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Keşfü'l_hafâ, 30.01.2017

(Çevrimiçi), culture.gov.jo./new/, 20.12.2016

(Çevrimiçi), <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anglosaksonlar>, 19 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Jamal_Naji, 29 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Ibrahim_Nasrallah, 29 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Ibrahim_Nasrallah, 29 Ocak 2017

(Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Maksim_Gorki, 25 Nisan 2017

(Çevrimiçi), www.elias.farkouh.net, 25.04.2017